

II 16196/17

ZADRUŽNA BIBLIOTEKA
SAVEZA NABAVLJAČKIH ZADRUGA DRŽAVNIH SLUŽBENIKA
Br. 17

ŠEFKIJA BUBIĆ
profesor Trgovačke akademije

EKONOMIJA
POTROŠNJE

IZDAO
Savez nabavljачkih zadruga državnih službenika
BEOGRAD
1937

17833140

II 16196/17

ZADRUŽNA BIBLIOTEKA
SAVEZA NABAVLJAČKIH ZADRUGA DRŽAVNIH SLUŽBENIKA
Br. 17

ŠEFKIJA BUBIĆ
profesor Trgovačke akademije

EKONOMIJA
POTROŠNJE

IZDAO
Savez nabavljачkih zadruga državnih službenika
BEOGRAD
1937

17833/146

II/16196/17

STAMPARIJA „GLOBUS“
BEOGRAD
Kosmajka 28

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor	1
I Deo: Osnovi savremene potrošnje	
<i>I Glava: O potrošnji uopšte</i>	
Potrošnja	5
Uticaj prirode i privrede na potrošnju	6
Savremena potrošnja	10
Ekonomija potrošnje	13
Teritorijalno ograničenje potrošnje	17
<i>II Glava: Standard života</i>	
Šta je standard života	28
Uticaj luksuza i mode na standard života	31
Elementi savremenoga standarda života	34
Standard ishrane	36
Standard stanovanja	43
Standard odevanja i obnvanja	48
Vaspitni standard	52
Ostali delovi standarda života	54
<i>III Glava: Štednja i osiguranje</i>	
Obezbedenje buduće potrošnje	57
Životno osiguranje	59
Vrste životnog osiguranja	62
Štednja	64
II Deo: Ekonomija savremene potrošnje	
<i>IV Glava: Potrošačev dohodak</i>	
Dohodak u potrošnji	71
Novčani dohodak	73
Realni dohodak	74

<i>V Glava: Nivo cena</i>		Strana
Kvantitativna teorija noveca	78	
Merenje kupovne moći noveca indeksnim brojevima	85	
Izračunavanje indeksnih brojeva cena	89	
Grafičko prikazivanje	98	
Kretanje potrošnje u fazama konjunktura	101	

<i>VI Glava: Budžet potrošnje</i>		Strana
Kućni rashodi	105	
Metodi sastavljanja budžeta	106	
Budžetska istraživanja	108	
Budžetski faktori	112	
Uticaoj ostalih budžetskih faktora	117	
Uticaoj veličine porodice na budžetske razmere	120	
Merenje evolucije potrošnje budžetskim razmerima	126	
Vremenska evolucija narodne potrošnje	129	

<i>VII Glava: Troškovi života</i>		Strana
Trošak života i njegov uticaoj na realni dohodak	133	
Indeksni brojevi troškova života	136	
Primer troškova života našeg nameštenika	137	
Izračunavanje realnog dohodka	140	

III Deo: Organizacija potrošačkoga gazdinstva

<i>VIII Glava: Kućno gazdinstvo</i>		Strana
Kućno gazdinstvo i njegova čeljad	147	
Osobine savremenog domaćinstva	149	

<i>IX Glava: Rad u potrošačkom gazdinstvu</i>		Strana
Opšte osobine	154	
Organizacija rada u potrošačkom gazdinstvu	157	
Izvođenje organizacije kućnoga rada	159	

<i>X Glava: Spremanje kuće</i>		Strana
Odnos visine dohotka prema vrednosti kuće	163	
Kalkulacija sticanja svoje kuće	166	
Spremanje kuća u zadrudnim naseljima	170	

<i>XI Glava: Organizacija pokućstva i kućna tehnika</i>		Strana
Pokućstvo	174	
Tehnička oprema kućnoga rada	175	
Mehanika kućnoga gazdinstva	177	
Organizacija grejanja	178	

<i>XII Glava: Spremanje dobara</i>		Strana
Spremanje namirnica	182	
Spremanje odeće	185	

<i>XIII Glava: Kućne pomoćnice</i>		Strana
Uopšte	187	
Posredovanje zaposlenja	189	
Položaj kućnih pomoćnica u našoj državi	191	

<i>XIV Glava: Potrošački kredit</i>		Strana
Visina duga	193	
Plaćanje u gotovu	195	
Kreditiranje kupovinom kujižicom	196	
Kupovanje na rate	198	

<i>XV Glava: Snabdevanje kućnog gazdinstva</i>		Strana
Uopšte	204	
Mala privatna prodavnica	205	
Kupnja u velikim magazinima	214	
Odobranje rabata potrošačima	216	
Zadrudno snabdevanje domaćinstva	218	
Snabdevanje u osamljenoj zadrudi	219	
Snabdevanje preko zadruge naveliko	223	
Zadrudno osiguranje	225	

<i>XVI Glava: Računovodstvo u kućnom gazdinstvu</i>		Strana
Uopšte	230	
Pojedini računi	231	
Primer celoga kućnog računovodstva	233	

IV Deo: Položaj potrošača-zadrugara u današnjem društvu

Uopšte	239
--------------	-----

<i>XVII Glava: Medusobni odnosi potrošača-zadrugara</i>		Strana
Prava i dužnosti potrošača-zadrugara	242	
Zadrudna nauka	248	
Zadrudno vaspitanje	250	

<i>XVIII Glava: Potrošač-zadrugar kao poslodavac</i>		Strana
Uopšte	254	
Zadrudni metod profesionalnog obrazovanja	256	
Materijalno-najamni odnosi	258	

*XIX glava: Odnos potrošača-zadrugara prema
proizvađaču-zadrugaru*

	Strana
Proizvadačko zadugarstvo	259
Problem prave cene	261
Međuzadružna trgovina	262
Internacionalna zadruge naveliko	265

XX glava: Položaj potrošača-zadrugara u politici

Uopšte	267
Političko područje potrošača-zadrugara	268
Ekonomsko-političko područje potrošača-zadrugara	272
Oporezivanje potrošača	279
Potrošač-zadruge i komunalna politika	284
Pregled tabela i slika	287

EKONOMIJA POTROŠNJE

PREDGOVOR

Svi oni koji saraduju u potrošačkim organizacijama redovito se susreću sa jednom celom grupom ekonomskih pitanja koja se mogu samostalno, kao celina, obrađivati pod imenom potrošnje. Općenito se uviđa da to više nije samo jedan mali teorijski deo političke ekonomije, da to nije jedna pasivna privredna grana u kojoj se „upropašćuju” i nestaju tolika ljudska blaga, koja je dala proizvodnja, doneo promet i raspodelila borba koja se vodi u sarvremenoj podeli dobara.

Kada današnji potrošač primi zaradeni novac u ruke, on sa strepnjom korača na pijacu i gleda šta će mu ona za nj da daje; kupljenu robu unosi u kuću, opet strepeći koliko će mu ta roba moći pomoći u sticanju onoga što ga neprestano nagoni na posao, tj. održanja takoga načina života koji mu može obezbediti trajnu radnu sposobnost i održati ga sa porodicom na onom nivou fizičke i moralne kulture koji mu se nameće u samoj sredini gde živi... Na tome putu potrošač se, dakle, ne susreće samo sa potrošnjom kao jednom privrednom granom, nego i sa samom veštinom njena vodenja, tj. sa ekonomijom potrošnje.

Bez ekonomije ne može se danas voditi nijedna grana privrednog života. Uvidamo da se, pored agrarnih reformi, seljak ima naučiti kako će voditi svoju ekonomiju. Fabrička ekonomija smatra se uzorom jedne dobro vodene privatne ekonomije. Trgovačka preduzeća, isto tako, ne mogu se bez nje ni zamisliti. Reforma zanatske privrede usko je vezana sa vodenjem dobre ekonomije u zanatskim radnjama. Zar se, onda, ne može i potrošaču reći da i on ima svoju ekonomiju; da i on ima da se zainteresuje, sa svoga potrošačkoga gledišta, za mnoge savremene privredne probleme, od kojih zavisi veličina i konačni uspeh njegove ekonomije.

Potrošačko zadrukarstvo vidi u ekonomiji potrošnje područje svoga rada. Prodavnice, proizvađačka preduzeća, osiguranje, stanovi, domovi, hoteli, restoracije, štampa, prosvetne i druge ustanove koje pripadaju organizacijama Potrošačkoga zadružnog pokreta — samo su pojedini ogranci savremene potrošačke ekonomije. Zadržna prodavnica, na

pr., nije svršila svoj zadatak samo time što je zadrugaru dala brašno iz mlina svoga saveza; ona se stara i dalje o tom kako taj zadrugar vodi kod kuće ekonomiju potrošnje brašna uopšte. Stambena zadruga, koja doživi kakav neuspjeh, zna da taj neuspjeh dobrim delom zavisi i od toga što je ljudima, koji su naviknuti da žive pod kiriju, slabo poznata ekonomija stanovanja. Organizacija štednje po zadrugama i raspoznavanje kreditne sposobnosti pojedinih zadrugara nemogući su bez tačnih računskih kalkulacija u oblasti potrošačkoga kredita, kao jednoga dela ekonomije potrošnje. Uspostavljanje neposrednih odnosa proizvađača sa potrošačima traži bezuslovno dobro vođenu ekonomiju i na jednoj i na drugoj strani.

Na ovom mestu ne možemo pretstaviti sve ono što cela materija ovoga predmeta obuhvata; ali, ipak, upozoravam još na dve praktične stvari na koje treba da se obazru svi oni koji žive od plate ili najamnine. Prvo, knjiga je pisana na taj način da bi mogla poslužiti kao udžbenik u svim onim školama i tečajevima gde se slušaoci spremaju za život u kome će reforma potrošnje uzeti odlučno mesto. Drugo, knjiga je, dobrim delom, namenjena svima onim službeničkim i radničkim organizacijama koje hoće objektivnim naučnim istraživanjima da uporeduju plate ili najamnine svojih članova sa kretanjem stvarnih troškova današnjeg života. Mislim da je ovakav rad i preka potreba svih organizacija državnih službenika (na pr. Saveza nabavljачkih zadruga državnih službenika, Proforskog društva, Učiteljskog udruženja, udruženja poštara, železničara i dr.), kako se u buduće ne bi napamet govorilo o realnoj visini plata.

Predajući u štampu ovu stvar, smatram svojom velikom dužnošću da zablagođarim ocu našega zadrugarstva g. Mihailu Avramoviću i našem zadružnom vodi g. Milošu Štiberu, koji su mi svojim savetima mnogo pomogli pri izradi ovoga dela.

Glavni mi je cilj svakako da se za pitanja ove vrste zainteresuje naša javna svest. Hoće li koji predstavnik te svesti u ovom radu naći i neku propuštenost itd., to je stvar opšteg interesa. Tim bolje za samu stvar: ono što sam ja naćeo, neka drugi još bolje i spremnije nastave.

PRVI DEO

OSNOVI SAVREMENE POTROŠNJE

I glava: O potrošnji uopšte

§ 1 Potrošnja

Jedan deo svoga života čovek uvek provodi u radu, a drugi u potrošnji onoga što je zaradio. Do danas su svi naponi čovečanstva ulagani na to da se taj prvi deo života što više olakša i smanji, kako bi drugi deo bio što duži i udobniji. Ljudima koji najveći deo svoga života i truda ulažu u sticanje potrebnih dobara preostaje vrlo malo vremena, a često i udobnosti, da ta dobra potroše; u takvom položaju uvek oni narodi i pojedinci koji su slabo oboružani potrebnim sredstvima i znanjem koje je potrebno za sticanje dobara. Govoreći o narodu kao celini, moramo, primera radi, reći da je za istu potrošnju istome broju stanovnika jedne tehnički napredne države potrebno manje vremena u sticanju dobara nego što je potrebno istom broju prosečnih stanovnika neke druge države koja je tehnički zaostala. Ako, opet, unutar jedne države ovo pitanje pojedinačno razmotrimo, reći ćemo da veći deo svoga života udobnije žive oni ljudi koji imaju svoja proizvađačka sredstva (alate i dr.) nego li oni koji njima oskudevaju. Postavljajući sebi i istorijski ovakvo pitanje, možemo reći da je potrošnja današnjeg prosečnog čoveka udobnija nego što je ona bila ranije. Naš čovek sa par hiljada dinara mesečnog prihoda ne bi pristao da živi onako kako je živeo neki srednji bogataš pre sto i više godina. Dovoljno je, napr., samo da istaknemo da bismo se mi danas teško pomirili sa ranijom potrošnjom bez električnog osvetljenja, bez vodovoda, bez kanalizacije, bez današnje literature, bioskopa, radija i mnogih drugih stvari, koje negdašnji ljudi uopšte nisu mogli ni naslućivati.

Potrošnja nije, dakle, pojava o kojoj ne bi trebalo razmišljati u sklopu današnjeg celokupnog privrednog života. Potrebno je da i njoj, kao i ostalim privrednim granama, bliže pridemo, da se upoznamo sa važnošću koju ona ima u današnjoj privredi uopšte.

Privreda nije uvek i na svakom mestu jednaka. Privreda našega seljaka razlikuje se od privrede gradskog ili fabričkog

radnika, a ništa drukčije nije ni sa njegovom potrošnjom. Pod uticajem svoga zemljišnog poseda, načina i sredstava rada, naš seljak vodi takvu ekonomiju svoje potrošnje koja je samo njemu svojstvena u takvoj sredini: jedan deo onoga što proizvede potroši sam sa svojom kućnom čeljadi, a drugi deo proda i snabde se potrebnim dobrima; stan, hrana, odelo, obuća, ogrev i dr. prilagođavaju se cejoj privredi dotičnoga seljaka. Gradski je radnik, naprotiv, bez ikakva imetka, ima samo svoju radnu snagu i onu svoje čeljadi, pa onim što mu ona donese, u obliku najamnine, nabavlja sredstva koja su mu potrebna za život: on vodi ekonomiju svoje potrošnje tako da bi mogao i dalje da reproducira i unovčuje svoju radnu snagu. Ako hoćemo, dakle, da znamo šta je potrošnja, kakva je njezina ekonomija, treba da se obazremo na opšte društvene odnose pod kojima se ona razvija.

Od opštih društveno-privrednih odnosa, pod čijim uticajem pojedine društvene grupe obrazuju svoj celokupni način života, zavisi i ekonomija potrošnje svake te grupe zasebno. Uprkos toga, na pr., što siromašniji nameštenici imaju isti dohodak kao i bolje plaćeni radnici, ipak se oni u ekonomiji svoje potrošnje znatno razlikuju; tabele smrtnosti koje služe kao osnova za kalkulaciju osiguranja buduće potrošnje ne mogu se primeniti jednako na sve društvene redove: ono što se preporučuje kućnom gazdinstvu državnih službenika ne mora ujedno biti korisno i seoskom potrošačkom gazdinstvu, itd.

Ljudi rade i bore se radi svojih materijalnih interesa, to znači radi svojih potreba u odelu, stanu, hrani i dr., odnosno, jednom reči, radi svoje potrošnje. Troše dobra, opet, da bi mogli raditi, tako da se potrošnja teorijski ne može tretirati potpuno odvojeno od celokupnog privrednog života.

§ 2 Uticaj prirode i privrede na potrošnju

Potrošnja se najpre javlja u raznim potrebama, a onda u načinu kako te potrebe podmirujemo. I jedno i drugo zavisi od prirode i društvenih odnosa sredine u kojoj živimo. Već kao prirodnom biću, čoveku su nametnute mnoge potrebe: hrana za održanje njegove fizičke egzistencije, stan da ga sačuva od vremenskih nepogoda, odeća da ga zaštiti od neвремена i raznih prirodnih nepovoljnih uticaja (studen, vlage i dr.). Društvo, opet, u kome se krećemo, traži od nas da budemo moralno odeveni, da se odevamo onako kako se nose i ostali ljudi naše sredine i društvene pripadnosti; da trošimo uglavnom one namirnice koje nalazimo na pijaci; da, pored onoga što od nas priroda traži, idemo i u škole, pozorište, kavane: da stan ne bude samo takav da nas zaštiti

od neвремена, nego da ga udesimo onako kako ćemo u njemu moći udobnije živeti, raditi, dočekivati goste, vaspitati decu, odmarati se i dr.

I način kako trošimo dobra zavisi, također, i od prirode i od društva. U izvesnom kraju može nastati glad ili zato što nije godina rodila, što postoji opšta nestašica hrane, ili zato što ima dovoljno namirnica za sve ljude u tome kraju, ali neki oskudevaju što sami nemaju dovoljno dohotka da bi mogli kupiti ono što im je potrebno. U ovom poslednjem slučaju velimo da je društvo tako raspodelilo dobra da neki imaju, a drugi nemaju.

Kada nabrajamo uticaje prirode i društva na stvaranje naših potreba, onda velimo da se u nama samima s te strane obrazuje izvesna poželjna potrošnja, za kojom mi uvek težimo. Na drugoj strani, opet, pitanje je jesmo li mi po svome dohotku u stanju da podmirimo te potrebe, i u kome opsegu. Zna se, na pr., kolika je kubatura stana potrebna čoveku koji živi u gradu, tj. koliko ga priroda i društvo sile da sebe iza zidova zakloni. Dohodak, opet, pojedine osobe može biti ili takav da sebi u ovom pogledu dade više nego što je potrebno, ili takav da nema ni najmanji deo toga što se traži.

Priroda i društvo ne utiču na potrošnju zasebno. Isti uticaj prirode u raznim društvenim sredinama nije jednak. Pa ni uticaj istih društvenih pojava u raznim prirodnim sredinama nije jednak. Ako su prirodni i društveni uslovi u dvema sredinama potpuno jednaki, do čega retko dolazi, onda možemo približno računati i sa jednakom ekonomijom potrošnje u jednoj i drugoj sredini. Zavisi od stepena privrednog razvitka do koje mere ćemo moći da se koristimo prirodnim bogatstvom.

Da bismo se upoznali sa potrošnjom u jednoj državi, to znači sa načinom kako njeni stanovnici u svome fizičkom i kulturnom održanju troše privredena dobra, treba pre svega da poznajemo prirodne prilike zemlje gde taj narod vodi svoju privredu. Sama klima u umerenom pojasu ide ljudima na ruku da se brže privredno i uopšte kulturno razvijaju nego što je to moguće narodima sa otpornijom klimom. Dok se u nekim krajevima teškom mukom pobere i jedna letina, dotle se na drugim mestima može da gaji povrće preko cele godine. Dok će na jednom mestu potrošnja povrća biti ograničena samo na par meseci, dotle će se na drugom mestu ono jesti preko cele godine. Gde je priroda obdarila narode domaćim životinjama, pojedinačno je bogastvo dugo vremena cenjeno prema njihovom stočnom inventaru (reč blago u nas opominje i na stoku i na novac).

Ukoliko je čovek privredno jačao, utoliko je manje bivao podređeniji prirodnim pojavama. Ovo privredno ja-

čanje nije ništa drugo, nego menjanje našega materijalnog društvenog poretka. Potrošnja kmeta, koji je zaostao do danas, morala je da bude veoma oskudna usprkos svih tehničkih i privrednih napredaka savremene potrošnje. Najnovija tehnika može nam da daje najbolje uređaje za pranje haljina i suđa, za hlađenje jela i zagrevanje prostorija i dr., ali mi sve to ne možemo da unesemo u svoju potrošnju dok nemamo dovoljno sredstava da to nabavimo.

Nezavisno od opštih društvenih odnosa možemo, ipak, govoriti o stalnoj evoluciji tehnike potrošnje. Kada u svome domaćinstvu danas vidimo umesto otvorenog ognjišta štednjak, umesto drvenog posuda bakarno, stakleno, emajlirano i dr., umesto igle u ruci iglu u mašini i dr., — onda kažemo da je evoluirala tehnika naše potrošnje. Nova tehnika izmenila je i način kuhanja jela, čišćenja stanova, oblačenja, negovanja dece, kućnog odmora i dr. I današnja naša porodica nije ništa drugo nego proizvod evolucije celoga društvenoga poretka u kome živimo. Menjaju se i naši običaji, i pojmovi o dobru i zlu, o lepom i ružnom. Drukčijim očima danas posmatramo i prirodne pojave nego što su to bili u stanju naši pradedovi.

Dok čovek nije svojim oruđima počeo u većoj meri da savladava prirodu, ona mu je izgledala kao kakvo svemoćno živo biće. To se vidi i po današnjem našem jeziku. Kada, na pr., kažemo da sunce izlazi, onda time ponavljamo reči ljudi koji su živeli pre hiljadu godina i koji su mislili da je sunce neko živo biće, koje navečer ide da spava, pa izjutra opet ustaje. Samo privredna nemoć mogla je da natera ranije čovečanstvo da veruje u dobre i zle duhove, u vile, veštice, vukodlake i sl. I mi danas teže odvikavamo od takvih verovanja naš seoski svet koji po osamljenim šumskim kolibama, privredno zaostao, stoji nemoćan prema prirodi nego li naš gradski svet na osvetljenim ulicama, u masivnim zgradama, sa mnogim stražarima i drugim obrambenim sredstvima prema surovj prirodi. Gradski svet, zahvaljući svome privrednom napretku, postepeno već izbacuje iz svoje potrošnje mnoge predmete koji su se trošili za volju nekih prirodnih duhova. Kada imamo stražara na ulici, telefon u kući i „verthajmovu“ bravu na vratima, ne bojimo se da će nam se koji mrtvac povampiriti, pa zato ga danas mnogo manje gostimo nego li ranije. Otkako su sekira, gater i cirkular počeli da tamane naše šume, odjedanput su se negde izgubili šumski „divovi“, pred kojima naš narod strepi od svoga postanka. Sa ovakvim promenama našega shvatanja izmenila se i potrošnja literature. Umesto pripovedaka iz našega ranijeg seoskog života čita se danas savremena američka literatura o „vukolacima“ velegrada, bogatim menjačima i sl. U dečijoj literaturi „Lindberg, pobednik okeana“

potisnuo je Kraljevića Marka, „Stratosfera i njeni junaci“ počinjju zamenjivati naše narodne pripovetke.

Zemaljska kugla jednako je obilovala svojim ogromnim bogatstvima kroz sve periode ljudske istorije. Plodna zemljišta Rusije, veliki pašnjaci Australije, rudno bogastvo Amerike, plodna dolina reke Nila i dr. stajali su pred čovekom staroga i srednjega veka jednako kako stoje i danas pred nama. Ali, ipak prijašnji ljudi nisu mogli kao mi danas da nose sukno od australijske vune, da jevtino kao mi danas troše egipatski pamuk, da imaju naše današnje američanske automobile. Svima blagima kojima nas obasipa današnja proizvodnja trebalo je da prethodi hiljadugodišnji privredni proces, koji je danas u punom svome jeku.

Uvek je novi stupanj privrede više približavao čoveku prirodna blaga nego što je to mogao raniji privredni stupanj. U potrošnju prvobitnog čoveka priroda unosi samo onoliko hrane koliko je on mogao od nje svojim primitivnim oruđima da osvoji. O nekoj rezervi namirnica nije moglo tada ni da bude govora, pošto je tadanji čovekov rad bio neznatno produktivan. Prvobitnim radnim ljudskim zajednicama polazi za rukom da čoveka koliko toliko spasu od slabe potrošnje, od gladi. Prvobitna poljoprivreda stvarala se nezavisno po raznim delovima zemljine kugle, tako da je tadašnja potrošnja ograničavana samo na proizvode iz dotične okolice. Za našu svakidašnju potrošnju jaja, mleka, sira, mesa i dr. imamo da zahvalimo dugim i mučnim naporima prijašnjih ljudi oko pripitomljavanja divljih životinja. Veoma dugi i lagani proces prelaza izvesnih naroda od prvobitnog lova primitivnom stočarstvu uslovljavao je i osnovne promene ishrane, stana i odevanja tih naroda. Nomadski se šator zamenjuje udobnom kolibom, koja opet postaje središte novoga domaćinstva. Tada se pred čovekom ukazuju nove potrebe koje je trebalo zadovoljiti novim zanimanjima. Boljim oruđima već je čovek toliko iskoristio prirodu da mu ostaje stečenih dobara na pretek, od čega se onda stvaraju rezerve.

Koliko je god privreda gubila više svoj primitivni oblik, toliko su više prirodna blaga ulazila u ljudsku potrošnju. Prvi znakovi prestanka primitivnosti ukazivali su se u zadružnoj organizaciji. Zadržno se lovi, ide u ribu, odvrćaju reke, navodnjavaju polja, grade kuće i sl., što onda daje i savršeniji stupanj potrošnje. Zadržnu proizvodnju pratila je i zadržna potrošnja. Od te potrošnje postepeno se odvajaju predmeti ličnog prisvajanja; u prvo vreme domaće životinje, ukrasi, odelo, oružje i dr. Samostalna potrošnja tih predmeta počela je da nagoni čoveka da ih učini svojom ličnom svojinom. Dugi proces privrednih preobražaja u feudalnoj epohi ostavio je savremenom društvu u nasledstvo osobenu

potrošnju feudalnih gospodara i kmetova; privrede ranijeg zanatlijskog i trgovačkog poretka održavale su se i u naročitoj potrošnji svojih nosilaca, majstora, trgovaca, kalfa i šegrta. U zemljama gde se još danas likvidira ideologija ovih privrednih poredaka nije teško zapaziti ukrštavanje savremene sa ranijom potrošnjom. Jeftina radna snaga muslimanke po sarajevskim fabrikama može se lako objasniti time što ona još kod kuće živi ranijim načinom života koji je prostiji i jeftiniji od današnjega. Dojučerašnji kmet, naš seljak, produžava dobrim delom i dalje svoj raniji način potrošnje, što ga osposobljava za jeftin rad po bosanskim pilanama.

§ 3 Savremena potrošnja

Savremena potrošnja razvija se i vodi u okviru opšteg današnjeg privrednog i socijalnog poretka. I danas je čovek, kao i uvek, samo deo prirode, čijim je zakonima i potčinjen.

Uprkos savremenih tehničkih pronalazaka, našega leta po zraku i dr., mi sebe ne možemo smatrati nekim nadprirodnim bićima na koje i dalje ne utiču prirodni zakoni. Svojom potrošnjom treba da unašamo u svoj organizam one materije koje će omogućiti njegove životne radnje. U pogledu podmirjenja potreba stanovanja sa prirodnog gledišta treba da organizujemo takav stan koji će nam veličinom i higijenskim uredajima odgovarati. Odećom i obućom ima da održavamo svoju telesnu toplotu koja je po samoj prirodi našega organizma potrebna. Da bismo upoznali svoju potrošnju u pravom opsegu, treba da podignemo i nivo svoga prirodnog zdravog razuma, pošto se ni savremena potrošnja, kao ni druge naše radnje, ne može voditi bez usvajanja savremenih prirodnih i društvenih saznanja.

Sve pojave savremene potrošnje imaju svoj dubok koren u društvu. Njihova se veličina javlja u tzv. *standardu života*, čije podmirjenje zavisi od dohotka i mnogih pijačnih faktora koji obrazuju konačnu potrošnu veličinu svakog dohotka (realni dohotak). Nijedna takva pojava nije neodređena. Čim znamo potrebe svoga organizma, poznajemo i veličinu i uslove dobre hrane. Isto nam je tako poznata i količina novca koji ćemo izdati za stan, odeću, obuću, ogrev, osvetljenje, vaspitanje i dr. Šta više, nisu nam nepoznate ni pojave buduće potrošnje, pošto se i ona daje štednjom i osiguranjem obezbediti.

Da se opet vratimo na upoređenje potrošnje bivšeg kmeta i gradskog radnika, nameštenika i činovnika. Kmet je bio vezan za zemlju svoga gospodara, pa je stanovao, hranio se, odevao, obuvao i vaspitavao svoju decu onako kako mu je određivao njegov kmetski odnos: stan nije mogao

biti drukčiji od običnog zakloništa; stanovalo se na osami, pa nije moglo biti govora o kakvim prisnijim međusobnim privrednim ili socijalnim odnosima toga kmeta sa ostalim ljudima. Tako se na pr. nije mogla ni očekivati pre rata među kmetima-seljacima u Bosni i Hercegovini kakva jača zadružna svest, pošto nisu imali potrebe da unapređuju tuđe gospodarstvo, a niti su imali prilike za kakav intenzivniji zajednički rad. Seoski prihod uaturi uslovljava ceo jelovnik, odeću, obuću, i nameštaj. Gradski radnik, nameštenik i činovnik, naprotiv, mogu da troše samo onda kada imaju posla: da se u potrošnji ravnaju prema veličini svojih dohotaka, odnosno po onome što za te dohotke mogu da dobiju na današnjoj pijaci; da troše ono što današnji proizvođači smatraju kao svoju korist pri proizvodnji; da se u celoj svojoj potrošnji uvek ogledaju na okolicu, odnosno sredinu u kojoj žive: pri svemu vodeći računa o ponovnom postizavanju one i onakve svoje radne snage koja može da se što povoljnije proda.

Savremena potrošnja, dakle, nije neka neuređena gomila događaja koji se ne mogu ni razumeti ni predvideti.

Pojave koje susrećemo u savremenoj potrošnji posledica su mesnih prirodnih prilika i opštih društvenih uticaja. Kakogod se pravilno smenjuju godišnja doba, tako se isto pravilno smenjuju i načini potrošnje u pojedinim godišnjim dobima. Time smo samo označili prirodne uzroke pojava u potrošnji, koje su jednako postojale ranije kao i danas. Ali ako tim prirodnim uzrocima dodamo jedan društveni iz današnje privrede, recimo besposlicu izvesnog broja ljudi, onda imamo posve drugu pojavu u potrošnji: usprkos studeni ljudi neće imati toplog stana, zimskog kaputa, dovoljne hrane i dr. Pri upoznavanju savremene potrošnje jednoga naroda ili jedne klase možemo, dakle, iz nekog poznatog uzroka uvek izvesti i njegovu pojavu, pošto je uvek i ranije istome takvom uzroku odgovarala ta ista pojava. Ako mi na pr., ne znamo tačno kako je potrošnja u jednoj državi raspodeljena po glavama (prosečno), možemo je ipak približno (pošto se ovde radi samo o primeru, pretpostavićemo da se troši sav prihod) izračunati po prosečnom prihodu koji otpada na glavu izvesnoga naroda. Kada je, na pr., godine 1914 u USA. iznosio prihod po glavi 100 jedinica, u Australiji je bio 78%, Velikoj Britaniji 73%, Kanadi 58%, Francuskoj 55%, Italiji 33%, Španiji 16%, Japanu 9%, itd. Iz ovih brojaka lako se vidi, govoreći o narodu kao celini, da je tada potrošnja mogla da bude najobilnija u Američkoj Uniji, a onda u Velikoj Britaniji itd. Gdegod karteli uzmu u svoje ruke proizvodnju, odnosno prodaju izvesnog artikla, tu se po pravilu i potrošnja ograničava. Gdegod su se danas na zemaljskoj kugli pojavili oni isti

pijačni i drugi uslovi potrošnje kao i u Ročdelu u Engleskoj, tu je došlo i do stvaranja potrošačkih nabavilačkih zadruga na bazi načela ročdelskih pionira. Posleratna velika oskudica stanova po gradovima pokazala se u jednoj državi manje, u drugoj više, prema jačini uslova koji su izazvali tu oskudicu. Nedovoljna ishrana izaziva na svim delovima zemaljske kugle jednake bolesti. Posledice kupnje na bakalski tefer, na rate i sl. svugde su jednake, pod pretpostavkom da su i druge okolnosti potrošnje u tim slučajevima iste.

Kao i svaka druga današnja društvena pojava, i savremena potrošnja rezultat je mnogih individualnih volja, radnja osećaja i osećanja. Naše pojedine potrebe, kao stanovanje, odevanje, obuvanje, ishrana i dr., nisu upravo onakve kako bismo mi lično to hteli, odnosno želeli. Onaj stan uzećemo pod kiriju koji bude rezultirao iz mnogih naših traženja i pogodaba sa raznim kućevlasnicima. Teletina koju unosimo u svoju kuhinju došla je tu ne samo našom voljom, nego voljom onoga seljaka koji je lteo tele da proda, trgovca koji je upravo to tele među drugima izabrao, mesara koji ga je zaklao, pa i onih njegovih mušterija koji su pre nas izabrali neki drugi komad mesa. Kada vidimo na pijaci kakvu dobru i lepu robu, mi je kupimo, a da na to ranije nismo ni pomišljali; to dokazuje da je i ta kupnja rezultanta povezanosti naše volje sa mnogim momentima na pijaci. U mnogim slučajevima mi nismo ni pomislili da ćemo nabaviti neku stvar, ali nam je vremenom nametne moda, opet kao rezultat mnogih volja fabrikana, trgovaca, potrošača i dr. Kao što ljudi, dakle, proizvode danas razne stvari, tako sami proizvode i svoju potrošnju. Privredni uzroci koji izazivaju razne pojave u savremenoj potrošnji u rukama su samih ljudi. I na polju potrošnje ti su ljudi nesvesni, neorganizovani, pa zato se i javljaju mnoge pojave koje su za nas same nepovoljne, a ne bi takve bile da ih mi sami nismo takvim stvorili.

Kada zimi zagrejavam svoj stan, neće količina i cena ugljena zavisiti samo od veličine moga stana, vrste ugljena i rada moje kućne čeljadi u načinu zagrevanja. Ako se sa svojim komšijama udružim da zajednički nabavimo vagon ugljena, cena će biti povoljnija. Ako se, dalje, zdogovorimo da svaki od nas zagrejava upravo one prostorije koje međusobno graniče, u našim će stanovima biti manje hladnih ploha (svaka soba ima šest hladnih ploha) koje će trebati da se zagreju. Takva sporazumna potrošnja mogla bi se donekle da poklapa sa željom barem izvesnog dela onih koji pored nas utiču na našu potrošnju.

Svi nas ovi primeri jasno uveravaju da je savremena potrošnja proizvod mnogih prirodnih i privrednih uzroka današnjega društva, u kome bez ikakve planske organizacije

svak slepo proizvodi i troši onako kako on lično nađe za shodno. Pod takvim uslovima svoga opstanka, potrošnja kao ekonomski slabija prema drugim faktorima koji je uslovljavaju (trgovački kapital, industrijski kapital i dr.), mora uvek biti prikraćena. Na pijaci se uvek pokazuju jači: kućegazda od kirajdzije, verovnik od dužnika itd.

Pre svega je visina potrošnje uslovljena samom današnjom podelom dobara, što znači da se o potrošnji s te strane ne može raspravljati u okviru ekonomije potrošnje. Ipak, računajući i s tom veličinom, zavisi od samih potrošača hoće li svojom zajedničkom zadržnom voljom i organizacijom svoga kućnoga gazdinstva znati iz onoga što imaju da potroše više ili manje.

Ako se potrošači udruže u svoje zadruge, onda će njihove mnogobrojne i nesvesne volje na pijaci zameniti samo jedna organizovana volja, potrošačka zadruga. Ona će za njih po izvesnom planu nabavljati namirnice, stanove, kredit, odeću, obuću i dr. U tome će slučaju potrošnja potrošača-zadrugara biti rezultanta volja njihove zadruge na jednoj, a proizvođača i posrednika na drugoj strani. Ukoliko se budu zadržno organizovali proizvođači, pa u svojim pregovorima za prodaju robe direktno priđu potrošačkim zadržgama, onda je potrošnja samo rezultanta dveju organizovanih volja, proizvođača-zadrugara i potrošača-zadrugara. Na toj osnovi savremena potrošnja počinje kod svih naroda na zemaljskoj kugli da osvaja budućnost. Zasada je ona još većim delom divlja, neorganizovana i kao takva zavisi najmanje od volje samih potrošača. Govoreći o pojedinim oblicima savremene potrošnje, njenim uzrocima i pojavama, mi ćemo svagde ukazati na razlike između organizovane, zadržne i neorganizovane, divlje savremene potrošnje.

§ 4 Ekonomija potrošnje

Kao i druge privredne grane, i savremena potrošnja obiluje mnogim pojavama. Neke od tih pojava javljaju nam se naizmenično, sad u jačoj a sad u slabijoj meri; neke su ranije pojave nestale, a opet su neke nove na pomolu. Videli smo u prošlom paragrafu da se svaka promena u potrošnji izaziva nekim određenim uzrocima. Nijedan akt naše današnje potrošnje nije slučajna, njemu uvek prethode neki uzroci koji mogu biti lično nama poznati ili nepoznati. Za nas nije nikakva slučajnost što nam se na privatnoj pijaci prodaje krivotvorena roba; kada nam se povećaju ili smanje kirije stanovima; kada se kupovna moć našega dinara menja i dr. Mi možemo sebe lično obmanuti da je to samo slučaj što nemamo para u džepu, iako ih redovito primamo sva-

koga prvoga; za slučaj vežemo ono što ne znamo ili nećemo da se pomučimo da bismo znali. Slučaj što smo mi lično pokvarili stomak od slabe robe može biti i beznačajan. Ali ako se on redovito dešava velikom broju potrošača iste društvene pripadnosti, onda to više ne može da bude slučaj za nauku u koju ulaze pitanja ove vrste.

Pitanja potrošnje ulaze u oblast privrednih nauka koje nose svoje opšte ime politička ekonomija. Kada svoja privredna izučavanja ograničavamo na upoznavanje pojava savremene potrošnje, onda time ulazimo u jednu specijalnu privrednu nauku, ekonomiju potrošnje.

U oblast ekonomije potrošnje mogu da uđu samo one pojave koje se odnose na savremenu potrošnju i koje nisu usamljene, koje su tipične za jednu čitavu grupu potrošača izvesne društvene pripadnosti. Savremena potrošnja široka je društvena oblast, pa je i zadatak same nauke o potrošnji opsežan. Kao što su interesi ljudi u današnjem društvu isprepleteni, neorganizovani, to se vrlo često isprepliću i područja samih društvenih nauka. Jedno privredno područje utiče svakako na drugo, a ovo opet drugo reagira na taj uticaj i utiče na ono prvo. Ako država, na pr., povećava zaštitnu carinu na izvesnu robu, time je ona zasekla u razne oblasti privrednih nauka: u svoje finansije, pošto je povećala svoj prihod; u ekonomsku politiku, pošto je izazvala povećanje domaće proizvodnje i ograničila svoju međunarodnu trgovinu; u oblast podele dobara, pošto će nastati veća potražnja radne snage u preduzećima koja proizvode tu robu; pa i u oblast potrošnje, pošto je time smanjila kupovnu moć dinara onih potrošača koji troše dotičnu robu. Sa posledicama ovakvih uzroka mi bi mogli začeti dalje, u sve oblasti današnjega društvenog života. Priča se za nekog engleskog vrhovnog sudiju koji je udešavao visinu izdataka u podređenim mu kaznionama prema porastu ili padu diskontne stope Engleske banke: kad bi se stopa smanjila, on je izdavao upravniciima kazniona naredbu da smanje izdatke, pošto je u nižoj stopi video jači privredni prosperitet svoje zemlje, jeftiniji kredit za poslovne ljude da mogu zaposliti više sveta. Čim više sveta ima posla, zaključivao je, manje će biti krivica koje ljude dovode u zatvor. Obratno je postupao kada je video da se popela diskontna stopa. Iz akta bankovne diskontne politike, dakle, dospe se danas i u kriminalnu politiku.

Broj privrednih pojava koje obrađuje ekonomija potrošnje bivao je kroz celi tok razvitka današnjega društva sve veći. Sa prvim kapitalističkim preduzećima ne samo da je otvoren problem robne proizvodnje, prometa i podele dobara, nego i problem potrošnje. Još 1855. engleski komitet o falsifikovanju hleba i drugi slični izveštaji o krivotvorenju

životnih namirnica u Engleskoj u XIX stoleću ističu: hleb se prodaje falsifikovan primesama stipse, sapuna, potaše, kreča, fluoritove prašine...; siromašak koji živi od dve funte hleba na dan, usled ovih falsifikata ne dobija stvarno ni četvrtinu hranjive materije, da i ne govorimo o štetnim posledicama po njegovo zdravlje...; opšte je poznato da se hleb, izrađen sa ovakvim primesama, pravi naročito za ovu vrstu mušterija...; itd. Problem standarda života postavila je još klasična nauka političke ekonomije, a danas ga do u tančine računski prikazuju mnoge radničke i službeničke organizacije. „Važnost je potrošnje daleko veća nego što joj se obično pridaje u delima političke ekonomije. To je oblast dosada neproučena, a verovatno je da će jednoga dana otuda izaći preporod nauke“, veli Šarl Žid.¹⁾

Za naš predmet nije potrebno da pretražujemo nauku političke ekonomije da bismo saznali kakvo je mesto u njoj zauzela potrošnja; kako ju je definisao ovaj ili onaj ekonomista, kakav joj je značaj pridavan i sl. O potrošnji je dosada, ipak, tu i tamo pisano dosta, a danas se već susreću, naročito u amerikanskoj literaturi, mnoge knjige koje raspravljaju potrošnju kao samostalan deo današnjeg privrednog života. Novi radovi svakako su nemogući a da se ne uzme u obzir sve ono što je do sada dala nauka o potrošnji; pa ne samo to nego i veza sa tokom celokupnoga današnjega privrednog života.

Ranije smo spomenuli da se savremena potrošnja javlja u dva oblika: u neorganizovanom i u zadružno-organizovanom. U delima političke ekonomije ne pridaje se važnost ovoj podeli, tako da se uvek izučava današnja potrošnja bez obzira na ovu podelu. Skoro stogodišnja iskustva potrošačkog zadrugarstva o uzrocima mnogih pojava savremene potrošnje, kao i o načinima njene planske organizacije u interesu potrošača, dala su nam dosta istinitog naučnog materijala da u samoj ekonomiji potrošnje suprotstavimo jedan oblik drugome. Imamo, dakle, pre svega, pred sobom svesnu volju potrošača-zadrugara s jedne i nesvesnu, neplansku i neorganizovanu volju potrošača koji nisu zadrugari s druge strane. Takvo gledanje na potrošnju mi u celosti sprovodimo ovde.

Istakli smo da na potrošnju utiče privredni poredak. Kroz današnji društveni privredni oblik mi trošimo prirodna blaga, pa je i naša potrošnja samo deo današnjeg privrednog sistema. Ona sama, opet, ima svoje delove (stan, hrana, odeća i dr.) koji svojim uzajamnim stalnim delovanjem obrazuju nove procese savremene potrošnje. Mnogi su se, na pr., državni službenici ratama prezadužili i time su stavili pred

¹⁾ Šarl Žid, Osnovi političke ekonomije, — češko izdanje, str. 149.

nas novi proces naše potrošnje, prezaduženje velikog broja potrošača; u Frajdorfu kod Bazela radnici su podigli svoju veliku zadružnu koloniju, pa su odmah svojim novim načinom stanovanja, kao jednim delom potrošnje, uticali u izvesnoj meri i u izvesnom pravcu na potrošnju radnika u Švajcarskoj; pojavila se na pijaci neka nova roba koju mi ranije nismo trošili; pošto je najveći deo naše okolice nabavio tu robu, i mi smo prisiljeni da to isto učinimo. Ovo poslednje, opet, može biti uzrok da ograničimo neku drugu svoju potrebu, ukoliko nemamo neke rezerve da iz nje podmirimo taj neočekivani izdatak.

Iz ovih nekoliko primera, kojih inače imamo dosta u svakodnevnom životu, možemo lako zapaziti da je potrošnja stalno promenljiva: da je zavisna od prirodno-privrednih uslova sredine u kojoj borave izvesni potrošači; da isti uzroci imaju nejednaka delovanja na ljude razne društvene pripadnosti. Kao dokaz za ovo dovoljno je da upozorimo na nejednake posledice oskudice stanova, oskudice namirnica u izvesno vreme (recimo za vreme rata), prodiranja mode i dr. na ljude čiji su prihodi ograničeni samo na prodaju svoje sopstvene radne snage i na one koji žive od prihoda svoga kapitala. Tako je malo stanova u nekom mestu, ovima drugima neće biti teško da nađu sebi stan, pa prema tome neće ni osećati oskudicu u onoj meri kao oni prvi. Potrošnja nije, dakle, neki običan zbir potrošnje svih pojedinaca, ona je nešto više, ona je ono što rezultira iz raznih društvenih odnosa pod kojima ljudi vode svoju potrošnju. I ovde mora ekonomija potrošnje da se „razortrača“ na onaj deo koji izučava potrošnju sitnih potrošača, tj. onih čiji je prihod uslovljen mogućnostima prodaje sopstvene radne snage; i na onu koja izučava potrošnju kapitalista, tj. onih koji žive od plodova svoga kapitala. Mi uzimamo sebi za predmet potrošnju onih prvih, pošto ona i jest, uglavnom, problem današnjeg društva.

Opseg ekonomije potrošnje ograničen je svakako predmetom koji izučava. Pre svega joj se stavlja u zadatak da nas upozna sa tačnom veličinom potrošnje pojedinih društvenih grupa obzirom na sredinu u kojoj one žive (Osnovi potrošnje), gde ulaze: obeležjenje faktora od kojih zavisi potrošnja u pojedinim državama, normalna veličina pojedinih delova današnje potrošnje (standard života) i veličina obezbeđenja buduće potrošnje (štednja i osiguranje). Ovaj deo nauke ima da nas tačno upozna sa onim šta bi trebalo da trašimo prema svome prirodnom i društvenom položaju.

Drugi deo ove nauke, ekonomika potrošnje, treba da nas upozna sa stvarnom sudbinom dohotka koji je namenjen potrošnji: zavisnost njegove veličine od nivoa cena; njegovu merenje indeksom cena; promena potrošne vrednosti do-

hotka u raznim današnjim privrednim fazama; stvarna raspodela dohotka na pojedine delove potrošnje (budžet potrošnje) i, konačno, merenje stvarne vrednosti dohotka (realni dohodak) obzirom na troškove života u pojedinim sredinama.

Potrošnja se, uglavnom, danas vodi po raznim individualnim kućnim gazdinstvima, čija organizacija ulazi kao treći deo ove nauke. Tu se ima da reši pitanje onakve reforme kućnoga gazdinstva koje će olakšati rad kućne čeljadi i smanjiti troškove kojina se izvrgava današnja potrošnja.

Kao četvrti deo ekonomije potrošnje javlja se kao veoma važno pitanje način kako se snalazi potrošač-zadrugar u današnjem društvu.

§ 5 Teritorijalno ograničenje potrošnje

Društvo onakvo kakvo je danas tvorevina je novog doba. Proces njegove izgradnje ide unazad nekoliko stotina godina, negde pre, negde kasnije i nastavlja se još i danas. Do druge polovine 19 veka stvarao se mestimično po pojedinim državama novi način proizvodnje, pa se onda novim prometom postepeno prenosio iz jedne države u drugu, s jednog kontinenta na drugi. Do toga vremena svaka država ulaže dosta truda da pribere svoje privredne snage, da razvije domaću proizvodnju, stvori širi privredni teritorij koji neće biti podvajan bilo kakvim unutarnjim granicama; — da razvije unutarnji saobraćaj; — da smanji što više potrošnju strane robe i uopšte prilagodi svoju privredu novom načinu proizvodnje. Zapadnoj Evropi postao je ideal bogat pojedinac, kako bi se tako i sama „privreda u državi obogatila“. Razvitak nauke, veliki tehnički privredni pronalasci koji se već par stoleća ređaju velikom brzinom došli su kao pogodna sredstva za privredno jačanje svih država. Individualistički društveni poredak ograničio je plodove te nove privredne organizacije samo na mali broj ljudi, kapitalista. Na toj osnovi, uglavnom, regulišu se svi društveni odnosi na celoj zemaljskoj kugli. Privredni kostur jednak je danas u svim državama, pošto svagde danas vladaju isti materijalni odnosi. Medusobna povezanost privreda pojedinih država svetskom trgovinom (saobraćaj, kretanje kapitala, kretanje stanovništva iz jedne države u drugu i dr.) dovela ih je u tako tesne odnose da je više nemoguć život u jednoj bez onoga u drugoj državi. Tako imamo danas i svetsku privredu, čiji delovi utiču jedan na drugi. Ta privreda ima i svoje svetske trgovačke jezike, svoje pijace, svoj svetski novac (devize, čekovi, tekući i kompenzacioni računi i dr.), svoje trgovce, inženjere, radnike koji se kreću iz jedne zemlje u drugu, svetske filozofe, međunarodne škole, svetske ideje i dr.

U današnjem svetskom telu, ipak, privreda u svakoj državi zadržaje izvesne svoje teritorijalne osobine. Tu je pre svega različita priroda koja nameće svakom narodu izvestan osoben način života: zemljište i klima. Nasledila su se od ranijih generacija naročita shvatanja o moralu, živi se još pod uticajem ranijih običaja. Svaka država ima svoje zasebno pravo, način državnog uređenja, prosvećivanja. Postoje narodne književnosti koje podržavaju narodno obrazovanje na različitim stupnjevima. Iznad svega, svaka je država samostalna u prinudnom regulisanju života svojih građana prema svome interesnom nahodanju. Tako se može danas govoriti posebno o privredama pojedinih država, kao i o njihovim zasebnim delovima. Pored našega svetskoga privrednog položaja mi imamo u svojoj državi novčano tržište, svoje tržište efekata, svoje bankarstvo, svoje zadrugarstvo, državne finansije, svoju poljoprivrednu, rudarsku, industrijsku i zanatsku proizvodnju; svoje tržište rada; svoje cene, svoj saobraćaj i dr. Svaki taj privredni predmet ima svoju veličinu koju merimo i promatramo. Mi se svakodnevno pitamo, koliko u našoj državi ima novčanica u opticaju; koliki su u našoj državi ulozni na štednju po zadrugama i bankama; koliko je naš seljak dužan; kako se kreću porezi u našoj državi i sl. Pri tome postavljamo sebi probleme rešavanja izvesnih svojih privrednih nepogoda, kao što je problem zaposlenja radne snage, gradnje jevtinih stanova, zabrane rada kartelima, osiguranja radnika i dr. Ipak moramo priznati, malo se interesujemo za probleme potrošnje u svojoj državi.

Način potrošnje nije jednak u svim državama, pa ni po pojedinim pokrajinama iste države. Ta raznolikost dolazi odatle što ni pojave koje utiču na potrošnju nisu na svim mestima jednake. Pre svega, svaka sredina ima svoje različite uticaje zemljišta i klime; zatim razne rase i narodnosti uporno i dalje produžuju da žive svojim osobenim načinom života, težeći opštoj društvenoj nivelaciji pod uticajem istih društvenih materijalnih odnosa; kretanje stanovništva iz jedne zemlje u drugu menja načine potrošnje po krajevima kuda se kreće; već po svome fiziološkom sastavu odrasli i deca, muški i ženske ne utiču podjednako na potrošnju sredine gde žive. Pod ovakvim i drugim društvenim uticajima u svakoj državi obrazuju se naročite sredine potrošnje sa svojim običajima, verom, kulturom, društvenom pripadnošću, zanimanjem i dr., pri čemu se naročito podvajaju dve sredine, varoš i selo.

Uticaj zemljišta i klime. Zemljište i klima jesu faktori kojima priroda utiče na potrošnju u jednoj državi. Ovaj je uticaj posredan ako se vrši proizvodnjom i prometom do-

bara. Tako, na pr., u žitnim ravninama, gde je proizvodnja cerealijske i tovljenje stoke i peradi velika, tamo će i ova dobra uzeti glavno mesto u potrošnji; tamo gde su povoljni uslovi za voćarstvo biće dosta zastupljena potrošnja voća. Podela naroda na mesoždere i vegetarijance proizvod je stočnog, odnosno biljnog bogatstva dotičnih naroda. Onde gde se može proizvoditi povrće preko najvećeg dela godine, tamo će biti manje potrebe da se proizvodi i troši konzervisano povrće. Priroda utiče dosta na potrošnju i preko saobraćajnih sredstava. Jednom stočarskom kraju neće biti teško da se snabde žitom, ako ga kakva plovna reka veže sa žitarskim područjem. Dovoljno je samo u ovom pogledu da se setimo velikog značaja Dunava koji svojom plovnošću veže područja razne proizvodnje.

Ukoliko je povezanost pojedinih krajeva zemaljske kugle veća, utoliko se i potrošnje više internacionaliziraju. Tako govorimo danas o svetskim artiklima potrošnje, kao što su kava, čaj, duhan i dr. Šta više, industrijska proizvodnja danas je toliko kombinovana upotrebom sirovina iz raznih prirodnih područja zemaljske kugle, da u svojoj potrošnji nismo samo zavisni od okolne prirode, nego i od prirode cele zemaljske kugle. Nerodica žita u Kanadi ili Argentini remeti i našu zemaljsku potrošnju porastom cena žitu, iako mi ne jedemo brašno sa strane.

Posredan uticaj prirode na potrošnju predmet je političke ekonomije, u kojoj je priroda pretstavljena kao osnovni faktor proizvodnje i prometa dobara. Nauci o potrošnji ostaje da ispituje neposredan uticaj prirode na potrošnju.

Zemljište je prostorna podloga svake potrošnje. Stanovništvo kao celina treba da ima dosta prostora za stanovanje na onom mestu koje mu je pogodno za opšte uslove njegova fizičkog i kulturnog života. Za naseljenost jedne države nije dovoljno da nam se kaže koliko stanovnika ide na jedan kvadratni kilometar, nego koliko stanovnika stvarno obitava na 1 kv. kilometru onoga zemljišta gde su ljudi, po prirodi svoga zanimanja, prisiljeni da stanuju. Ljudi ne stanuju po brdima i poljima, osim ako se tamo ne bave poljoprivredom, nego po selima, gradovima i drugim poslovnim naseljima. Tamo je ograničenost zemljišta tolika da do njega mogu da dođu samo bogatiji ljudi. Prenaseljenost jednoga zemljišnog prostora povećava mu vrednost, stvara mu tzv. zemljišnu rentu, koju potrošač mora da plati visokim stambenim kirijama. Ljudima sa nižim dohotkom ostaje da traže stanove ili zemljišta za gradnju kuća van grada, tamo gde je zemljište manje ograničeno. Stvaranje zadrugnih kolonija, o kojima ćemo kasnije govoriti, zadrugnih vrtova u gradskoj okolini i sl. predstavlja jedan način borbe protiv zemljišne ograničenosti.

Ne samo mesto, nego i oblik, način i vrsta stambene gradnje zavise direktno od okolne prirode. Ljudi grade svoje kuće obzirom na jačinu i pravac vetrova, raspoređenost oborina preko godine, raspoređenost toplote na pojedina godišnja doba, na vrstu materijala iz okolne prirode i dr. Odatle se vrsta kuća za stanovanje bitno menja prema klimatskim pojasevima i oblastima. Zato se teško odomaćuje izvestar strani način gradnje, ako ne odgovara i prirodnim prilikama nove sredine. U hladnijim krajevima svakako su potrebna otpornija stambena zakloništa. Nije nikakva slučajnost ili moda što u krajevima bogatim šumom, a oskudnim u kamenu vidimo drvene kuće. Kada dodemo prviput u neki kraj, mogu nam krovovi tamošnjih kuća izgledati smešni, pošto nisu kao u našem kraju. Međutim, ako se obazremo na okolnu prirodu toga kraja, vidimo da je sve udešeno prema njoj.

Okolna priroda dobrim delom uslovljava i druge naše potrebe. Pre svega se oblačimo i hranimo onim dobrima kojima okolna priroda obiluje i kako to ona od nas traži. Predeli koji obiluju zverkom upućivaće svoje stanovnike da oblače krznenu odeću, koja će im dobro doći i kao zaštita od surove klime. Pred očima stanovnika u krajevima bogatim šumom obilje drveta sugerira najraznovrsnije oblike iskorišćavanja. Uticaj prirode ide pri ovome tako daleko da tip svake potrošne kulture (stilovi kuća, način spravljanja jela, način odevanja i dr.) daje vidan otisak okolne prirode. Nije nam teško pogoditi zašto po sobama dalmatinskih kuća retko susrećemo peći, zašto svi opanci u našoj zemlji nisu jednaki i dr.

Povezanost između okolne prirode i zemaljske potrošnje naročito je velika u upotrebi teško prenosivih dobara, kao što je materijal za gradnju kuća.

Potrošnja u pojedinim zemljama razlikuje se dosta i po tekstilnim predmetima. Lanena, pamučna i vunena odeća u jednom kraju odaje njegovo bogatstvo u sirovinama te vrste.

Pod uticajem zemljišta i klime stvaraju se zasebne privredne oblasti, koje se međusobno razlikuju i po načinu potrošnje. Tako govorimo o sredinama raznih poljoprivrednih i industrijskih zona i oblasti. Za određivanje prostora izvesnog načina potrošnje merodavnije su, na pr. granice između pojasa pšenice, pojasa kukuruza i zone maslina i agruma nego li granice pojedinih država. Vardarsko-strumička poljoprivredna zona, bila ona s naše ili s bugarske strane, drukčija je sredina za potrošnju nego što je, recimo, sliv reke Save. Naši Vardarci seljaci po kućama i hrani sličniji su svojim komšijama s onu stranu jugoslovensko-bugarske granice u slivu Strumice nego li svojim sugrađanima, recimo Po-savcima.

Rasa i narodnost. Podela ljudi na rase izvedena je po njihovim telesnim razlikama u boji, koži, kosi, lubanji i dr. Koliki je uticaj rase na potrošnju, vidi se najbolje onda kada se u jednu zemlju dosele ljudi druge rase. Dospeljena rasa, i u novoj sredini, po zakonima inercije, uporno se drži svojih starih oblika života: dok s druge strane neminovno poprima oblike života svoga novoga društveno-materijalnog položaja u novoj sredini: dugo vremena, i pored prividnog izjednačenja sa novom sredinom, u došljaka se osećaju razlike u pojedinim stavkama potrošnje prema domaćem stanovništvu. Uzećemo kao primer Sjedinjene Države Severne Amerike gde su se pored bele nastanile još neke druge rase. Prema istraživanjima Državnog departmana za poljoprivredu ove države u godini 1919 među tamošnjim farmerima istih pokrajina ustanovljena je ova procentualna razlika pojedinih delova potrošnje bele i nebele rase:

Delovi potrošnje	Nebele porodice (4.8 osoba)	Bele porodice (4.6 osoba)
Hrana	53.5	44.—
Stan	6.7	9.7
Odelo	17.5	17.7
Nameštaj	0.7	2.—
Kućni radovi	9.1	12.—
Zdravlje	4.1	4.7
Kulturne potrebe	4.6	5.9
Lični izdaci	1.5	1.2
Osiguranje	2.3	2.6
Razno	—	0.2
	100.—	100.—

Ova je raspodela izvršena prema novčanim izdacima nebelih porodica u iznosu od dolara 611.1 i belih porodica dolara 1436.—. Ovde se pokazuje uticaj rase ne samo na drukčijoj raspodeli pojedinih delova potrošnje, nego i na veličini ukupnih novčanih izdataka, iako je primer uzet iz života porodica iste društvene pripadnosti. Nebeli najviše troše na svoju hranu (53.5% svih svojih izdataka). Oni izdaju relativno dosta i za odelo, kao i za svoje lične potrebe (brijanje, šišanje, duhan, konfekcija i dr.). Nebeli troše vrlo malo na svoje stanove.

Istina teško je ove pojave podvrgnuti tačnim statističkim ispitivanjima, pošto na potrošnju i jednih i drugih utiču i drugi faktori, a naročito veća naobrazba ljudi bele rase. U privredi, šta više, ne mora uvek da bude bela rasa superiornija. Beli radnici (*Georgija*) troše dva i po puta više namirnica nego li negri s juga i upola manje jedu,

pošto negri uopšte spremaju svoju hranu u dobrom obliku sa dosta uštede namirnica.

I pojedini narodi nemaju jednak način potrošnje. Dovoljno je samo spomenuti orijentalnu kuhinju za razliku od evropske, bečku kuhinju za razliku od francuske ili engleske, a isto tako i razne kućne nameštaje i druge potrebe pojedinih naroda, pa i plemena unutar pojedinih naroda, pa da nam iskrasne pred očima uticaj narodnosti na način potrošnje. Naša država može da služi kao tipičan primer ove raznovrsnosti narodne potrošnje, pošto su se po našem teritoriju stolicima kretali razni narodi koji su među nama samima ostavili vidne tragove u ovom pogledu.

Veliki privredni značaj rasnih i narodnih uticaja na potrošnju naročito se ogleda u pijačnoj konkurenciji jednih i drugih. Na toj se osnovi objašnjava jeftinija radna snaga Kineza i Japanaca. Ograničavanjem, odnosno zabranom useljavanja ovih naroda u Američku Uniju nije potpuno otklonjena njihova konkurencija tamošnoj beloj rasi, pošto oni svojim proizvodima fuku američku robu na svetskoj pijaci, i ako ne stanuju u toj zemlji.

Velicina stanovništva. Veliki broj stanovništva u jednoj državi ne pretstavlja samo problem zaposlenja, nego i problem zemaljske potrošnje. Svaka država danas za slučaj rata računa mnogo s time hoće li njena proizvodnja samostalno moći da ishrani svo stanovništvo. U tu svrhu industrijski narodi ulažu velike napore da bi povećali proizvodnju prirodnih proizvoda, kao što su sirovine i životne namirnice. Agrarni narodi, opet, vode mnogo računa o pridizanju industrijske proizvodnje u svojim zemljama. I u jednom i u drugom slučaju glavnu ulogu igra velicina stanovništva i problem kako će se zadovoljiti njegova potrošnja.

Ukoliko je rad stanovništva jedne zemlje produktivniji i tehnika razvijenija, utoliko će ono moći, pri pravednoj raspodeli dobara, da manje ulaže vremena i truda u proizvodnju dobara; ostaće ljudima, znači, veći deo toga vremena da se koriste plodovima ili da troše plodove takvoga svoga rada. Radni se čovek ne bori, kako se još i danas na mnogo mesta tvrdi, protiv mašina i ostalih tehničkih napredaka kada ga ta sredstva ne ostavljaju bez egzistencije, bez posla. Svakome je stalo da sa što manje muke, tj. uz pomoć tehničkih pronalazaka što više povećava broj proizvedenih dobara, samo pod uslovom istovremenog povećanja i svoje potrošnje.

Migracija. Kretanje stanovništva (migracija) vrši neprestan i progresivan uticaj na potrošnju po svim zemljama. Ako se stanovništvo kreće unutar države (putovanje, traženje rada, kolonizacija i sl.), ono se sve više nivelizira, odnosno izjed-

načuje razne načine potrošnje po pokrajinama, plemenima i privrednim oblastima. Crnogorci i Hercegovci doneli su u Vojvodinu svoj način života, pa su ga onda prilagodili novim prirodnim i privrednim uslovima Vojvodine. Austrijski činovnici doneli su u naše krajeve i svoje načine potrošnje, što je dosta uticalo na stvaranje naše nove potrošnje. Kretanje radnika iz jedne pokrajine u drugu stvara konkurenciju radne snage jeftinije potrošnje radnoj snazi skuplje potrošnje. Dovoljno je samo da spomenemo dolazak jeftine radne snage sa sela u gradove, iz unutrašnjosti u velike gradove itd.

Međunarodno kretanje stanovništva (emigracija ili iseljavanje, imigracija ili useljavanje) ima veliki uticaj na potrošnju pojedinih naroda. Bogatstvo koje naši ljudi donose iz Amerike najviše potiče odatle što su oni tamo zatekli viši stupanj radničke potrošnje od onoga koji su ostavili u svome kraju i u svojoj društvenoj grupi. Dok prosečan američki fabrički radnik može u vreme konjunktura da drži stan sa nekoliko soba, s banjom i drugim udobnostima, da za hranu izdaje isto toliko koliko i za stan, dotle je mnogi naš iseljenik zadovoljan ako s drugim stanuje u jednoj sobi, ako može da jede onu jeftinu hranu na koju se naučio i kod kuće. A najamnina mu ne zaostaje mnogo iza najamnine tamošnjih radnika. Ipak mu dugogodišnji život u novoj sredini nameće potrošnju višega nivoa od one koju pri povratku zatiče doma. Na ovo mesto spada i uticaj turizma na zemaljsku potrošnju, uticaj poslovnog putovanja, školovanja na strani i dr. Turistički problem Dalmacije usko je vezan za poznavanje potrošnje onih naroda na čiju posetu mi reflektiramo.

Uticaj spola i uzrasta. Opseg i način prirodnog uticaja na zemaljsku potrošnju zavisi i od dobi života i spola stanovništva. Starci, bolesnici i deca po svojoj prirodi ne mogu da učestvuju u sticanju dobara. Ipak svo stanovništvo troši. Ona potrošnja koja je uslovljena samom prirodom daje se svesti na svoju normalnu meru. Nauka je danas toliko napredovala da tačno zna koliko je čovečjem telu potrebno kalorija, koliko bi trebala da bude zračna kubatura po stanovima i dr. Fiziološke potrebe dece manje su nego u odraslih, ženine su također manje nego muškarčeve. Naravno na veličinu ovih potreba utiče i društveni položaj dotične osobe, ali ćemo ga ovde eliminisati.

Nauka o potrošnji (*Dr. Pele*) uzela je muškarca od 20 godina pa na više kao prirodnu potrošnu jedinicu koja se uzima kao br. 1. — prema kojoj se izračunava potrošnja žena i dece. Izračunavanje potrošnih jedinica ima danas naročito veliki značaj u sastavljanju porodičnih budžeta, o čemu ćemo govoriti u Ekonomici potrošnje.

Dr. Pele je (Arhiv za socijalnu higijenu i demografiju, sv. 13, 1919 god.) izračunao sledeću tabelu potrošnih jedinica:

Starost	Muški	Ženske
Odrasla osoba	1.—	0.86
20 godina	1.—	0.86
19 "	0.96	0.83
18 "	0.93	0.83
17 "	0.89	0.83
16 "	0.86	0.80
15 "	0.83	0.80

Do 14 godina jedinice potrošnje jednake su i za muške i ženske, i to: za 14 g. 0.80, za 13 g. 0.76, za 12 g. 0.73, za 11 g. 0.70, za 10 g. 0.66, za 9 g. 0.63, za 8 g. 0.60, za 7 g. 0.57, za 6 g. 0.53, za 5 g. 0.50, za 4 g. 0.45, za 3 g. 0.35, za 2 g. 0.30, za 1 g. 0.25, ispod 1 godine 0.20

Na pr. porodica sa mužem, ženom i 1 detetom od 10 godina imala bi ovaj broj potrošnih jedinica; muž 1, žena 0.86 i dete 0.66, svega 2.52.

Izvešni stvarni statistički podaci približuju se, manje ili više, pomenutim jedinicama, i to ne samo u hrani, u kojoj se najviše izražava veličina fizioloških potreba, nego i u odelu. Prema podacima Državnog biroa za radničku statistiku, (USA.), trošili su za odelo godišnje: muševi 68 dolara, žene 56 dolara u severnim američkim gradovima, a u južnim: muševi 76, a žene 62 dolara. Po američkim farmerskim porodicama i muševi i žene trošili su godišnje prosečno 50 dolara, a njihovi sinovi i kćeri između 19 i 24 godine — 90.40 dolara i 99 dolara. U ovom poslednjem slučaju vidi se kako je jak uticaj mode u krugovima mladih ljudi i žena.

Varoš i selo. Podela teritorija na varoš i selo, malu varoš i veliki grad, provinciju i područja velikih gradova ima svoj veliki značaj i u zemaljskoj potrošnji. Ne treba naročito isticati ogromne razlike u potrošnji između naših varoši i sela, između naše palanke i Beograda i drugih gradova. Ta se razlika između članova jedne i druge sredine dugo oseća i pri prelazu pojedinaca u varoš, kao i iz palanke u velike gradove. I naša, kao i svetska literatura puna je raznih tipova ljudi pomenutih sredina, pa i onih pomešanih. Na pr. po gradovima pre prihvataju modu oni koji su nedavno prispeli sa sela nego li građani starosedioci, pošto u odelu i obući najnovijega kroja hoće da sakriju svoje seljačko poreklo.

Verski uticaj. Verska pripadnost uvek je vršila veliki uticaj na potrošnju. Religija, izvestan duševni međusobni kontakt ljudi raznih sredina, ovekovečuje određen način potrošnje koji se smatrao korisnim u vreme i u sredini kada je postala dotična religija ili onda kada je bila izvršena njena reforma. Religija, šta više, može planski, preko jednoga načina potrošnje da utiče na tok opšteg privrednog života u izvesnoj meri. Potrošnja neke vrste mesa o praznicima ima uvek jak uticaj na pijacu, a preko ove i na pourošnju uopšte.

Običaji u potrošnji. Pojedine zemaljske potrošnje stoje i danas u doba tzv. internacionalizma pod uticajem svojih naročitih običaja. Veli se da je običaj u Engleskoj da se pije čaj, u nas kava, u Francuskoj donekle čokolada; svi narodi imaju razne običaje u spravljanju hrane, nameštaju stanova, u zabavljanju i dr. Ipak, pod pritiskom društvene sredine, iščezavaju svi običaji koji ne odgovaraju normama savremene potrošnje, ostavljajući za sobom jedino tragove u životu starijih osoba i ovih društvenih grupa koje žive po strani dnevnog društvenog života (seljaci i dr.).

Nijedna grana današnje privrede nije ostala tako dugo pod uticajem pojedinih oblika običaja kao što je potrošnja.

Tradicionalna shvatanja zanatlija o organizaciji njihove radionice i njihove veze sa mušterijama pala su pred naučotehnički organizovanom industrijom, koja se mogla razviti do današnje svetske sile jedino potpunim odbacivanjem ranijih privrednih shvatanja. Proizvođač koji je umeo da odbaci ranije navike u svome poslovanju (rad ručnim alatima, proizvodnja po narudžbi, i dr.) mogao se brzo razviti u novog privrednika. Morale su, pre svega, da padnu esnafsko-čaršijske norme, odnosno konvencionalnosti trgovaca i zanatlija predašnje gradske epohe, pa da se otpočne pijačna borba malih i velikih preduzeća.

Naprotiv, savremena potrošnja, — na Orijentu više, u Evropi i Americi manje, — bila je u čitavom ovom razvoju dosta konzervativna, tako da je ona danas pod uticajem svih mogućih tradicija, navika i norma. Samo tradiciji od nekoliko stoleća ima da zahvalimo što zamišljamo da je potrošnja nemoguća bez pijačnih posrednika, da je zajedničko zastupanje interesa i dalje ograničeno na ljude iste verske pripadnosti (vidi načelo verske i političke neutralnosti u zadrugarstvu) i sl. Treba samo pomisliti koliko je još savremena potrošnja opterećena štetnim navikama potrošača u kupovanju robe, u spremanju jela, raznim ceremonijama pri ženidbi, pogrebu i sl.

Koliko je značajno delo ročdelskih zadružnih pionira može da se vidi tek onda kad čovek detaljnije upozna

tradicije, navike i konvencionalnosti protiv kojih je ustalio njih 28 bez ikakvih sredstava. Kada su oni prviput otvorili vrata svoje zadružne prodavnice (1844 godine u Ročdelu kod Menčestra u Engleskoj), svet ih nije drukče gledao nego kao kakve čudake; a danas ide njihovim putem na desetine miliona svesnih pristalica potrošačkoga zadrugarstva u celom svetu.

Pred društvenu sredinu mogu da se isprse samo veliki ljudi. Svest voda jedne nove potrošačke nabavjačke zadruge ne sastoji se, dakle, samo u otvaranju zadružne prodavnice, nego i u tome da u svojoj sredini najave rat onim običajima koji beskorisno terete potrošnju. Svet je sam po sebi nesvestan slabih strana svojih običaja, a zadrugarstvo je upravo onaj društveni pokret koji ga je počeo i u tome pogledu osveščavati.

Uticaj zanimanja i kulture. Kada smo govorili o individualnoj potrošnji, spomenuli smo potrebu udešavanja svoje lične potrošnje prema vrsti svoga zanimanja. Ljudi pojedinih zanimanja obrazuju svoje potrošne grupe, koje kao celine imaju vidan uticaj na potrošnju svoje sredine. Zanatlije su još iz svoje pređašnje epohe nasledile potrebu i želju da imaju svoju sopstvenu kuću sa baštom i avlijom; da uz kuću vode svoje gazdinstvo, drže kravu, kokoši i dr. Posao ih čitav život veže za jedno mesto, tako da im se način potrošnje potpuno srastao sa prirodnim i društvenim uslovima sredine u kojoj žive. Potrošnja je fabričkih radnika promenljiva, tako da se potpuno oslobađaju lokalnih, pa i narodnih uticaja u svojoj potrošnji; za njih je samo poteškoća doći do sredstava potrošnje, ali im je posve svejedno da li su ta sredstva u običaju, jesu li ili nisu moderna i dr.; u mnogo slučajeva odlučuje i moda stvari koje se nađu kod staretinara, koje pošalje amerikanska ili švajcarska zimska pomoć; u njihovim je redovima velika potrošnja jeftine, tzv. an mas robe. Vojska i oficiri imaju svoje osobene navike i konvencionalnosti u potrošnji, jer sam poziv od njih traži da troše tačno određenu robu. Razvrstanje državnih službenika po grupama, vrstama službe, nestalnost u mestu službovanja, osigurana penzija i dr. utiču na stvaranje njihove tipične potrošnje, razvrstane po veličini prihoda, dosta jednolične u pojedinim potrebama.

Stepen obrazovanosti pojedinaca i izvesne sredine ima jak uticaj na potrošnju te sredine. Od njega zavise kulturne potrebe i viši stupanj fizioloških potreba. Negde je spomenuto da bi potrošnja sapuna u jednoj sredini mogla biti merodavna za merenje kulture te sredine. Pokazuje se da ljudi sa istim prihodima nemaju jednako obrazovanje ni u načinu svoje potrošnje. Možemo češće u stanu siromašnog radnika

naći veću higijensku čistoću i više knjiga nego u stanu nekog imućnijeg neobrazovanog građanina. U ovu oblast potrošnje spada broj i vrsta knjiga, časopisa, novina, opseg porodičnog školovanja i sl.

Na potrošnju u jednoj zemlji veliki uticaj vrši i kultura potrošnje pojedinih sredina, koja je pretstavljena u onim javnim uređajima koji su neophodni za zdravlje, lakši, udobniji i jeftiniji život pojedinaca. U red ovih ustanova spadaju: kanalizacija, vodovod, razvod električne struje, banje, javne biblioteke, javne kuhinje, obdaništa za decu, škole, tramvaji, dispanzeri, bolnice, vatrogasci itd.

II glava: Standard života

§ 6 Šta je standard života

Kadgod je reč o potrošnji, spominju se i ove njene oznake: način života, stupanj života, nivo života, minimum egzistencije i standard života. Te reči označavaju mesne i vremenske konkretne oblike potrošnje koji se stvaraju pod uticajem jednakih prirodnih i društvenih faktora.

Zemljoradnici i državni službenici ne mogu da vode jednaku ekonomiju svoje potrošnje, pošto nemaju jednak način života. Državni službenik, opet, i bankovni direktor imaju podjednak način života, samo što direktorova veća plaća i drugi prihodi koje ima omogućuju veći stupanj toga istoga načina života. Stupanj života nekoga siromašnog sreskog sudije mnogo je niži nego onaj bankovnog direktora sa nekoliko desetina hiljada dinara mesečnih prihoda. Sam sistem primanja i trošenja plata i jednolikost gradske potrošnje održava ih u jednakom načinu života, koji se bitno razlikuje od onoga na selu.

Ako hoćemo da označimo da se život sreskih sudija V i VI činovničke grupe nalazi na istom stupnju istoga načina života, onda govorimo o jednakom nivou njihove potrošnje. Prirodom i društvom uslovljeni način života jedne društvene grupe u određenom vreme i na određenom mestu razgranjava se, dakle, prema veličini dohodka u pojedine stupnjeve. Srednji način života pripadnika istoga stupnja naziva se nivoom toga načina. Naravno, pojedinačna potrošnja može biti ispod ili iznad toga nivoa, prema tome kako joj raste ili opada dohodak. Pošto je veličina dohodka osnovica današnjeg stvarnog načina života, to se i pitanje uticaja dohodka na način života zasebno ima da raspravi u ekonomiji potrošnje.

Mi možemo promatrati način života pojedinaca ili izvesne društvene grupe i po tome kako ga uslovljuju priroda i društvo, bez obzira na veličinu dohotka. Iako pomenuti sreski sudija ima manje prihoda nego bogati bankar, ipak to ne znači da poželjan način života jednoga mora biti

manji od poželjenog načina drugoga. Društveni položaj nameće sudiji veći broj kulturnih potreba nego što ih nameće neobrazovanom milionaru, pa zato i kažemo da je standard života jednoga veći od standarda života drugoga. Kada bismo hteli da opišemo sve izdatke koje sudiji nameću društveni položaj i inteligencija, otišli bismo suviše daleko. Svaka takva stavka bila bi znatno veća nego što je ustvari.

Standard života jedne osobe jeste onaj način potrošnje koji se sam od sebe toj osobi nameće, po prirodnom i društvenom položaju one društvene grupe kojoj ta osoba pripada, u izvesno vreme i na određenom mestu. To je psihicka stvar koja može ili ne može da se ostvari (*Waite, Economics of Consumption p. 116/117*). Koliko će se izvestan standard života moći da ostvari, zavisi od stvarnog načina života, od same ekonomske potrošnje.

Standard života nije neki neodređeni pojam. Mi ga možemo tačno izmeriti, posebno za svaku društvenu grupu. Najpre treba iznaći potrebe izvesne grupe prema njenom socijalnom položaju, onda se određuje količina dobara kojima se mogu podmiriti te potrebe, pa se ta dobra procene prema stvarnim cenama. Zbir takvih procena pretstavlja veličinu standarda u novcu. Naravno i sama ta veličina može biti ograničena prema gore i prema dole. Njena gornja granica označuje se kao dovoljna mera standarda života. Donja granica standarda života — minimum egzistencije — spominje se kada je reč o obezbeđenju potrošnje siromašnih slojeva koji su na najnižim stupnjevima najamnine i plate.

U praktičnom životu često se identifikuje dovoljna mera standarda života i minimum egzistencije. U sledeća dva slučaja, na pr. upotrebljena su oba izraza, ali se mislilo samo na minimum egzistencije.

Prvi slučaj: „Obezbeđenje životnih potreba za najšire slojeve u dovoljnoj meri; i to ne samo u pogledu ishrane i odela, nego i u pogledu stanova. Podelu proizvoda valja zaštititi od štetne spekulacije; kvalitet svakodnevnih potreba mora odgovarati zahtevima racionalne ishrane.“¹⁾

Drugi slučaj: „Najveća je svrha narodne potrošnje zdrava ishrana i način života celoga naroda, naročito siromašnih slojeva na nižim stupnjevima nadnica i plata... U ovoj vezi treba bliže da pridemo i pitanju minimuma egzistencije,... naročito ukoliko se radi o fizički-neophodnim potrebama (hrana, stan, ogrev i osvetljenje, odevanje, negovanje tela i zdravlja, saobraćaj, prinosi udruženjima, porezi i prisilno osiguranje) neoženjenog radnika na najnižem

¹⁾ Iz govora čehoslovačkog ministra socijalne politike g. 1934 pri likom organizovanja Saveta potrošača.

stupnju najamnine sa dvoje do troje dece; tj. sa onim brojem dece koji je potreban za biološko održavanje naroda¹⁾

Iz ovih primera jasno se vidi, da je minimum egzistencija pripadnika izvesne društvene grupe najdonja granica standarda života. Ako se stvaran način života spusti ispod te granice, onda nastaje oskudica sa svojim fiziološkim i kulturnim posledicama: glad, beskućništvo, telesna golotinja, nečitanje knjiga, novina, časopisa, slabo vaspitanje dece, pomanjkanje nege zdravlja, nemogućnost lečenja itd.

Raznolikost prirodnih i društvenih pojava koje utiču na potrošnju stvara i razne oblike današnjeg standarda života. Tako govorimo o standardu života u gradu i na selu, o zemaljskom standardu, o standardu radničkih, nameštaničkih i činovničkih porodica, o standardu života raznih rasa, o standardu života u umerenom i tropskom pojasu itd. Kada je govor o problemima potrošnje u jednoj državi, onda razlikujemo ove standarde: gradski i seoski; onih koji kupuju tuđu i oni koji prodaju svoju radnu snagu; obrazovanih i neobrazovanih ljudi; inokosni i porodični standard; porodica sa decom i bez dece; zanatlija, malih trgovaca, grosista, fabrikanta, državnih službenika itd.

Koje potrebe spadaju u pojedini standard zavisiće od naročitih ispitivanja načina života svake grupe zasebno. Šta je za jednu društvenu grupu nizak standard života, to za drugu može da bude visok standard. Danas je, na pr., kod nas mesečna potrošnja izvesnih dobara od 3000 dinara nizak standard za porodicu nekog gradskog lekara sa dvoje dece, ali bi mogao biti dovoljan, možda, za porodicu sa dvoje dece jednoga nekvalifikovanog radnika.

Najbolja mera pojedinih vrsta standarda života jesu naše potrebe, kao i način u kome ih opsegu zadovoljavamo. U gradski standard života ne ulazi stan samo kao krov nad glavom, odnosno kao nužna zaštita od vremenskih nepogoda. Za građane nije samo stan kuća u kojoj stanuju, nego i ostale gradske kuće u kojima se zadržavaju onda kada nisu kod svoje kuće, kao što su kafane, pozorišta, školske, kancelarijske, fabričke zgrade i dr. Svi ti stanovi treba da udovolje svojoj svrsi koju uslovljava standard. Stan treba da nam omogući udoban porodični fizički i kulturni život; pozorišna dvorana treba da je dovoljno akustična i prostrana; kafane treba da su nam pristupačne radi naših društvenih odnosa. Naša deca treba da idu u iste škole kao i deca ostalih sugrađana. Tako, možemo govoriti o izvesnim potrebama koje se prosečno javljaju u svim vrstama standarda života po gradovima određene sredine i vremena. Na višem standardu života pojavljuju se izvesne želje i

¹⁾ Iz službenog organa Saveza nem. potr. zadruga u Hamburgu.

potrebe o kojima nema ni traga na nižem standardu života. Zato je i opseg u kome se javljaju pojedine današnje potrebe u raznim standardima najbolje merilo nižeg ili višeg standarda života. Siromašan čovek koji na račun hrane kupuje knjige pokazuje znakove većeg standarda.

§ 7 Uticaj luksuza i mode na standard života

Luksuz. Luksuzom nazivamo onu potrošnju pojedinca koja se javlja iznad potreba njegova standarda života. Luksuz u kvantitativnom pogledu identičan je sa rasipanjem dobara, kao na pr. kada svu kuću osvetlimo, a sedimo samo u jednoj sobi; na sto se iznose desetak vrsta jela, a mogao bi standard ishrane biti zadovoljen sa par jela. Kvalitativni luksuz znači potrošnju skupocenijih dobara, kao što je nakit, skupoceno jelo i dr.

Luksuz u savremenoj potrošnji razvio se prvo na dvorovima feudalne i novčane aristokracije, naročito u doba apsolutističke monarhije. Luksuz u jelu ponikao je prvo tokom 15 i 16 stoleća u Italiji, gde su profinjena jela zamenila kvantitativnu proždrljivost. Taj se luksuz, dalje, doteruje u Francuskoj od konca 16 stoleća upotrebom raznih začina i sredstava za uživanje, kao što su kava, kakao, čaj, šećer i duhan. Godine 1668 u Engleskoj se potrošilo čaja svega oko 45 kg. Postepeno potrebe za tim novim artiklom zahvataju široke narodne slojeve u tolikoj meri da njihova potreba prestaje biti luksuzom, nego postaje sastavnim delom standarda života. Godine 1933 prodale su u Engleskoj same potrošačke zadruge oko 30 miliona kg. čaja. Toliko povećanje potrošnje čaja, pa i kave i duhana, ima se zahvaliti povećanoj i jeftinijoj proizvodnji, kao i jeftinom saobraćaju.

Aristokratsko 17 i 18 stoleće predstavljalo je kulminaciju feudalnog luksuza odevanja. „Luksuz u odelu bio je takav, da mi o njemu nismo danas u stanju da stvorimo približnu sliku. To je bio znak senjorskog načina života koji je također bio potpuno omiljen u krugovima bogatih građana, tako da su i muškarci nosili gizdavo ruho od baršuna, svile, zlatnih veziva i čipaka; da su i toalete dama bile prenatrpane dragocenostima u mnogo većoj meri nego danas... Nošnja renesanse razvila se u baroknu nošnju, ova se profinila do rokokoja. Mi znamo, kako se na pr. u Engleskoj u 17 stoleću gledalo u elegantnoj odeći kavaljera upravo kao na znak staleža. Tada je moda koja je vladala donela sa sobom izrazitu eleganciju: visoke čizme za jahanje postavljene skupocenim štofom i opšivene čipkama. A i muška su odela velikim delom od teške svile i baršuna.“¹⁾

¹⁾ Sombart, Moderni kapitalizam, s. 733/34.

Savremeni stambeni luksuz počeo se razvijati u uskoj vezi sa stvaranjem velikih gradova, a prestavljen je ne samo u privatnim vilama, palatama i stanovima, nego i u raskošnim pozorištima, muzičkim i zabavnim dvoranama, restoranima, hotelima i dekorisanim trgovinama.

Sve ove vrste luksuza nastavile su se još u većoj meri danas u krugovima novčane aristokracije. „To je jedna pojava“, veli Sombart, „koja se u našem kulturnom krugu neprestano ponavlja da ljudi iz naroda bogatstvo do koga su brzo došli upotrebljavaju poglavito u luksuzne svrhe. A uzrok tome nije teško utvrditi: to je s jedne strane nesposobnost prostog i sirovog čoveka da u životu nađe drugih uživanja osim materijalnih, koja proilaze iz preobilne upotrebe namirnica za uživanje; s druge strane, to je vatrena želja da se stvori sebi ugledno mesto u društvu, pored krugova koji su se izdvojili svojom otmenošću. Obe pokretne snage koje izazivaju svaki luksuz: sujeta i čulno sladostrašće — ovde su zajednički na delu da razviju luksuz razmetljivaca.“¹⁾

Moda. Luksuz i moda dve su posve različite pojave u potrošnji: one ni u kom slučaju ne mogu da znače jedno te isto. U životu se, ipak, mnogo puta moderna potrošnja naziva luksuzom. Moda u potrošnji ili moderna potrošnja nije neka naročita oblast potrošnje; te reči same po sebi znače da neko u svojoj potrošnji ide sa vremenom. Savremena ili moderna potrošnja najnoviji je stadij standarda života jedne sredine, u koji ona, u svojoj stalnoj evoluciji, upravo ulazi. Naprotiv, u luksuz spada svaka preterana potrošnja, tj. ona koja ne može da uđe u standard života pojedinaca, ni po sredini u kojoj žive, ni po njihovim ličnim potrebama.

Pod uticajem mode čovek najviše udešava onaj deo svoje potrošnje koji je javan, svetu vidljiv. Takav je slučaj naročito sa odećom, a donekle i sa onim delom našega kućnog života koji je drugima vidljiv. Nećemo li da izgledamo svetu kao kakvo čudovište, mi ne možemo a da se ne oblačimo onako kako se nosi ostali svet naše društvene pripadnosti u istoj sredini. Mogao bi, na pr., neko da rekne da je kravata luksuz, ili šal oko vrata, ili kaput nekoga novoga kroja, ako nam se još nije poderao stari; ili šešir neke žene koji je po poslednjoj modi, ako ona ima još dosta očuvan stari šešir; ili moderna trpezarija, ako je još dobro očuvana ona koju smo nasledili od svojih starih itd. Ipak, sve to nije luksuz, ni za jednu takvu stvar ne može se reći da je preko mere savremenoga standarda života. Šta više, kada mi ne bi imali te stvari, osećali bismo jaku

¹⁾ Sombart, Luksuz i kapitalizam, s. 96, — 1913.

oskudicu, koja spolja pretstavlja našu društvenu usamljenost, tj. osećanje da i mi nemamo ono što ima celo društvo. Kravata je, na pr., zaista stvar koja sama po sebi nije potrebna, ali nam se društveno nameće sve dotle dokle se ona u našoj sredini uopšte nosi.

Pošto u jednoj sredini ne žive ljudi istoga standarda života, to i jedna te ista stvar može da bude nekim licima modom nametnuta, a da ne bude drugima. Iako potrošnja, naročito u svojim spoljnim pojavama (odeća), postaje sve jednoličnija za sve društvene slojeve, ipak se ona još po svojim grupama diferencira. Radnik koji je upravo došao sa sela može dosta dugo da produži sa nošnjom svog dotadnjeg odela; dete koje je došlo iz provincije u srednju školu može vrlo malo da se nosi onako kako se i doma oblačilo; diplomirani student sa modernom odećom pokušava da modu unese u novu sredinu u koju ga zaposlenje dovodi, pa se vremenom privikava i sam svome novome standardu itd. Tako za jedne može da bude neka stvar luksuz, dok je drugima neophodno potrebna.

Moda ne prođire jednakom brzinom u sve sredine i među sve ljude. Veliki gradovi brže primaju modu nego što je prima palanka. Imućniji se brže za njom povode od siromašnijih. Mlađi svet skloniji je modi nego li stariji. Neka lica, naročito žene, hitaju modi da bi izašle čim pre pred svet u svome novom liku. Sela sa velikim zadocnjenjem primaju gradsku modu, tako da se po današnjoj seoskoj nošnji može raspoznati varoška nošnja za nekoliko decenija unazad. Usled ukrštavanja ovakvih shvatanja o novome uvek se javljaju u svakoj sredini i pristalice i neprijatelji mode. „Duh grupe jednak je psetetu koje laje i kad mu se približi prijatelj ili neprijatelj.“¹⁾ Na koncu i komšunica, koja je osuđivala zbog kratke kose kćeri svoga komšije, odlazi frizeru da i njoj odseče platenice!

Ovakvo shvatanje mode ne sme se tumačiti tako kao da potrošač ima da odobri pojavu svake nove stvari u svojoj potrošnji. Razuman ili ekonomian potrošač uopšte se ne pita šta će doneti moda. Val mode, ipak, nije neka slepa sila čiji su tvorci nepoznati. Samo kad taj val svojim mahovima zahvati jednu sredinu, njegovom se uticaju ne može izbeći. Privatna pijaca stvara i rasprostire modu onako kako to konvenira interesima njenih vladalaca.

Ne može se reći da su sve nove stvari koje susrećemo na današnjoj pijaci za potrošača nekorisne. Mnoge one znače za potrošnju veliki napredak, kao: udobnija odeća, korisniji nameštaj, bolje peći, sredstva za hladenje i kon-

¹⁾ The Consumption of Wealth by Elizabeth Ellis Hoyt, New York 1928, — p 45.

zerviranje namirnica, štampa uopšte, mnoge bioskopske slike, kratka kosa, sportske stvari itd. Na drugoj strani ima dosta predmeta bez kojih bi se uopšte moglo da bude, koji su proglašeni modernim samo zato što na njima hoće da zarade pojedini fabrikanti. Ocena onoga što nam ne treba relativna je, ali to ne znači da i tu ne može da dođe do izražaja, kao sudija, prosečan zdrav društveni razum. Šta više, narod kao celina može individualnu upotrebu neke nove stvari, koja je inače korisna, da smatra luksuzom sve dotle dokle po svom prihodu većina potrošača nije još u stanju da tu stvar upotrebljava. Pojedinačna beskorisna, na pr., vožnja automobilima po gradu gde ima tramvaja može se oceniti luksuzom sve dotle dok u zemlji ima krajeva gde još nema ni cesta ni železnica.

Potrošač može da daje svoju zdravu ocenu o tome šta ima da ude u modu samo kroz svoje potrošačko zadrugarstvo. Kada se on lično preko svojih naročitih stručnjaka za sve delove potrošnje pita šta će se proizvoditi po zadružnim fabrikama, odnosno šta će se iznositi kroz zadruge na pijacu, tada ne samo da moda donosi korisnije stvari, nego se tada ne može desiti da jedna kupljena stvar pre izađe iz mode nego što smo stigli da je upotrebimo, odnosno iskoristimo.

§ 8 Elementi savremenog standarda života

Uniformnost narodne potrošnje, kao proizvod ekonomije današnjeg društva, dovodi do razvitka opšteg standarda života izvesne društvene sredine. Potrošnja svih društvenih slojeva sve više teži takvome standardu. Brzina izjednačavanja zavisi od prostranstva opšte kulture. Toj težnji suprotstavlja se nejednakost u raspodeli dobara. Pojedinci najviše osećaju podređenost opštem standardu života onda kada ostanu bez prihoda, odnosno počnu živeti sa manjim prihodima. Tada pred čovekom iskrsavaju svi elementi koji sačinjavaju današnji standard života: ne oseća se samo oskudica u nemanju hrane, odeća, dobrog stana i dr., nego i u izdvajanju iz onog standarda života u kome se srasla društvena grupa dotične sredine. Tako deca nemaju ono u školi i na ulici što imaju i druga deca istoga društvenog položaja; oblačenje zaostaje za modom sredine; drugarstvo popušta, jer nedostaju novci za zabave, pozorište, bioskope, utakmice, kafane i sl.; popušta i kredit u poslovnom svetu, pošto se više ne može da održi „poštena reč“ u plaćanju dugova itd. Pred čovekom, koji je u takvom položaju, u punom svetlu iskrsavaju svi oni elementi koje drugi ima, a njemu lično nedostaju u njegovom standardu života. Ako kakva elemen-

tarna društvena pojava, na pr. besposlica, dovede čitavo njegovo društvo na njegov položaj, onda je opšti način života niži, pa je i nevolja u njegovim očima manja. Nedavno mi je pričao jedan seoski sveštenik o tolikoj bedi u svojoj parohiji, da su ga vernici molili da nedeljnu službu božiju ne drži po danu nego po noći. Kao razlog naveli su da nemaju više novog odeća u kome bi mogli doći u crkvu, a po noći se ne vidi. Pojedinač bi se, naprotiv, teško odlučio da tako nešto traži. Da bismo zadržali stručni izraz, koji nam je ovde potreban, reći ćemo da je tim ljudima nedostajao pored ostalih i taj elemenat, tj. nemogućnost da se pojave u crkvi. U takvim prilikama može da izgleda imućan onaj koji bi na drugom mestu bio siromah. U mnogo su slučajeva bolje obučeni velegradski momci nego palanačke gazde.

Iako se ne može govoriti o nekom opštem jedinstvenom standardu života za sve sredine, mi ćemo ovde navesti elemente koje američka literatura o potrošnji notira za tamošnji standard¹⁾. Ti su elementi ovi: 1) Zdravo potomstvo i životno osiguranje. 2) Normalan društveni život, kako u moralnom tako i u društvenom pogledu, kako bi kućna čeljad mogla da učestvuje u raznim društvenim manifestacijama svoje društvene grupe. Ovde se javljaju ove potrebe: odnos prema deci, roditeljima, drugom spolu; nevolja i zabava; druželjublje, sport, igre, vernost, lični standard i lična nezavisnost. 3) Dovoljan dohodak za osiguranje minimalnog standarda dotične sredine. 4) Uzoran porodični život sa decom.

U vezi sa ova 4 preduslova, *Eliot*²⁾ nabraja sedam vidova normalnog standarda života koji se javljaju u zajedničkoj srodnosti:

1) Sigurnost, odnosno zaštita od a) nasilja protiv ličnih, imovnih ili građanskih sloboda, b) protiv nesreća, c) protiv moralnih opasnosti;

2) stan, kućanstvo, društveni domovi, radionice, pozorišta i dr.;

3) zdravlje, uključujući namirnice, odeću, zrak, svetlo, toplotu, higijenu, negu zdravlja, lečenje, nega itd.;

4) vaspitanje, kao što je porodično obrazovanje, okolni uticaj, zorna nastava, vežbanje u spretnosti, u fizičkim, intelektualnim, estetskim i socijalnim sposobnostima;

5) mogućnost stvaranja lične produktivne snage i njeno iskorišćenje u svim fazama privredne aktivnosti, prema prirodi dotičnog posla;

6) oporavak, odnosno spontana upotreba viška energije; potrebna dokolica za razonodavanje, što se tiče odmaranja

¹⁾ B. R. Andrews, *Economics of the Household*, pp. 114.

²⁾ Eliot Thomas D., *American Standards and Planes of Living*, Giun and Company, 1931, pp. 1—24.

preterano iscrpljenih delova organizma i upotrebe neiskorišćenih sposobnosti i interesa, bilo u individualnom, socijalnom ili privrednom pogledu; i

7) duševni i estetički život, uključujući mnoge faze od-mora, kao: umetnost, religija, drugarstvo i naklonost, socijalni rad i druge kulturne vrednosti, koje povećavaju život.

Svaki elemenat standarda života razvija se postepeno u pojedinačnoj svesti, te se ne može odjedamput prisvojiti. Standard života počinje čoveka da osvaja od detinjstva, izgrađujući se u domu, u školi, na ulici, uopšte u društvu. Neposredno potomstvo uvek nastoji da reproducira u prvoj generaciji standard života one grupe gde se razvilo. Dete mnogo puta ne liči samo na svoje roditelje po svome telesnom izgledu, nego i po načinu života.

§ 9 Standard ishrane

Više nego i jedan drugi deo standarda života, način ishrane je uvek davao pravu sliku okolne prirode i društvene sredine. Tako se prema načinu ishrane lako raspoznaju prirodni i društveni faktori narodne potrošnje: način proizvodnje, sujeverje, običaji, prosvećenost, verske navike i dr. Vrste oruđa, opet, kojima se spravlja i uzima hrana služe istoričarima kao znakovi stupnjeva civilizacije.

Način ishrane prvih ljudi ličio je na ishranu životinja: jeli su što su, koliko su i kako su našli u svojoj okolnoj prirodi. Nije se tada znalo ni za prerađivanje, ni za čuvanje hrane. Viši stupnjevi ishrane javljaju se pronalaskom raznih oruđa, vatre, stvaranjem većih ljudskih zajednica, usavršavanjem oruđa za proizvodnju, preradu i čuvanje namirnica. Po Morganu, pronalazak je grnčarstva i prvog lonca preveo čoveka iz divljaštva u varvarstvo.

Savremeni standard ishrane uslovljen je svim onim faktorima kojima i današnja potrošnja uopšte. Ne možemo govoriti o jedinstvenom standardu ishrane svih rasa, naroda, zemalja i sredina... *Tyszka* razlikuje sedam velikih grupa naroda po načinu ishrane. 1) Evropsko-amerikanski narodi; 2) ruski i polurusko-mongolski; 3) indijsko-persijski; 4) narodi severne obale Afrike, gde spadaju i Arapi; 5) azijsko-malajski; 6) urođenici Afrike i Oceanije; 7) narodi severnog pola.

Ishrana evropsko-amerikanskih naroda ističe se težnjom za hranom, što bogatijom bilančevinama, što bolje svarljivom i što promenljivijom. Tu se primećuje porast upotrebe mesa u ishrani, zamena ražanog i kukuruznog hleba pšeničnim. Upotreba krompira u ishrani siromašnih slojeva je velika.

Sve ostale grupe naroda ishranjuju se poglavito biljnom hranom velike zapremine. U Indiji naročito kod azijskih i

malajskih naroda igra veliku ulogu u ishrani pirinadž, koji evropsko-amerikanski narodi mnogo manje upotrebljuju. Upotreba ribljeg mesa u ishrani ima velika značaja kod naroda na primorju, obalama jezera i reka kako u Evropi tako i u Aziji.¹⁾

Potrošnja mesa imala je u Evropi još u staro vreme velikog značaja. Stara Grčka poklanjala je trgovini mesom naročitu pažnju. Stara je rimska vlada smatrala snabdevanje Rima mesom svojom socijalnom politikom. Još se u starom veku uvidelo da Evropa ne može da se ishrani svojom sopstvenom proizvodnjom mesa. Zato su pokatkada cene mesa znatno skakale. Pri koncu srednjeg veka zapadna Evropa počela je sve više da se snabdeva mesom dovozom stoke iz Poljske i jugoistočne Evrope. Pronalaskom sprava za hlađenje i novim metodima u transpoptu životnih namirnica Evropa ulazi u jedan povoljan period svoje ishrane mesom. Danas preko 200 naročito udešenih parobroda dovoze u Evropu meso iz Australije, Newseelanda, Argentine i USA. Pri transportu ili se meso smrzne na 12 do 18 stepeni ispod nule ili mu se održava temperatura na 1 do 1,5 stepeni iznad nule. Ovaj je poslednji metod za potrošača povoljniji, pošto meso ostaje mekano i ne gubi na ukusu. Danas su anglo-saksonske i romanske zemlje — Engleska, Amerika, Francuska, Španija i Italija — glavni potrošači smrznutoga mesa.

Zahvaljujući brzini modernog transporta i spravama za hlađenje, jelovnik evropskog potrošaša sve se više obogaćuje i mesom od peradi i jajima. U doba sezone nastaju iz jednih zemalja u druge ogromni transporti ovoga važnog trgovačkog artikla. Bilo je u nas godina kada smo izvezli po vrednosti (oko pola milijarde) više jaja negoli kukuruza. Sve industrijske zemlje Evrope, osim Danske i Holandije, uvoze godišnje na hiljade i desetine hiljada tona jaja. Najveći potrošači jaja u svetu jesu Engleska i Nemačka. Jaja se na pijacu donose i u formi žumanjca u prahu, koji najvećim delom troše slastičarnice.

U potrošnji životinjskih proizvoda važno mesto također zauzima mlado maslo koje je, naročito po velikim gradovima, postalo dnevnom hranom.

U ishrani evropskog stanovništva među žitaricama prvo mesto zauzima pšenica. Još u ranija vremena, kada transport nije bio tako siguran kao danas, evropski su trgovci nalazili načina da na jedrenjačama dovezu pšenicu na evropsku pijacu. Oko 28 miliona tona pšenice i 3 miliona tona pšeničnog brašna preveze se danas godišnje na brodovima i železnicama. Skoro se sva ta količina uveze u Evropu, gde žive

¹⁾ Dr. Stev. Z. Ivanić, *Ishrana čoveka*, str. 179.

glavni potrošači pšeničnog brašna.¹⁾ Svet u prekomorskim krajevima kud i kamo manje od nas troši pšeničnog brašna (inače su evropski potrošači i broječano nadmoćniji od onih u prekomorskim krajevima), pa te zemlje zato i izvoze dobar deo svoje pšenice u Evropu. I sama Evropa stoji u proizvodnji pšenice na prvom mestu, jer se na njenim njivama požanje godišnje oko jedna trećina cele svetske proizvodnje. Na Severnu i Južnu Ameriku otpada jedna polovina žetve, ali se od toga tamo potroši samo jedna petina, a ostalo se izvozi. Azija i Afrika potroše sopstvenu pšenicu i, šta više, još nešto izvezu. Australija, na koju otpada nešto oko 2 po sto svetske žetve, u stanju je dosta da izvezu.

U današnjoj ishrani zauzima i šećer vidno mesto. Godine 1933/34 potrošilo se šećera prosečno po glavi: u Danskoj 56 kg, u Velikoj Britaniji 48 kg, u USA. 45 kg, u Holandiji 37 kg, u Francuskoj 25 kg, u Nemačkoj 23 kg, i u Italiji 7 kg. Kad se ima na umu da se u nas na selu i u krugovima siromašnih potrošača, dakle u najvećem delu našeg stanovništva, kupuje za jedan dinar šećera, onda nije teško i bez naročite statistike ustanoviti da naša godišnja potrošnja šećera po jednom stanovniku jedva ako iznosi par kilograma.

Savremeni je standard ishrane u našim sredinama dvojak, seoski i varoški. U našoj narodnoj potrošnji prevladava, već po broju stanovništva, seoski standard ishrane. Kao što smo rekli i za standard života uopšte, tako i pod standardom ishrane mislimo na onaj način ishrane koji se vremenski i prostorno ljudima nameće po njihovom prirodnom i društvenom položaju. Problem kako da se zadovolji standard ishrane spada u ekonomiku potrošnje. Sam standard ishrane je mera, po kojoj raspoznavamo da li je neko dovoljno hranjen ili nije, da li je sit ili gladan; spuštanje ishrane ispod standarda nagoveštava nam svoje loše posledice, kao tuberkulozu, smrtnost odojčadi, slab uspeh dece po školama, manju vojnu sposobnost, degeneraciju rase i druge bolesti, što za sobom povlači bezbroj posledica u privrednom i moralnom razvitku naroda.

O veličini standarda ishrane ne može biti nikakvih ličnih nagađanja, kao što nema nagađanja ni o tome kako se izvesna mašina održava u dobrom stanju. Kao što po pitanjima održavanja mašina ima prava na reč samo mašinska tehnika, tako i u pitanjima ishrane čoveka može da daje merodavno mišljenje samo socijalna medicina. Medicinska statistika daje nam uvek tačne podatke o posledicama isvesnoga načina ishrane. Na ovom mestu možemo poći samo onim putem koji su te dve nauke izgradile. Konkretno u našem slučaju,

¹⁾ Sama Evropa pojede polovicu pšenice koja se proizvede na celoj zemaljskoj kugli.

mi smo se doslovce oslonili na stručna učenja i popularne podatke g. Dr. Stev. Z. Ivanića iz njegove knjige „Isхрана čoveka sa fiziološkog i socijalnog gledišta“. Standard ishrane potpuno je identičan sa pojmom higijenske ishrane.

Materije potrebne ljudskom organizmu. Čoveče telo sastavljeno je od raznih tkiva, koja obrazuju razne organe, čiji je zadatak da vrše razne životne radnje. Vršenje tih zadataka vezano je za trošenje izvesne energije koju dajemo svome organizmu unašanjem ovih hranjivih sastojaka: vode, ugljenih hidrata (skrobova i šećera), masti, belančevina, mineralnih soli, vitamina i začina. Pošto te sastojke unesemo u svoje telo, u njemu se uticajem kiseonika, koji se kroz pluća unosi, obavlja izvestan hemijski proces. Taj proces proizvodi toplotu, koja se u organizmu pretvara u razne vrste energije. Veličinu i ove toplote merimo kalorijama. (Kalorija je ona toplota koja je potrebna da bi se jedan litar vode zagrejao za jedan stepen C).

Ako unesene materije nisu dovoljne da nadoknade organizmu sva izdavanja, onda silimo organizam da delimično troši svoje sopstvene materije. Tada govorimo o delimičnom gladovanju organizma. Ako pak organizmu ne dajemo nikakvu hranu, nego ga silimo da potpuno troši svoje sopstvene materije, onda imamo potpuno gladovanje.

Razmena energije u organizmu zavisi: od osnovnog prometa materija: utroška energije usled varenja i ostalih radnji ishrane; mišićnog rada; umnog rada; spoljne hladnoće, visinske i morske klime; spoljne visoke temperature; vlažnosti vazduha i raščćenja organizma. Osnovni promet materija kod čoveka zavisi od starosti, pola, veličine i težine tela. Pod ovim prometom razumeva se celokupna proizvodnja energije, koju organizam potroši za 24 časa što potpunijeg mirovanja. Ovaj promet meri se kalorijama na jedan kilogram težine. Tako na pr. osnovni promet materija iznosi za odraslog muškarca 1000 do 2000 kalorija, što zavisi od starosti, težine i visine. Postoje naročite tablice, po kojima treba uvek izračunati broj kalorija u ovom prometu.

Težina rada najviše troši energiju, tako da se danas tačno zna koliko troše kalorija ljudi raznih zanimanja. U tome pogledu razlikuju se sedeća zanimanja (umni radnici, trgovci, pisari, činovnici, nadzornici) koja troše 2200 do 2400 kalorija; zanimanja vezana sa umerenim kretanjem (učitelji, slugači, krojači, fini mehaničari) troše 2600 do 2800 kal.; umeren telesni rad (knjigovesci, obučari, pismonoše, lekari, laboratorijski radnici) oko 3000 kal.; telesni rad (metalski radnici, stolari, moleri i veslari) 3400 do 3600 kal.; težak rad (rudari, drvoseče, poljoprivredni radnici) 4000 i više kal.; najteži rad troši 5000 i više kal. I ostala kretanja troše tač-

no određene količine energije, kao na pr. hod 130 do 200 kal., glasno čitanje 23 do 27 za jedan sat itd.

Za nadoknadu utrošenog tkiva svima je ljudima potrebna približno jednaka količina belančevina. Ta količina, dakle, ne zavisi od rada. Razlika je samo u materijalu, iz koga se sagorevanjem proizvodi toplota. Telesni radnici potrebuju 3000 do 5000 kalorija i 100 gr. belančevina, a oni koji ne rade telesno 2200 do 2300 kal. i 100 gr. belančevina.

Na osnovu svega što smo rekli mogu se izračunati materije potrebne za ishranu jednog čoveka ovako: 1) treba odrediti osnovnu razmenu materija; 2) tome ćemo dodati 10 do 12% za potrebe ishrane; 3) dalje se doda broj kalorija za 2 sata hoda i 4 do 6 sati domaćeg rada ili pisanja, ako nije tačno određeno; 4) tome ćemo još dodati broj kalorija, potrebnih za rad i to broj kalorija za jedan sat pomnožen brojem radnih sati. Zbir pokazuje potrebu za hranom u kalorijama. Pojedinačne pogreške u takvom računanju mogu diferirati oko 10%. Tako na pr. za jednog obučarskog radnika, starog 25 g., visine 183 cm, težine 80 kg koji radi 10 sati dnevno, srednje težine rad, 1 sat ide u radionicu i natrag, pliva pola sata i igra futbala dva sata, - takav bi račun potrebnih kalorija izgledao ovako:

godine i visina	747 kal.
težina	1160 "
10% za varenje	190 "
rad po 100 kal. na sat	1000 "
1 sat hoda	200 "
pola sata plivanja	100 "
2 sata futbala	1000 "
Svega	4397 kal. na dan

Uslovi dobre hrane. Da bi hrana bila dobra, treba da ispuni ove uslove: 1) ona mora biti dobro iskoristljiva i lako svarljiva; 2) mora zasititi svojom količinom, ali zapremina ne sme biti suviše velika; 3) mora biti dobro zgotovljena, kako bi joj se povećali svarljivost i ukus. Pri tom se ne smeju uvući u hranu škodljivi sastojci, otrovi iz sudova, otrovi bakterija truljenja i dr.; 4) mora biti pravilno zagrejano; 5) mora se pravilno razdeliti na obede; 6) mora biti besprikorna po poreklu i kvalitetu, naročito ne sme biti falsifikovana i mešana sa škodljivim i beskorisnim materijama.

Za određivanje standarda ishrane nije, dakle, samo potrebno da nam se dade neka hrana koja će proizvesti potreban broj kalorija i belančevina. Standard ishrane zavisi i od toga kakva je ta hrana, koliko je ima, kako je zgotovljena i kada nam se daje. Pojedina lica nemaju jednaku sposobnost za iskorišćavanjem hrane, a i

svaka se hrana jednako ne iskorišćuje u našem organizmu. Tako na pr. ostaje neiskorišćeno nakon hrane sa pasuljom 18.3% suvih ostataka, 39% belančevina; sa tvrdim jajima suvog ostatka 5.2%, belančevina 2.6% i masti 4.4% itd. U pogledu zapremine hrane, prosečno je dnevno odraslom čoveku potrebno 1800 grama gotovog jela. Ljudi, koji jedu poglavito biljnu i posnu hranu, uzimaju je u većim zapreminama, od 2500 do 3000 grama. Zapremina zavisi od sadržaja vode u jelima. Meso ispušta vodu prilikom gotovljenja jela, a biljne namirnice je upijaju, te uzimaju veću zapreminu. Tako na pr. govedina sadrži vode: sirova sveža 75%, kuvana 57%, a pečena 59%; pire od krompira 78% itd. Gotovljenjem i čuvanjem hranu bolje iskorišćujemo i lakše varimo. Hladna jela izazivaju usporavanje, a topla ubrzanje srčane radnje. Iskorišćenje hrane zavisi mnogo i o podeli na obede. Tako na pr. od 1200 grama mesne hrane, ako se uzme odjedanput, ostaje neiskorišćeno 12%, a ako se uzme u tri obeda, samo 5%. Podela jela na pojedine obede kod radnika iznosi: za doručak 14%, za ručak 45%, za večeru 35%, za 2 sporedna obeda 6%; a kod lekara: za doručak 12%, za ručak 47% i za večeru 31%.

Iz svega se vidi da je pitanje standarda ishrane ljudi stvar socijalne medicine i da se ovde možemo osloniti samo na njenu stručnost.

Jedinice kojima se meri standard ishrane. Veličina standarda ishrane zavisi najviše od doba, težine i visine, pola i rada pojedinih ljudi. Da bi se izbegla raznolikost koja se u tome pogledu javlja među ljudima, veličina standarda ishrane meri se tzv. konzumnim jedinicama. Sistemi za izračunavanje konzumnih jedinica nisu svagde jednaki.

U *Engelovom sistemu* za jedinicu je uzeto novorođenče i označeno kao 1 Kvet (u počast Belgijanca *A. Quetelet-a*). Svaka godina raste sa 0.1 Kveta. Na taj način čovek sa 25 godina čini 3.5, a žena sa 20 godina 3 Kveta. A to je doba kad se postiže maksimum. *Rubner* misli, da bi čoveku odgovaralo 5.2 jedinica, a ženi 4. *Danska metoda* za osnovu proračunavanja uzima kalorije, koje su potrebne za održavanje u detinjstvu od 1 do 15 godina. Broj kalorija za odrasle (2843) čini jedinicu i na nju se svode ostale osobe po uzrastu. *Atwater* polazi od telesne težine i potrošnje energije u pojedinim uzrastima. *Nemačka metoda* stavlja odrasle muške preko 15 godina kao 1, odrasle ženske kao 0,8, za decu ispod 15 godina računa se za svake tri godine po 0.1 jedinice. *Nemačka metoda* uzima u račun sve troškove za život, a naročito životne namirnice (*Ivanić*, 200).

Za naše prilike, a i u svima našim kasnijim izlaganjima gde budemo uzimali u obzir standard ishrane, oslonićemo se

na jedinice Dr. Stev. Z. Ivanića. Na str. 201 pomenute knjige on veli: „Ali u proračunima za ishranu velikih grupa stanovništva po zanimanju mi se ne možemo držati individualnog načina proračunavanja, nego ćemo uzeti kao normalnu potrebu jednog odraslog čoveka srednje veličine 3000 kalorija. Žena potrebuje $\frac{1}{5}$ te količine (2400), a dete od 10 do 15 god. $\frac{3}{4}$, od 5 do 10 god. $\frac{1}{2}$, od 1—5 godina $\frac{3}{10}$ odraslog muškarca. Prema tome u hranljivim sastojcima potrebno je:

	Jedinice	Belančevine	Masti	Ugljeni hidrati	Kalorije
Odrasli muškarac	1.—	100	60	500	3000
Odrasla žena	0.80	80	48	400	2400
Dete 10—15 godina	0.75	75	45	375	2250
Dete 5—10 „	0.50	50	30	250	1500
Dete 1—5 „	0.30	30	18	150	900

Hranjiva vrednost namirnica. Ekonomija potrošnje ceni životne namirnice po njihovoj hranjivoj vrednosti. Životne namirnice su tkiva biljnog i životinjskog porekla. Kao proizvodi života, i životne namirnice zavise u svome postojanju i sastavu od jednog dugačkog niza raznih činjenica, kao od nasleda, spoljnih uticaja: klime, ishrane, uzrasta i dr. Zbog toga i njihova sadržina u hranljivim sastojcima podleže kolebanjima i promenama. Meso na pr. od raznih vrsta goveda ne mora uvek sadržavati istu količinu belančevina i masti. Mleko od raznih krava takode može biti različito po svome sadržaju hranjivih sastojaka.

U nauci o ishrani čoveka postoje naročite tablice u koje je unesena srednja hranjiva vrednost svake namirnice. Obzirom na te tablice (prema knjizi Dr. Stev. Z. Ivanića) u 100 grama sledećih životnih namirnica ima:

	Belančevina	Kalorija
masno mleko (kravlje)	3.1	63
jaja bez ljuske	13	150
mršava govedina	20	115
masna teletina	18	171
srednja ovčetina	18	135
mršava svinjetina	20	140
kokošinje masno	18	152
heringa	7	65
crni hleb	5	210 itd.

Proračunavanje standarda u životne namirnice. U nauci o potrošnji izvestan standard ishrane meri se vrstom, koli-

činom i kvalitetom onih životnih namirnica iz kojih se može, pod ostalim normalnim okolnostima (spremanje, raspored obroka, čistoća i dr.), dovoljno ishraniti naš organizam. U tom pogledu treba imati u vidu pomenute jedinice potrošnje i količinu belančevina i kalorija po vrstama namirnica. U nauci se meri samo srednji standard, za razliku od individualnog standarda, koji može svaka osoba da za sebe lično izračuna prema svojoj težini, uzrastu, radu i dr. Pri izboru hrane treba, naravno, paziti i na ostale uslove dobre hrane koje smo ranije spomenuli.

Eliminišući na ovom mestu uticaj dohotka na veličinu standarda ishrane, bilo bi minimalno po Dr. Ivaniću za porodicu od 3 člana (otac, mati i dete od 6 do 10 god.) potrebno dnevno 240 grama belančevina i 7000 kalorija ili nedeljno 1480 grama belančevina i 49000 kalorija. U tome slučaju otac predstavlja 1, mati 0.80 i dete 0.50 jedinica potrošnje, odnosno svega 2.30 jedinica potrošnje. Do takvog minimalnog standarda ishrane možemo računanjem doći i pomoću ranije tabele, gde smo rekli da na jednu jedinicu potrošnje ide 3000 kalorija i 100 grama belančevina dnevno. Ako 3000 kalorija pomnožimo sa 2.3 jedinice, dobijemo 6900 kalorija. 2.3 jedinice po 100 grama belančevina iznosi 230 grama dnevno. Ista porodica od tri člana, kojoj je potrebno za trideset dana 7200 grama belančevina i 210.000 kalorija može se, po Dr. Ivaniću (str. 212), zadovoljiti ovom hranom. (Vidi tabelu na 44 str.).

U našim kasnijim izlaganjima, kad god budemo spomenuli standard ishrane, imaćemo u vidu popis gornje hrane. Manju količinu od gornje hrane smatramo nedovoljnom ishranom, pošto se ovde radi o minimalnom standardu.

§ 10 Standard stanovanja

Uporedo sa potrebama ishrane ljudima se skoro u istoj meri nameće veliki broj potreba stanovanja. U potitičkoj ekonomiji stanu se, uglavnom, daje uloga da nas sačuva od vremenskih nepogoda. Potrebe stanovanja, kao i cela potrošnja, proističu, prvo, iz opštih prirodnih i društvenih uslova izvesne sredine u datom vremenu. Na drugom mestu, stanovanje stoji pod uticajem izvesnih svojih naročitih faktora. Kada se uzmu u obzir prve okolnosti kao opšte, druge kao stambeno - specijalne, onda se pred nama javlja današnji standard stanovanja kao tačno određena veličina.

Zasebno govorimo o gradskom i seoskom standardu današnjeg stanovanja. Objekti za stanovanje na selu ne zadovoljavaju samo potrebe stanovanja, nego ujedno služe i kao sredstva poljoprivredne proizvodnje. Zadatak je gradskih stambenih objekata da zadovolje u onoj meri potrebe stano-

	Količina	Belanče- vine grama	Kalorije
mleka kravljeg	18.— kg.	558	9720
jaja	30 kom.	195	2250
mesa govedeg mršavog	3.— kg.	600	3450
mesa ovčeg mršavog	1.— kg.	190	1110
mesa svinjskog srednje masn.	1.— kg.	170	2550
kokoš mršava	1.1 kg.	165	704
sira posnog	1.— kg.	350	1670
telećine masne	1.— kg.	90	875
slanine masne	1.— kg.	27	7800
hleba bela	6.— kg.	480	13200
brašna bela	8.— kg.	800	24400
griza	2.— kg.	160	3320
masti	3.— kg.	—	27600
maslaca	1.5 kg.	7.5	10700
pirinča	3.— kg.	200	9600
krompira	10.— kg.	140	5600
graška	2.— kg.	300	5600
pasulja	3.— kg.	510	8200
kupusa	5.— kg.	125	1200
cvekla	1.— kg.	5	270
šargarepe	1.— kg.	5	240
kelerabe	1.— kg.	10	200
spanaća	3.— kg.	36	330
salate	3.— kg.	30	240
rezanaca	1.— kg.	100	3400
makarona	2.— kg.	200	6800
šećera	5.— kg.	—	19500
oraha ljuštenih	2.— kg.	32	1300
crna hleba	12.— kg.	720	25200
sočiva	2.— kg.	400	6000
smrčaka	1.— kg.	200	2050
keksa	0.600 kg.	60	2340
Svega		7200.5	209999

vanja koje se ljudima nameću fiziološki i društveno, obzirom na raznovrsnost njihova društvenoga života. I gradski stanovi siromašnih narodnih slojeva isto tako ne služe samo stanovanju nego i proizvodnji. Tako se na pr. po mnogim stanovima za druge šije, pere, piše, ispravljaju školski zadaci, slika i vrše mnogi drugi poslovi, koje bi inače trebalo obavljati po radionicama. Dobar deo gradskog stana ujedno služi kućnoj ekonomiji domaćice, kao što je kuhinja, podrum i dr. Izvestan deo stana treba češće dati gostima, iznajmiti potstanarima, upotrebiti za čuvanje izvesnih stvari. U meru današnjeg standarda života treba da uđu sve ove i slične okolnosti.

Gradsko stanovanje proteže se i na hotele, kafane, gostionice, klubove, internate, sirotinjske i druge javne domove, kazionice, stanovanje momčadi po parobrodima, škole i sl. U širem smislu problem stanovanja proteže se i

na sva mesta gde se ljudi bilo van posla ili u poslu zadržavaju, kao što su kancelarije, radionice, prodavnice, parkovi, ulice, igrališta i dr. Sva ova mesta treba sa stanovišta potrošnje da dadu svojim stanovnicima onaj i onakav prostor koji im se njihovim standardom stanovanja nameće. Standard stanovanja je mera po kojoj ćemo uvek raspoznati da li su ljudi na tom prostoru gusto naseljeni, odnosno prenatrpani ili nisu.

Veličina standarda stanovanja. Čovek se u domu odmara, radi i vodi svoj socijalni porodični život. Život u u domu, zbog svoje fiziološke i kulturne mnogostrukosti, kao i svoga velikog socijalnog značaja ne može da se svede samo na bilo kakvo tehničko zadovoljenje. Ne radi se tu samo o bilo kakva četiri zida i nekoliko prozora, nego o mnogostrukom savremenom tehničkom uređaju koji može u celosti da zadovolji naš današnji standard. Zato se i pitanje veličine standarda stanovanja svodi na isticanje svih onih fizioloških, kulturnih, ekonomskih i socijalnih potreba koje ima minimalno da zadovolji stan sa svinna svojim uređajima. Na ovome se mestu daje stanu pomenuti najširi pojam, razumevajući, dakle, pod stanom ne samo kuću sa nameštajem, nego i sve kućne higijenske, moralne, estetičke, ekonomske i druge uređaje, kao i čitavu sredinu gde se ljudi kreću za puna 24 sata. Pojam stana, na pr., u ovom pogledu, kako smo i ranije istakli, može da se protegne i do izletničkih koliba i drugih uređaja po okolici grada, kao i na puteve po kojima je ljudima lakše pristupačna okolna priroda radi odmora. Na ovo mesto spada i lokalni voz, tramvaj i autobus, pomoću kojih možemo lakše, jeftinije i bolje da zadovoljimo svoj standard stanovanja.

Savremeni standard stanovanja u gradu obuhvata zadovoljenje ovih stambenih činilaca:

I Država treba da stvori takve stambene zakone i druge propise koji će dati solidnu trajnu osnovu za vodenje takve državne i samoupravne stambene ekonomske, socijalne i fiskalne politike koja će imati u vidu redovito zadovoljavanje i kontroliranje svih stambenih činilaca. Propisi ove vrste treba da budu jedinstveni za celu zemlju, tako da se pojedinim opštinama ne da mogućnost da one stambeno pitanje rešavaju po svome ličnom nahodjenju. Država ima da pomogne siromašnim opštinama u vodenju ovakve politike.

Ekonomska stambena politika obuhvata javno staranje o gradnji stanova i stambenih uređaja, kao domaće privredne grane, kako bi ona, sama po sebi, u svakome mestu evoluciju standarda stanovanja mogla samostalno i redovito da zadovoljava. Ovde se, uglavnom, misli na moderniziranje

zanatstva ove vrste (zidarskog, instalaterskog, za zdravstvene uredaje i dr.).

Socijalna stambena politika poznata je, uglavnom, pod imenom stambenog pitanja, koje ističe podmirenje standarda stanovanja kao kolektivnu ili javnu potrebu. Na ovo mesto spada i borba protiv kapitalističke stambene privrede i protiv svih spekulacija sa građevnim materijalom (borba protiv kartela cementa i sl.).

Finansijska stambena politika, umesto da otežava, treba da olakšava zadovoljenje standarda stanovanja siromašnih narodnih slojeva.

II Vodenje onakvog planiranja gradova koje će imati u vidu evoluciju standarda stanovanja za jedan dulji period vremena. Ovako planiranje, znači, ne bi smelo da zavisi od trenutnih i ličnih raspoloženja opštinskih odbornika, nego od stalnog stručnog osoblja. Gradsko planiranje je „inteligentna kontrola i vodstvo fizičke strukture, porasta i promene gradova“. Takvo planiranje obuhvata: veličinu gradilišta i blokova kuća; parkove i trgove; ulične planove, prolaze, male ulice, širinu ulica, aleje i dr.; sadanje i buduće sisteme lokalnog transporta; željezničke stanice, vodeni saobraćaj; javne i polujavne građevine: protezanje gradske zone u poslovne i stambene četvrti; snabdevanje vodom, odvoz otpadaka, pijace za životne namirnice; uređaj ulica, nasade, ograde, signali, udobne stanice; javne ustanove, građanski centri, građanska umetnost, ustanove za odmaranje; požarna kontrola, ograničenje garaža i mesta za punjenje kola; javnu higijenu, groblja; nova pododeljenja; i po mogućnosti komunalne finansijske i administrativne metode, odmeravanje poreza između poslovnih i gradskih četvrti.

Susedstvo je prirodno jedinstvo novog gradskog planiranja, uključujući škole i institucije oko središnjeg trga, sa parkovima, čaršijom, unutaršnjim uličnim sistemom i glavnim drumovima za saobraćaj sa susedstvom; ovde će se razviti prirodni socijalni odnosi među porodicama i prijateljima, a privatni će dom doći do izražaja pod uslovima potrebnih javnih institucija i javne službe (*B. Andrews 277*).

III Plansko staranje o odnosima između grada i okolnih sela, protežući se u tom pravcu na celu poljoprivrednu oblast dotičnog kraja. Narodna potrošnja ne može, kao što to stolećima radi privatna gradska trgovina, da bude indiferentna prema životu zemljoradnika, svoga komšije. Okolna poljoprivredna proizvodnja i okolni seoski način života čini prirodno nerazdvojivo jedinstvo sa gradskom potrošnjom. Od načina života tih seljaka zavisi dobrim delom ceo problem gradske naseljenosti. Okolno selo ne samo da hrani građane svežim životnim namirnicama nego je ono i prirodno produljenje načina gradskog stanovanja. Ako su okolna sela higijenski stambeno

uređena, onda se grad manje boji od rasprostiranja eventualnih zaraznih bolesti. Građani ne jedu sa sela samo životne namirnice, nego i klice raznih bolesti. Sela su ujedno i izletišta građana, što znači da se gradski stambeni život dobrim delom proteže i u okolicu.

IV Nepostojanje močvarnih zemljišta, otvorenih bunjišta i nehigijenskih kvartova, kako u samome gradu, tako i u najbližoj okolini.

V Promicanje zadružne stambene inicijative u gradjenju, higijenskom uređivanju i nadzoru gradske stambene politike.

VI Obavezno javno podučavanje svih građana u načinima higijenskog stanovanja.

VII Higijensko uređenje pojedinih stanova na ovoj osnovi: zdrav stan; dovoljna i zdrava pitka voda u samoj kući; u samoj kući higijenski nužnik za isključivu upotrebu svake porodice zasebno; nužnik ne sme biti smešten u dvorištu, na balkonu i u sobama; nužnik treba da bude dovoljno svetao i prozračen; bezuslovno priključenje nužnika sa komunalnim vodovodom i kanalima; higijensko dvorište, osvetljeni, prostrani i sigurni basamaci; stručni opraveci i stručno uređivanje same zgrade; umereno sunčano svetlo i zračenje; sigurna zaštita od vatre; bez vlage; mogućnost brzoga i lakog odstranjivanja otpadaka; prostorije dovoljne veličine i broja za higijensko i moralno stanovanje; mogućnost za svu čeljad da se u stanu povuče i odmori; zdrava okolica.

VIII Dovoljna veličina i pogodan smeštaj zemljišta na kome je kuća sazidana. Veličina zemljišta zavisi od toga da li je kuća za jednu porodicu, na osami, ušorena ili za više porodica sa nekoliko spratova. Poželjan standard za porodični život sa decom traži podvojevu kuću sa takvim slobodnim prostorom oko nje koji je pogodan za ledinu i bašću „sa ukupnim zemljištem najmanje 5000 kvadratnih stopa (464.5 kvadratnih metara), ili 50 × 100 stopa (15.24 × 30.48 metara)“ (*B. Andrews 237*). I naš narod ne voli kuće sa više stanova. Narodna poslovice veli: „Kuća mu se kućerinom zvala!“ U svakom slučaju, porodica gde ima dvoje troje dece za sam stan traži standard prostor najmanje 100 kvadratnih metara: spavaća soba roditeljska 20 kv. m., dečja spavaća soba jedna 10 i druga 10, trpezarija 20, kuhinja 16, a nuzgredne prostorije 24 kvadratna metra. Pri najvećoj ekonomiji prostora, kada gradimo svoju kuću koju raspodeljujemo unapred prema porodičnim potrebama, ne može se ići ispod 80 kv. metara.

Standard stanovanja uključuje i potreban smeštaj prostora na kome je podignuta kuća sa dvorištem. Dobro sunčano osvetljenje i zračenje stana zavisi od toga da li je stan zaklonjen drugim kućama, kolika je širina susedne ulice, da li je kuća na uglu ili unutaršnjem gradilištu, kamo gledaju prozori i sl.

IX Visina stambenih prostorija treba da odgovara higijenskim građevinskim zahtevima. Visina iznosi najmanje 3 metra. Minimalni razmak između zemlje i poda prizemlja iznosi 60 cm.

X Minimalna standard kubatura stana za porodicu sa četvoro čeljadi iznosi oko 300 kub. metara. Za robijaše se uzima danas kao normalna mera po osobi 28 kubičnih metara. U Ujedinjenim Državama Severne Amerike među male stanove za porodice broji se stan sa 800 kub. metara.

„Stambeni problem, može se reći, postoji kad god položaj kuće i kućišta ili prilike načina stanovanja ometaju na bilo kakav način blagostanje ili razvitak, fizički, duševni, socijalni ili moralni razvitak bilo koga čeljadeta.“ (Cit. u *Andrews 292*).

Standard prenaseljenosti. Kao znak prenaseljenosti ne može se uzeti samo veličina stambene kubature koja otpada na pojedinu kućnu čeljad. Tako na pr. neki zakoni smatraju prenaseljenošću prostor manji od 120 kub. metara za odraslu čeljad, a za decu 60 kub. metara. Iz onoga što smo dosada rekli o standardu stanovanja možemo zaključiti da se prenaseljenost ne meri samo kubaturom, nego i pomanjkanjem i drugih stambenih faktora. Općenito se uzima da prenaseljenost postoji onda, ako stanu nedostaje bilo koji od ovih uslova:

1) Separatno kućanstvo za svaku prirodnu porodicu (roditelji i mala deca) sa njenim zasebnim toaletnim uređajima.

2) Ako u domu ima potstanara, oni treba da imaju zasebne svoje sobe sa zasebnim toaletnim uređajima.

3) Posebne spavaće sobe za mušku i žensku decu, kao i za roditelje.

U jednoj sobi može da spava muž i žena sa malim detetom, inače u svakoj sobi najmanje dve osobe istoga pola.

5) U stanu treba da ima barem jedna soba za zajednički porodični život. Ta soba može da bude trpezarija, stambena kuhinja, ali ne spavaća soba.

9) Na 40 ara može da dođe od osam do dvanaest poldvojenih jedno-porodičnih kuća. Ako su kuće jedna uz drugu, onda može i 20.

7) Zasebna soba za svaku osobu u internatima ili u grupnom stanovanju.

§ 11 Standard odevanja i obuvanja

Mi se odevamo i obuvamo zato da pokrijemo i zaštitimo svoje telo od prirodnih pojava. U odelu smo pred svetom ono što smo u društvu: vojnici, državni činovnici i dr.

Ako mi po svome položaju u društvu nismo ono što se prosečno smatra „gospodstvom“, mi to možemo pred svetom postati, ako se preobučemo. Odeća (pod reči mislimo odevanje i obuvanje) pored toga ukrašava ljude; što više dekoracije imamo na sebi, utoliko kod neprosvećenog sveta stičemo veći ugled i poštovanje. Odatle pred općom narodnom prosvetom sve više izčezava ovaj zadatak odeće.

Od ukrasnog ili dekorativnog značaja odeće valja razlikovati njen estetički značaj, tj. da u njoj izrazimo onu lepotu koju krijemo u sebi lično mi sami, pa i samo društvo u izvesno vreme i na određenom mestu.

Odećom se mogu ispoljiti i niski instinkti animaliteta. Mi ćemo ovde imati u vidu samo onu odeću koja se čoveku, u njegovom standardu života, nameće prirodom i društvom. Š prirodne strane radi se o fiziološkim potrebama našega tela, a sa društvene strane o zadovoljenju tzv. *zakona uniformnosti*. Oblačenje po ovome zakonu ne sastoji se u tome da svi ljudi imaju jednaku uniformu, kao recimo vojska. Ono se danas sve više ispoljava u tome što se svi ljudi izvesne sredine na približno sličan način oblače. Nose se, na pr., slični šeširi, slično muško odelo, jednak kroj ženskih odela, obuća izvesnoga modela, svi ljudi nose kravate i dr.

Fiziološko odevanje. Odeća u prirodnom pogledu ima taj zadatak da stalno održava toplotu ljudskog tela na 35.6 stupnjeva Celsiusa ili 98° Farenhajta. Odeća nam zaštićuje telo od vlage koja dolazi spolja ili usled našega znojenja; ona nas čuva od nečistoće, vrućine, vetra i studeni. Sama odeća, opet, ne sme biti takva da sprečava telo u zadovoljenju svojih potreba, na pr., dovoljnog zračenja, cirkulacije krvi, razvitka pravilnih oblika pojedinih delova tela i dr. U tome pogledu odeća treba da bude prozračna, leti otvoreno bojadisanu da odbija toplotu, zimi tamnija da zadržava toplotu; da ne bude tesna, nelagodna, neprikladno velika; da se kroza uju ne primećuju spoljni pokreti tela i dr.

Socijalna higijena uzima da odeća zadovoljava svoj fiziološki standard ako ispunjava ove uslove:

1) Da se u njoj može hodati udobno jedan sat.

2) Da se u njoj može udobno trčati jedan minut.

3) Da odeća sa svoje strane ne prouzrokuje i ne povećava vrućinu ili studen.

4) Da odeća sa svoje strane utiče na smanjenje, ali ne na povećavanje nastalih telesnih bolesti.

5) Da apsorbira vlagu znojenja odraslog čoveka za vreme od jedne četvrtine dana.

6) Da je sašivena od takvog materijala koji može odvojiti vlagu znojenja od kože.

7) Da odvajaju telo od pojava spoljne vlage, naročito da se ne sedi ili radi u vlažnoj odeći.

Da bi se zadovoljili svi ovi fiziološki zahtevi, potrebno je da pojedinac ima dovoljno odeće i u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu. Tako na pr. da može dnevno menjati čarape, rublje tri puta sedmično, da na nogama kad je vlažno ima kaljače, kad je kiša da nosi kabanicu ili kišobran i dr.

Na ovom mestu treba istaći i upućivanje sveta u načinima pravog fiziološkog oblačenja. U tome pravcu očekuje se dosta od socijalno-higijenskog narodnog prosvetavanja.

Društveni deo standarda. Prema onome što smo rekli o zakonu društvene uniformnosti odeća treba da zadovolji ove činioce svoga društvenog standarda:

1) Da po načinu odevanja pojedinac ne bude neka društvena iznimka. Neki na pr. državni službenik mogao bi da se zaštiti od studeni i u dolami kakva se pre nosila, ali bi u njoj na ulici bio smešan svetu. Nekome slugi mogla bi sa fiziološkog gledišta dobro da dode na ulici pidžama njegova gazde, ali bi u njoj izgledao svetu kao kakvo čudovište.

2) Pojedinac treba da se oblači u stopu sa srednjom društvenom modom, naročito obzirom na svoj društveni i profesionalni položaj. Kućnoj pomoćnici bi mogao dobro doći lanjski šešir njene gazdarice, kad ne bi ove godine na ulici žene nosile šešire nekoga novog kroja. Nastavnik u svakom odelu ne može da bude ono šta treba da bude u razredu. I najsiromašniji radnik treba na kakvoj svečanosti da se pojavi u svečanom ruhu.

3) U izvesnim poslovima potrebno je onakvo odelo kakvo iziskuje sam taj posao. Izvesni činovnici ne mogu bez uredne uniforme da se pojave na ulici. Mašinski inženjer i mašinski radnici treba da imaju posebno svoje radno odelo kada su na poslu.

4) Mogućnost dobrog čuvanja i opravka odeće. U tu su svrhu potrebna razna sredstva za čišćenje (krem za cipele), pranje, peglanje, ostavljanje i dr. Bezuslovno je potrebno da pored glavne, svečane odeće, imamo još i drugu koja će ovu prvu što više čuvati od kvara. Tako u standard ulaze kecelje za rad, kaljače zbog blata, kućna odeća i sl.

5) Odeća treba sa svoje strane da zadovolji tzv. konvencionalni socijalni život. I kćerka pralje hoće u lepšoj haljini da se pojavi na balu. Mlada hoće da ima svoj veo, mladoženja lepše odelo i rukavice.

6) Mogućnost sporta, oporavka, odmora, putovanja i sl. iziskuje naročitu odeću. Tako su nam na pr. za skijanje potrebne naročite cipele, posebno odelo i dr. Gradski je život već fiziološki nemoguć bez mnogih grana savremenog sporta.

Jedinice standarda odevanja. Kao i kod ishrane, tako i na opseg standarda odevanja utiču pol i uzrast pojedinih lica. Ovde se uzima kao jedinica standarda način odevanja odraslog muškarca, te se takva jedinica označuje sa 1.— Pošto je u odevanju društveni uticaj jači nego u ishrani, to broj jedinica žene i dece varira prema veličini dohotka i društvenom položaju u kome se nalazi pojedina porodica. Kako kod nas nemamo još naučnih ispitivanja u ovom pogledu, oslonićemo se primera radi na rezultate ispitivanja stranih instituta potrošnje. *Heller Committee for Research in Social Economics, Clothing Budgets* (Helerov Komitet za socijalno-ekonomska ispitivanja, budžeti odeće) našao je prema cenama u San Francisku novembra 1933 godine sledeću raspodelu ovih jedinica po porodicama:

Porodica pisara: muž 1.—, žena 1.82, dečak od 11 godina 0.45, devojčica od 5 godina 0.48.

Radnička porodica: muž 1.—, žena 0.999, dečak od 11 god. 0.67, devojčica od 5 godina 0.54, dečak od 2 godine 0.47.

Zavisna porodica: muž, zaposlen 1.—, muž, nezaposlen, 0.65; žena 0.90, dečak od 16—20 god. zaposlen 1.72; devojka 16 do 20 god., zaposlena 2.07; dečak 14 do 15 god. 0.97; devojčica 14 do 15 god., 1.01; dečak 9 do 13 god., 0.76; devojčica 9 do 13 god., 0.78; dečak 6 do 8 god., 0.75; devojčica 6 do 8 god. 0.61; dete od 1 do 5 godina, 0.56.

Veličina minimalnog standarda odeće. Nemačka statistička direkcija računa potrebe odeće porodice od 5 članova (muž, žena i troje dece od 12, 7 i 1¹/₂ godine) po sledećoj skali za 1 mesec dana:

Muškog odela	1/12	komada
Dečakog odela	1/12	"
Devojačkog odela	1/12	"
Ženskog odela	2/12	"
Platna za košulje	16/12	"
Bluza ženskih	2/12	"
Muških košulja	6/12	"
Ženskih košulja	6/12	"
Muških čarapa	6/12	"
Ženskih čarapa	6/12	"
Muških cipela	1/12	para
Ženskih cipela	1/12	"
Dečijih cipela	2/12	"
Pendžeta cipela	8/12	"

Prema gornjoj skali, računa se na godinu 1 muško, 1 dečije, 1 devojačko, 2 ženska odela itd. Obzirom na ono što smo rekli o fiziološkim i društvenim faktorima odela, vidi se da je ova skala vrlo oskudna.

Benko Artur Grado, raspravljajući u Radničkoj Zaštiti od 21 februara 1935 pitanje uzakonjenja minimalnih nadnica i plata, smatra za privatnog nameštenika u našoj državi ovaj minimalni standard odevanja i obuvanja:

1 muška kabanica za tri godine
2 muška odela za jednu godinu
3 muške košulje " " "
3 muške gaće " " "
6 pari muških kratkih čarapa za jednu godinu
2 para muških cipela " " "
1 muški šešir " " "
Za ženu dodaje se 60% od vrednosti svega pomenutog.
Za 2 dece dodaje se 40% od " " "

§ 12 Vaspitni standard

U današnjem standardu života zauzima važno mesto i potreba vaspitanja sve kućne čeljadi. Ovaj deo standarda obuhvata:

- 1) Potrebu da decu vaspitamo do one mere koliko je potrebno za njihov samostalan i trajno koristan rad u životu;
- 2) neprestano usavršavanje radne snage odrasle kućne čeljadi, kako bi mogla da zadovolji nove potrebe u svome pozivu (usavršavanje lekara, nastavnika, majstora, čitanje stručne štampe i sl.);
- 3) davanje mogućnosti i domaćici da se i ona stručno usavršava u vođenju svoga domaćinstva i da se opšte kulturno vaspitava;
- 4) neprestano staranje oko toga da svako kućno čeljadje može dnevno da stiče ona društvena znanja koja se smatraju kao savremena.

Čovek dolazi na svet samo sa svojom opštom prirodom. Življenjem u društvu opšta priroda dobija postepeno svoje društveno obeležje, obeležje određene klase i sredine. Sa kulturnim razvitkom te sredine menja se i nivo opšte čovekove prirode, sa društvom ide naviše. Opšte prirodno znanje nije dovoljno za egzistenciju u društvu. Šta više, i opšte društveno znanje nema u sticanju dobara praktične vrednosti ako pojedinci nemaju potrebnih stručnih sposobnosti. Kada svi ljudi u jednoj sredini imaju osnovnu školu, onda sama osnovna škola ne osposobljava ni za kakvo privređivanje. Naprotiv, u ranijem periodu dotičnoga društva, kada je samo mali broj ljudi imao pismenost osnovne škole, pojedina lica mogla su i svoju osnovnu školu iskoristiti kao kakvo naročito stručno osposobljenje. Čim u jednoj sredini

počne izvesna školska naobrazba prevladavati kao opšta, ljudi se sve manje mogu njome da koriste u svome poslu kao nekom naročitom vrstom osposobljenja. Dok je kod nas bilo malo ljudi sa svršenom nižom srednjom školom, oni su tada mogli da nađu zaposlenje samo na osnovu svedodžbe te škole. U nas se danas sve više popunjuje činovnički kadar sa onima koji su svršili punu srednju školu, dok su oni sa manjom školskom naobrazbom sve više upućeniji na učenje zanata ili kakvo drugo stručno osposobljavanje.

U standard vaspitanja ne ulazi, dakle, bilo kakvo školsko obrazovanje, nego samo ono koje mladog čoveka potpuno osposobljava da može u životu da privređuje u jednakoj meri kao i drugi ljudi prosečno u dotičnoj sredini. Kada osnovna škola sama po sebi nema stručne privredne vrednosti, odnosno kada se to isto bude desilo i sa maturom gimnazije, onda toliko školsko obrazovanje nije dovoljna mera ni u standardu života običnoga radnika.

Opšta se društvena naobrazba ne povećava samo školom, nego i kulturnim podizanjem one sredine u kojoj se čovek redovito kreće. Svakako je najjači uticaj neposredne, porodične sredine, onda ulice, školskog dečijeg društva, kasnije kavane i cele javnosti. Zato dete treba da ima svakodnevno prilike da van škole nešto nauči. Roditelji treba samo sebe intelektualno da pridižu, da prate probleme savremene naobrazbe, da se i sami vaspitavaju, ako hoće da pomognu svojoj deci na ovom polju. Pored izdataka za školarine, školske udžbenike i ostale školske troškove, potrebno je da se deci pripremi kućna lektira, da im se omogućí članstvo u raznim omladinskim kulturnim i sportskim organizacijama, pohađanje pozorišta, bioskopa, putovanje, saradnja u dečijim časopisima, novinama i sl. Na taj način vaspitni standard dobiva kudikamo šire obeležje, mnogo opsežnije od jednostavnoga pohađanja škole.

Vaspitni standard je jedna realna pojava, čiji se novčani troškovi dadu tačno proračunati. Zato je potrebno da imamo od svakog ovakvog izdatka i neku stvarnu korist. Ta korist najviše zavisi od školskog programa i načina njegova izvođenja u školi. Pošto učenici, naročito po većim gradovima, imaju dosta prilike da se i van škole obrazuju, to i sam školski program treba da o takvom obrazovanju povede računa, tj. da se sam od sebe što više usavršava. Danas učenici imaju prilike da u bioskopu nauče dobar deo geografije, društvenih običaja; u pozorištu literature; kod kuće da se upoznaju sa elektricitetom, plinom, polugama, fotografijom, radiom i dr. Dnevna štampa obaveštava decu redovito o svim savremenim prirodnim i društvenim pojavama, o raznim izumima, o naprecima nauke i dr. Danas dete, dok je još u osnovnoj školi, prati dnevnu štampu.

Vaspitni standard ne završava se samo svršavanjem škola, nego se nastavlja kroz ceo život, pošto se od sviju nas traži neprestano kulturno jačanje u vezi sa kulturnom evolucijom naše sredine, a naročito našega društvenoga poziva.

§ 12 Ostali delovi standarda života

Hrana, stan sa ogrevom i osvetljenjem, odeća i obuća sačinjavaju samo jedan, glavni deo današnjeg standarda života. Ljudi, kao društvene jedinice, ne mogu se zamisliti bez dodira i odnosa sa ostalim ljudima, sa ljudskom zajednicom, njenim političkim, moralnim i raznim kulturnim organizacijama. Svi oni deluju zajedno na svojoj fizičkoj, socijalnoj kulturi i opštem društvenom progresu. Oni se među se sastaju, čitaju, pišu, bave se umetnošću, obrazuju se, putuju, međusobno se potpomažu i uopće zavise jedni od drugih. Opet, svaki pojedinac oseća neodoljivu i jaku potrebu očuvanja svoje lične egzistencije, svoga zdravlja i svoga kulturnog razvitka.

Sa gledišta potrošnje, sav taj život nije nešto zamišljeno, on je kruta stvarnost koja se svakome čoveku neodoljivo nameće u ostalim delovima njegova životnog standarda.

Zdravlje i bolest. Amerikanci tačno vele da se zdravlje kupuje ličnim, porodičnim i javnim budžetima. Prema izvesnim istraživanjima, troškovi lečenja četiri puta su veći od troškova oko sprečavanja pojedine bolesti. Nega zdravlja je poznata veličina i kao takva, sa svojom prosečnom vrednosti, ulazi u porodični standard. Može se općenito uzeti da celokupnim načinom života (hranom, stanom, odećom i dr.) čuvamo svoje zdravlje i lečimo svoje bolesti, ali nam se ipak fiziološki i društveno u tu svrhu nameću sledeće zasebne potrebe:

1) Održavanje higijenske čistoće tela, doma i sredine uopšte, što se na pr. postiže: pranjem, kupanjem, sredstvima za čišćenje (pasta za zube, sapun uopšte i dr.), sredstvima za dezinfekciju (kućna apoteka uopšte), krećenjem, zračenjem, sunčanjem, brijanjem, šišanjem itd. Ovde spada i čišćenje ulica, odnos smetlja, otklon javnih bunjišta, izoliranje naprava koje štete zdravlju (plinara, kemijskih radiona, fabričkog dima i sl.).

2) Sredstva za izoliranje klica bolesti, kao što su pljivaonice, dovoljna količina rubaca, zasebni peškiri, posebne zdele, čaše i ostalo stolno posuđe za svako kućno čeljade, posebne postelje, zasebna soba za bolesnika itd.

3) Javno kalemljenje, javne karantine, besplatni dispanzeri, školske poliklinike i sl.

4) Potpuna nega majke i deteta u onoj meri koliko traži savremena medicina i higijena.

5) Svi troškovi lečenja, kao što su lekovi, lekari specijalisti, zubari, bolnice, sanatoriji, klinike i dr.

6) Šteta koja nastaje usled nerada bolesnika i one kućne čeljadi koja je uza nj.

7) Potpuna briga oko staraca i starica u domu: nega, pomaganje, osvežavanje, zabavljanje i uopšte olakšanje poslednjih godina njihova života.

8) Negovanje i olakšanje života defektne i umobolne dece i druge čeljadi u porodici.

9) Troškovi pogreba i svih društvenih formalnosti koji su sa smrću u vezi.

Kulturni i socijalni porodični život. Da bi nam slika ovoga dela standarda bila što jasnija, opisaćemo kulturni i socijalni život jedne naše srednje činovničke porodice. Otac je učitelj koji sa ženom, kćerkom u V razredu gimnazije, sinom u I razredu gimnazije živi u jednom našem banovinskom mestu. Otac je aktivan saradnik u Crvenom krstu, Jadranskoj straži, Učiteljskom udruženju, jednom kulturnom društvu i član je društvenoga kluba u mestu. Član je Nabavljачke i Kreditne zadruge državnih službenika. Mati, sa maturom gimnazije, vodi domaćinstvo, nije napolju zaposlena, vodi nadzor nad školovanjem dece, član je dviju organizacija, odbornik je u Zajednici doma i škole na gimnaziji. Kćerka pored škole privatno uči glasovir, pohađa đачke pretstave u pozorištu i bioskopu, kao član Ferijalnog saveza ide leti u kolonije, zimi se bavi smučarstvom. Sin pored škole ima i prati svoju literaturu, pohađa dečije pretstave, član je Skautskog udruženja. Možemo reći da je ovo najmanji opseg kulturnog i socijalnog života ove porodice koji se danas susreće. Na toj osnovi ovaj deo standarda obuhvatio bi otprilike:

1) Džeparac za svako kućno čeljade obzirom na njegovo kretanje napolju van porodice.

2) Članarina za sva pobrojana društva, uključujući i dobrovoljne priloge raznim humanim i socijalnim akcijama.

3) Sav trošak oko školovanja dece, kao što su izdaci za školarinu, udžbenike, školski pribor, za svedodžbe, školske fondove, školske ekskurzije, priloge zajednici doma i škole itd.

4) Redovito popunjavanje kućne biblioteke svima knjigama, rečnicima, časopisima i notama koji se nameću pojedinoj kućnoj čeljadi za njihovo savremeno obrazovanje. Ovde naročito ulazi stručna literatura koja se domaćinu nameće po samoj vrsti njegova zanimanja.

5) Redovito čitanje jedne lokalne i jedne prestoničke dnevne novine. Čitanje porodične zadržne štampe, par dečijih novina i sl.

6) Normalna poseta važnijih pozorišnih, bioskopskih, umetničkih i društvenih javnih priredaba.

7) Svi prinudni javni doprinosi, kao porezi, prirezi, takse i sl.

9) Pomoći, mirazi i sl. pojedinoj kućnoj čeljadi i najbližoj rodbini.

9) Sav kućni uređaj koji omogućuje normalan kulturni život, kao radio aparat, ormani za knjige, stolovi za rad, izvesni muzički instrumenti i sl.

20) Putovanje u svrhu prosvjećivanja, odmora, lečenja i sl.

Minimalna veličina ostalih delova standarda. Veličina ovoga standarda konačno zavisi od visine dohodaka i inteligencije pojedinih lica. Veličina se obično izražava u postocima svih glavnih izdataka za hranu, odelo, obuću, stan, ogrev i osvetljenje. U našoj radničkoj štampi (na pr. vidi Benko Artur Grado, Prinos k pitanju uzakonjenja minimalnih nadnica i plata, Radnička Zaštita od 21 II 1935) spominje se ova veličina minimalnog standarda pod „Razno“: 1) Za nekvalifikovanog radnika 10% na sveukupne troškove, za piće, duhan i higijenu; 2) za kvalifikovanog radnika 20% na sveukupne troškove za piće, duhan, higijenu i kulturne potrebe, odgoj dece i rasonodu; 3) za privatnog nameštenika za higijenu, kulturne potrebe, odgoj dece i rasonodu, za neoženjenje 25%, za oženjene 10%.

III glava: Štednja i osiguranje

§ 13 Obezbeđenje buduće potrošnje

Pojedine potrebe ne javljaju se uvek redovito i ne mogu se uvek unapred predvideti. Njihov je intenzitet jači u doba starosti, a slabiji u doba mladosti; jači je onda kada smo nezaposleni, a slabiji je kada nam je osiguran stalan dovoljan prihod. U takvim promenljivim fazama biće, zato, potrebno da raspoložemo sa više materijalnih sredstava negoli obično.

Znači da sredstva koja nam danas stoje na raspolaganju nisu samo određena za podmirenje sadanjeg nego i budućeg standarda života. U društvu u kome nismo sigurni hoćemo li uvek imati današnji dohodak, hoćemo li imati odakle da podmirimo kakvu našu neočekivanu i vanrednu potrebu, jedan deo sadanjeg dohotka ima da se sačuva za podmirivanje potreba koje nam se budu javljale.

Kao i sve današnje društvene pojave, i privatna potrošnja zavisi od mnogih slučajnosti. Slučajevi bolesti, smrti i telesnog onesposobljenja koga člana porodice ne samo da nameću porodici nove izdatke nego joj smanjuju i radnu sposobnost za sticanje prihoda. Ako domaćin ostane bez posla ili ne mogne da radi, porodica je materijalno pred teškom nesrećom, ukoliko je živela samo od ličnog rada svoga domaćina. Starost je, opet, relativno dug period vremena kada smo sposobni samo za trošenje, a ne za privređivanje. Ispočetka su u porodici sitna deca, pa nema nikakvih izdataka oko školovanja. Ali kad porastu, onda nam se najedanput nametnu izdaci te vrste. Neko se u kući razboli, treba zvati lekara, kupiti lekove, i zato je u domu potrebna neka gotovina, da se nade u svako vreme. Ako sa onim što zarađujemo upravo izlazimo nakraj, što danas zaradimo to i potrošimo, onda stalno strepimo da nas ne iznenadi kakva neizbeživa potreba, za čije podmirenje nećemo imati raspoloživih sredstava.

U neizvesnosti smo i zbog raznog kućnog imetka koji smo teškom mukom nabavili. Nameštaj je kupovan godinama, kuća je pravi magazin razne odeće, knjiga, posteljine, po-

suda i dr. Kakav iznenadan požar ili krađa mogu sve to da unište.

Samo od zdrava i zaposlena domaćina može porodica da živi. On je tvorac svih sredstava za njen život. Njegovom smrću presušuje, uglavnom, cela materijalna porodična egzistencija i porodica je u najvećoj oskudici sve dotle dok se neko od ostale čeljadi ne zaposli.

U načine podmirivanja naše buduće potrošnje možemo da uđemo isto onako kako smo ušli i u standard sadanjeg života. Veličina buduće potrošnje može se danas približno tačno izmeriti, te tako i njezino obezbeđenje postaje i sastavnim delom našega današnjeg standarda života.

U današnjem društvu ove nesigurnosti buduće potrošnje mogu se otkloniti jedino na dva načina: milostinjom ili obezbeđenjem. Tako zvano socijalno osiguranje radnika nije ništa drugo nego zajedničko obezbeđenje organizovanog radništva u pomenutu svrhu. Pomoći raznih humanih društava, uboški domovi za starce i starice, sirotinjske potpore i sl. nisu ništa drugo nego milostinja.

Ne potrošimo li u izvesnom periodu sve ono što smo za taj period zaradili, onda smo takvom uštedom obezbedili kasniju potrošnju. Štednji, znači, ima da prethodi raspoređivanje dohotka za ono vreme za koje je i namenjen. Tako se ne može štednjom nazvati staranje nekog činovnika da svoju platu ne potroši odmah na prvoga, nego je raspodeli za pun mesec dana. Iz nje ima on da plati, na pr., i šesdeseti deo svoga zimskog kaputa, koji će mu trajati 60 meseci. Ako on za taj kaput koji staje 1200 dinara, ostavi svakog prvog po 20 dinara, onda on time samo bolje vodi svoju kućnu ekonomiju, a ne štedi. Ali ako to 20 din. ostavlja da bi lakše podmirio potrebe koje će se kasnije javiti, recimo za slučaj bolesti, onda je to 20 din. ostavljeno za kasniju potrošnju, odnosno uštedeno.

Štednja je razlika koja se dobije, ako se od sadanjih prihoda odbiju sadanji rashodi. Znači, ona zavisi i od veličine prihoda i od veličine rashoda. Možemo, prema tome, štedeti u potrošnji na dva načina: ako povećamo prihode, a rashode ostavimo na istoj visini, — ili ako smanjimo rashode, a prihode ostavimo na istoj visini. Ko živi samo od svoje najamnine ili plate, on je retko u stanju da poveća svoje prihode. Stoga u potrošnji otpada ovaj način štednje. Smanjenje rashoda zavisi na prvom mestu od veličine naših prihoda i standarda života. Ukoliko se podmirenje standarda više približuje svome minimumu, a od tog minimuma oskudici, štednja, pri oskudici, postepeno pada od svoje maksimalne veličine na nulu.

Smanjenje rashoda ne znači uvek otklanjanje podmirjenja izvesnih naših sadanjih potreba. Boljom ekonomijom

potrošnje možemo sa manje izdataka jedne te iste potrebe podmiriti. Bolja ekonomija u ishrani može potpuno da zadovolji naše fiziološke potrebe, a sa manje rashoda. Naše zadružno snalaženje nije ništa drugo nego štednja u širem smislu. Štednja je, znači, važan problem ekonomike i organizacije potrošnje.

Obezbeđenje buduće potrošnje postiže se, uglavnom, na ova četiri načina:

1) Dovoljno životno osiguranje domaćina za slučaj onesposobljenja, starosti i smrti, kao i osiguranje od svih iznenadnih nužnih potreba.

2) Sistematska redovna štednja gotovog novca koji treba da se nađe kao raspoloživa rezerva, ako iskrnsne kakva neizbeživa neosigurana potreba.

3) Izgradnja ili kupnja kuće u kojoj će sama porodica moći da stanuje, ukoliko takav trošak mnogo ne nadilazi kiriju koju bi ona plaćala za sličnu kuću na istom mestu.

4) Stvaranje ostale privatne imovine, kao što je kupovanje sigurnih hartija od vrednosti, podizanje vrta, voćnjaka peradarstva i dr.

§ 14 Životno osiguranje

Životno osiguranje kupuje se na pijaci, kao i svaka druga roba. Možemo ga kupiti od kakvog privatnog preduzeća za osiguranje, možemo od državnog, a možemo se i sami međusobno zadružno osigurati. Kakve su prednosti zadružnog osiguranja pred privatnim i državnim, o tome ćemo govoriti u organizaciji kućnoga gazdinstva. U svakom slučaju, mi se obvezujemo na redovito (mesečno, polugodišnje, godišnje ili odjedanput) uplaćivanje izvesne svote (*premije*) s time da nam osiguratelj kad se desi izvestan događaj ili prođe određeno vreme isplati određenu svotu novca (*osigurana svota*). Lice koja se osigurava zove se *osiguranik*, a lice kome će se isplatiti osigurana svota zove se *korisnik* osiguranja.

Svi uslovi osiguranja utvrđeni su naročitim tarifama za svaku vrstu osiguranja zasebno. Pismeni dokumenat ugovora o osiguranju zove se *polica*.

Osiguratelji izračunavaju tarife prema tzv. tabelama smrtnosti iz kojih se saznaju verovatne godine života ljudi prosečnoga zdravlja i prosečne društvene pripadnosti. Po sledećoj tabeli smrtnosti 17 engleskih društava može se lako saznati koliko će verovatno ljudi određene starosti još živeti.

Pojedinac lično ne može biti siguran da će upravo živeti onoliko godina koliko se vidi iz sledeće tabele, čije su brojke izračunate na osnovu podataka o životu 100.000 ljudi. Može

Starost godina	Broj živih	U toj godini umre prosečno	Prosečno trajanje života
10	100.000	676	48.36
11	99.324	679	47.68
20	93.268	729	41.49
30	86.292	842	34.43
40	78.653	1036	27.28
50	69.517	1594	20.18
60	5.973	3034	13.77
70	35.837	6493	8.54

da se desi da on bude onaj koji će umreti i pre isteka tih verovatnih godina. Po tabeli se, na pr., vidi, da bi onaj koji je danas star 20 godina verovatno mogao još da živi 41.49 godina. Dotična osoba ne može po tome sama sebe lično da osigura, misleći da bi sama mogla štedeti 40 godina, kako bi njenim naslednicima ostala tačno uštedena svota. Nju može da zadesi smrt i pre isteka toga vremena, možda i mnogo ranije, a nije stigla da skupi potrebnu svotu osiguranja.

Upravo zato što u pojedinim porodicama nema tolike verovatnosti života kao u celom društvu, domaćin i obezbeđuje osiguranjem svoju porodicu za slučaj da on ranije umre nego što je društveno verovatno. Domaćin sa sitnom decom i neopskrbljenom ženom koji ina 30 godina može da bude upravo među onih 842 koji će, po tabeli, umreti još u svojoj 31 godini. Za one koji umiru treba i osiguratelj da sprema verovatne osigurane svote, pa da ih unosi u svoju kalkulaciju. Domaćin, znači, treba da čita na tabeli broj osoba koliko ih u pojedinim godinama verovatno prosečno umire. Ukoliko za sebe lično po svojim godinama starosti nađe da će nakon izvesnog vremena umirati više ljudi, utoliko je i njegov život u tim godinama u većoj opasnosti, a i obezbeđenje porodice za te godine potrebnije.

U potrošnji, znači, ne može se sprovesti individualno samoosiguranje. Veliki fabrikant koji ima stotinu svojih fabrika može sam da osigura svoje fabrike od požara. On može da određene svote ostavlja u naročiti *osigurni fond* koji može verovatno da pokrije požar koji bi mogao da zadesi pojedinu fabriku. Siguran je da mu sve fabrike neće odjedanput pogoreti. Što ne može jedan potrošač, može njih nekoliko hiljada u svojim zadrugama. Tu se može primeniti tabela smrtnosti, jer je verovatno da će članovi takve zadruge postepeno umirati. Zadruga bi samo postepeno iz njihovih premija isplaćivala jednoga po jednoga osiguranika. Zavisi od njene kalkulacije premija hoće li ona moći da podmiri sve svoje troškove i da isplati potrebne osigurane svote. Ako smrtnost bude manja nego što je u tarifi predviđena, po-

javiće se višci koje će zadruga godišnje deliti među svoje osiguranike.

Načini kalkulacija osiguravajućih društava nisu, dakle, lične stvari osiguratelja i pojedinih osiguranika, nego stvari celine narodne potrošnje. Otuda se ovde bezuslovno nameće državna intervencija koja ima najstrožije da kontrolira te kalkulacije i kasnije manipulacije sa novcem (*premijska rezerva*) iz koga će se postepeno plaćati svote osiguranja. Pošto se ovde radi većinom o imovini i interesima sitnih ljudi, to i ovo pitanje postaje socijalnim u svakoj državi.

Ako hoće potrošač lično da zna šta osiguratelj radi sa njegovim premijama, potrebno je da se upozna sa načinom njene raspodele. Premija je sastavljena od tri dela: štednje (premijske rezerve), rizika i troškova osiguranja. Štednja i riziko zajedno sačinjavaju tzv. *neto premiju*. Sva tri dela mogu se tačno izračunati. Deo koji otpada na osiguranikovu štednju pripada njemu lično, on ga daje osiguratelju u ostavu, u amanet ili na čuvanje. Osiguratelj čuva taj deo premije kao tzv. *premijsku rezervu*, pa je vraća kao uštedevinu, zajedno sa kamatama, svojim osiguranicima ili korisnicima. Interesi narodne potrošnje zahtevaju s jedne strane da uštedeni kapitali ove vrste budu što veći, kako bi buduća narodna potrošnja bila obezbeđenija. S druge strane, ti isti interesi nalažu javnim organima da bdeju nad načinom obrazovanja i čuvanja *premijskih rezerva* u svojoj zemlji, kao što na pr. policija, zakonodavstvo i sudstvo štite ostalu imovinu od krađa. Iz lične *premijske rezerve* može se osiguraniku dati jedan deo kao zajam. Tu svoju štednju mogu osiguranici da traže natrag od osiguratelja i pre nego što isteče rok osiguranja. U tom slučaju govori se o *otkupnoj vrednosti police*, tj. koliko nakon izvesnog broja godina daje osiguratelj osiguraniku za otkup njegova prava na osiguranu svotu.

Za pokriće administrativnih i režijskih troškova (štampane stvari, plate, provizije akviziterima i dr.) osiguratelji obično uzimaju od 6 do 10% od *neto* premije. Koji će deo *neto* premije otpasti na *premijsku rezervu*, a koji na riziko zavisi od tzv. procenta *mortaliteta* osobe one dobi života u kojoj se nalazi upravo osiguranik. Za mlade godine procenat mortaliteta je manji, pošto je smrt starijih verovatnija. Tako se na pr. u praksi uzima obično za one koji imaju 36 godina 1% mortaliteta, tj. pretpostavlja se da od 36-godišnjakâ prosečnog zdravlja umire u narednoj 37-oj godini samo 1. Za ove osiguranike otpašće manji deo na riziko, a veći deo premije na štednju nego što bi, na pr., otpalo za starija lica sa većim procentom mortaliteta.

Primeru radi uzećemo da 100 lica od 36 god. osigura 10000 d koji će se isplatiti svakome od njih koji dožive još

20 g. ili njihovim naslednicima odmah posle smrti, ako koji ranije umre. Kako je ovde 1% mortaliteta, tj. pošto je verovatno da će 1 od njih 100 tokom 1 godine osiguranja ili svoje 37 godine umreti, njihov osiguratelj raspodeljuje godišnju premiju od 442.— d koju su unapred platili ovako:

100 lica po 442.— d godišnje premije	Din. 44.200.— (bruto premija)
manje 8% troška (od neto premije)	„ 3.274.75 (trošak)
	Din. 40.925.25 (neto premija)
više 3½% kamata za 1 godinu	„ 1.432.38
	Din. 42.357.63
manje isplate jednom korisniku	„ 10.000.— (riziko)
ostaje za 99 lica	Din. 32.357.63 (premijska rezerva)

Na 99 preostalih osiguranika za drugu godinu, dakle, osiguratelj čuva kao štednju u formi premijske rezerve 32.357.63 d odnosno na jednoga $\frac{1}{99}$ od toga, tj. 326.84 d. Ostaje, znači, malo manje od $\frac{1}{4}$ neto premije za premijsku rezervu. Ovde se kaže da se riziko prema premiji odnosi kao 1:4 između 36 i 37 godine. Premijska rezerva prema premiji odnosi se kao 3:4. Ovde se pretpostavlja da je isplata učinjena na kraju osigurane godine, a ne u momentu smrti.

U narednim godinama osiguranikova premijska rezerva postaje sve veća, tako da pri isteku roka osiguranja osiguranik prima više nego što je stvarno uložio. To povećanje dolazi odatle što se na premijsku rezervu računaju izvesne kamate, a kod zadružnog osiguranja ona je još povećana i viškovina koji zadruzi godišnje pretiču iz neisplaćenog rizika i troškova osiguranja. Pored toga, za slučaj osiguranikove smrti, korisnik ima pravo na celu osiguranu svotu, iako je osiguranik bio uplatio samo jedan njen deo.

§ 15 Vrste životnog osiguranja

U širem smislu moglo bi se reći da u životno osiguranje spadaju sva ona osiguranja koja se tiču bilo koje pojave u životu izvesne osobe, kao što su bolest, doba života, nesposobnost za rad, starost, smrt itd. U nauci o osiguranju, ipak, osiguranje telesnih nezgoda izdvaja se iz životnog osiguranja. Tako se posebno govori o osiguranju života i o osiguranju od nezgoda. Osiguranje radnika i nameštenika za slučaj bolesti (bolesničke blagajne), onesposobljenja (invaliditeta), besposlice i dr. prinudnim putem, preko tzv. ureda za osiguranje radnika naziva se socijalnim osiguranjem.

Buduća potrošnja danas se najviše obezbeđuje sledećim vrstama osiguranja života:

1) *Kratko (ograničeno) posmrtno osiguranje.* Državni službenici, na pr., pripravnici koji za par godina stiču pravo na penziju mogu se samo za to kratko vreme osigurati. Pošto su to mladi ljudi sa malim procentom mortaliteta, platiće vrlo malu premiju. Za slučaj da umru pre nego što su stekli pravo na penziju, isplatiće se osigurana svota njihovoj porodici.

2) *Posmrtno osiguranje.* Osigurana svota plaća se naslednicima osiguranika ili njemu, ako doživi veću starost (obično 75 godina). Premija se plaća ili za ograničen broj godina ili do isplate osiguranog iznosa Primer: 1). Zadrugar star 35 god. želi da se osigura na iznos od 20.000.— d koji će se, zajedno sa prikupljenim viškovina, isplatiti porodici osiguranika odmah posle njegove smrti ili njemu samome ako dožive 75 godina. Ako osiguranik želi da plaća premije sve do isplate osiguranog iznosa, onda mesečna premija iznosi 45.— d.; ako želi da plaćanje premija ograniči na najduže 25 godina, mesečna premija iznosi 52.— d.; za 20 god. 58.— d.; za 15 god. 70.— d. ili za 10 godina 94.— d. mesečno.

3) *Posmrtno osiguranje sa jednokratnom premijom.* Primer (po Tarifi 1c): Lice staro 30 god. želi da odjedared uplati premiju za osiguranje od 15.000.— d. Jednokratna premija iznosi 6.037.50 d. Osigurani iznos od 15.000.— d. isplatiće se odmah posle smrti osiguranika ili kod doživljenja 75 godina.

4) *Kolektivno posmrtno osiguranje* počiva na izrazito zadružnoj osnovi, gde izvestan broj članova neke zadruge pristupa zajednički kao njen osiguranik. Primer (Tarifa 1a): Skupština zadruge donese odluku da svi njeni članovi (ili veći deo članova) i njihove žene pristupe kolektivnom posmrtnom osiguranju, s tim da je svaki osiguran za iznos od 3.000.— d. i da plaćaju premije do isplate osiguranja. Osiguranik kome je pri stupanju u ovakvo osiguranje 25 godina plaća za celo vreme osiguranja mesečnu premiju od 4.50 dinara. Tako napr. ako jedan zadrugar sa ženom i 5 dece želi da obezbedi celu porodicu za slučaj smrti, imao bi da plaća svega po d. 18.50 mesečno. (Otac star 45 godina za 2.000.— d., po 6.— d.; majka stara 40 godina za 2.000.— d. po 5.— d.; i 5 dece ispod 25 godina po d. 1.000.— = $5 \times 1.50 = 7.50$; ili svega Dinara 18.50 za ukupno 11.000.— dinara osiguranja).

5) *Mešovito životno osiguranje*, pri kome je plaćanje premija ograničeno na određen broj godina, a osigurani iznos isplaćuje se nakon određenog broja godina ili odmah posle osiguranikove smrti. Primer (Tarifa 2): Lice koje ima

1) Po Tarifi 1 — Zadružno osiguranje Saveza nabavljačkih zadruga državnih službenika u Beogradu. I ostale ćemo primere uzeti iz tarifa ovoga osiguratelja.

27 godina želi da mu se isplati osigurana glavica od 30.000 d. kada dožive 50 godina ili da se taj iznos isplati njegovim naslednicima odmah posle njegove smrti, ako on ranije umre. Premija za ovo osiguranje iznosi mesečno 93.— d.

6) *Decje osiguranje* kojim se deci osigurava izvestan početni kapital za nastup u život, na pr. ženskoj deci miraz. Primer (Tarifa 4): Otac koji ima 28 godina želi da obezbedi svome dvogodišnjem ženskom detetu miraz od 20.000.— d. kad dete navrší 25 godina života. Osiguranje i uplaćivanje premija traje 23 godine. Premija iznosi mesečno 57.— d. U slučaju ranije smrti osiguranika (oca) plaćanje premija prestaje, a osigurani iznos od 20.000.— d, povišen za zbir poslovnih viškova kroz celo vreme trajanja osiguranja, isplaćuje se korisniku (devojci) tačno u ugovorenom roku, tj. posle 23 godine.

7) *Osiguranje stipendija ili ograničene rente.* Osigurani iznos ne plaća se odmah po isteku roka, nego u određenom broju obroka (renta) ili stipendija. Čim istekne rok osiguranom iznosu, on se počinje ukamaćivati do dana pojedinih obroka. Primer (Tarifa 4-a): Otac koji ima 35 godina želi da osigura svom trogodišnjem detetu mesečnu stipendiju od 600.— d za školovanje na univerzitetu. Osiguranje traje 16 godina. Premija iznosi 110.50 d mesečno. Ako otac ranije umre, plaćanje premija prestaje. Kada prođe 16 godina, detetu se plaća mesečna stipendija sa kamatama.

8) *Vezano životno osiguranje.* Ovako se na pr. osiguravaju zajedno muž i žena s time da se preživelim isplati osigurni iznos. Premija ovoga osiguranja malo je skuplja, pošto je veći riziko (veća je verovatnost da će jedno od dvoga umreti nego kada se samo jedno osigura).

9) *Osiguranje doživotne rente.* Premija se plaća ograničen broj godina. Pošto izminu te godine osigurani se iznos plaća osiguraniku kao mesečna, polugodišnja ili godišnja renta, i to do smrti.

10) *Osiguranje otplate duga.* Osiguranik je na pr. podigao zajam na svoju kuću, pa ga u anuitetima ima da otplati za 20 godina. Da ne bi naslednicima ostavio neplaćen dug, on se osigurava tako da osigurač posle njegove smrti otplati zaostale anuitete.

§ 16 Štednja

I osiguranje je štednja u širem smislu; uštedama se otkupljuju police. Ako uštede ostavimo u gotovom novcu, bilo da ih sami čuvamo ili da ih odnesemo u štedionicu, tada govorimo o *štednji u užem smislu*. Osiguranjem obezbeđujemo sebi izvesnu svotu novaca za slučaj kakvog ne-

nadnog događaja koji iziskuje veće izdatke. Štednjom, na protiv. obezbeđujemo svoju finansijsku nezavisnost, u kojoj raspoložemo gotovinom onda kada nam je ona potrebna. Ako celu svoju platu odmah potrošimo, onda smo prisiljeni da do druge plate kupujemo na veresiju ono što nam treba. Izvesna potreba, recimo banjsko lečenje, izleti, milostinja, lekovi i sl., - može da se pojavi kao vanredna, pa da je ne mognemo podmiriti iz svojih redovnih prihoda. Kućna čeljad može da ima neke svoje naročite želje čije je podmirenje skopčano s novčanim izdacima. Deca, na pr., hoće da kupe sebi izvesne knjige, da negde otputuju i dr. Ona tada štede svoj džeparac za te svrhe. Možemo općenito reći da se štednja javlja kao potreba za sve one slučajeve koje nismo obezbedili osiguranjem. Ukoliko je izvesna porodica sebe bolje osiguranjem obezbedila, utoliko joj je manje potrebna štednja ove vrste. U tom slučaju štednjom većinom ima da se skupe i sačuvaju gotovi novci za one slučajeve koji nisu obuhvaćeni osiguranjem i za razne sitne izdatke koji se nenadano i neodoljivo nameću. Takav bi izdatak na pr. bio nabavljanje poklona za praznike, finansiranje nabavaka robe kada je ona jeftina (na pr. spremanje zimnice u hrani, drvima i dr.).

Uštedevine prikupljaju se i čuvaju na razne načine. Manje svote ostaju u domu, da se nađu za sitne kućne potrebe. Ostavljanje novca na uložnu ili štednu knjižicu je najrasprostranjeniji način čuvanja uštedevina. Izdavači knjižica mogu biti razne ustanove, kao državne, privatne i zadružne štedionice. U novije doba, naročito u kreditnom zadrugarstvu, uštedevine se prikupljaju u stalnim mesečnim manjim svotama, tako da štediša nakon određenog vremena dobije izvestan okrugao kapital. Tako na pr. da bi uštedeli 10.000.— dinara okruglo, potredno je mesečno da ulažemo u kreditnu zadrugu kao uštedevinu:

Godine štednje	U k a m a ć e n j e u z			
	4%	5%	5½%	6%
	dinara	dinara	dinara	dinara
10	67.80	64.31	62.22	60.95
15	40.61	37.42	35.90	34.43
20	27.28	24.37	23.02	21.72
25	19.48	16.85	15.65	14.52
30	14.45	12.08	11.02	10.05
35	10.99	8.87	7.94	7.10

Ovaj poslednji način štednje pogodan je za tako zvanu sistematsku vezanu štednju koja se sastoji u tome da se štediša unapred obveže na plaćanje jedne od pomenutih rata,

pa da mu zadruga nakon određenog vremena isplati pomenutu okruglu svotu. Za slučaj da štediša prekine uplate, zadruga mu ne vraća uštedu pre nego što izmine određeno vreme.

Pitanje unašanja štednje u standard života istom se počelo diskutovati u zainteresovanim krugovima, uglavnom među poslodavačkim i radničkim organizacijama. Državna komisija za minimalnu najamninu (Američka Unija) uključuje i štednju i osiguranje u minimalne radničke budžete. U većini zemalja još se misli da je štednja samo lična dobra navika i da se može sprovoditi bez obzira na veličinu dohotka i način vođenja ekonomije potrošnje. Sam po sebi, nagon štednje nije toliko jak kao što su ostali delovi standarda, naročito hrana, stan, odelo, ogrev i dr. Uvek se čoveku većom silinom nameću sadanje negoli buduće potrebe. To ne znači da buduće potrebe ne postoje. Pošto je čovek nesiguran u onome što ima danas da će imati i sutra, on sa izvešnošću zna da će mu se već od sutra javiti mnoge potrebe, za čije podmirenje treba svakako da ima na raspolaganju gotova novca, onda i štednja ima bezuslovno da uđe u standard života. Da pojedinačna svest isto tako obuhvata štednju kao i ostale tekuće potrebe, vidi se najbolje po tome što štede i ljudi sa najmanjim prihodima. Kod ljudi sa nesigurnim prihodima nagon za štednjom još je veći. Ne može se reći, na pr., da u najamninu sezonskih radnika može da uđe samo podmirenje njihova tekućeg standarda, pošto oni od tih para ima da žive celu godinu sa svojom porodicom. Ne može se reći da je siromašnoj starici bio suvišan onaj novac koji je uštedela za svoj pogreb. Ona je te pare, što se kaže, otkidala od svojih usta, pošto je nagon za štednjom bio kod nje isto tako silan kao i hrana. Iz činjenice da neki radnik ili činovnik ima uštedevina u svojoj zadrugi potpuno bi bilo pogrešno zaključiti da je njegova najamnina ili plata bila prevelika. Postojanje tih para opravdava još više štednju kao deo standarda, pošto ona stvarno u standardu života postoji samo na račun ostalih njegovih delova.

Minimalni standard štednje nije teško izmeriti. Za svakog pojedinca to je tačno određena veličina. Do nje ćemo u svakom pojedinom slučaju doći tako ako za izvestan dulji protekli period saberemo dugove i uštedevine dotične porodice. Ako se, recimo, neka porodica kroz proteklih 10 godina prosečno godišnje zaduživala sa 1500 dinara i godišnje trošila svojih ranijih uštedevina 500 dinara, onda izlazi da je trebalo da ta porodica dočeka svoj život u novoj godini minimalno sa 2000 d uštedevine. Pažljivim, tačnim i što širim statističkim istraživanjima dalo bi se za svaku grupu potrošača tačno utvrditi kolika treba da bude njihova redovita prosečna štednja, pa da bi bila njihova ekonomija

likvidna u plaćanjima iznenadnih neizbeživih porodičnih izdataka. Mi još nemamo takvih tabela, odnosno proračuna veličine štednje u standardu života.

Pri utvrđivanju veličine standarda štednje razlikuju se dve njene svrhe. Prva je da se u porodici uvek nađe ona svota gotova novca koja je potrebna za iznenadne preke potrebe, kao na pr. da se plate lekovi, lekar, izvrše popravci nenadno oštećenih predmeta bez kojih se ne može biti (staklo na prozoru, opravka vodovoda, svetla) i dr. U takvim slučajevima ispituje se za koliko vremena ima da se uštedi ona svota koja odgovara redovitom celom prihodu porodice. Ako, na pr., porodica živi sa mesečnim prihodom od 1800 dinara, onda bi za slučaj potrebe isto tolike uštede za 2 godine dana, bez obzira na interes, trebalo da se štedi za 24 meseca po 75 dinara mesečno. Takva svota treba da leži na uložnoj knjižici u zadrugi, da bi mogli sa nje u svako doba bez otkaza da podignemo potreban novac.

Druga je svrha ove vrste štednje da se vremenom prikupe i ukamate, kamate na kamate, sitne uštede porodice za izvesnu kasniju naročitu svrhu, recimo: da se nabavi nov nameštaj, kupi kakva bašta za kućnu ekonomiju, podigne pčelinjak, koje kućno čeljade pošalje na kakvu specijalizaciju svoga posla i sl. Potrošačko gazdinstvo neophodno radi svoje reforme potrebuje stvaranje ovakvih gotovina.

Štednja treba da ima svoje granice, da ne pređe u škrtoš. Ona će u jednoj porodici biti umerena uvek onda ako joj se bude planski i sa određenim svrhama pristupalo. Videli smo da svaka potreba ima svoju veličinu i jačinu. Pogodan način podmirenja svih potreba i istovremeno štedno staranje o sadanjem i budućem njihovom podmirenju daje pravilno mesto veličine štednje u našem standardu života.

Ako izvesna porodica vidi da će joj nakon duljeg perioda opasti redovan godišnji dohodak, a u sadanjem dohotku postoji mogućnost većih ušteda, ona može štednjom da osigura sebi kasniji, unapred određeni redovit dohodak. U tome slučaju treba do toga vremena da se uštedi ona svota novaca čije će kamate, koje ta svota bude kasnije nosila, predstavljati taj stalan dohodak. Iz sledeće tabele vidi se koliki bismo deo takvog budućeg dohotka ulagali da bismo dobili taj isti dohodak redovito svake godine.

Primer iz sledeće tabele. Koliko ćemo štedeti svake godine, da bismo nakon 20 godina redovite takve štednje imali godišnji dohodak od 1000 dinara? Uz 3%-no ukamachenje za 20 godina imali bismo da uštedimo 1.24-puta od 1000 dinara svake godine odnosno 1240 d. Ta bi svota (po Špiccerovim tabelama III) pomnožena sa 27.68 (Tabela III) donela nakon 20 godina 34.323.20 d. Njeno godišnje ukamachenje sa 3% donosi kamata 1029.70 dinara. — Da bismo do

Deo budućeg dohotka koji treba da se danas štedi i kasnije ukamati uz isti kamatnjak

Godine štednje	Stope ukamaćenja			
	3%	4%	5%	6%
20	1.24	0.84	0.54	0.45
25	0.91	0.60	0.42	0.30
30	0.70	0.45	0.30	0.21
35	0.55	0.34	0.22	0.15

godišnjeg prihoda od 1000 d. došli nakon 25 g., trebalo bi odsada godišnje da štedimo uz 3% 910.— d, nakon 30 godina 700 dinara itd.

II DEO

EKONOMIKA SAVREMENE POTROŠNJE

IV glava: Potrošačev dohodak

§ 17 Dohodak u potrošnji

U prvom delu ove knjige potrošnja nam se javlja u onome opsegu koji je uslovljen prirodno i društveno; koliko bi i kako bi trebalo da troši svaki pojedinac obzirom na svoj prirodni i društveni položaj, tj. da ne bi oskudevao.

Ostvarenje takve potrošnje konačno zavisi od dohotka kojim pojedinci mogu da namire svoja potrošačka gazdinstva, u kojima podmiruju svoje potrebe. Zato se pred nama u društvu ne javlja potrošnja onakva kakva bi trebala da bude, nego onakva kakva je njena ekonomika, tj. kako je dohotkom omogućena, kakva je u stvari. Poznavajući osnovu savremene potrošnje, potrošač upoznaje samoga sebe u spletu savremene ekonomije; upoznajući se sa ekonomikom potrošnje, potrošač pokušava da nađe sredstva za rešavanje praktičnih problema pravedne potrošne vrednosti svoga dohotka.

Prava svrha i stvarna sudbina potrošačeva stečenog dohotka neprekinuta je nit koja ima da se provuče kroz ovaj deo našega rada. Pretpostavka je, dakle, ostvaren novčani dohodak u izvesnoj meri. Problem onoga što potrošač kao najamni radnik dobiva iz prodaje svoje radne snage ne spada na ovo mesto, to je stvar današnje podele dobara. Ipak, to ne znači da mi nećemo na ovom mestu da znamo za način podele dobara; mi je, šta više, naglašavamo ukoliko nam pođe za rukom da rešimo zadatak koji sebi postavljamo u ovom delu našega rada:

- 1) da se upoznamo sa veličinom i oblicima dohotka, kao i sa sredstvima kojima se smanjuje ili povećava njegova stvarna vrednost;

- 2) da istražimo mogućnosti ustanovljenja tačne mere po kojoj ćemo u svako doba, kao kada metrom merimo kakvu dužinu, znati da li je ta vrednost manja ili veća.

- 3) da se upoznamo sa onim znakovima po kojima se raspoznaje veličina stvarne vrednosti dohotka u potrošnji, tj. da znamo kolika je takva vrednost mogla u pojedinim

sredinama u određeno doba da zadovolji one oblike i onu veličinu potrošnje izvesne osobe koja joj se nameće po njenom prirodnom i društvenom položaju. Na ovoj osnovi biće znatno olakšano rešenje i problema neposrednih odnosa između proizvođača-zadrugara i potrošača-zadrugara.

*

Težnja je svakog pojedinca, bilo da prodaje svoju radnu snagu ili da zarađuje na tuđoj radnoj snazi, da priskrbi izvesna sredstva kojima će moći da osigura svoju potrošnju. Tako stečena sredstva mogu se potrošiti ili odmah ili kasnije. Neka od tih sredstava trošimo neposredno, kao što je hrana, ogrev i dr. Druga se opet pretvaraju u raznu pomoćnu imovinu našega gazdinstva i postepeno prelaze u našu potrošnju, kao što je nameštaj, kuhinjsko posuđe, peći i dr.

Dohodak se javlja redovito u novčanom obliku. Takva je uglavnom današnja najamnina. Ređe danas susrećemo plaćanje radnika u naturi, na pr. u stanu i hrani. Seoske slugе na pr. dobrim delom primaju još najamninu u naturi. Za novac, opet, nabavljaju se razna dobra koja sačinjavaju današnju potrošnju, tako da stvarna vrednost novčanog dohotka zavisi od konačne potrošne vrednosti tih dobara. Platu koju primimo na prvoga izdamo za kiriju, svetlo, za drva, za hranu i dr. Ukoliko budemo mogli više za tu istu platu da nabavimo tih dobara, utoliko je stvarna vrednost našega novčanog dohotka veća. Ta veličina prestavlja tzv. realni ili stvarni dohodak.

Životni ili fizički dohodak treći je oblik dohotka u potrošnji. Ovaj je pretstavljen konačnom koristi koju smo imali od upotrebe izvesnog novčanog ili realnog dohotka. Životni ili fizički efekat dohotka od 100 dinara, na pr., drukčiji je onda kada kupimo za nj 12 kg. govedine negoli kada bi za istu svotu kupili 150 komada jaja.

Veličina novčanog dohotka meri se brojem jedinica novca, recimo dinara. Tako na pr. govorimo o dohotcima od 500, 1000 itd. dinara. Veličina realnog dohotka određuje se merom koja je svojstvena dobrima od kojih se sastoji: na pr. 20 kg. zadružnog brašna „A“, 3 m. vunenog sukna, 1 soba od 40 kubnih metara itd. Životni dohodak meri se brojem jedinica korisnosti koju smo imali od izvesnih dobara (na pr. za čoveka je od 100 grama masne teletine iskoristljivo: 4.1 azota, 25 belančevina i 237 toplotnih vrednosti).

Dohodak se unosi u potrošačko gazdinstvo sa tri strane: izvana, kao što je najamnina, plata i dr.; obrazuje se unutar toga gazdinstva, kao što je rad domaćice, povrće iz sopstvene bašte i dr., znači stvara se uopšte ekonomijom potrošnje;

erpemo ga iz društva (tzv. realni socijalni dohodak), kao što je pojedinačna upotreba, odnosno iskorišćavanje javnih uređaja (škola, parkova, bolnica, primanje potpora i dr.).

§ 18 Novčani dohodak

Ovaj je dohodak pretstavljen brojem novčanih jedinica koje u određeno vreme unosimo u potrošačko gazdinstvo. Tako govorimo o dnevnom dohotku ili nadnici, nedeljnoj, mesečnoj najamnini ili plati. Nije potrebno naročito isticati da svi potrošači nemaju jednak novčani dohodak. Tako na pr. prema podacima iz izveštaja Američkog nacionalnog biroa za ekonomska istraživanja u U. S. A. bilo je 1918 godine: 200.000 ljudi ili 0.52% bez ikakvog dohotka; 1 milion 827.554 osoba ili 4.87% sa dohotkom od 0 do 500 dolara godišnje; 14.011 osoba ili 0.3% sa dohotkom od 50.000 do 100.000 dolara; 7.285 osoba ili 0.02% sa dohotkom od 100.000 do 1 milion dolara; a 152 osobe ili 0.004% sa dohotkom od 1 milion i više dolara.

Od veličine pojedinačnog novčanog dohotka zavisi tzv. kupovna moć pojedinih potrošača, a to je onaj deo novčanog dohotka koji pojedini potrošači odvajaju za svoju potrošnju. Svakako, društvene grupe sa većim novčanim dohocima imaju i kao potrošači veću kupovnu moć.

Kupovna moć potrošača glavni je regulator cele potrošnje svake društvene grupe. Od nje zavise sve pojave koje susrećemo u velikom obilju u današnjoj potrošnji, kao što su: raspodela izdatka u kućnim budžetima, vrsta i kvalitet namirnica, način ograničavanja potrošnje, faze pojedinačne potrošnje, evolucija potrošnje i dr. Uticaj veličine novčanog dohotka, odnosno kupovne moći potrošača prikazaćemo na onom mestu gde se govori o budžetu potrošnje. U ovome pogledu biće naročito važna ona veličina novčanog dohotka koja izaziva iste posledice u potrošnji, pri čemu će se govoriti o niskim, srednjim i visokim novčanim dohocima. Sami budžeti, na pr., ima da nam pokažu koji su novčani dohoci niži, a koji viši, tako da se lična nagadanja pri tome potpuno isključuju.

Po količini novčanog dohotka koji iznosi pojedini potrošač na pijacu ne može se meriti njegov realni dohodak, a niti se time mogu meriti svi izdaci njegove potrošnje. Naš seljak, na pr., vrlo malo novaca potroši na pijaci, ali se zato najveći deo njegove potrošnje sastoji od dobara koje sam proizvede.

Od naročitog je interesa način kako je u jednoj zemlji novčani dohodak raspodeljen po zanimanjima stanovništva; specijalno, koliko od dohodaka otpada na nekvalifikovane

i kvalifikovane radnike, na državne službenike, na zanatlije, trgovce namalo itd.

U celokupni narodni dohodak trebalo bi pored novčanog dohotka ubrojati i novčanu vrednost rada domaćice u njenom kućnom gazdinstvu. Da ona sama ne obavlja taj posao, morala bi se platiti neka profesionalna kućna pomoćnica.

Narodni novčani dohodak nije postojana veličina, on se neprestano menja. Penje se u vremenima poslovnog poleta, a opada u doba kriza. Sezona ili konjunktura u jednoj grani posla može da utiče na povećanje novčanog dohotka onih osoba koje su zaposlene ili kapitalom zainteresovane u dotičnom poslu. Stalno opadanje dohotka jedne društvene grupe, na pr. zanatlija, znak je slabljenja ekonomske vrednosti njegovoga načina rada. Smanjenje plata državnih službenika znak je slabljenja državnih finansija ili jače opozicije privatnog kapitala prema oporezovanju.

§ 19 Realni dohodak

U realni dohodak spadaju sva ona dobra i sve one usluge drugih ljudi koje u izvesno vreme stoje nekoj osobi na raspolaganju da ih potroši. Takav bi dohodak bio na pr. namirnice koje uzmemo iz zadruga, korist od kućnog i kuhinjskog nameštaja, jaja naših kokošiju, povrće iz bašte, usluge kućne čeljadi i kućne pomoćnice, električno svetlo i sl. Kada se govori o narodu kao celini, onda se ovaj dohodak uzima kao baza narodne potrošnje, vodeći naročito računa o tome da li su ta dobra izašla i u kojoj veličini iz domaće ili inozemne proizvodnje. U poslednje vreme svi narodi paze na to da što više osiguraju svoj realni dohodak iz dobara sopstvene proizvodnje, naročito što se tiče životnih namirnica. U ovom poslednjem slučaju govori se o bazi narodnog snabdevanja. Današnja Nemačka tipičan je primer ovakve ekonomije svoje narodne potrošnje. Ona je dovela pod svoju državnu kontrolu uvoz, izvoz i unutarnju trgovinu životnih namirnica. Da bi se znala u svako doba, naročito koncem pojedinih godina, količina takvih dobara, sastavlja se opšti bilans o uvezenim i izvezenim životnim namirnicama, a onda takav bilans napose za svaku životnu namirnicu. Takvi se onda bilansi upoređuju sa količinama narodne potrošnje pojedinih životnih namirnica. Ide se ovim merama uglavnom za tim da zemlja može sebe što više samostalno da ishrani za vreme rata. Pri svemu se, naravno, pazi da se što više utiče na onu vrstu narodnog realnog dohotka za čiju proizvodnju ima zemlja najpovoljnije prirodne uslove. Takav je slučaj sa krompirima u Nemačkoj. Naravno, pri ovakvim prisilnim

merama u regulisanju narodne potrošnje nisu isključene i poteškoće u sticanju pojedinih delova realnog individualnog dohotka, kao što se pokazuje u Nemačkoj nestašica jaja, mesa i masla. Tamo je, na pr., od septembra 1935 godine do konca 1935 smanjeno klanje stoke na 80%, onda 70% i 60%.

Realni narodni dohodak nije indentičan sa narodnom potrošnjom, pošto se sav narodni dohodak ne potroši odmah nego se jedan deo kapitalizira u svrhu daljne proizvodnje. Od načina raspodele dohotka na pojedine klase zavisice svakako i količina dobara koja će se odmah potrošiti i koja će se dalje ostaviti u proizvodnji.

U porodicama koje pored svojih novčanih prihoda nemaju nikakvih dohodaka u naturi realni dohodak se menja prema količini dobara i usluga koje možemo u izvesno vreme da dobijemo za taj novčani dohodak. Od 1913 godine do danas imao je svaki čovek bezbroj puta prilike da se osvedoči da od izvesnog novčanog dohotka, recimo od predratnih 100 dinara, nije uvek imao jednake koristi. Posle rata smo za te iste pare mogli dobiti jedan mali deo onoga realnog dohotka koji smo dobivali pre rata. I ne samo u tome razmaku da se menja realni dohodak iste veličine novčanog dohotka, nego se to dešava svakodnevno, mesečno iz godine u godinu. Ove su pojave važan fenomen ekonomike današnje potrošnje i dovode našu nauku na teren sistema cena, kupovne moći novca i načina pijačnog snalaženja potrošača uopšte. Ispravno poznavanje pojava i načina njihova predviđanja i merenja jedini je pravi i moguć put u rešavanju pitanja dohotka potrošača.

Veličina novčanog dohotka izvesne osobe, odnosno jedne grupe ljudi ne kaže nam ništa dok ne znamo šta se može kupiti za te pare, koliki realni dohodak odgovara tome novčanom dohotku.

Izvesne pojave u narodnoj potrošnji mogu da nam donekle posluže kao znak kako je u narodu raspodeljen realni dohodak. Takve bi pojave mogle kao merilo biti ove: broj ljudi koji i koliko traže javne sirotinjske pomoći; broj prosjaka na ulici; materijalna oskudica dece po školama; veličina bolesničkog i životnog osiguranja; stanovništvo, spojeno sa vodo- vodom, kanalizacijom i električnim osvetljenjem, ako su u tome mestu sprovedene instalacije te vrste; kretanje te veličine računa u korišćenju ovim poslednjim ustanovama; količina prodate robe po prodavnicama u siromašnim gradskim kvartovima, prenatrpanost po stanovima; promet po staretinarskim prodavnicama kao jedinim „manufakturstima“ ljudi maloga realnog dohotka, itd.

U ekonomskoj literaturi običava se da se raspodela realnog dohotka meri prosečnom narodnom potrošnjom ili prosečnim novčanim dohotkom po glavi stanovništva. Tako

se na pr. zna koliko je državni monopol prodao duhana u jednom mestu ili u celoj državi. Takva količina duhana podeli se sa brojem stanovništva i dobiveni broj ima da nam kaže da je toliki i toliki realni dohodak dotičnog stanovništva u duhanu, pod pretpostavkom da je sav prodati duhan popušen u dotičnoj godini. Takva nam statistika realnog dohotka liči na zaključke koje može svak da povuče iz ovog primera: na stolu je 20 cigareta, a u sobi je 20 pušača; 10 pušača popuši sve cigarete a drugih 10 samo su gledali kako ovi puše. Ko bi onda mogao da kaže da je u toj sobi otpala 1 cigareta na 1 glavu!?

Pošto je statistici nepristupačan živ čovek sa njegovim načinom života, za ocenu realnog dohotka izvesne grupe novčanog dohotka, počela je ona da beleži broj mrtve i bolesne dece po tim istim grupama, kao dobar znak veličine realnog dohotka. Ovim putem, preko životnog ili fizičkog dohotka, nazire se realni dohodak. Opšta je pojava da su smrtni slučajevi dece sve veći ukoliko više opadaju realni dohoci njihovih roditelja. Istina, pri takvim upoređenjima treba voditi računa i o tome da siromašnije porodice imaju inače veći broj dece negoli imućnije.

Za ocenu, odnosno merenje prave veličine realnog dohotka uzimaju se one osobine dobara koje daju veći životni dohodak. Tako se kod životnih namirnica gleda koliko one imaju ugljičnih hidrata, belančevina, kakva je kaloričnost njihove potrošnje i dr.

*

Upoređivanje. Ukoliko se prema veličini dohotka hoće da oceni i veličina potrošnje pojedinih osoba prave se često upoređenja velikih i malih, sadanjih i ranijih dohodaka. Pri tome se ipak nailazi na toškoće koje treba uvek imati u vidu.

U isto vreme i na istom mestu jedna jedinica (recimo 1 dinar) većeg novčanog dohotka daje veću količinu realnog dohotka nego što je daje jedna jedinica manjeg dohotka. Subjektivna shvatanja u ekonomskoj nauci tvrde suprotno: ukoliko neko ima više novaca utoliko za njega jedan dinar ima manju vrednost: ili onaj ko ima 100.000 dinara lakše se rastaje pri gubitku od svojih 10.000 d nego što se sa tom svotom rastaje onaj koji ima svega 20.000 d. U našem slučaju ovde, kada se radi o značaju veličine novčanog dohotka, možemo reći da će za svojih 10.000 d danas na pijaci više dobara dobiti onaj koji ima 100.000 d nego li onaj koji ima 20.000 d. To dolazi odatle što imućniji nabavljaju robu redovito pod povoljnijim pijačnim okolnostima nego siromašniji. Imućniji kupuje robu u većim količinama, plaća u gotovu, pa može da dobije i bolji kvalitet i povoljniju cenu. Ista

količina dobara iste vrste daje imućnijim ljudima i veći životni dohodak, pošto oni preraduju i čuvaju ta dobra u svome gazdinstvu pod povoljnijim uslovima: bolje posude, bolje peći, hladnjake, podrume i sl.

Upoređuju se često novčani prihodi u raznim vremenskim razmacima u istoj zemlji. Ovakva upoređenja ne mogu biti posve tačna, pošto se realna i životna vrednost izvesne veličine novčanog dohotka stalno menja. Na prvom mestu, stalno se menja kupovna moć novca, tako da u svako doba ne dobijemo za 100 d jednaku količinu izvesne robe iste kvalitete. Vremenom se boljom tehnikom poboljšava i kvaliteta dotične robe, tako da, na pr., cipele od 100 d 1933 godine nemaju istu kvalitetu koju su imale cipele iste cene 1930 g. Veličina novčanog dohotka, dalje, ne kaže nam i pod kakvim se uslovima on troši, a tu dolaze u obzir, kao što znamo, poboljšani lični odnosi, zanimanje, bolja javna uprava, vaspitanje, veće političke slobode. Vremenom menja se i odnos između dobara koja se kupuju i onih koja se ne kupuju na pijaci: hleb se ranije više pekao kod kuće, u mnogim porodicama odeća se više šije kod kuće itd. Po nekim porodicama ima i nuzgrednih zarada, koje se obično javno ne vide. Pa ni nivo cena po svim mestima u jednoj zemlji nije jednak.

V glava: Nivo cena

§ 20 Kvantitativna teorija novca

Stvarna veličina novčanog dohotka zavisi od cena onih dobara koja ulaze u današnju potrošnju. Ako cene promatramo kroz izvesno duže vreme, opazićemo da one nisu uvek na istom nivou. Upoređivanjem cena jedne sa cenama druge godine saznajemo koje su cene porasle, koje opale, a koje su ostale na istoj visini. Dovoljno je samo da se setimo nivoa predratnih i današnjih cena, pa da zaključimo da razlike u nivoima jedne te iste robe mogu vremenom biti veoma velike.

Izvesne pojave menjaju samo cene neke robe, kao što se na pr. češće menjaju cene voća i povrća; ima opet pojava opšteg karaktera koje izazivaju promene cena sve robe. U ovom drugom slučaju govorimo o promeni opšteg nivoa cena. Tada opažamo da se za isti novčani dohodak ne dobiva uvek ista količina svih dobara. Ta pojava ima u ekonomici savremene potrošnje veliki značaj, pošto u celosti menja realni dohodak, menja troškove života i dovodi do novih borba u podeli dobara. Kao rezultat tih pojava javlja se pred nama pitanje kupovne moći novca. Tako se govori o kupovnoj moći dinara, talijanske lire, dolara itd. Upoznavajući se sa pojavama koje menjaju nivo cena, ujedno saznajemo uzroke promena realnog dohotka, odnosno kupovne moći novca.

Novac u rukama potrošača najvećim delom namenjen je kupovini onih dobara koja ulaze u njegovu potrošnju. Na jednoj strani, dakle, na pijaci stoji raspoloživa roba za prodaju, a na drugoj strani kupci sa određenom količinom novca. Ako se pretpostavi da sav taj novac kupi svu tu robu, onda bi mogli reći da će opšti nivo cena uvek zavisiti od odnosa između novca u opticaju i robe na pijaci. Ako označimo novac u opticaju sa n , robu na pijaci sa r , a nivo cena sa c , onda bi mogli reći da je

$$rc = n,$$

što znači da je količina novca u opticaju jednaka količini robe na pijaci, pomnoženoj sa sadanjim nivoom cena. Ovakva teorija poznata je u nauci političke ekonomije kao kvantitativna teorija novca.

Pri ovome treba uzeti u obzir da se na izvesnim pijacama može sa istom novčanom svotom izvršiti više ili manje plaćanja. Tako, na pr., potrošači preuzimaju na prvoga određenoga meseca od svoje zadruge 20.000 kg brašna za 50.000 d; za te iste pare preuzima zadruga od svoga Saveza 21.000 kg brašna ili neke druge robe: Savez tim parama kupuje 20.000 kg žita od zemljoradnika. Tom istom svotom novca plaćena je, dakle, 71.000 kg ili možda više robe, koja je istovremeno na pijaci postojala. Tako nam se javlja brzina novčanog optičaja. Ukoliko je ta brzina veća, utoliko je za isti robni promet istih cena potrebna manja količina novca. Tako, ako brzinu novca označimo sa b , možemo pomenutu definiciju izmeniti ovako:

$$rc = nb$$

Primer: U nekoj zemlji ima u prometu 5 milijardi jedinica (recimo kg) razne robe; prosečna cena 4 d; brzina optičaja 2; po kvantitativnoj teoriji: $5 \times 4 = 10 \times 2$.

U ekonomici potrošnje dolazi pri ovoj pojavi najviše do izražaja problem nivoa cena. Ako imamo u vidu kvantitativnu teoriju novca, onda možemo lako uvideti da nivo cena zavisi od tri faktora: od količine robe na pijaci, od količine novca u opticaju i od brzine toga optičaja. Prema toj teoriji mogli bi postaviti i ovu definiciju za nivo cena:

$$c = \frac{nb}{r},$$

što znači da je nivo cena jednak koeficijentu koji se dobije ako se produkt količine novca i brzine novčanog optičaja podeli sa količinom robe na pijaci. Ako u pomenutom primeru povišimo količinu novca od 10 na 20, dobićemo:

$$\text{nivo cena} = \frac{20 \times 2}{5} = 8,$$

što znači da je udvostručenje količine novca izazvalo povećanje nivoa cena od 4 na 8.

1 Faktor: količina novca. Povećanje količine novca u opticaju povećava nivo cena, a smanjenje izaziva pad nivoa. U kome će omeru nastati te promene, zavisi i od drugih privrednih faktora. U našem je slučaju važno da u pomeranju količine novca naziremo pomeranje nivoa cena.

Treba razlikovati da li je u opticaju metalni ili papirni novac. Banknote su onoliko metalni novac u kom se iznosu stvarno mogu zameniti za metalni novac. Pri metalnom novcu uzećemo u obzir zlatni novac.

a) *Zlatni novac.* Uticaj količine zlatnoga novca dolazi od strane svetskog regulisanja nivoa cena. Kako zlatni novac nije ništa drugo nego jedan deo svetske količine zlata koji je iskovan u novac raznih država, a koji se opet može pretvoriti, saliti u one oblike u kojima se zlato javlja danas na svetskoj pijaci, to i količina zlata, bez razlike na njegov oblik, utiče sva na nivo cena. U ekonomiji potrošnje, dakle, valja uvek budno paziti na promene količine zlata u svetu.

U procesu obrazovanja cena zlato se javlja kao i svaka druga roba. I ono se proizvodi, produkt je ljudskog rada. To što mu daje mnogo veću vrednost nego što je imaju druga dobra dolazi otuda što je sa njegovu proizvodnju potrebno mnogo više radnog vremena iste vrste rada negoli za proizvodnju drugih dobara. Ako za jedno kilo zlata danas možemo dobiti 40.000 kg. krompira, znači da je društveno potrebno radno vreme za proizvodnju jednog kilograma zlata za toliko puta veće. Kao važna pojava u kretanju cena treba da se uzmu u obzir i produkcijski troškovi zlata.

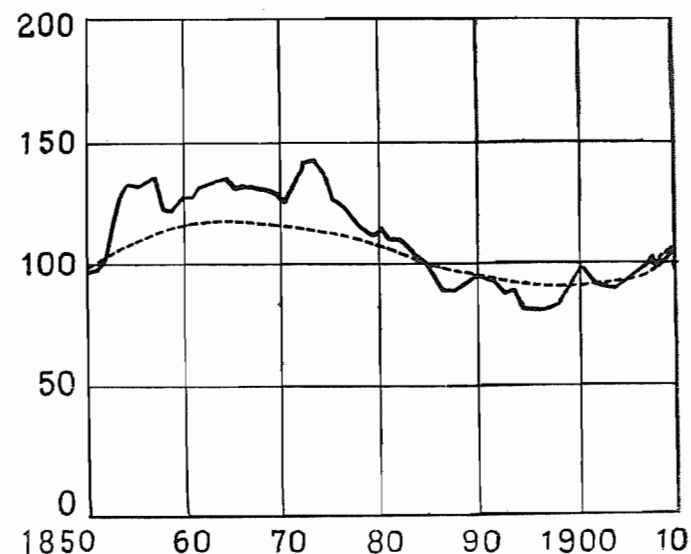
Kad je reč o količini zlata, spominju se ove tri oznake: faktučna, normalna i relativna količina zlata. Ako se faktučno povećava svetska proizvodnja zlata u onoj meri koliko je potrebno da se uravnoteži opšti nivo cena, onda govorimo o normalnoj količini zlata. Na pr. ističe se u nauci narodne ekonomije da je procenat 2.8 od g. 1830 do 1910 bio normalan. Faktučna količina zlata je ona koliko stvarno ima zlata u svetu. Ako faktučnu količinu podelimo sa normalnom, dobijemo relativnu količinu zlata. Tako na pr. prema tabeli Gustava Kasela bile su u svetu ove količine zlata:

Godine	Faktučna mil. maraka	Normalna mil. maraka	Relativna
1800	7.535	2.531	2.98
1850	10.000	10.000	1.—
1900	36.975	39.510	0.94
1910	52.003	52.000	1.—

Najpraktičnije je ako upoređujemo kretanje nivoa cena sa relativnom količinom zlata. Da bi nam u našoj nauci bilo koliko toliko omogućeno promatranje nivoa cena, pročit ćemo dijagram (sl. 1) koji daje Kasel govoreći o nivo-u cena i relativnoj količini zlata (strana (427)¹⁾:

¹⁾ Gustav Cassel, *Sozialökonomie*, III Aufl., Leipzig 1923, S. 584.

Opšti nivo cena (—) i relativna količina zlata (-----)

Sl. 1

Dijagram pokazuje kretanje opšteg nivoa cena i relativne količine zlata od 1850 g. do 1910 g. Na njemu se jasno vidi da je nivo cena naginjao promenama relativne količine zlata. Pri tome nam upadaju u oči dugogodišnje i godišnje promene nivoa cena. Dugogodišnje ili sekularno kretanje nivoa cena vidi se na dijagramu u opštem porastu cena od g. 1850 do g. 1874, a opšti pad cena od g. 1875 do 1896 g. Ovakvo sekularno kretanje cena potvrđuje ispravnost kvantitativne teorije novca. Naprotiv, valovito kretanje nivoa cena iz godine u godinu pokazuje da nema uopšte nikakve veze sa količinom zlata. Ovo nas dovodi do zaključka da tražimo uzroke godišnjeg kretanja cena u drugim faktorima.

b) *Papirni novac.* O papirnom novcu govorimo onda kada njegov imalac nije u mogućnosti da za nj dobije u zamenu metalni novac. Količina papirnog novca u opticaju zavisi od njegovog izdavača, privilegovane emisije banke ili države. Prema kvantitativnoj teoriji opšti nivo cena zavisiće od količine ovakvih platežnih sredstava u opticaju. Na ovom mestu govorimo o inflaciji i deflaciji novca, kao i njihovom uticaju na nivo cena.

Kasel označava inflaciju kao „zasićenje pijace papirnim novcem.“ Veća količina papirnog novca izaziva porast opšteg nivoa cena. U novije doba susrećemo u ekonomskoj

nauci i širi pojam inflacije¹⁾, te se povećanje svih platežnih sredstava (zlatnog novca, papirnog novca, novčanica, bankovnih depozita i dr.) naziva tim imenom. Ratni i posleratni porast opštega nivoa cena izazvan je inflacijom papirnog novca. Godine 1925 moglo se, na pr., za naših 100 dinara kupiti 6 biliona nemačkih maraka. A za tu svotu nisu se tada u Berlinu mogle kupiti ni najjeftinije cipele. To je najbolji primer dokle inflacija papirnog novca može da popne opšti nivo cena.

Deflacija je radnja suprotna inflaciji, te kao takva utiče na pad opštega nivoa cena.

c) *Regulisanje količine novca.* U normalnim prilikama težnja je svake narodne privrede da se u kretanju opštega nivoa cena novčani uticaj u zemlji što više eliminiše. Mere i sredstva regulisanja novčaničnog opticaja spadaju u domen valutne politike. Vodi je država preko novčanične banke. Glavno joj je sredstvo interesna stopa. Novčanična banka podeljuje privatnim bankama zajmove, zadužujući ih pri tome i sa izvesnom interesnom stopom, koja se zove i službenom diskontnom stopom, pošto se takvi zajmovi većinom daju diskontiranjem menica privatnih banaka. Ove menice priskrbljuju te banke putem diskonta od poslovnih ljudi i raznih preduzeća, računajući pri tome veću diskontnu stopu (privatna diskontna stopa) od one koju njima računa novčanična banka. Ukoliko je stopa novčanične banke veća, utoliko manje privatne banke uzimaju novca na kredit, a kada je manja onda uzimaju više. Sve, naravno, zavisi od profitne stope pojedinih preduzeća, koliko se tim kapitalom može zaraditi kada se uloži u proizvodnju. Dok god se kapitalistima isplati, oni će uzimati kredita; čim diskontna stopa poraste odmah oni smanjuju svoju potražnju kredita od privatnih banaka, a ove onda od novčanične banke. Sve je, dakle, u rukama novčanične banke; ona većom stopom povlači novac iz opticaja, a manjom ga opet pušta u opticaj. Menjanje količine novca u opticaju i na taj način ima također velikog uticaja na opšti nivo cena. Veća diskontna stopa nagoveštava smanjenje količine novca u opticaju i izvestan pad opštega nivoa cena. Pri smanjenju stope dešava se obratno.

Fiksiranje količine novca u opticaju nije, naravno, proizvodljivo. Ono zavisi od mnogih privrednih faktora dotične zemlje, kao što je držanje novca u paritetu sa zlatom, regulisanje domaće proizvodnje, izvoza, kretanja stranog kapitala i dr. U našem slučaju ovu pojavu notiramo samo zato da bi se upoznali i sa ovom pojavom u sistemu današnjih cena.

¹⁾ Sama reč dolazi od latinske reči „inflare“, što znači nadimati; podići.

2 *Faktori: robni promet i brzina novčanog opticaja.* Roba je proizvod koji je namenjen nepoznatoj pijaci. Kao takva, ona proizlazi, uglavnom, iz raznih fabrika. Zato je i poznavanje količine robnog prometa i plaćanja kojima se taj promet sprovodi usko vezano za poslovne pojave koje rezultiraju iz današnjeg fabričnog sistema.

a) *Poslovni ciklusi.* Roba se na pijaci promeće na mahove, veličina njena prometa periodički se povećava i sužava. Fabrike jedno vreme prepune pijacu robom, opet drugi put smanje svoj dovoz na pijacu na najmanju meru. Tako današnji industrijski život prolazi kroz razne svoje periode, periode poslovnog zamaha ili poleta i zastoja ili kriza. Između jednoga i drugoga perioda naizmenično se smenjuju razne poslovne faze ovim redom: depresija (tlak, slabljenje), oporavak, polet, finansijska zategnutost i industrijska kriza. Sve ove faze zajedno sačinjavaju kompletan poslovni ciklus (krug). Vremensko trajanje jednoga ciklusa zavisi od stupnja na kome se nalazi kapitalizam u dotičnoj državi. Razvijena kapitalistička privreda ima sve kraće cikluse, relativno sve kraće faze poslovnog poleta, a sve duže faze kriza. Kao tipičan primer kratkih poslovnih ciklusa uzećemo Ujedinjene Države Severne Amerike, pošto je tamo i stupanj kapitalističke privrede relativno na visokom stepenu. Od novembra 1903 do decembra 1913 u toj su se zemlji smenila tri privredna ciklusa, i to ovako u mesecima:¹⁾

Faze	Novembar 1903 do decembra 1907	Januar 1908 do avgusta 1910	Oktoibar 1910 do decembra 1913
1 Depresija	10	6	10
2 Oporavak	18	14	12
3 Privredni polet	10	4	8
4 Finansijska zategnutost	10	4	4
Industrijska kriza	2	4	6
Trajanje celog ciklusa	50 mes.	32 mes.	40 mes.

Najgornja tačka privrednog poleta naziva se visokom konjunkturuom, a najdonja tačka krizom. Za vreme visoke konjunktуре postizava se maksimum proizvodnje, promet je robe tada najveći. U doba krize je obratno.

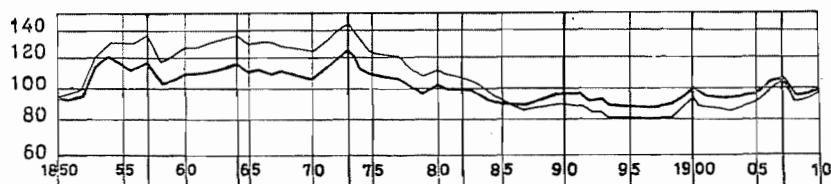
b) *Uloga kreditnih sredstava u privrednim fazama.* Plaćanja se ne vrše samo u gotovom novcu, pošto on ne bi mogao da sam podnese sav robni promet. Banke mu stvaraju surogate i njima vrše plaćanja. U takva bankovna sredstva ubrajamo: čekovni promet, kliring, devizni promet,

¹⁾ Waite, Economics of Consumption, p. 43.

menični promet i dr. Plaćanja bez gotova novca mogla bi se na pr. vršiti ovako: 1) Čekovnim prometom, pri čemu bi sve naše zadruge vršile plaćanja svome Savezu preko Poštanske štedionice; one bi naložile Poštanskoj štedionici da s njihova računa otpiše određene svote, za koje će onda priznati Savezov račun. 2) Kliringom (engl. *clearing* = razjašnjenje; obračun): Banke međusobno, preko računa kliringbanke, potiru svoja dugovanja i potraživanja, a da jedna drugoj ne isplaćuje gotov novac.

e) *Tekući opšti nivo cena.* U doba poleta banke stavljaju sva svoja sredstva u najveći napon, tako da ih tada u prometu ima najviše, više nego što je porastu robnog prometa potrebno. Istovremeno trgovci i fabrikanti, da bi i tako što više savladali porast robnog prometa, ubrzaju opticaj svoga raspoloživog novca. Sva je privreda u znaku te brzine. Usled većeg broja platežnih sredstava u prometu i sve veće brzine novca u opticaju diže se sve više nivo cena. Kada se oseti da je pijaca robom zasićena, u fazi finansijske zategnutosti povlače se sva ova sredstva, i to brže nego što se smanjuje količina robe u prometu. Slabi i brzina kolanja novca. Kredit popušta. Kada nastupi kriza, već je tu pad nivoa cena. Ovakve promene cena, koje su izazvane privrednim fazama (kretanja konjunktura) nazivamo godišnjim, tekućim, za razliku od sekularnih ili dugogodišnjih. Kao što se vidi iz dijagrama na sl. 2, godišnja su kretanja nivoa cena valovita. Ako iz toga dijagrama eliminišemo sekularna kretanja, koja su proizašla iz uticaja relativne količine zlata na nivo cena, imaćemo krivulju opšteg nivoa godišnjih cena (sl. 2).

Redukcija nivoa cena na normalnu količinu zlata¹⁾

Sl. 2

Zasebni uticaj faktora koji obrazuju svoja godišnja kretanja cena vidi se iz dijagrama na sl. 2. Do samostalnog uticaja tih faktora došlo se na taj način što se svođenjem relativne količine zlata na 1 eliminisao uticaj zlata na te

¹⁾ Cassel, S. 438

cene. Iz dijagrama se jasno vidi da nivo cena dostiže svoj vrhunac onda kada je visoka konjunktura na svojoj najvišoj tački. Da bi se taj odnos jasno istakao, na dijagramu su godine visoke konjunktura označene debelom vertikalnom linijom. Taj se odnos jedino nije istakao godine 1882, kada je, inače, visoka konjunktura slabo došla do izražaja.

§ 21 Merenje kupovne moći novca

Opšti nivo cena preko kupovne moći novca utiče na konačnu veličinu realnog dohotka. Od nivoa cena zavisi konačno realizovanje interesa proizvađača i potrošača na pijaci: kada će za potrošača biti najpovoljnije da kupuje, — na koji način i koliko da kupuje. Opšti nivo cena je merilo veličine posredničkih pijačnih troškova, koji se mogu lako zapaziti upoređivanjem cena koje pijaca daje proizvađačima sa cenama koje pijaca naplaćuje od potrošača. Prateći kretanje nivoa cena potrošač raspoznaje i uticaj državne valutne i finansijske politike na kupovnu moć svoga novca. Pijačno zabačen potrošač preko opšteg nivoa cena u svojoj zemlji raspoznaje opravdanost ili neopravdanost cena u svome kraju, odnosno na svojoj pijaci. Vodi potrošačkoga zadrugarstva mogu, kada pravilno promatraju kretanja nivoa cena, da saznaju efekat koji postiže zadružna organizacija u regulisanju cena itd.

Novac prenosi svoju kupovnu moć na svoga imaoca. To znači da je kupovna moć novca sposobnost njegova imaoca da za njegovu jedinicu kupi neku količinu robe. Naravno, ukoliko se novčanom jedinicom može da kupi više robe, utoliko je i njena kupovna moć veća, i obratno. Čim je nivo cena viši, tim je i kupovna moć novčane jedinice manja, i obratno. Znači da je i za potrošača neposredna mera opšteg nivoa cena kupovna moć novca kojim on raspolaže. Isto tako, merenjem opšteg nivoa cena merimo i kupovnu moć novčanih jedinica u kojima se iskazuju te cene.

Iako merenjem kupovne moći novca i merenjem opšteg nivoa cena dolazimo do istih rezultata, ipak dobivene brojeve jednoga i drugoga merenja treba recipročno shvatiti. Tako na pr. ako se sve cene u jednoj zemlji prosečno udvostruče, tj. porastu 2-puta, onda ćemo reći da se prepolovila kupovna moć novca u toj zemlji. Brojčano bismo, u ovom slučaju, nivo cena označili sa 2, a kupovnu bismo moć novca iskazali recipročnom vrednošću broja 2, a to je $\frac{1}{2}$.

Pri merenju kupovne moći novca, naravno, treba izabrati samo jedno od ova dva merenja. Općenito se izabralo merenje opšteg nivoa cena, čije se onda mere uvek recipročno iskazuju pri merenju kupovne moći novca. Tako, na

pr., kada u kasnijim našim izlaganjima budemo označavali cenu sa p , onda se taj isti izraz može preobratiti u veličinu kupovne moći novca oznakom $\frac{1}{p}$, u kojoj slovo r označava kupovnu moć novca.

Važnost merenja kupovne moći novca. Paznavanje pojava koje susrećemo u ekonomici današnje potrošnje moguće je jedino pomoću njihova tačnog merenja. Neprestano menjanje današnje kupovne moći novca u svim zemljama stavlja njeno merenje na prvo mesto.

Merenja kupovne moći novca ostala su do danas skrivena u najužem krugu ekonomista i statističara. Ekonomija potrošnje ima i taj zadatak da merenja kupovne moći novca što više popularizira, tj. da svak zna izmeriti kupovnu moć svoga novca, isto onako kao što na vagi zna da meri težinu pojedinih stvari. Šta više, mere kupovne moći novca trebalo bi da uđu u školske računice među ostale mere, dužine, površine i dr. Nova ekonomska saznanja mogu samo onda da postignu svoju svrhu, ako među svetom nađu što širu primenu. Da su razna tehnička i hemijska otkrića ostala tajnom svojih pronalazača, ona ne bi ni izdaleka mogla da nam dadu ono što stvarno danas od njih imamo. Danas svaki gostioničar zna za alkoholometar; merenje jačine konjskim snagama danas je opšte poznata stvar; a da ne govorimo i o drugim isto tako popularnim merama toplote, težine, svetlosti i dr.

Zadatak merenja kupovne moći novca. Svet obično onako otprilike cení kupovnu moć svoga novca. Znamo, na pr., da smo pre rata plaćali jedan kilogram pšenice 20 para, a da danas za tu istu količinu pšenice plaćamo 200 para. Upoređujući ove dve cene, rekli bismo da je cena pšenice danas deset puta viša nego što je bila pre rata. Ako bismo ovo povećanje cene preneli na kupovnu moć ondašnjeg i današnjeg novca, rekli bismo da kupovna moć današnjeg novca pretstavlja samo jednu desetinu predratnog novca. I po našem spomenutom recipročnom pravilu izašlo bi tako: recipročna vrednost broja 10 jednaka je $\frac{1}{10}$. Kada, međutim, za primer uzmemo neku drugu robu, dobivamo drukčiji rezultat. Radničke cipele, recimo, bile su pre rata 12 dinara, a sada su cipele iste veličine i kvaliteta 240 d. Obzirom na promenu cene ovoga artikla, dakle, rekli bismo da kupovna moć današnjeg novca iznosi svega jednu dvadesetinu ranijeg novca. Na ovaj način, u običnom razgovoru, ređaju se cene svih artikla, pa se upoređuju današnje sa onim predratnim, i to sve radi toga da bi se našla neka približna mera ranije i današnje kupovne moći novca, ali

se nikada ne dode na jednu pravu srednju meru, za koju bi se potpuno računski moglo reći da je tačna.

Računsko merenje promene cena ima upravo taj zadatak da naša približna nagađanja zameni što tačnijom merom. Ta mera naziva se indeksni broj cena, koji nam jednom srednjom brojkom pokazuje koliko su se neke cene u toku izvesnog vremena promenile. Naravno od samog načina računanja zavisi hoće li indeksni broj pretstavljati što tačnije srednju vrednost te promene.

Vrednost jednoga indeksnog broja može da raspozna samo onaj ko približno poznaje načine njegova izračunavanja. Zato je potrebno da se na ovom mestu sa tom računicom upoznamo.

Indeksni broj cena naveliko i indeksni broj cena namalo. Pri sastavljanju indeksnog broja treba se odlučiti ili za merenje promena cena naveliko ili cena namalo. Mogu se, istina, meriti i jedne i druge cene, ali i za jedne i za druge, kao što na pr. radi Odeljenje za ekonomska izučavanja Narodne banke, treba izračunavati posebne indeksne brojeve.

Indeksnim brojevima cena naveliko pokazuje se kretanje opšteg nivoa cena, jer su cene naveliko proizvod glavnih faktora koji utiču na opšti nivo cena. Cene namalo, međutim, ne stoje samo pod uticajem tih glavnih faktora nego i pod uticajem prilika u kojima se potrošači pojedinih sredina nalaze na pijaci. Tako na pr. u nekim cenama namalo nalaze se i troškovi veresije, pakovanja, posluge, dostave robe u kuću, specijalna opterećenja privatne trgovine namalo i sl. Znači indeksni broj cena naveliko vernije pretstavlja i opštu kupovnu moć novca u kome su te cene izražene.

Pored merenja na bazi cena naveliko potrošač ima svoga naročitog interesa da se kupovna moć njegova novca meri i računanjem indeksa cena namalo, jer on kupuje robu pod uslovima tih cena. Upoređujući indeks cena naveliko sa indeksom cena namalo, potrošač može donekle da saznaje pogoršanje ili poboljšanje uslova pod kojima se on snabdeva u trgovini namalo. Ako je na pr. za 50 kg. brašna plaćao

pre godinu dana u trg. naveliko 100 d, a u trg. nam. 120 d,
a danas se plaća u „ „ 110 d, a u „ „ 140 d,

onda potrošač iz promene ovih dveju vrsta cena može da za kupovnu moć svoga novca pravi ovaj zaključak: po cenama naveliko kupovna mi se moć dinara za poslednju godinu smanjila za 10 od sto, a po cenama namalo smanjila mi se preko 16 od sto. Iz ovoga primera potrošač, sa svoga privrednog stanovišta, pravi još jedan zaključak: privatna trgovina namalo danas za 6 od sto više opterećuje potrošnju nego lanjske godine.

Izbor robe i njene količine pri merenju. Pri proračunavanju promene cena nemoguće je obuhvatiti sve vrste robe, kojih ima na hiljade, pa je zato potrebno da izaberemo nekoliko vrsta robe koje najvećim delom utiču na obrazovanje opšteg nivoa cena.

U današnjim poznatim indeksnim brojevima cena naveliko uzete su u račun cene glavnih sirovina, jer one imaju nepromenljiv kvalitet, a zastupljene su skoro u svim vrstama robe. Godine 1913 objavljeni brojevi indeksa cena Britanskog trgovinskog departmana sadrže u sebi cene ugljena, metala, sirovina tekstilne industrije, životnih namirnica i dr. Poznati engleski *Sauerbeckov* indeks, koji se danas vodi pod imenom *Statist*, za opšti nivo cena ima za period od 1846 godine do 1912 godine 45 raznih artikala, i to: biljne namirnice (8 vrsta), namirnice životinjskog porekla (7 vrsta), šećer, kafa, čaj (4 vrste), — svega 19 vrsta artikala životnih namirnica; dalje: minerali (7 vrsta), tekstilne sirovine (8 vrsta), razne sirovine (11 vrsta). Na pr. među 8 namirnica biljnog porekla nalazimo: englesku pšenicu, američansku pšenicu, pšenično brašno, ječam, zob, kukuruz, krompir i pirinač. Po ovome se vidi koliki je značaj pridat pšenici, kao važnom artiklu engleske trgovine i konzuma, jer je ona među biljnim sirovinama zastupljena sa $\frac{3}{8}$, odnosno u celom indeksu sa $\frac{3}{45}$. Ekonomista *Irving Fisher*¹⁾, procenjujući tačnost ovoga *Sauerbeckova* indeksa (odnosno *Statistova*), veli da je obzirom na izbor vrsta artikala tačan 98 do 99 od sto.

Odeljenje za ekonomsku izučavanja Narodne banke u svom opštem indeksu cena naveliko ima 55 proizvoda, a u opštem indeksu cena namalo 100 proizvoda (65 životnih namirnica, 20 odeća, 8 ogrev i osvetljenje i 7 razno).

Pri merenju kupovne moći potrošačkoga novca, tj. novca onih potrošača koji sav svoj prihod unose u potrošnju, vrsta artikala može biti skoro potpuno obuhvaćena. Pri tome je samo potrebno uzeti one artikle koji se uzimaju u račun pri sastavljanju troškova života pojedinih društvenih grupa (nekvalifikovanih radnika, nižih službenika, državnih službenika itd.). Kad bismo postupili na ovaj način, onda bismo imali za svaku društvenu grupu poseban indeks cena, a to je upravo ono što je potrebno, jer svaka ta društvena grupa zna za tačnu meru svoga novca. Ovakvi su indeksni brojevi identični sa *indeksnim brojevima troškova života*, te ćemo o njima govoriti onde gde budemo govorili o troškovima života.

Kad su za sastavljanje određenog indeksa izabrane vrste proizvoda, onda treba rešiti pitanje njihove količine, jer svi proizvodi nemaju jednaku važnost u potrošnji. Kada

na pr. pored pšeničnog brašna stoji šećer, onda treba, naravno prema prilikama one grupe ljudi čiji se novac meri, proceniti sa kojom količinom ulaze ova dva proizvoda u računanje. Tako na pr. ako u nas ide godišnje prosečno na jednoga stanovnika 2 kg šećera i 100 kg pšeničnog brašna, onda pri merenju našega opšteg nivoa cena treba cenu šećera pomnožiti sa 2, a cenu pšeničnog brašna sa 100. Indeksne brojeve cena u koje su ove količine ušle pri računanju nazivamo *složenim indeksnim brojevima* cena za razliku od *običnih indeksnih brojeva* cena, u kojima se o količinama nije vodilo računa.

§ 22 Izračunavanje indeksnih brojeva cena

Promene cena mogu se samo onda tačno i lako raspoznati, ako su izmerene jednim brojem koji pretstavlja njihovu jedinstvenu meru. Kad merimo, na pr., promene cena 100 artikala, ne bismo na jasnoći dobijene mere ništa postigli, ako bismo za sve te artikle naveli ranije i sadanje cene. Istina, promena tih cena pokazana nam je već time što su uz današnje cene tih artikala navedene njihove ranije cene. Samo time nismo ništa na jasnoći dobili, jer bismo uvek morali da čitamo 200 cena, da bismo znali šta se desilo. Potrebno je, dakle, da promene svih tih cena iskažemo takvim jednim brojem koji će pokazivati prosečnu promenu svih cena. Iznalaženje toga broja nije onda ništa drugo nego jedna računaska radnja kojom imamo ovde da se upoznamo.

Računski pojam indeksnog broja. Kad govorimo o promeni cene nekog artikla, imamo pred sobom dve cene, tj. raniju i sadanju cenu. Na pr. cena nekog artikla bila je ranije 4 d, a sada je 6 d. Kada kažemo ranija i sadanja cena, pri tome pomišljamo i na dva tačno određena datuma: na pr. 1 januar 1937 i 1 januar 1938. Cena se povećala za dva dinara, ali nije dovoljno da samo spomenemo broj 2, treba uza nj da kažemo ili 4 ili 6, pa da znamo koliko to povećanje iznosi. Ali ako raniju cenu pretstavimo brojem 100, onda izlazi da je sadanja cena 150 od sto ranije cene. Sada nam je dovoljno da spomenemo samo jedan broj, tj. 150, pa da znamo koliko se ranija cena izmenila od 1 januara 1937 do 1 januara 1938. Broj 150 već nam pretstavlja neku vrstu indeksnog broja. Indeksni broj počinje, dakle, da se izračunava tako da se sa 100 pomnoži količnik koji se dobije deljenjem kasnije cene sa ranijom cenom, tj.

$$\frac{6}{4} \times 100 = 150$$

¹⁾ Irving Fisher, *The Making of Index Numbers*, Third Edition, — p. 345.

Procentualnim merenjem promena cena nismo, ipak, stvar posve pojednostavili, pošto pomenutih 100 artikala traži i 100 svojih indeksnih brojeva. Zato je potrebno da se nađe srednja ili prosečna procentualna promena cena svih artikala i da se rezultat merenja *vremenske* (od jednog meseca do drugog, od jedne godine do druge i sl.) ili *mesne* (upoređujući cene jednoga mesta prema cenama drugoga mesta) ili kakve druge (na pr. upoređujući cene privatne sa cenama zadružne trgovine i sl.) promene cena iskažu samo jednim indeksnim brojem.

Indeksni broj cena, dakle, pokazuje prosečno u procentima neku promenu cena.

Procentualna vremenska cena nekoga artikla nađe se, ako se njegova kasnija cena podeli sa njegovom ranijom cenom i dobiveni količnik pomnoži sa 100. Odnos između ove dve cene zove se *srazmer* kasnije cene prema ranijoj ceni dotičnog artikla.

Indeks cena je, dakle, srednja vrednost njihovih srazmera.

Osnovna godina indeksnog broja. Ako se promena cena meri od godine do godine, onda treba izabrati jednu godinu prema čijim će se cenama isporučivati kasnije cene. Ta se godina zove *osnovna godina*. Na pr. u spomenutim indeksnim brojevima naše Narodne banke uzeta je godina 1926 kao osnovna godina, te se prema cenama te godine upoređuju cene kasnijih godina.

Osnovna godina indeksnog broja cena može biti postojana i promenljiva. Pošto je u indeksu Narodne banke 1926 zadržana stalno kao osnovna godina, jer se prema njenim cenama upoređuju cene svih kasnijih godina, onda ćemo reći da Narodna banka pri izračunavanju indeksnih brojeva cena praktikuje *sistem postojane ili fiksne osnovne godine*. U indeksnim brojevima mnogih država uzeta je 1913 kao postojana osnovna godina. Ali kada se osnovna godina neprestano menja, i to tako da se cene tekuće godine upoređuju sa cenama minule godine (na pr. cene 1927 prema cenama 1926, cene 1928 prema cenama 1927 itd.), onda govorimo o *sistemu verižnih ili lančanih osnovnih godina*.

Glavni računski znakovi. Ovo što smo dosada rekli o cenama, njihovom srazmeru, osnovnoj godini, kvantitetu u složenim indeksnim brojevima označićemo sledećim algebarskim znakovima, koji se inače susreću kao jedinstvene oznake u svetskim formulama indeksnih brojeva:

p_0 i q_0 predstavljaju *cenu* i *kvantitet* prvoga artikla u vreme „0“, a p_1 i q_1 u vreme „1“.

p'_0 i q'_0 predstavljaju *cenu* i *kvantitet* drugoga artikla u vreme „0“, a p'_1 i q'_1 u vreme „1“.

p''_0 i q''_0 predstavljaju *cenu* i *kvantitet* trećega artikla u vreme „0“, a p''_1 i q''_1 u vreme „1“.

p'''_0 i q'''_0 predstavljaju *cenu* i *kvantitet* četvrtoga artikla u vreme „0“, a p'''_1 i q'''_1 u vreme „1“ itd., itd.

$\frac{p_1}{p_0}, \frac{p'_1}{p'_0}, \frac{p''_1}{p''_0}$, itd. jesu *srazmeri cena* čija je srednja vrednost P_{01}

$\frac{q_1}{q_0}, \frac{q'_1}{q'_0}, \frac{q''_1}{q''_0}$, itd. jesu *srazmeri kvantiteta* čija je srednja vrednost Q_{01} .

„ Σ “ grčko slovo (sigma ili „S“) označuje ukupan zbir.

Upotreba kvantiteta u složenim indeksnim brojevima.

Ranije smo spomenuli da se pri izradi složenih indeksnih brojeva uz cenu pojedinog artikla stavlja i njegov kvantitet (q). Nastaje onda pitanje, iz koje godine da se uzme taj kvantitet i po kojoj ceni da se obračuna. Općenito se u savremenim statistikama uzima kvantitet početne godine ili godine „0“ pomnožen sa cenama te iste godine. Inače u formulama indeksnih brojeva cena susrećemo četiri *sistema kvantiteta*, koji se algebarski predstavljaju ovako:

I $p_0q_0, p'_0q'_0$, itd. (*osnovna cena* \times *osnovni kvantitet*)

II $p_0q_1, p'_0q'_1$, itd. (*osnovna cena* \times *kasniji kvantitet*)

III $p_1q_0, p'_1q'_0$, itd. (*kasnija cena* \times *osnovni kvantitet*)

IV $p_1q_1, p'_1q'_1$, itd. (*kasnija cena* \times *kasniji kvantitet*)

Vrste indeksnih brojeva. Indeksni se brojevi mogu prema svojim svojstvima da podele u ove tri glavne grupe:

I Prema *načinu sastavljanja* oni se razlikuju: 1 Po opštoj osobini svojih podataka, na pr., na indeksne brojeve cena naveliko, cena namalo, najamnine, prometa itd. — 2 Po specifičnoj osobini svojih podataka, na pr., na indeksne brojeve životnih namirnica, koji se opet mogu podeliti (kao što Narodna banka deli indeks ishrane) na indeksne brojeve poljoprivrednih, zanatsko-industrijskih i kolonijalnih proizvoda itd. — 3 Po zbirci pojedinih artikala, na pr., koliko je delova prvoga artikla (q_0) uzeto, a koliko drugog (q'_0). — 4 Po broju artikala čije se promene cena izračunavaju. — 5 Po algebarskoj formuli na osnovu koje se ti brojevi izračunavaju.

II Prema *vremenu sastavljanja* indeksni se brojevi razlikuju: 1 Po periodu na koji se protežu, na godine svetskoga rata, neke krize itd. — 2 Po osnovnoj godini. — 3 Po razmaku vremena (mesečni, godišnji itd.).

III Prema *izvorima i ustanovama* koje ih sastavljaju indeksni brojevi dobivaju svoja imena. Na pr. u Bugarskoj indeksni brojevi cena naveliko i cena namalo (formula 3) Generalne statističke direkcije; u Čehoslovačkoj Statističkog biroa, Ryba (formula 1); u Rusiji Ekonomičeskaja žizn (22 artikla); u Švajcarskoj indeks cena namalo Schweizerischer Konsumvereina (41 artikal); u USA Bureau of Labor Statistics; u Velikoj Britaniji Economist itd.

Srednja vrednost srazmera cena. Ranije smo spomenuli da je indeksni broj cena srednja vrednost njihovih srazmera. Zato je glavna računska radnja pri sastavljanju indeksnog broja izračunavanje srednje vrednosti srazmera cena. Na ovome nam području statistička matematika daje gotove formule koje se danas u svim zemljama pri izračunavanju indeksnih brojeva cena primenjuju. Tih formula ima do danas nekoliko stotina, ali onaj ko sastavlja indeksne brojeve može da radi samo po jednoj formuli, jer se svakom formulom može izračunati srednja vrednost. Naravno, indeksni brojevi svih formula nisu jednaki, neki se približavaju više a drugi manje tzv. „zlatnoj sredini“. One formule čiji rezultati daju najtačniju srednju vrednost ujedno su računski i komplikovanije, pa prema tome iziskuju u praksi više vremena za računanje. Tako na pr. neke formule traže preko 60 puta (formula broj 5343 iziskuje oko 64 puta više vremena za računanje nego formula broj 51) više vremena od vremenski najbrže formule (broj 51 = 151). Formula čiji se rezultat približuje za 99.99 od sto „zlatnoj sredini“ (tzv. *idealna formula broj 353*) po brzini računanja stoji na 29 mestu. Izrada svih ovih formula opširno je prikazana u spomenutoj knjizi Irvinga Fishera „The Making of Index Numbers“ (Boston and New York 1927). Formule se raspoznaju po svojim rednim brojevima koji se obično naznačuju uz indeksne brojeve one ustanove koja te indeksne brojeve objavljuje. U našim izlaganjima mi ćemo spomenuti formule koje se najčešće u praksi susreću.

Šest vrsta srednje vrednosti srazmera cena pretstavlja uglavnom šest puteva kojima se došlo do indeksnih formula i ujedno šest načina za tačno razumevanje i primenjivanje svih tih formula. Te srednje vrednosti jesu ove: aritmetička, harmonička, geometriška, središnja (medijana), načinska i agregativna.

1 Aritmetička srednja vrednost. Aritmetička srednja vrednost određenog broja cena dobije se ako se zbir tih cena podeli sa njihovim brojem. Ova vrednost nosi svoju svetsku oznaku „A“. Tako bi na pr. A-vrednost cena pšenice 2 d, griza 4 d i pirinča 8 d bila:

$$\frac{2+4+8}{3} = \frac{14}{3} = 4\frac{2}{3}$$

Ako cenu prvog artikla označimo sa p_0 , drugog p'_0 , trećeg p''_0 , a njihov broj 3 sa n , onda bismo imali ovu formulu aritmetičke srednje vrednosti:

$$\frac{p_0 + p'_0 + p''_0 + \dots}{n}$$

Indeksni broj cena, međutim, sastavlja se od srednje vrednosti srazmera kasnije cene, cene prema ranijoj ceni. Rekli smo da se taj srazmer dobije ako se kasnija cena (p_1) podeli ranijom cenom (p_0), tj.

$$\frac{p_1}{p_0} = \text{srazmer cena.}$$

Aritmetička srednja vrednost srazmera cena bila bi onda:

$$\frac{\frac{p_1}{p_0} + \frac{p'_1}{p'_0} + \frac{p''_1}{p''_0} + \dots}{n} = \frac{\Sigma \left(\frac{p_1}{p_0} \right)}{n}$$

a to je već formula 1A tzv. *običnog indeksnog broja*, koji upotrebljavaju *Economist*, *Statist* i mnogi drugi.

Da bismo, na osnovu aritmetičke srednje vrednosti, dobili formulu složenog indeksnog broja, potrebno je da u račun unesemo kvantitet (q). Dakle, po sistemu *postojane osnovne godine* (q_0), imali bismo:

$$\frac{p_0 q_0 \left(\frac{p_1}{p_0} \right) + p'_0 q'_0 \left(\frac{p'_1}{p'_0} \right) + \dots}{p_0 q_0 + p'_0 q'_0 + \dots} = \frac{\Sigma p_0 q_0 \left(\frac{p_1}{p_0} \right)}{\Sigma p_0 q_0}$$

što pretstavlja formulu 3 A I složenog indeksnog broja. Ovo rimsko „I“ znači: I sistem kvantiteta (vidi ranije).

Po sistemu *verižnih* osnovnih godina (sistem IV kvantiteta = $p_1 q_1$) poslednju formulu preobraćamo u formulu 9 A IV složeni indeksni broj, koji glasi:

$$\frac{\Sigma p_1 q_1 \left(\frac{p_1}{p_0} \right)}{\Sigma p_1 q_1}$$

2 Harmonička srednja vrednost (H) cena izračunava se na sličan način kao i aritmetička, samo se njeno izračunavanje vrši recipročnim putem. Do harmoničke srednje vrednosti naših cena (2, 4 i 8) došli bismo ovako:

a) sabere se recipročna vrednost svake cene, dakle

$$\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} = \frac{7}{8};$$

b) izračuna se aritmetička srednja vrednost toga zbira, tj.

$$\frac{7}{8} : 3 = \frac{7}{24};$$

c) recipročna vrednost od

$$\frac{7}{24} = \frac{24}{7} = 3\frac{3}{7}$$

pretstavlja H-vrednost cena 2, 4 i 8.

Ako bismo ovaj recipročni put algebarski prikazali, onda bismo od srazmera cena $\frac{p_1}{p_0}$ i $\frac{p'_1}{p'_0}$ imali formulu harmoničke srednje vrednosti:

$$\frac{2}{\frac{p_0}{p_1} + \frac{p'_0}{p'^1}}$$

a za n-ti broj cena:

$$\frac{n}{\sum \frac{p_0}{p_1}} = \text{formula 11 H običan indeksni broj,}$$

koja ima u praksi malo primene.

3 Geometriška srednja vrednost (G) dveju cena dobije se ako se iz njihova produkta izvadi drugi koren; kod triju cena vadi se treći koren itd., — a kod n-cena, ako se iz njihova produkta izvadi n-ti koren. Naše bi cene imale ovu G-vrednost:

$$\sqrt[3]{2 \times 4 \times 8} = \sqrt[3]{64} = 4.$$

G-vrednost srazmera cena, onda, dobija se:

$$\sqrt[n]{\frac{p_1}{p_2} \cdot \frac{p'_1}{p'_0} \cdot \frac{p''_1}{p''_0} \dots} \text{ (za n-ti broj cena),}$$

a to je formula 21 G (običan indeks), za koji se još 1863 zalagao ekonomista Jevons.

4 Središnja srednja vrednost (medijana) pokazuje vrednost one cene koja zauzima srednji položaj izvesnog broja cena razpoređenih po veličini. Tako je na pr. među brojevima 1, 3, 3, 4, 4, 4, 5, 6, 6, 6, 6, 7, 7, medijana 5, jer 5 stoji u sredini svih ovih brojeva. Godine 1896 profesor Edgeworth preporučivao je medijanu za sastavljanje običnih indeksnih brojeva.

Među formulama medijana nosi broj 21 Me (običan indeksni broj) i glasi: srednji broj srazmera cena.

5 Načinska srednja vrednost (Mo=Mode) se isto tako kao i medijana, samo s tom razlikom što se ovde uzima kao srednja vrednost onaj broj koji se među ostalim javlja najviše puta. Tako na pr. među brojevima 1, 2, 3, 3, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 7 najviše se javlja broj 5 i on predstavlja načinsku srednju vrednost. Formula ove vrednosti označena je kao 41 Mo (običan srednji broj) i glasi: najčešća srazmera cena.

6 Agregativna srednja vrednost razlikuje se od aritmetičke po tome što se pri izračunavanju aritmetičke srednje vrednosti nađu prvo srazmeri cena osnovne (p_0) i kasnije godine (p_1), pa se onda od tih srazmera traži srednja vred-

nost, — dok se pri izračunavanju agregativne srednje vrednosti postupa obratno, tj. prvo se od ta dva zbira iznalazi srazmer. To znači aritmetički se počinje sa sabiranjem srazmera cena, a agregativno sa sabiranjem strarnih cena. Matematički došli bismo do formule agregativne srednje vrednosti cena ovako:

$$\frac{p_1 + p'_1 + p''_1 + \dots}{p_0 + p'_0 + p''_0 + \dots} \text{ ili kratko } \frac{\sum p_1}{\sum p_0},$$

što predstavlja formulu 51 Ag običnog indeksa cena, koja ne daje baš tako pouzdano tačne ind. brojeve, ali po brzini računanja zauzima prvo mesto među svima ostalim formulama. Tako na pr. dok se računanje indeksnog broja formulom 51 može svršiti za 1 sat, dotle je potrebno za ostale ovde spomenute formule: za formulu 1 i 11 po postojanoj osnovi 5'1 sat, po verižnoj osnovi 5'3 sata; za formulu 3 po postojanoj osnovi 5'3 sata, po verižnoj osnovi 8'9 sati; za formulu 9 po postojanoj osnovi 13 sati, po verižnoj osnovi 13'1 sat; za formulu 21 po postojanoj osnovi 6'4 sata, po verižnoj 6'4 sata; za formulu 31 po post. 7'5, po ver. 7'6; za for. 41 po post. 8'5, po ver. 8'6 sati.

Odeljenje za ekonomska izučavanja naše Narodne banke računa svoj indeks cena naveliko po metodi geometriske srednje vrednosti, a cene namalo po metodi aritmetičke srednje vrednosti.

Najtačnije formule. Irving Fisher (u pomenutoj knjizi na str. 361), govoreći o relativnoj tačnosti formula indeksnih brojeva uopšte, ocenjuje sledeće dve formule kao skoro posve tačne:

1) „Idealnu“ formula 353, koja glasi

$$\sqrt{\frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0} \times \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}},$$

obično tačnom 99'99 od sto.

2) Formulu 2153, koja glasi

$$\frac{\sum \frac{q_0 + q_1}{2} p_1}{\sum \frac{q_0 + q_1}{2} p_0},$$

obično tačnom 99'75 od sto.

I formula 53 $\left(\frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}\right)$, za čije je izračunavanje po-

trebno 5'3 (postojana godina) puta više vremena nego za formulu 51, pokazuje obično tačnost do 99 od sto.

Primer izračunavanja indeksnih brojeva. Da bismo se praktično upoznali sa primenom formula u izračunavanju indeksnih brojeva, iznosimo sledeći primer koji je dao u pomenutoj svojoj knjizi *Irving Fisher*. Primer počinje sa tabelom cena 36 artikala, 1913—1918, koja skraćeno izgleda ovako:

Cena 36 artikala, 1913—1918 u \$

Broj	R o b a	P ₀ 1913	P ₁ 1914	P ₂ 1915	P ₃ 1916	P ₄ 1917	P ₅ 1918
1	Slanina	.1236	.1295	.1129	.1462	.2382	.2612
2	Ječam	.6263	.6204	.7103	.8750	1.3232	1.4611
3	Govedina	.1295	.1364	.1289	.1382	.1672	.2213
36	Zob	.3758	.4191	.4958	.4552	.6372	.7747

i tabelom prodatih količina spomenutih artikala:

Prodane količine 36 artikala, 1913—1918
(u milionima jedinica)

Broj	R o b a	Q ₀ 1913	Q ₁ 1914	Q ₂ 1915	Q ₃ 1916	Q ₄ 1917	Q ₅ 1918
1	Slanina, lb	1077.	1069.	1869.	1481.3	1187.	1498.
2	Ječam, bu	178.2	195.	228.9	182.	209.	256.4
3	Govedina, lb	6589.	6522.	6820.	7134.	8417.	10244.
36	Zob, bu	1122.	1240.	1360.	1480.	1587.	1538.

Oznake u tabelama znače: p_0 cena osnovne godine; p_1 cena prve indeksne godine itd; q_0 količina osnovne godine; q_1 količina prve indeksne godine itd.; *lb* je kratica 1 pounda (funte) koji je težak 453.593 g.; *bu* je kratica za amerikan-sku žitnu meru bushel koji ima 35.238 l; \$ = dolar.

$$\text{Formula 53, Laspeyre-ova, agregativna I, } P_{01} = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}$$

I Izračunavanje $\sum p_0 q_0$:

	po jedinici	miliona jedinica
1 (Slanina);	$p_0 = \$ 0.1236$; $q_0 = 1077.$;	$p_0 q_0 = .1236 \times 1077 = 133.117$
2 (Ječam)	$p'_0 = .6263$; $q'_0 = 178.2$; $p'_0 q'_0 = .6263 \times 178.2 = 111.607$	
3 (Govedina);	$p''_0 q''_0 = .1295 \times 6589 = 853.276$	
4	$= .2969 \times 1757 = 521.653$	

$$36 \quad \text{(zbir) } \sum p_0 q_0 = \frac{.3758 \times 1122}{13104.818} = 421.648$$

II Izračunavanje $\sum p_1 q_0$:

$$\begin{array}{l} 1 \quad p_1 = .1295; q_0 = 1077; p_1 q_0 = .1295 \times 1077 = 139.47 \\ 2 \quad p'_1 q'_0 = .6204 \times 178.2 = 110.56 \\ 3 \quad 1364 \times 6589 = 898.74 \end{array}$$

$$36 \quad \text{(zbir) } \sum p_1 q_0 = \frac{.4191 \times 1122}{13095.78} = 470.23$$

III Izračunavanje indeksnih brojeva po sistemu postojane osnovne godine:

$$P_{01} = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0} = \frac{13095.78}{13104.818} = 99.93 \text{ od sto} = \text{indeksni broj za 1914 god.}$$

Isto tako:

$$P_{02} = \frac{\sum p_2 q_0}{\sum p_0 q_0} = \frac{13061.84}{13104.818} = 99.67 \text{ " " " " " " 1915 "}$$

Isto tako:

$$P_{03} = \frac{\sum p_3 q_0}{\sum p_0 q_0} = \frac{14950.13}{13104.818} = 114.08 \text{ " " " " " " 1916 "}$$

Isto tako:

$$P_{04} = \frac{\sum p_4 q_0}{\sum p_0 q_0} = \frac{21238.49}{13104.818} = 162.07 \text{ " " " " " " 1917 "}$$

Isto tako:

$$P_{05} = \frac{\sum p_5 q_0}{\sum p_0 q_0} = \frac{23308.95}{13104.818} = 177.87 \text{ " " " " " " 1918 "}$$

IV Izračunavanje indeksnih brojeva po sistemu višine osnovne godine:

$$P_{01} = \frac{13095.78}{13104.818} = 99.93 \text{ od sto}$$

$$P_{12} = \frac{13059.052}{13033.034} = 100.20 \text{ " "}$$

$$P_{23} = \frac{16233.560}{14280.976} = 113.67 \text{ " "}$$

$$P_{34} = \frac{25388.869}{17789.440} = 142.72 \text{ " "}$$

$$P_{45} = \frac{27690.677}{25191.136} = 109.92 \text{ " "}$$

Odakle, postepenim množenjem, dobijemo:

$$\begin{array}{l} P_{01} = 99.93 \\ = 99.93 \text{ od sto} = \text{indeksni broj za 1914.} \\ P_{01} P_{12} = 99.93 \times 100.20 \\ = 100.13 \text{ od sto} = \text{indeksni broj za 1915.} \end{array}$$

$$\begin{aligned}
 P_{01} P_{12} P_{23} &= 99,93 \times 100,20 \times 113,67 \\
 &= 113,82 \text{ od sto} = \text{indeksni broj za 1916.} \\
 P_{01} P_{12} P_{23} P_{34} &= 99,93 \times 100,20 \times 113,67 \times 142,72 \\
 &= 162,44 \text{ od sto} = \text{indeksni broj za 1917.} \\
 P_{01} P_{12} P_{23} P_{34} P_{45} &= 99,93 \times 100,20 \times 113,67 \times 142,72 \times 109,92 \\
 &= 178,56 \text{ od sto} = \text{indeksni broj za 1918}
 \end{aligned}$$

§ 23 Grafičko prikazivanje

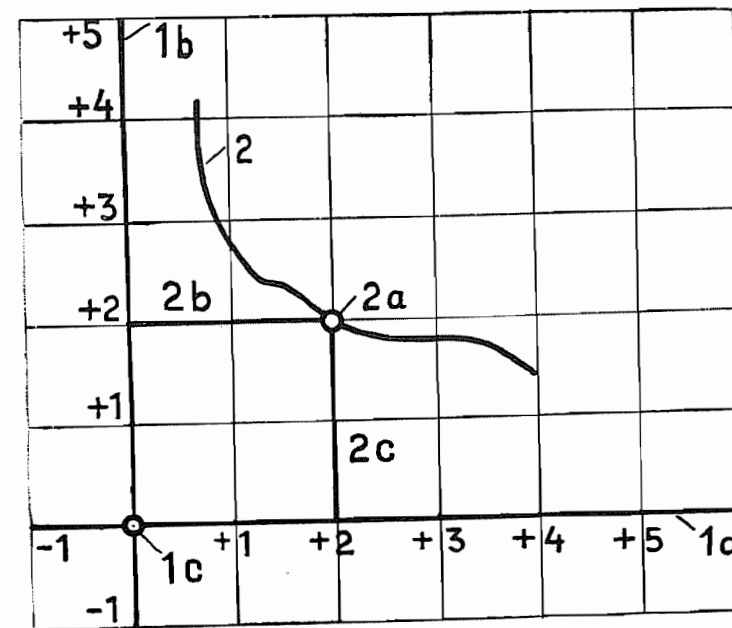
Da bismo lakše sebi predstavili izvesne promene koje nas interesuju, možemo ih prikazati geometrijskim oblicima, slikama, bojenjem i sl. Kretanje cena izvesne robe prikazuje se zgodno linijom. Ako je ovogodišnja kupovna moć novca veća od lanjske, možemo naslikati dva tela (recimo dve kocke), tako da veće telo predstavlja ovogodišnju, a manje prošlogodišnju kupovnu moć novca. Na geografskim kartama možemo jače zasenčiti mesta u kojima su u izvesno vreme bile cene stanova veće. Ako potrošačev dinar razdelimo na 360 delova, onda krugom možemo predstaviti kako je taj dinar na pijaci raspodeljen među proizvođače i posrednike. Pretstavljjanje pojava na ovaj način nazivamo grafičkim prikazivanjem, koje ima veliku važnost u popularnim načinima saznavanja privrednih pojava. Sam prikaz zove se grafikon.

Imamo, uglavnom, dve vrste grafičkog prikazivanja: dijagrame i kartograme.

U dijagramima su primenjene linije, krive i prave, za prikazivanje izvesnih promena. Pošto privredne pojave redovito nisu jednolikog kretanja, to su i na dijagramima većinom krive linije. Za dijagram se, prvo, uzimaju dve prave linije koje se seku pod pravim uglom. Uzeli smo primer jačih kretanja indeksa cena biljnih proizvoda od juna do decembra 1932 g. (Indeksni brojevi Narodne banke). Kretanje tih indeksnih brojeva predstavili smo grafički dijagramom na slici broj 4. O (orijent) je tačka gde se seku pomenute prave linije. Vodoravna linija zove se os apscisa, a služi za merenje intenziteta promena (varijabile), u našem slučaju vremena od juna do decembra 1932 godine. Vreme na ovoj osi mora imati tačno jednake razmake. Vertikalna prava linija zove se os ordinata, kojom se meri intenzitet funkcije, u našem slučaju promena indeksa cena. I ona se raspodeljuje tačno prema veličini jedinica onoga što se meri; na primeru indeksa cena od indeksnog broja 55 do 75, pošto su se u pomenutim mesecima ti brojevi kretali u toj granici. Kad hoćemo sa dijagrama da vidimo veličinu indeksnog broja u izvesnom mesecu, onda na dijagramu sebi stvaramo (zamišljamo) tzv. koordinatu (u našem primeru na dijagramu označenu sa O), tj. vrednost jedinica i jedne i druge osi. Na

našem dijagramu (sl. 4) vremena VIII i indeksa 64 crticama smo označili koordinatu, čije prave linije idu paralelno sa osima.

Po pomenutim koordinatama naziva se i ceo sistem ovakvih dijagrama sistemom koordinata. Na sl. 3 prikazan je

Sistem koordinata

Objašnjenje uz gornju sliku:

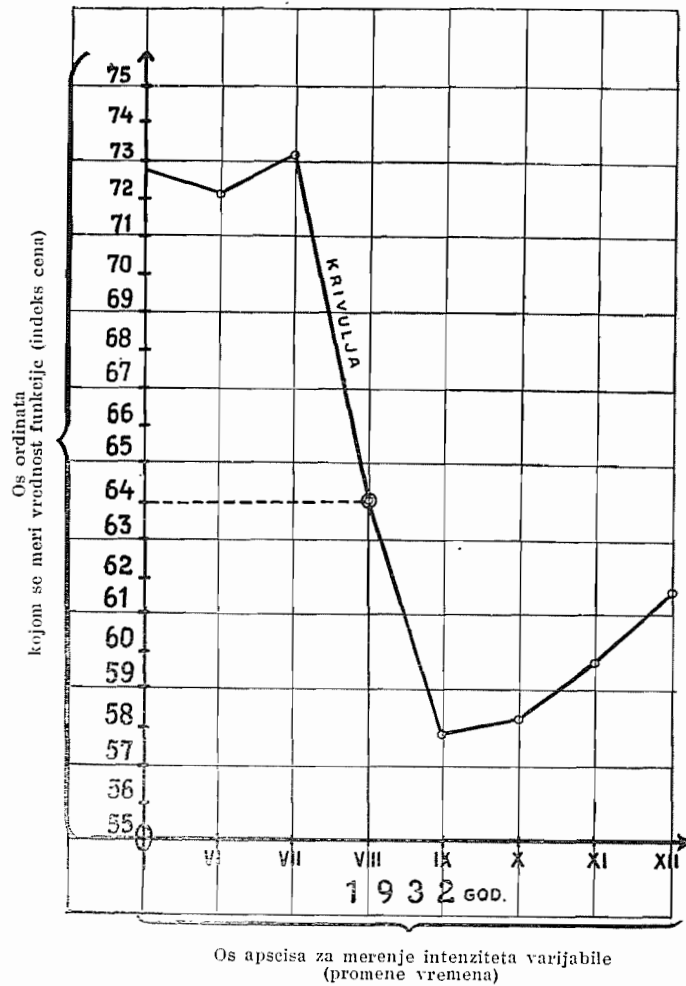
1 Križ osi (osi koordinata):	2 krivulja:
a = os apscisa	a = krivuljina tačka
b = os ordinata	b = apscisa
c = početna tačka	c = ordinata
	b c = koordinate

Sl. 3

ovaj sistem u celosti sa potrebnim objašnjenjima. Sistem koordinata upotrebljava se u prikazivanju pojava u funkciji, tj. onih pojava koje su podležne izvesnim stalnim promenama. U prikazivanju promene kupovne moći novca za bazu dijagrama uzima se veličina kupovne moći i vreme.

Način prikazivanja kupovne moći novca i troškova života na dijagramu u praksi je dosta proizvoljan. Kad se dijagramski prikazuju prirodne dužine i visine, na pr. dužina i padovi izvesnog druma, onda je stvar merila u kome su

odnosu apscisa i ordinata na dijagramu prema prirodnim veličinama. U tom slučaju ordinata je visina uspona, a apscisa dužina puta. Tako, na pr., može se pri tom uzeti merilo 1:10.000, što znači da je u prirodi 10000 metara ono što je na dijagramu samo 1 metar. U tome će omeru stajati

Dijagram indeksnih brojeva cena biljnih proizvoda
(Prema Indeksu cena naveliko Nar. b., 1926 = 100)

Indeksni brojevi uz gornju sliku: maj 72.5, juni 72.2, juli 73.2, avgust 64.—, sept. 57.7, okt. 58.1, dec. 61.6.

Sl. 4

i apscisa i ordinata. Naprotiv, što se tiče, merenja kupovne moći novca i troškova života, tu nemamo posla s pojavama koje se mogu metrom meriti. Duljinom na papiru ne može se odrediti veličina dinara i vremena. Na dijagramu može se duljinom od 1 centimetra označiti i godina i mesec, i 1 dinar i 10 dinara, i 1 ili više poena indeksnog broja itd. Onaj ko sastavlja dijagram, znači, sužuje i rasteže apscisu i ordinatu po svome ličnom nahodanju ili nekom naročitom interesu.

Na našem dijagramu na slici broj 4 upadljiv je pad indeksnog broja. Da smo za pojedine mesece na apscisi umesto jednog uzeli dva ili više centimetara, pad bi nam izgledao sve blaži, pod pretpostavkom da ostavimo istu duljinu ordinate. Kad bi za mesec uzeli po pola centimetra, pad bi indeksa izgledao još jači. Pošto je poslodavačkim organizacijama stalo da što više istaknu pad cena, kako bi opravdale svoju težnju za sniženjem najamnine, one u mnogo slučajeva smanjivanjem veličine vremena ili apscise na dijagramu upadljivije ističu taj pad. Naš je dijagram na sl. 4 upravo lep primer takvog isticanja.

Ko hoće, dakle, da prati kretanje izvesne pojave na dijagramu, ne sme da stoji pod uticajem njegovih veličina; on celu stvar može sebi jasno i istinski da predoči samo onda, ako zna da pravilno čita dotični dijagram.

§ 24 Kretanje potrošnje u fazama konjunktura

Govoreći o obrazovanju nivoa cena, spomenuli smo da je današnji privredni život nestalan, da naizmenično menja veličinu i jačinu svoga poslovanja: diže se u doba svoje visoke konjunktura na svoju najvišu tačku, spuštajući se u doba kriza na svoju najnižu meru. Pojam naizmeničnih smena privrednog života danas je isto tako opšte poznat kao i pojam smene pojedinih godišnjih doba. Visoka konjunktura i kriza samo su dve faze jednoga celoga privrednog ciklusa, u koji još ulaze i ove faze: od krize do visoke konjunktura depresija i oporavak, a od visoke konjunktura ili poleta do krize postoji prelazna faza, tj. finansijska zategnutost. Kad smo govorili o nivou cena, izneli smo i vreme trajanja pojedinih privrednih faza.

Potrošnja u svakoj novoj fazi dobija svoju novu veličinu, tako da se i ona zajedno sa celim privrednim životom menja. I njene su promene, kao i one celoga privrednog života, kružne: veličina joj opada nastupom krize, a raste nastupom konjunktura. Veličina potrošnje u pojedinim fazama zavisi od veličine i uslova zaposlenja i kretanja nivoa cena, odnosno kupovne moći novca. Ipak postoji razlika u načinima promena potrošnje i proizvodnje. U fazama poleta ne samo da

narodna proizvodnja jača do neizmernih granica, nego i ona individualna, po pojedinim preduzećima. Polet obogaćuje svakoga preduzimača. Naprotiv, u fazama poleta povećava se narodna potrošnja kao celina, i to ne zato što se obogaćuju pojedina potrošačka gazdinstva najamnih radnika, nego zbog dolaska nove radne snage na pijacu. Također se u fazi poleta poboljšava potrošnja onih radnika kojima je uspelo da nađu posla. Ipak, besposlica i niska realna najamnina nisu isključene ni u fazi najveće konjunktive. Mi, zato, ovde imamo u vidu samo promene narodne potrošnje kao celine.

Visoka konjunktura počinje sa proizvodnjom stalnog kapitala, fabričkih zgrada, mašina, novih alata proširenjem rudnika i dr. Za te poslove potrebna je veća količina radne snage, koja se dobiva ili intenzivnijim načinom rada i duljim radnim vremenom (znači slabijim uslovima rada zaposlenih radnika) ili zapošljavanjem nove radne snage. Nova se radna snaga regrutuje iz redova nezaposlenih radnika, mlađe nadošle generacije ili sa sela. Novi dohoci povećavaju opseg narodne potrošnje, usled čega se sve više otvaraju preduzeća za proizvodnju potrošnih artikala širokih narodnih slojeva. Grade se novi stanovi, jača trgovina odelima, životnim namirnicama, nameštajem i sl. Za proizvodnju i promet te robe nameštaju se još više radnici i nameštenici, što onda povećava narodnu potrošnju u širokim masama. Usled sve veće potražnje radne snage povećava se i novčana najamnina; ali se realna najamnina ne povećava u istom omeru zbog smanjivanja kupovne moći novca. Rekli smo da u doba visoke konjunktive sve veća količina platežnih sredstava podiže opšti nivo cena, odnosno smanjuje kupovnu moć novca. Također sve veća potražnja artikala široke narodne potrošnje podiže nivo cena, što još više smanjuje realne dohotke. Narodna potrošnja, kao celina, povećava se u doba privrednog poleta, a to se vidi i po tome što proizvodnja tada uspeva da u celosti plasira svoju robu. Šta više, narodna potrošnja u toj fazi prelazi tekuću proizvodnju, rasprostirući se delomično na lagere robe ranijih faza, a delomično na uvoz robe sa strane. Visoke cene i velika potrošnja životnih namirnica i tekstilne robe najbolja su karakteristika ovoga perioda.

Prvi znak prestanka faze poleta jest likvidacija. Nago-milana roba nadmašila je narodnu potrošnju, ne može da se rasproda. Usled toga trgovci i fabrikanti nastoje da što pre likvidiraju svoje lagere. Fabrikanti smanjuju proizvodnju, otpuštaju radnike, nameštenike i činovnike. Novčane najamnine padaju, ali realne manjom brzinom. Sporiji pad realnih dohodaka objašnjava se sve većim padom opšteg nivoa cena, na način kako smo ranije opisali. Narodna potrošnja biva sve manja. Nastupio je period depresije sa ni-

skim cenama, niskom potrošnjom i niskom proizvodnjom. Ostaje na potrošnji da postepeno apsorbuje ranije zalihe robe, kao i proizvode onih grana proizvodnje koje još mogu da rade zbog potražnje tekuće potrošnje. Tada nastaje opšte preuređenje narodne potrošnje, koje ima dalekosežnih posledica za celu narodnu privredu.

Nastupom depresije, opseg narodne zaposlenosti počinje sasvim da diriguje potrošnjom. Kako je zaposlenost sve manja, tako su i dohotci sve manji, što onda za sobom povlači i potrošnju. Svet koji sve više ostaje bez posla zapada u oskudicu, čije su nam posledice dobro poznate iz današnjeg života. Svet koji sa starim najamninama ostaje u poslu relativno bolje živi, pošto pad opšteg nivoa cena podiže realnu vrednost novčanih dohodaka. Banke povlače kredite, smanjuju broj novčanih sredstava u prometu još brže nego što opada proizvodnja. Ta pojava dovodi neupućen svet na pomisao da je nestašica novca svemu kriva. Kada bi banke, a naročito novčanična banka, pustile više novca u promet, svet misli da bi onda sve pošlo na bolje. Sve manja zarada nagoni kapital da se čim pre povuče iz nesigurnih poslova i skloni negde na sigurno mesto, pa i bez zarada, samo da se realno sačuva. Prestanak finansiranja nagoni trgovce u stečajevu. Besposlica dostiže svoju kulminaciju, što označava da je nastupila kriza u punom svome jeku. I taj period ne traje većito. Nanovo počinje oporavljanje, ispočetka u manjoj meri, a onda sve više, dok ne dođe ponovno do poleta.

Naročito je karakteristična orijentacija potrošača u ovim privrednim fazama. Oni više pomišljaju na ekonomiju svoje potrošnje u doba kriza nego u doba poleta. Dok traje konjunktura, ne misli se da će ona ikada prestati. Tada se troši više nego što se zarađuje, što se postizava raznim vrstama potrošačkog kredita. Pri nabavkama i ne pomišlja se na cenu i druge uslove pod kojima se kupuje. Zato u to vreme detaljna privatna trgovina triumfira sa svojim velikim zaradama. Sve više se srlja samo u izdatke. Kada nastupi kriza, najedamput se od svega povlači. U očima potrošača dinar dobija veću vrednost, više se misli na način nabavljanja i potrošnje pojedine robe. Oskudica nagoni da se što bolje čuva sve ono što se ima. Izvori samopomoći postaju jedinom snagom da se odupre svakom izdatku bez koga se može inače biti. U takvim vremenima zadržuje snalaženje uzima sve više maha i među onim svetom koji nije u fazi poleta mogao pomišljati na potrebu saradnje sa svojim bližim. Tako je životna borba najbolji učitelj zadržugarstva.

Promene potrošnje u doba konjunktive utiču na potrošačko zadržugarstvo samo prema gore. U doba kriza porast zadržuga je općenito veći, ali se to isto članstvo više ne po-

vlači iz svojih zadruga pri narednom prelazu krize u oporavak, odnosno visoku konjukturu. Jači priraštaj članstva po potrošačkim zadrugama u vremenima kriza utiče i na smanjenje poslovnih troškova i na koncentraciju članstva po većim zadrugama. Nakon perioda poleta potrošači općenito ulaze u doba depresije sa većim standardom života, koji su stvarali raniji bolji uslovi zarade. Nosioći takvoga većega standarda nalaze mogućnosti jedino u zadrugama da svoje realne dohotke očuvaju od velikih trzaja pijačne spekulacije, koja uzima prema potrošačima naročito maha u doba krize.

Kao primer uticaja kretanja konjunktura na razvitak potrošačkog zadrugarstva uzećemo Englesku, pošto je tamošnje zadrugarstvo još pre rata zauzelo normalan svoj razvoj i stajalo van svih ostalih (političkih, početničkih i dr.) uticaja. Godine 1901 članstvo engleskih i irskih potrošačkih zadruga iznosilo je 4.3% celoga stanovništva tih zemalja. Godine 1911 taj se procenat penje na 5.8%, što znači porast od 1.5% u doba najvećih privrednih konjunktura. Do godine 1921, znači kroz godine najvećih privrednih nevolja svetskoga rata, članstvo se penje jačom procentnom stopom nego pre rata, i to za 2.7%. Godine 1931, dakle opet u jeku krize, pokazuje se prema 1921 godini porast članstva za 4.9%, što više od 3 puta premašuje stopu predratnog porasta.

Kao važna posledica privrednih nevolja je sazrevanje potrošača velikih gradova za saradnju u potrošačkim zadrugama. Pre rata je potrošačka zadruga općenito važila kao ispomoc seoskom i malovaroškom stanovništvu. Za damu velegradanina bilo je poniženje da nosi na sebi haljinu kupljenu u zadruzi. Modni izlozi i druge udobnosti prodavnica velikih gradova bili su ideal sitnog velegradskog potrošača. „Rapidni porast članstva posleratnih godina došao je, delom kao posledica ratnih prilika, sa oskudicom životnih namirnica i visokim cenama usled profiterstva onih koji su te životne namirnice kontrolisali; ali su i drugi faktori, kao što je veća privlačivost jednoga velikog pokreta, isto tako tome pridoneli. London i neki drugi gradovi u predratno vreme često su se nazivali zadržnim pustinjama; ali se ovako danas ne može nazvati nijedan veliki grad, a da to bude istina. Stvarno, u Londonu, Birminghamu, Liverpoolu i Bristolu, usprkos činjenici da su stapanja doprinela sadanjoj veličini zadruga u ovim gradovima, povećanje zadruga priraštajem novih članova posle rata fenomenalno je; tako četiri zadruge u Londonu, skupno uzeto, imaju članstvo od otprilike jednog miliona, koliko je bilo celokupno članstvo Pokreta pre 40 godina“.¹⁾

¹⁾ Hall — Watkins 203.

VI glava: Budžet potrošnje

§ 25 Kućni rashodi

Raspodelom stvarnih rashoda velikog broja porodica iste društvene klase zapaža se velika njihova jednoobraznost. Kada se radi o jednoj te istoj sredini, onda se uglavnom rashodi raspodeljuju prema veličini dohotka. Prihodi jedne te iste veličine utiču na približno sličnu raspodelu rashoda, odnosno na obrazovanje budžeta rashoda pojedinih porodica. Već se stolicima vrše mnogobrojna ispitivanja ovih budžeta, tako da danas imamo za neke zemlje dragocene rezultate na polju ekonomike savremene potrošnje. Poznavanjem takvih budžeta kod pojedinih naroda možemo raspoznati stupanj potrošnje na kome se nalazi taj narod, za razliku od drugih naroda. Ako imamo tačne statističke podatke za nekoliko decenija unazad, mi smo budžetom ove vrste u stanju da raspoznamo i evoluciju potrošnje svake društvene klase zasebno.

Uzroci sastavljanju budžeta različiti su. Preko njih upoznajemo se sa mnogim društvenim pojavama čije je poreklo u potrošnji. Upoznajemo se sa kretanjem pojedinih delova potrošnje (hrane, stana i dr.) u fazama niskih i visokih cena. Na tačnom budžetu zasniva se izučavanje kretanja troškova života izvesne društvene grupe. Upoznajemo se sa načinom života pojedinih društvenih klasa. Imamo pred sobom činjenice za programe socijalne reforme. Budžeti su baza za regulisanje najamnina i plata. Budžetski podaci mogu da nam posluže i kao indeks promena uslova zaposlenja.¹⁾ U nekim zemljama (Američka Unija) traženi su u novije vreme nacionalni budžeti potrošnje, da bi se našla osnova za narodno blagostanje. Neki pisci naglašavaju potrebu budžetskih podataka u planiranju proizvodnje i podele dobara, u regulisanju dohodaka, organizaciji osiguranja nezaposlenosti i penzija, javnoj skrbi, u razvitku oporezivanja, kao i u prosveti i kućnoj nabavci dobara.

¹⁾ Benj. Andrews, Econ. of the Household, 131.

Često se budžet rashoda potrošačkoga gazdinstva zamjenjuje rasporedom dohodaka na pojedine grane potrošnje. Ima, međutim, većih dohodaka koji sasvim ne ulaze u potrošnju, nego samo jednim svojim, obično manjim delom. Budžet obuhvata samo raspodelu rashoda na pojedine grane potrošnje. Među raznim podelama budžeta radničke klase izgleda nam belgijska službena statistička raspodela kao najpreglednija. Prema toj statistici (Ministarstvo industrije, rada i socijalne skrbi) budžet se deli na 8 delova: 1) hrana, 2) odeća i pranje, 3) stan, nameštaj itd., 4) osvetljenje i ogrev, 5) zdravlje, toaleta i higijena, 6) intelektualne i moralne potrebe, 7) zabava, 8) razno.¹⁾

Biro radničke statistike u Sjedinjenim Državama Severne Amerike deli budžet na ovih 6 delova: 1) hrana, 2) odeća, 3) kirija, 4) ogrev i osvetljenje, 5) nameštaj i uređaj stana i 6) razno.

U 19 stoleću *Ducpétiaux* i *Engel* u Belgiji (1855) i Saksonskoj (1857) raspodelili su budžet ovako: 1) hrana, 2) odelo, 3) stan, 4) ogrev i osvetljenje, 5) posude i alati, 6) vaspitanje i školovanje, 7) javna bezbednost, 8) nega zdravlja, 9) lične usluge.

Branko Tadić (Položaj radnika u industriji drveta) deli budžet naših radnika po predmetima potrošnje, pa ih onda grupiše u: 1) celokupne izdatke za hranu, 2) kafu, duhan i alkohol, 3) odeću, kulturne potrebe i socijalno osiguranje. Mali prihodi i ne mogu da daju veću raspodelu.

§ 26 Metodi sastavljanja budžeta

Obično se uzima budžet potrošnje kao statistički prikaz podataka o načinu života velikog broja sličnih porodica. U sastavljanju takvih budžeta ističu se uglavnom četiri metoda: 1) Istraživač lično postavlja pitanja pojedinim porodicama; 2) istraživač poštom šalje upitne arke izvesnim društvenim grupama (raznim udruženjima, zadrugama i dr.) da preko svojih ljudi pokupe potrebne podatke po porodicama svojih članova; 3) metod kućnog knjigovodstva koje vodi domaćica, ili sama ili pod nadzorom ispitivača; 4) metod promatranja porodičnog života, kako je *Le Play* radio živeći lično dulje vreme po pojedinim porodicama. U svim sredinama ne može se svaki metod uspešno primeniti. Istraživaču je teško da lično pride svakoj porodici. Opet neke porodice nisu u stanju da samostalno odgovaraju na pismena pitanja ili da vode kućno knjigovodstvo. Tačnost

¹⁾ Halbwechs, 73

podataka, zato najvećim delom zavisi od predanosti samoga istraživača da istovremeno na sve moguće načine dođe do potrebnih obaveštenja.

Načela budžetiranja. Grupisanje skupljenih podataka istraživač ostavlja sebi samome. Dok se podaci odnose na porodice raznih veličina, raznih dohodaka, raznih vrsta dobara i izdataka i dr., dotle će istraživač iz svega da sastavi jedinstvene, tačne, potpune i po izdacima razdeljene budžete.

Jedinstvo budžeta postiže se tako što ćemo njime obuhvatiti istu sredinu, isto vreme, isti prihod i jednak broj čeljadi. Ne može se jedinstven budžet sastaviti iz podataka, recimo, naših činovničkih i američanskih činovničkih porodica. Budžeti i jednih i drugih mogu se samo međusobno upoređivati. Podaci iz vremena krize ne mogu se pomešati sa podacima iz naredne konjunktura za sastavljanje jednoga te istog budžeta. U tom slučaju sastavićemo dva budžeta, pa ćemo ih uporediti. Podatke koje smo, recimo, prikupljali pre rata ne možemo kombinirati sa današnjim podacima, da bismo iz njih sastavili jedan jedinstven budžet. Također se ne udovoljava načelu jedinstva budžetiranja, ako iz rashoda raznih društvenih grupa, koje se osetno razlikuju po veličini prihoda, sastavljamo samo jedan budžet. Broj kućne čeljadi znatno utiče na raspodelu izdataka u budžetu, te je stoga potrebno da budžetom obuhvatimo jednak broj kućne čeljadi, vodeći naravno računa o konzumnim jedinicama, odnosno o kvetima koje smo ranije (standard hrane) spomenuli.

Budžet je tačan onda, ako su u nj uneseni svi istinski rashodi bez ikakva prikrivanja. Standard života je merilo onoga što bi trebalo da troši neka porodica, a budžet je slika onoga što ona stvarno troši. Naravno, ne može se zahtevati apsolutna, već srednje moguća tačnost. „Ali treba gotovo žaliti što su autori i organizatori nove velike nemačke budžetske ankete godine 1927 dostigli takav stupanj preciznosti i tačnosti da je vrlo teško i gotovo nemoguće, tada, sa njome uporediti ranije rezultate. Ovom prilikom bi se moglo reći da je najbolje, ponekad, neprijatelj dobroga.“¹⁾

Budžet je potpun samo onda, ako obuhvata celu potrošnju jedne porodice. Češće se puta mimoilazi ta potpunost ispitivanjem glavnih delova potrošnje, a zanemarujevanjem sporednih. Ili se samo nađu izvesni delovi, a drugi se proporcionalno uzimaju prema njima. Potpunost budžeta utoliko je veća ukoliko je manje izdataka obuhvaćeno pod nazivom razno.

Raspodela izdataka po stavkama budžeta treba da bude kod svih, i ranijih i sadanjih, budžeta nepromenljiva. U ovom

¹⁾ Halbwechs, L' evolution des besoins, p. 72.

pogledu potrebna je, pre svega, jednakost u radu svih istraživača, kako onih u istoj zemlji tako i onih nas strani. Mi možemo *hranu*, kao deo budžeta, upoređivati kod pojedinih klasa i naroda samo onda, ako su pod tu budžetsku stavku na svim mestima došli izdaci jedne vrste. Ako je, na pr., u budžet najnižeg dohotka pod hranu došao trošak u kuvanju jela, a u budžet najvišeg dohotka taj izdatak stavljen pod ogrev i razno, onda se hrana jedne i druge grupe po tim budžetima ne može upoređivati. „U stanovanje ulaze izdaci za kiriju ili trošak gradnje svoje kuće, ali tu ne spadaju kupovna cena kuće i plaćanja za njeno zagrevanje, osvetljenje, čišćenje, nameštanje ili drugi izdaci koji su u vezi sa održanjem kuće. U hranu spadaju kupovine životnih namirnica, ali ne i troškovi spremanja, kao što su gorivo za kuhanje, led, kuhinjsko posuđe i dr. Odeća sačinjava početne izdatke za odelo, ali ne i trošak njegova održavanja, kao što je čišćenje, pranje i sl.¹⁾ Pomenuta belgijska statistika spaja odelo sa pranjem, nazivajući u budžetu tu stavku „odeća i pranje.“ U svakom slučaju sam istraživač ima da nastavi u kasnijem budžetiranju sa onom istom raspodelom izdataka kako je sastavljao prvi budžet.

§ 27 Budžetska istraživanja

Budžetska istraživanja susrećemo još u klasičnoj političkoj ekonomiji. Stoga i podatke ove vrste možemo naći u istoriji ekonomskih mišljenja. U novije vreme postaju ova ispitivanja sve veća, tako da se njihovi zaključci danas većinom raspravljaju u okviru nauke o potrošnji, a naročito pod imenom ekonomike potrošnje. Istraživači posleratnog perioda razgranali su svoja opsežna promatranja po mnogim zemljama, najstojeći da se novim i ranijim podacima stvore vremenski jedinstvene celine, koje bi mogle da pretstave evoluciju potrošnje pojedinih ekonomsko-socijalnih grupa.

William Petty,²⁾ nastojeći da pronađe opšte merilo vrednosti, uzima kao njegovu jedinicu prosečnu količinu hrane najjeftinije vrste, potrebne za dnevnu ishranu čoveka. Baveći se statistikom, koju on naziva političkom aritmetikom, godine 1672 procenjuje kupovanja prosečne radničke porodice i njima prosuđuje mogućnost trgovine sa Irskom.

David Davies, engleski sveštenik, godine 1787 sastavljao je budžet 133 porodice u 28 raznih opština u nameri

da sazna zašto njegovi parohijani primaju pomoć od parohije¹⁾. Iznenadio se kada je pronašao da su sve porodice u deficitu, što on svodi na nepromenljivost najamnine i porast cena. Zaključuje da je iz tih razloga parohija prisiljena da izravna deficite iz svojih sredstava. Na osnovu 127 budžeta sastavljenih po podacima svojih dopisnika iz 27 drugih opština, objavljuje svoje zaključke u knjizi *Case of the Labourers in Husbandry* (1795)²⁾. Njegovi su, na pr., zaključci: Standardna najamnina treba da se predvidi u minimumu, a ne u maksimumu, kao po statutima Elizabete; minimum treba da tačno bude određen troškovina života, menjajući se sa promenama cena pšenice ili hleba; standardna najamnina treba da se utvrdi za porodicu sa petoro čeljadi, a ako ih ima više neka im se daje pomoć; neka se traži redovito zaposlenje; ako bi ko tražio pomoć, potrebno je da mu se ispituju dohoci i izdaci.

Eden, Sir Frederick Morton, engleski ekonomist, 1766—1809, najznačajniji Smithov učenik u 18 veku, u svome delu iz godine 1797 (London) *The State of the Poor or an History of the labouring classes in England, etc.*³⁾ (Položaj sirotinje ili istorija radničke klase u Engleskoj) opisuje oko 100 porodičnih budžeta, sastavljenih iz podataka koje je skupila jedna osoba u razgovoru sa raznim porodicama. Činjenice su iznete pojedinačno po porodicama bez statističke analize.

Ducpétiaux Edouard (1804—1868), Belgijanac, generalni inspektor belgijskih zatvora i dobrotvornih ustanova. Kao filantrop 19 stoleća ima dosta zasluga u poboljšanju čelija i higijene po zatvorima. Među mnogobrojnim svojim delima ekonomske i socijalne prirode čuven je u ekonomici potrošnje sa svojim delom *Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique* (Ekonomski budžeti radničke klase u Belgiji) *Bruxelles 1855*. Svoje statističke podatke specijalizira po pojedinim budžetnim stavkama u procentima celokupne potrošnje.

Le Play Frédéric (1806—1882), francuski socijalni teoretičar novoga doba i predstavnik kršćansko-socijalne škole. Smatrajući da se privredna i socijalna istraživanja mogu jedino vršiti na licu mesta, mnogo je putovao i tako se upoznao sa životom radničkih porodica. Svoja je opažanja izdavao u obliku monografija, koje je nastavila da izdaje njegova škola „*École de la paix sociale*“. Pristaša

¹⁾ Lapčević misli, da je najverovatnije da su feudalni posednici, manastira i vlastela iz svojih rezervi pomagali svoje sebre, merophe i otroke, dobijajući za tu pomoć naknadu u narednim godinama.

²⁾ Slučaj (život) radnika u poljoprivredi.

³⁾ Knjiga je izdata u skraćenom izdanju od A. G. L. Rogersa, Dutton, New York, 1929.

¹⁾ Waite, *Economics of Consumption*, p. 154

²⁾ *William Petty* (1623—1687), engleski statističar i ekonomist; s njim počinje klasična politička ekonomija.

su mu organizovane u „*Unions de la paix sociale*“ i „*Société internationale d'économie sociale*“. U svome delu „*Ouvriers européens*“ (Radnici evropski), prvo izdanje 1855, drugo prošireno 1879, objavljuje rezultate svojih opsežnih budžetskih istraživanja i promatranja radničkog kućnog gazdinstva. Njegovi su učenici nastavili ovaj rad, i u delu „*Les ouvriers des deux mondes*“, 12 svezaka od 1856—1909, obuhvaćeni su mnogobrojni budžeti radničkog potrošačkog gazdinstva.

Le Play-ova istraživanja počivaju na formuli „mesto, rad narod“. On, do u tančine, slika život porodica, popisujući tabelarno sve izdatke. Kao profesor rudarstva, putovao je po Francuskoj, Belgiji, Engleskoj, Nemačkoj, Rusiji, Italiji, Turskoj i Africi, tako da se njegovi podaci odnose i na način života raznih naroda. Francuska akademija proglasila je njegov metod istraživanja kao važan način socijalnih studija. Za izučavanje potrošnje možemo spomenuti njegovo delo Organizacija porodice.

Engel Ernst (1821—1896), direktor pruskoga statističkoga biroa u Berlinu, prvi primenjuje statističku analizu budžetskih podataka. Godine 1857 objavljuje svoju raspravu „*Die vorherrschenden Gewerbszweige in den Gerichtsämtern mit Beziehung auf die Produktions und Konsumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen*“; godine 1882 „*Das Rechnungsbuch der Hausfrau und seine Bedeutung im Wirtschaftsleben der Nation (Heft 24 der Volksw. Zeitfragen)*“; godine 1883 „*Der Wert des Menschen, 1. Teil: Der Kostenwert des Menschen (Heft 37 u. 38 der Volksw. Zeitfragen)*“. Pisao je još dosta ekonomskih i statističkih rasprava, ali za nas ovde pomenute knjige imaju naročitu važnost.

Engel, deleći porodice po visini dohotka, procenio je godine 1857 porodične izdatke u Saskoj sledećim budžetima:

Engelova procena porodičnih izdataka, Saska, 1857

	Procentualna podela godišnjeg porodičnog dohotka		
	nižeg (radnička)	srednjeg	višeg
Hrana	62%	55 %	50 %
Stan	12	12	12
Odeća	16	18	18
Ogrev i osvetljenje	5	5	5
Vaspitanje	2	3.5	5.5
Javna bezbednost	1	2	3
Nega zdravlja	1	2	3
Lične usluge	1	2.5	3.5
	100	100	100

Na osnovu ovoga budžeta, Engel je izveo ove svoje zakone u pogledu tendencije raspodele porodičnih izdataka:

1 Ukoliko je niži dohodak, utoliko je srazmerno veći deo svih izdataka koji otpada na hranu. U gornjem primeru vidimo da se u porodicama sa najnižim dohotkom troši 62% svih izdataka na hranu, dok se u onim sa srednjim troši 55%, a u imućnim 50%.

2 Razmer izdataka za odeću ostaje približno isti, ma koliki bio dohodak.

3 Razmer izdataka za stan, ogrev i osvetljenje ostaje stalan za sve kategorije dohodaka.

4 Ukoliko je veći dohodak, utoliko je veći razmer raznih izdataka.

Većina modernih budžetskih istraživanja zasniva se više na Engelovom već na Le Play-ovom metodu. Neki istraživači kombiniraju i jedan i drugi metod.

H. Schwabe (*Das Verhältnis von Miete und Einkommen in Berlin Gemeinde-Kalender und Städtisches Jahrbuch für 1868*) — spominje se po ovome svome zakonu: „Ukoliko je neko siromašniji, utoliko veći deo svoga dohotka izdaje za svoju kiriju“.

O načinu potrošnje našega naroda naći ćemo pojedine opise kod Dragiše Lapčevića, Jiričeka (Istorija Srba II, sv. 58), D. Tucovića (Potrošnja namirnica na glavu sela Godovika), Dr. S. Bogića (Trpeza našega naroda, Savrema opština 1927, — O ishrani našeg stanovništva, Letopis Matice srpske, knj. 312, sveska 2—3, 1927, — Količina u Jugoslaviji potrošenih životnih namirnica itd. 1924—1925 g., Ekonomist 1927, br. 1), Dr. Laze Dimitrijevića, Kako živi naš narod, — Ivanića Dr. Svet. Z., — u izveštajima raznih naših privrednih ustanova, naročito radničkih komora itd. Ipak još nemamo jedinstvenog i tačnog budžetskog statističkog materijala onakva kakva susrećemo na strani.

Posleratna ekonomsko-socijalna literatura naročito je obilna u istraživanjima porodičnih budžeta i raspravama koje se sastavljaju na osnovu budžetskih podataka. Na francuskom jeziku možemo spomenuti najnovije delo „*L'évolution des besoins dans les classes ouvrières par Maurice Halbwachs, Paris 1933*“.

Najranije američansko budžetsko istraživanje susrećemo god. 1869. U literaturi ove vrste ističu se ova američanska imena: Mrs. More, Louise B. (*Wage Earners' Budgets, N. York 1907*) obuhvata 200 porodica N. York-a; Chapin, R. C., *Standard of Living of Workingmen's Families N. York City*; Byington, Margaret F. (*The Households of a Mill Town, N. York 1910*); Kennedy, J. C. (*Wages and Family Budgets in the Chicago Stock Yards District, 1914*); Canon, Helen, *Family Finances of 195*

Farm Families in Tompkins County, 1931) itd. U Americi ima dosta javnih radnika na ovom području, tako da svake godine imamo sastavljene porodične budžete za mnoge gradove i sela Američke Unije.

Već decenijama posao istraživanja porodičnih budžeta prešao je dobrim delom na ankete javnih statističkih ureda, kao što je u Sjedinjenim Državama S. Amerike *U. S. Bureau of Labor Statistics*, u Nemačkoj *Statistik des deutschen Reiches*, — u Francuskoj *Statistique générale de la France* itd.

§ 28 Budžetski faktori

(Budžetska analiza)

Budžetskim faktorima nazivamo sve one okolnosti od kojih zavisi razmer budžetskih stavova. Izvesne okolnosti mogu biti individualne, kao na pr. bolest u kući, zbog koje će znatno porasti razmer nege zdravlja u odnosu prema drugim budžetskim stavovima. Negde će čeljad biti naklonjena piću, duhanu i sl. više, u nekim porodicama manje, a u nekim, opet, nikako. Ima, međutim, opštih okolnosti koje prosečno utiču na raspodelu budžeta kod svih porodica, a u takve ubrajamo: dohodak; broj, uzrast i pol čeljadi; stupanj obrazovanosti; sredinu i vreme. Svaka ta okolnost smatra se kao zaseban budžetski faktor koji samostalno utiče na budžetsku raspodelu.

Dohodak. Ovo je primarni budžetski faktor. Videli smo da su, uglavnom, sva dosadanjia budžetska istraživanja počivala na njegovom uticaju. Veličina porodice i druge okolnosti uzimate su prosečno. Odatle su i svi pomenuti zakoni uslovljavani promenama dohotka.

U budžet se stavlja dohodak radi upoređenja, da bi se mogao zapaziti uticaj njegova porasta na razmer pojedinih izdataka. Prema tome, nije svejedno koje će se povećanje dohotka smatrati dovoljnim da se potrošnja prenese iz niže u višu grupu. Apsolutno uzeto, dohodak se povećao i kada je neznatno veći nego ranije. U nemačkoj budžetskoj statistici radnički i nameštenečki dohodak po veličini deli se na četiri kategorije: ispod 1000 maraka, od 1000 do 1200, od 1200 do 1500 i od 1500 do 1800. U nameštenečki i činovnički dohodak dodaju se još dve veće kategorije: od 1800 do 2.200 i od 2.200 do 2.600. Zakoni koji su dobivani iz budžetske analize (Engelov, Schwabe-ov) imali su za osnovu ovakav apsolutan pojam promene veličine dohotka. U njima se jednako gledalo na povećanje od 200 maraka, kada je dohodak na pr. porastao od 1000 na 1200 i kada je porastao za 300 maraka, od 1200 do 1500. Prvo, 200 i 300 ne predstavljaju jednako povećanje, pa da bi se mogao izvesti apsolutno

jednak uticaj dohotka na budžetsku podelu. Drugo, kad bi imali i u jednom i u drugom slučaju povećanje po 200 maraka, relativno povećanje dohotka bilo bi različito: povećanje od 1000 na 1200 pretstavlja porast dohotka za 20%, a od 1200 na 1400 imamo povećanje samo 16.58%. Ako ovo drugo povećanje uporedimo sa najnižim dohotkom (sa 1000), onda se radi o povećanju dohotka za 40% (od 1000 na 1400).

U budžetima je obično procentualni razmer pojedinih stavaka, tako da svaka promena bilo koje stavke ujedno pretstavlja njeno procentualno povećanje, odnosno smanjenje. Budžetska analiza treba na taj procentualni razmer da svede i povećanje dohotka, uzimajući najniži kao 100. U takvom slučaju, umesto naznačivanja u budžetu dohotka u jedinicama novca imamo njihove relativne brojeve. Na ovakvoj računskoj osnovi ispravio je Engelove zakone Moris Halbwachs.¹⁾ Ovakve ispravke veoma su poučne, ako ne radi utvrđivanja nekih trajnih zakona današnje potrošnje, a ono svakako radi načina analiziranja porodičnih budžeta. Da bi se u analizu uzeo u obzir faktor veličina porodice, relativni brojevi odnose se na jedno čeljade. Za sledeća upoređenja uzeti su podaci table radničkih izdataka nemačke ankete iz 1907 godine. Radi lakše analize mi ćemo i budžetske stavke najnižeg dohotka svesti na 100.

1 Uticaj dohotka na ishranu. Imamo da analiziramo i uporedimo sledeće budžetske procentualne razmere hrane sa povećanjem dohodaka:

Izdatak za hranu i piće

Veličina dohotka	U postotku od svih izdataka otpada na hranu po		Svota dohotka po čeljadetu u relativnim brojevima
	gazdinstvu	čeljadetu	
Najniži dohodak	47.9	46.4	100
" "	47.3	44.8	122
" "	45.6	41.8	138
" "	44.5	40	160
Najviši dohodak	41.5	36.9	197
Srednja vrednost	45.3	41.2	144

Razmer hrane pada po gazdinstvu od najnižeg do najvišeg dohotka na 47.9 do 41.5, odnosno od 100 na 87, a po čeljadetu od 46.4 na 36.9, odnosno od 100 na 79.5. Dok se, dakle, dohodak po čeljadetu skoro udvostručio (od 100 na 197), dotle je razmer hrane opao oko 20% (od 100 na

¹⁾ L'évolution, p, 16.

79.5). Engelov zakon glasi: „Razmer izdataka za hranu opada, ukoliko dohodak raste.“ Isto tako taj razmer opada po gazdinstvu, sa porastom broja kućne čeljadi. Iz Engellova zakona vidi se, dakle, samo tendencija padanja, ali tačna analiza u ovom slučaju može da daje ovaj zaključak: „Ukoliko se dohodak radničke klase povećava, smanjuje se razmer izdataka za hranu: otprilike 13 po sto po gazdinstvu, oko 20 po sto po čeljadetu, od najnižih do najvećih dohodata; a apsolutni izdatak za hranu raste, otprilike 97 po sto od najnižih do najviših dohodaka, ne uzimajući u obzir veličinu porodice“.¹⁾ Znači da je pri udvostručenom dohotku pad razmera hrane u budžetu po gazdinstvu 13 po sto, a po čeljadetu 20 po sto.

2 Uticaj dohodaka na odeću. Analiziraćemo na gornji način primer iz 1907 godine:

Izdatak za odeću

Veličina dohotka	U postotku od svih izdataka otpada na odeću po		Svota dohotka po čeljadetu u relativnim brojevima
	gazdinstvu	čeljadetu	
Najniži dohodak	10.4	13.6	100
” ”	11.6	13.4	122
” ”	12.7	14	138
” ”	13.4	12.9	160
Najviši dohodak	14.6	13	197
Srednja vrednost	12.7	13.3	154

Ako razmer odeće u najnižem dohotku označimo sa 100, onda bismo imali ove procenete:

	Po gazdinstvu	Po čeljadu	Dohodak
Najniži dohodak	100	100	100
” ”	111	98.5	122
” ”	122	103	138
” ”	129	94.5	160
Najviši dohodak	135	95.5	197

Za drugi Engelov zakon rekli smo da glasi: „Razmer izdataka za odeću ostaje približno isti, ma koliki bio dohodak.“ Iz gornjeg računskog upoređenja može se, naprotiv, zaključiti ovo: Razmer izdataka za odeću raste po doma-

¹⁾ Halbwachs, 20/21.

ćinstvu sporije od porasta dohotka. Pri skoro udvostručenom dohotku razmer odeće najnižeg dohotka povećao se za 35%. Pri srednjem dohotku opaža se manji porast razmera odeće po čeljadetu, koji inače ima tendenciju lakšeg pada.

3 Uticaj dohotka na kiriju. Kirija koju plaćaju pojedinci ili pojedina gazdinstva najbolje je merilo njihova socijalnoga stanja. Pošto je u pomenutoj anketi od g. 1907 kirija uzeta zajedno sa nameštajem, ona je u sadanjoj anketi rastavljena od tih izdataka. Analiziraćemo ovde:

Izdatak za kiriju

Veličina dohotka	U postotku od svih izdataka otpada na kiriju po		Svota dohotka po čeljadetu u relativnim brojevima
	gazdinstvu	čeljadetu	
Najniži dohodak	11.9	11.5	100
” ”	10.6	11.6	128
” ”	10.2	11.2	149
” ”	9.4	10.6	172
Najviši dohodak	8.8	9.7	208
Srednja vrednost	10	10.8	155

Iz gornjega se vidi da je od najnižeg do najvišeg dohotka kirija opala po: gazdinstvu od razmera 11.9 na razmer 8.8, odnosno od 100 na 74; po čeljadetu od 11.5 na 9.7, odnosno od 100 na 84. Pad je jači po gazdinstvu negoli kod hrane. Ovaj je pad i nepravilan: prvo, po gazdinstvu, pada od 11.9 na 10.6 ili za 11%; onda za 4% (od 10.6 na 10.2); 7.5% (od 10.2 na 9.4); za 6.5% (od 9.4 na 8.8) „U svakom slučaju ovi se rezultati slažu sa trećom Engelovom izrekom: Razmer ovoga izdatka ne ostaje stalan“.¹⁾

Na osnovu ovih podataka mogla bi se pomenuta Schwabe-ova izreka tačno ovako precizirati: „Računajući po čeljadetu, idući od najnižeg do najvišeg dohotka, razmer se izdataka za stan smanjuje, ali malo manje nego li za hranu (od 100 na 84 umesto od 100 na 80). Računajući po gazdinstvu (što nam ovde izgleda tačnije, tim pre tačnije što se broj dece povećava sa dohotkom), razmer se očito više smanjuje (od 100 na 74 umesto od 100 na 87). Tako, ukoliko mu se dohodak povećava, radnik smanjuje razmer svoga izdatka što ga troši na hranu, ali on smanjuje najmanje toliko, a možda i više, ono što troši na svoj stan.“¹⁾

¹⁾ Halbwachs, 23/24.

4 *Uticaoj dohotka na razne troškove.* Na ovome mestu obuhvaćeni su raznim troškovima: nega tela, zdravlja, naobrazba, zabava, putovanje i sport, prevoz, osiguranje, društva, porezi, milostinja, pokloni itd. Pod ovu stavku ne dolaze ni nameštaj (instalacija, održavanje) niti ogrev i osvetljenje. Kao što se vidi, ovde su uračunati tzv. razni izdaci (osiguranje, porezi i dr.).

Izdatak za razne troškove

Veličina dohotka	U postotku od svih izdataka otpada na razne troškove po		Svota dohotka po čeljadetu u relativnim brojevima
	gazdinstvu	čeljadetu	
Najniži dohodak	22.4	19.7	100
" "	23.3	21.3	138
" "	25.8	23.3	183
" "	25.1	25.4	234
Najviši dohodak	27	27.4	347
Srednja vrednost	24.5	26.6	204

Razmer raste, računajući po gazdinstvu, od 22.4 na 27, odnosno od 100 na 120; po čeljadetu, od 19.7 na 27.4 ili od 100 na 139. Opći je, znači, porast razmera od 20 do 40%. Ovde se obistinjuje Engelova izreka: ukoliko je veći dohodak, utoliko je veći razmer raznih izdataka.

Da bi se zapazio uticaoj dohotka na razmer raznih izdataka u porodicama sa decom i bez dece, Halbwachs analizira sledeće podatke:

Razmer raznih izdataka po čeljadetu¹⁾

D o h o d a k	B r o j d e c e				
	bez dece	1	2	3	4 i više
Ispod 3000 maraka	26.7	23.9	22.3	20.1	20.1
Od 3000 do 3600	26.5	27.3	24.5	21.1	20.—
Preko 3600	28.3	26.7	26.5	24.9	20.1

„Ova je mala tabela puna pouke. Na prvi pogled, ako ozdo na više računamo promene od najnižih do najviših dohodaka, idući desno, tj. prelazeći sve većim gazdinstvima, nalazimo da razmer raznih izdataka uz dodatak raste, i to: vrlo malo onde gde nema dece, a više ukoliko je broj dece veći, izuzevši poslednji stupac (gazdinstva sa 4 i više dece), gde se ovaj razmer više ne povećava sa dohotkom.“¹⁾ U gaz-

¹⁾ Halbwachs, 26

dinstvu bez dece razmer raznih izdataka popeo se od 26.7 na 28.3, odnosno za 6%; sa 1 detetom za 12%; sa 2 deteta za 18%; sa 3 dece za 24%; i na koncu onde gde je 4 ili više dece nema nikakva povećanja. Engelova izreka, znači, ograničuje se na porodice do 3 dece.

§ 29 Uticaoj ostalih budžetskih faktora

Uticaoj zanimanja na budžetske razmere. „Opšte je zapažena pojava da se način ishrane znatno više menja kod varošana nego kod zemljoradnika: varošani, koji se bave manje fizičkim, a više umnim radom, ili poslovima u zatvorenim prostorijama, troše manje kalorija i traže koncentrisanu hranu (manje zapremine), nasuprot kabastoj i gruboj hrani seoskoj. Brižljiva i mnogobrojna ispitivanja utvrdila su da tu ima dubokih fizioloških razloga. Zapaženo je, na pr. kod fabričkih radnika da im pri većem sedenju, oskudici svežeg vazduha i često visokoj temperaturi volja za jelom opada, gruba seoska hrana postaje im nepodnosiva, a sredstva nadražaja apetita (začini, alkohol itd.) sve potrebija... Težnja varošana za ovom vrstom namirnica (meso, jaja, sir itd.)u mnogome doprinosi njihovoj relativnoj visokoj ceni i stalnom poskupljivanju. I kako će u budućnosti mišićni rad verovatno sve većma biti olakšan, to će problem ishrane varoškog stanovništva biti sve ozbiljniji.“¹⁾

Ako uporedimo budžete radničke i nameštenečke i činovničke potrošnje, zapazićemo, pa i pri istim dohocima, izvesne razlike u razmerima pojedinih budžetskih stavaka. Tačnim računskim i statističkim ispitivanjem saznaje se na pr. i to da nameštenici ne troše u onim istim količinama i vrstama životne namirnice koje troše radnici sa istim dohotkom; iako su im dohoci isti, potrošnja im se razlikuje. Izvesne razlike u veličini pojedinih budžetskih stavaka znaju biti dosta osetne. Primera radi, analiziraćemo sledeće budžete sastavljene nemačkom anketom od g. 1927—1928.

U tabli na str. 118 naznačene brojke prikazuju razmere četiri velike kategorije izdataka, u prvom delu table radnika i nameštenika, a u drugom delu nameštenika i činovnika.

1 Upoređenje razmera hrane. Od najnižeg do najvišeg radničkog dohotka i kod radnika (od 44.8 na 36.9) i kod nameštenika (od 40.8 na 33.5) razmer hrane pada za 18 po sto, odnosno od 100 na 82. Naprotiv, mnogo je jači pad razmera od najnižeg do najvišeg nameštenečkog dohotka, i to: kod nameštenika od 40.8 na 25.6, odnosno od 100 na 63; kod

¹⁾ Nedeljković, Osnovi pol. ek., str. 256/7.

Izdaci po čeljadetu: radnici, nameštenici, činovnici

(u postocima svih izdataka)

po nemačkoj anketi 1927—1928 godine

Dohodak po čeljadetu	Hrana i piće		Odeća, rublje i dr.		Kirija		Rezni izdaci	
	rad.	nam.	rad.	nam.	rad.	nam.	rad.	nam.
Ispod 1000 maraka	44.8	40.8	13.4	14.5	11.6	13.7	21.3	22.4
Od 1000 do 1200	41.8	39.2	14	13.8	11.2	12.9	23.3	23.7
Od 1200 do 1500	40	36	12.9	13	10.6	13.1	25.4	27
Od 1500 do 1800	36.9	33.5	13	13.6	9.7	11.9	27.4	29.4
Srednja vrednost	41.2	31.4	13.3	12.9	10.8	12.1	24.2	30.7
	nam.	čin.	nam.	čin.	nam.	čin.	nam.	čin.
Od 1000 do 1200	39.2	39.5	13.8	16.4	12.9	12.9	23.7	18.9
Od 1200 do 1500	36	37.6	13	12.2	13.1	13.1	27	20.6
Od 1500 do 1800	33.5	34	13.6	15.2	11.9	12.7	29.4	24.7
Od 1800 do 2200	31.5	30.5	13.1	14.3	11.9	13	30.2	27.6
Od 2200 do 2600	25.6	27	12	14.3	11.8	11.9	35.2	31.6
Srednja vrednost	31.4	29.9	12.9	14.3	12.1	12.5	30.7	29.1

činovnika od 39.5 na 27, odnosno od 100 na 68.4. Brzina pada razmera hrane nameštenika je veoma velika, tako da se skoro udvostručava.

Ako uporedimo zbir razmera radnika (163.5) sa zbirom razmera nameštenika istih prihoda (149.5), onda izlazi da nameštenici prosečno 8 po sto manje troše za hranu negoli radnici. Razmer hrane nameštenika i činovnika istih prihoda približno je jednak.

2 Upoređenje razmera odeće. Ovaj razmer i za radnike i za nameštenike opada. Pad je veoma osetan kod nameštenika idući od njihove predzadnje (13.1) do zadnje grupe (na 12). Pad razmera odeće kod nameštenika od najnižeg (14.5) do najvišeg dohotka (na 13.6) iznosi 17 po sto, tj. pada od 100 na 83. Videli smo, da je razmer hrane kod nameštenika sišao od 100 na 63, što znači da je pad odeće ipak slabiji od pada razmera hrane. Ako uporedimo zbir radničkih (53.3) sa zbirom nameštenečkih (54.9) razmera odeće istih dohodaka, onda vidimo da su nameštenečki veći za 3%.

Razmer odeće nameštenika i činovnika istih grupa opada približno podjednako od najnižeg do najvišeg dohotka: kod nameštenika od 13.8 na 12, odnosno od 100 na 87, a kod činovnika od 16.4 na 14.3, ili od 100 na 86. Znači da je to pad slabiji negoli kod nameštenika nižih grupa. Razmer izdataka za odeću činovnika najnižih grupa stoji za 15.5%

iznad nameštenečkog razmera istog dohotka (činovnički razmer 16.4 ili 100, nameštenečki 13.8 ili 84.5 po sto).

3 Upoređenje razmera kirije. Razmer za kiriju smanjuje se sa povećanjem dohotka, i to: kod radnika od 11.6 na 9.7, odnosno od 100 na 83.5; kod nameštenika istih dohodaka od 13.7 na 11.9, ili od 100 na 87. Veće je, znači, smanjenje razmera kirije kod radnika negoli kod nameštenika istih dohodaka. Kod nameštenika sa dohotkom od 1500 maraka na više razmer se zadržava na 11.9 odnosno 11.8, što izgleda da se zaustavio na svome minimumu. Dalje, vidimo da je maksimalni radnički razmer za kiriju (11.6) niži od minimalnog nameštenečkog razmera (11.9) istoga reda dohodaka. Inače je u najnižem dohotku radnički razmer (11.6) za 15% niži od nameštenečkog (13.7) istoga dohotka. Ako zbirne oba razmera uporedimo, opazićemo da je zbir radničkih razmera (43.1) niži prosečno za 16% od zbira nameštenečkih razmera (51.6).

U višim grupama dohodaka vidimo da je kretanje razmera kirije približno jednako i kod nameštenika i kod činovnika.

Veći razmer kirije nameštenika negoli radnika istih grupa tumači se time što nameštenici, prema svome pozivu, traže reprezentativnije stanove, zbog čega obično smanjuju svoju hranu.

4 Upoređenje razmera raznih izdataka. Na ovom mestu ne ubrajaju se među „razne izdatke“: ogrev, osvetljenje, nameštaj, posude, održanje zgrade, duhan i piće. Nivo radničkog razmera raznih izdataka (zbir 97.4) je samo za pet po sto niži od istoga nameštenečkog nivoa (zbir 102.5), a tolika je diferencija i kod njihova najnižeg dohotka. Upada u oči nagli porast ovoga razmera kod sve tri kategorije, počevši od najnižeg pa do najvišeg dohotka. Radnički razmer penje se od 100 (21.3) na 128 (27.4), dok se nameštenečki penje u toj istoj grupi dohodaka od 100 (22.4) na 131 (29.4). Naročito je veliki porast razmera činovničkih raznih izdataka: od 100 (ili 18.9) na 167 (ili 31.6). U činovničkoj grupi prihoda nameštenečki se razmer popeo od 100 (23.7) na 148 (35.2).

Ukupno uzevši, činovnički je razmer raznih izdataka (zbir 123.4) prosečno za 13% ispod nameštenečkog razmera (zbir 140.5). Prosečan je nameštenečki razmer 29, a činovnički 24.7 po sto.

5 Opšte upoređenje. Ako izračunamo koliko prosečno u postocima od svih svojih izdataka troše radnici, nameštenečki i činovnici za četiri glavne grupe svojih izdataka (bez

obzira na druge svoje izdatke), onda dobijemo na osnovu pomenute nemačke statistike ovaj opšti pregled (bez obzira na veličinu porodice):

Procentualni pregled prosečnih izdataka za hranu, odeću, kiriju i razno
(po nem. anketi 1927—1928)

Grupe izdataka	u budžetima		
	radnika	nameštenika	činovnika
Hrana	40	34.4	33.7
Odeća i rublje itd.	13.3	13.3	14.5
Kirija	10.7	12.5	12.7
Razni izdaci	24.4	28	24.7
Za 4 glavne grupe	88.4%	88.2%	85.6%

Iz ovoga prikaza vidi se da znatno veći deo svojih izdataka troše radnici za hranu nego što troše nameštenici i činovnici. Radnici i nameštenici troše približno jednako za odeću, a činovnici više od njih za 10%. Kao što smo i ranije rekli, za kiriju troše znatno više nameštenici i činovnici nego što troše radnici. Kod nameštenika su znatno relativno veći razni izdaci negoli kod radnika i činovnika. Iz zbira se vidi da posle podmirenja ove 4 grupe izdataka radnicima i nameštenicima ostaje oko 12 po sto za ostale rashode, a činovnicima nešto malo više od 14 po sto. Koliko su još naši radnici daleko od ovakvih razmera u svojim budžetima, najbolje se vidi po ovim rečima istraživača naše radničke potrošnje Branka Tadića: „Kada bi postupili kako je to inače uobičajeno, da pod rubriku ishrane uračunamo sve ono što radnik pojede, popuši i popije, došli bi do rezultata da ishrana radnika u celokupnim izdacima iznosi 73.35%.“ (B. Tadić, Položaj radnika u industriji drveta, str. 91). Ostaje im, znači, za stan, odeću, ogrev, osvetljenje, naobrazbu, zabavu, negu zdravlja i dr. svega oko 26% svih izdataka. Prema gornjim nemačkim podacima, tamošnji radnici otprilike toliko troše za razne izdatke.

§ 30 Uticaj veličine porodice na budžetske razmere

Dosadanja naša budžetska računanja bila su svedena na glavu, po čeljadetu. Pri tome se nije računalo po čeljadetu, nego po jednoj konzumnoj jedinici (odrastao muškarac). Budžetski razmeri, onda, za ostala lica (žene i decu u raznim dobima) mogu se svesti kao delovi te potrošne je-

dinice, na način kako smo izneli u standardu života. Na ovom mestu zadatak nam je da uporedimo budžetske razmere po čeljadetu porodica koje imaju dece sa onim koje nemaju dece. U svakom računu uzećemo kao računsku osnovicu (tj. kao broj 100) budžetski razmer po čeljadetu koje živi u porodici bez dece (znači odraslog muškarca kao jednu potrošnu jedinicu). Analiziraćemo podatke nemačke ankete, na način kako ih nalazimo u pomenutoj knjizi Maurice-a Halbwachsa. Računska osnovica nam je ova tabela:

Izdaci po čeljadetu u gazdinstvima sa troje i više dece

Relativni brojevi (100 izdaci u gazdinstvu bez dece)

	Izdaci u gazdinstvu bez dece u markama			Izdaci u gazdinstvima sa troje i više dece. U relativnim brojevima			
	radn.	na-mešt.	čin.	radnici		na-mešt.	čin.
				3 dece	4 dece		
Hrana	631	701	742	66	58.5	65	68
Kirija	161	286	301	72.5	58.8	65	69.5
Nameštaj i održanje	84	164	203	42.4	43.5	47.5	50
Odeća	193	246	315	68.5	63	92	70
Ostali izdaci	378	711	805	57	45	55	52.5

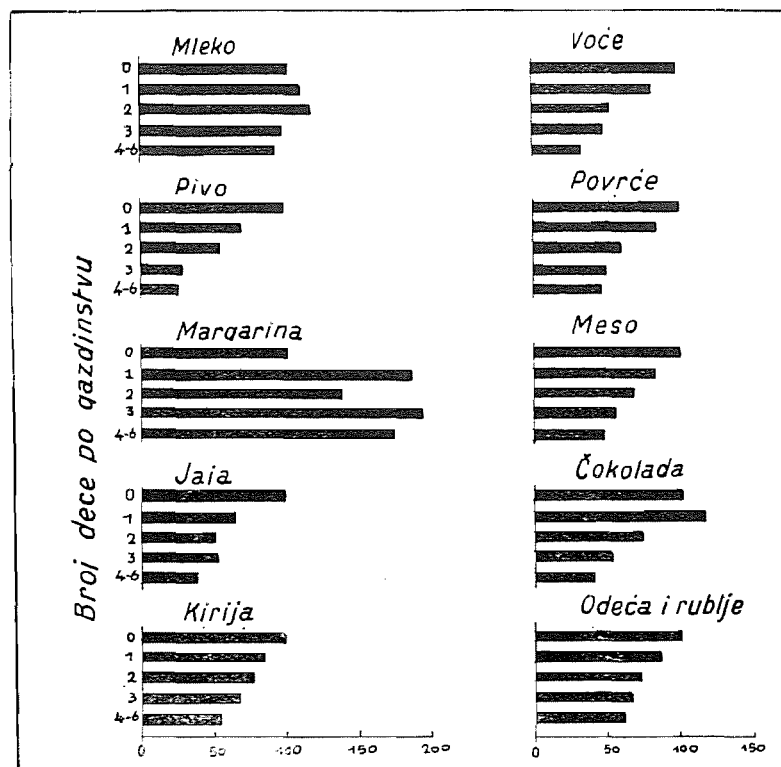
1 Hrana. Prema tabeli, razmer se hrane smanjuje po čeljadetu od 100 u porodicama bez dece na 66 kod radnika, 65 kod nameštenika i 68 kod činovnika u porodicama sa 3 ili više dece. U radničkim gazdinstvima koja imaju 4 dece taj razmer pada na 58.5 od sto od onoga što bi jedno čeljade na hranu trošilo kada ne bi bilo nijedno dete u gazdinstvu.

Ako se u gazdinstvu deca namnože, a ostane nepromenjen porodični dohodak (to je obično slučaj, pošto deca ne privređuju), onda se smanjivanje hrane po glavama vrši ne samo po količini nego prelazom ishrane na lošije i jeftinije kvalitete životnih namirnica. Prema podacima iste nemačke ankete, jedno čeljade radničke porodice sa 4 dece (dohodak od 3.600 maraka i više godišnje) troši u postocima manje od onoga u porodici bez dece: piva 68.1%, jaja 48.7%, voća 47.9%, povrća 38.7%, beloga hleba 60.—%, mesa 61.7% i ribe 73.0%. Ali zato, u tim se porodicama sa decom po čeljadetu više troši za 151.8% margarine. U porodicama bez dece znatno je veća potrošnja crnoga negoli beloga hleba. Na sl. 5 i 6 vidi se jasno koliki je uticaj veličine porodice na potrošnju životnih namirnica i ostalih izdataka po glavi.

Promene izdataka po čeljadetu prema broju dece

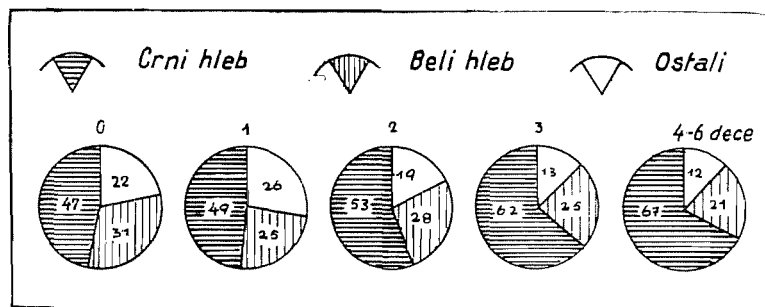
(Gazdinstvo sa godišnjim dohotkom od 3000 do 6000 RM)

Izdatak gazdinstva bez dece = 100

Sl. 5

Razmer izdatka raznih vrsta hleba prema broju dece

Sl. 6

2 Odeća. Radničke porodice sa decom mnogo više ograničavaju svoje izdatke za odeću nego što to čine nameštene i činovničke porodice sa decom. Kod 4 dece u radničkoj se porodici troši po glavi 63 po sto onoga što se za odeću troši u porodici bez dece. Kolika je potrošnja nameštenika i činovnika u tim slučajevima vidi se iz tabele.

Iz sledeće nemačke tabele vidi se kako se u užem smislu po gazdinstvu smanjuju izdaci za pojedine delove odeće, i to posebno za svako kućno čeljade. Uzeta su u račun radnička gazdinstva sa dohotkom od 3000 do 3.600 maraka.

Izdaci za odeću prema broju dece

Relativni brojevi (100 = izdatak u gazdinstvima sa 1 detetom)

Gazdinstva	Bez dece	Sa 1 detetom	Sa 4 dece i više
Odelo:			
za muža	164	100	55
za ženu	116	100	54
za decu	—	100	203
Svega	111	100	85
Obuća:			
za muža	88	100	80
za ženu	125	100	74.5
za decu	—	100	269
Svega	72.5	100	138
Rublje:			
za muža	127	100	79.5
za ženu	142	100	69.5
za decu	—	100	205
Svega	106	100	105

Izdaci označeni oznakom „svega“ odnose se na celo gazdinstvo, a ne po glavi. U porodicama sa decom smanjenje izdataka najviše pogađa odelo, čiji izdaci od gazdinstva bez dece do onoga sa 4 i više dece padaju od 111 na 85, odnosno za 23%. Po tabeli se jasno vidi da se u obući nije moglo sprovesti smanjenje, tako da su se i izdaci za nju povećali skoro dvostruko srazmerno povećanju potrošnih jedinica u gazdinstvu. Obuća, znači, ne stoji toliko pod uticajem mode kao odelo, barem ne u radničkim redovima, pa da bi se sa porastom dece mogli smanjiti njeni izdaci. Što se tiče rublja, gazdinstvo sa četvero i više dece prisiljeno

je da se snalazi sa onim istim izdacima koliko se troši i u gazdinstvu bez dece. Kako koje dete više dolazi, a prihod se ne povećava, i muž i žena prelaze sve više od skupljeg jeftinijem rublju.

U gazdinstvu bez dece muševci su izdaci (164) znatno veći nego ženini (116), otprilike za 42 po sto. Sa pojavom jednoga deteta izjednačuju se i jedni i drugi izdaci, pri čemu smanjenje znatno više pogađa muža nego ženu. U gazdinstvu sa 4 i više dece i muž i žena za 45% manje troše za odelo nego u gazdinstvu gde ima samo jedno dete. Ovde treba i to imati u vidu da porodica sa 4 dece po čeljadetu za 8 po sto manje troši za odeću negoli porodica sa 3 dece (vidi tabelu str. 121). Ako računamo dečiju potrošnju kao polovicu onoga što troše roditelji, možemo reći da je smanjenje izdataka za rublje manje kod roditelja negoli kod dece, a veće kod žene negoli kod muža. To dolazi svakako odatle što se u kućnom životu i deca i žena zadovoljavaju sa slabijim rubljem, dok je muž prisiljen da nosi nešto bolje košulje i sl. u svome radu van doma. Muž, također, ne može toliko da smanji izdatke za svoju obuću kao što to mogu da učine žena i deca, koji po kući dosta nose jeftiniju obuću.

3 Kirija. Iz tabele (str. 121) vidi se veliko smanjenje izdataka za kiriju i kod radnika, i nameštenika i činovnika. Stvarno smanjenje ovoga izdatka u pojedinim grupama najbolje se uočuje ako uzmemo u obzir koliko se po čeljadetu izdaje na kiriju u porodicama bez dece: za 44 po sto manje izdaju radnici od nameštenika, a 47 po sto manje nameštenici od činovnika. Radnici su, znači, već u porodicama bez dece doterali svoju kiriju na minimum, ispod koga se može porodica da sputi uz veliku žrtvu.

Radničke porodice sa troje dece smanjuju svoj izdatak po čeljadetu za kiriju za 27.5 po sto, a one sa 4 dece za 41 po sto od onoga što daju za kiriju porodice bez dece. Sa troje dece može se još nekako živeti u istom ili malo većem stanu u kome se živelo bez dece. I kad dođe četvrto ili peto dete, ostali troškovi (hrana, odeća i dr.) sile porodicu na uzimanje jeftinijeg stana, ukoliko se ne povećaju njeni dohotci. Tako, dolazak četvrtog deteta pri istim dohotcima, izgleda, da pretstavlja najkritičniju fazu za gazdinstvo. Ova se pojava naročito opaža iz prikaza na sledećoj strani.

Kirija, vidi se, uz prva dva dohotka raste u gazdinstvu sa 3 dece, ali sa 4 dece ona pada i ispod onoga nivoa izdataka za stan porodice bez dece. Kod većeg dohotka ovi izdaci, naprotiv, rastu sa porastom samoga gazdinstva. Pošto je smanjenje kirije skopčano sa velikim poteškoćama (selenje i sl.), a naročito nemoguće u doba oskudice stanova, izdaci

Kirija po radničkom gazdinstvu

Dohodak	Relativni brojevi			
	Bez dece		3 dece	4 dece
	Maraka	relativni broj		
Ispod 3000	269	100	107	97
Od 3000 do 3600	340	100	105	92
3600 i više	354	100	105.5	124

za kiriju često ostaju nepromenjeni, ali se zato gazdinstvo skućuje u drugim svojim potrebama.

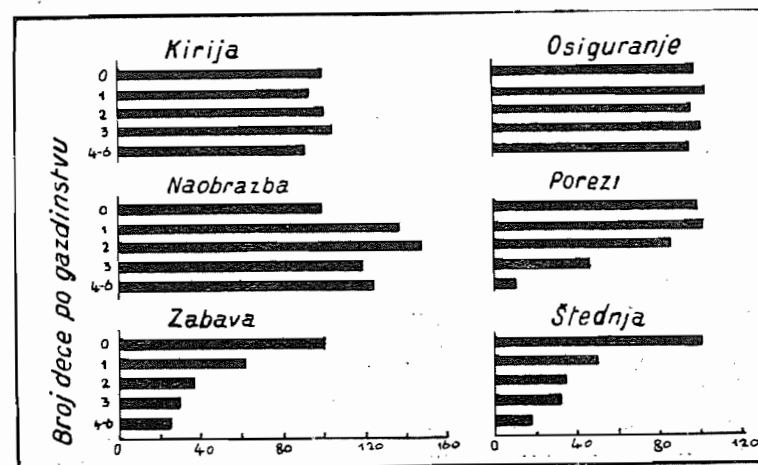
4 Nameštaj i održavanje stana. U gazdinstvu bez dece ovi izdaci iznose u nameštениčkim porodicama oko 95 po sto, a u činovničkim oko 115 po sto više nego u radničkim, Iako je taj radnički izdatak po čeljadetu vrlo nizak, ipak ga gazdinstvo sa 3 dece obara za 57.6 po sto od onoga što troši za ove svrhe porodica bez dece. Ovaj izdatak u gazdinstvima sa decom i kod nameštenika i kod činovnika pada na polovicu od onoga što se troši bez dece.

5 Ostali izdaci. I ovi opadaju kod svih grupa u gazdinstvima sa decom: kod radnika sa 3 dece za 43%, sa 4 dece za 55%; kod nameštenika za 45%, a kod činovnika za 47.5%.

Promena izdataka po gazdinstvu prema broju dece

(Gazdinstvo sa dohotkom od 3.000 do 6.000 RM)

Izdatak gazdinstva bez dece = 100

Sl. 7

Prema sl. broj 7 vidi se veliki pad izdataka za zabavu u porodicama sa decom. U svim slučajevima osiguranje približno ostaje na istoj visini. Porezi i štednja sve su manji. Naročito se jak pad štednje zapaža nakon rođenja prvog deteta.

§ 31 Merenje evolucije potrošnje budžetskim razmerima

Kako smo u prvom delu ove knjige naglasili, i potrošnja nije neka nepromenljiva pojava. Ona se menja u toku celoga društveno-privrednoga života, zajedno sa svojim faktorima koji je uslovljavaju. U tom slučaju govorimo o evoluciji potrošnje. To može biti evolucija narodne, svetske, seoske ili varoške potrošnje. Može biti samo evolucija potrošnje neke društvene klase ili samo neke sredine. Na ovom mestu u evoluciji vidimo izvesni razvitak potrošnje od slabijega boljemu, od nižeg ka višem stepenu. Koji je stepen niži, a koji viši, jest pitanje na koje se odgovara iznalaženjem načina merenja evolucije potrošnje.

Narodna potrošnja po glavi. U ekonomskoj literaturi dosta je primenjivan način merenja evolucije potrošnje jednoga naroda potrošnjom namirnica na glavu pojedinog stanovnika države u kojoj taj narod živi. Tako se, na pr., veli da je u Jugoslaviji godine 1925 (Dr. Bogić) potrošeno po glavi stanovništva 19 kg mesa. I zaista, ako se uzme u obzir da se u Sjedinjenim Državama S. Amerike na glavu godišnje troši 54.4 kg (Kenig), a zna se da i mi kao i Amerikanci spadamo u mesojede, onda znači da je naša potrošnja na nižem stepenu, da je siromašnija negoli američanska. Iz ovakvih brojaka mi ipak ne možemo znati koje su grupe dohodaka pojele najviše toga mesa. Ima dosta imućnih ljudi koji svaki dan pojedu po pola kile mesa, odnosno godišnje oko 180 kg, tako da sama ta osoba u našoj statistici jede meso za 20 ljudi. Ovakvi brojevi mogu da budu orijentacija za proizvodnju jednoga naroda, a za potrošnju samo utoliko ukoliko se iz njih može videti računsko srednje blagostanje ili siromaštvo jednoga naroda. Kada se kaže da se u nas troši samo 19 kg godišnje mesa po glavi, onda znači dnevno samo 52 grama. Niko ne kupuje na dan toliko malu količinu. Ko kupi mesa, kupi najmanje 500 grama, a to znači da jedan kupuje, a drugih 9 ne kupuje nikako.

Tačnim i po opsegu sastavljanja dalekosežnim budžetima mi, ipak, dolazimo bliže tačnijoj meri evolucije potrošnje pojedinih društvenih grupa, a preko ovih i srednjoj potrošnji jednoga naroda. Mi smo videli da nam veličina poje-

dinih budžetskih razmera mnogo kaže. Tako na pr. veliki razmer za hranu znak je niže, siromašnije potrošnje. Kada u budžetu naših pilanskih radnika čitamo da se oko 74 po sto svih izdataka troši samo za hranu i piće, onda nam nije teško znati da vrlo malo ostaje za sve ostale potrebe, za stan, odeću, obuću, ogrev, osvetljenje, naobrazbu, negu zdravlja, zabavu i razno. Kad bi se uzeo celokupni mesečni dohodak jedne radničke porodice na pilani 600 dinara, onda znači da 450 dinara ide samo za hranu, a samo 150 dinara ostaje za sve druge potrebe. Ko prima 2000 dinara mesečno, neće sigurno tri četvrtine svojih izdataka dati za hranu, nego kudikamo manje, recimo oko 50 po sto.

Upoređenje budžetskih razmera za hranu. Videli smo iz nemačkih podataka za 1927—1928 da je budžetski razmer za hranu iznosio kod radnika 40, kod nameštenika 34.4, a kod činovnika 33.7 po sto svih izdataka. Jasno je, kada i ne bismo znali na koga se ove razmere odnose i koliki su prihodi tih triju grupa, da je potrošnja sa razmerom za hranu od 33 po sto na višem stupnju negoli ona sa razmerom od 40 po sto. Još je jasnije, kada se zna da je i 40 po sto razmer za hranu nizak način života, da je potrošnja naših pilanskih radnika sa 74%-nim razmerom za hranu na toliko niskom stupnju na kome se čovek može da hrani samo kukuruznim brašnom, krompirima, malom količinom loja ili slanine, sa nešto pirinča itd.

Primeru radi, upoređićemo ukratko stupanj potrošnje sa budžetskim razmerom za hranu 74 po sto sa onim od 40 po sto. Stvarno govoreći, upoređićemo potrošnju nemačkog radnika za koga je državnim statistikom 1927—1928 utvrđen razmer 40 i našeg pilanskog radnika sa razmerom od 73.35 po sto. Iz slike broj 5 vidi se da 40%-ni razmer daje hranu i piće iz beloga i crnoga hleba, dosta mleka, mnogo margarine, jaja, dovoljno mesa, čokolade, povrća, voća i dr. Po tome razmeru ostaje i 13.3 po sto svih izdataka za odeću, 10.7% za kiriju i 36% (dakle nešto manje od razmera za hranu) za sve druge izdatke. Po Branku Tadiću¹⁾, razmeru od 73.35 po sto za hranu odgovara ovaj jelovnik naših pilanskih radnika u postocima svih izdataka za hranu i piće: beloga brašna 18.02, kukuruzna 8.62, pasulja 2.13, krompira 7.75, luka 1.15, šećera 8.52, kafe 6.40, masti i loja 5.99, slanine 0.78, soli 1.12, pirinča 0.98, mesa 9.06, zeleni i začina 0.65, praznih kesa (ove mu mere i naplaćuju trgovci) 0.40, mleka 3.06, iz ekonomije (svoja bašča i dr.) 4.80, rakije 7.17 i duvana 13.40, svega

¹⁾ Položaj radnika u industriji drveta, str. 94

100. Broj 8.52 za šećer i 8.52 za kukuruzno brašno ne znače na pr. da se isto toliko troši šećera koliko i kukuruzna brašna nego da se za te dve namirnice izdaje podjednako novaca. Zna se da se za pare koliko se izda za 1 kg šećera može kupiti oko 10 kg kukuruzna brašna. Sledeća raspodela te iste hrane, razmera 73.35 po sto, u gramima dnevno po konzumnoj jedinici daje pravu sliku stupnja na kome se nalazi potrošnja ljudi koji se tako hrane:

Belo brašno	273.3	grama
Kukuruzno brašno	291.1	"
Mast	21.68	"
Pasulj	32.87	"
Šećer	24.76	"
Slanina	3.76	"
Meso	44.04	"
Krompir	196.35	"
Rakija (dl)	0.16	"
Luk	13.69	"
Pirinač	8.70	"
Mleko (litara)	0.10	"
Jaja	0.29	"
Loj	5.725	" ¹⁾

Raspodela svih drugih izdataka osim hrane, čiji je razmer 73.35 po sto, izgleda ovako: „Težište radničkih izdataka nalazi se u ishrani. Pa ipak se među radnicima uopšte ne troše makaroni, sir, kajmak, maslac, kobasice, šunka, čokolada, marmelada, riba, južno voće, a nijedna porodica nije spravljala zimnicu od povrća i voća. Među izdacima za odevanje i obuvanje izdato je samo 2.261 dinar na 72 glave kroz godinu dana. Za kulturne potrebe izdato je svega 272 dinara i to čisto na papir i koverta za pisanje i marke za poštarinu tih pisama i poštarinu za slanje novca, a za održavanje čistoće izdato je kod sviju porodica (16 porodica) 2.135.25 dinara ili 2.09% od sviju izdataka. Radnici uopšte nisu u stanju, kako ovi budžeti pokazuju, da odvoje neku paru za uređaj stana, ili za kuhinjsko posuđe, ili za predmete nužne za održavanje čistoće u stanu, niti za održavanje svoje čistoće. Osim sapuna i izdataka za brijanje i šišanje oni nisu trošili ništa za tu svrhu. Zube uopšte ne peru i ne troše za pastu ili četke za zube... Radničke porodice nisu ništa izdale zimi za kupanje, iako na strugari nema banja.“²⁾

¹⁾ Tadić, na p. m., str. 113.

²⁾ Tadić, str. 87.

§ 32 Vremenska evolucija narodne potrošnje

Ako se dugogodišnjim budžetiranjem na najširoj osnovi prate promene budžetskih razmera, mogu se opaziti izvesne pojave po kojima se može oceniti tok potrošnje dotičnoga naroda. Da bi se budžeti iz raznih vremena mogli upoređivati, potrebno je da budu sastavljeni ne samo na osnovi jednakih načela, nego i pod okolnostima normalne narodne i pojedinačne potrošnje.

Mogućnost upoređenja budžetskih razmera zavisi na prvom mestu od tehničke organizacije sprovađanja budžetske ankete. Skupljanje podataka može samo da se vrši po gazdinstvima koja su u svojoj grupi dohotka prosečno normalna. Tako, ne mogu se uzeti u obzir gazdinstva koja imaju potstanare, u kojima pored domaćina napolju zarađuju i ostala čeljad, čiji su dohoci nestalni i sl. Mogu se, dalje, uzeti u račun samo one porodice koje tipično predstavljaju dotičnu sredinu sa svim njenim navikama, načinom života i društvenom kulturom. U red takvih porodica, na pr., ne mogu spadati one radničke porodice koje su se upravo doselile sa sela i nisu se još aklimatizirale u novoj sredini. Ima također radničkih porodica koje su upravo proizašle iz redova malih zanatlija, sitnih posednika i drugih društvenih grupa. U samim radničkim, službeničkim i činovničkim redovima vrši se neprestana unutarinja migracija ili kretanje, tako da se u svakoj porodici ne može da nađe onaj stabilan način potrošnje čiji bi podaci mogli da uđu u anketu.

Naročitu ulogu u vrednosti budžetskih podataka igra sama struktura gazdinstva. I porodica, kao i sve ostale društvene zajednice, ima svoje faze u kojima se razvija. Inokosan domaćin, koji je mlađi od 20 godina, kao najamni radnik teško izlazi nakraj sa svojim dohotkom. Čim pređe dvadesetu godinu i sve do dvadesetpete, njegovo se samačko gazdinstvo malo popravlja. Kada se oženi, opet zalazi u slabiju fazu svoga gazdinstva u kojoj jedva sastavlja kraj s krajem. Dolaskom dece, ukoliko se ne povećavaju dohoci, položaj mu se sve više pogoršava. Kada deca počnu zarađivati, gazdinstvo zalazi u fazu oporavaka. Čim deca izađu iz roditeljske kuće i pređu svome samostalnom gasdinstvu, staro roditeljsko gazdinstvo počinje nanovo da slabi. Na ljudima je koji sprovodaju anketu da izaberu gazdinstva sa normalnom srednjom fazom, pa da opet pri kasnijim anketama uzmu u obzir gazdinstva istih osobina.

Budžeti čiji se razmeri upoređuju treba, dalje, da budu sastavljeni u vreme koje odgovara normalnoj fazi opštega privrednoga života. Tako ne mogu se sprovesti budžetske ankete u doba kriza, depresija i visokih konjunktura, kao ni u fazama velikih inflacija i deflacija novca, neredovnih

političkih prilika, ratova i sl. Najzgodnija je za anketu ona godina koja upravo dolazi na početak faze poleta, visokih cena i plata. U ovom pogledu normalna je i ona godina koja je pri koncu privrednog oporavka.

Po svome opsegu, tačnosti i vremenu naročito se danas ističu belgijski i američanski budžeti. Belgijski budžeti idu unazad sve do sredine 19. stoleća, a američanski počinju sa koncem toga stoleća. Znači, i jedni i drugi protežu se na dovoljno velik period da možemo po njima slediti evoluciju potrošnje u tim zemljama. I nemački budžeti u tome pogledu ne bi iza njih nimalo izostali, da nisu posleratne neredovne političke, valutne i druge ekonomske prilike omele kontinuitet, inače brižljivo vođenih, nemačkih službenih anketa.

Belgijski primer evolucije potrošnje. Belgijski budžeti u sledećoj tabeli proizlaze iz tri ankete: dve ankete iz godine 1853 i 1891, koje je godine 1895 uporedio i ispitao Ernst Engel u svome delu „Troškovi života belgijskih radničkih porodica pre i sada“; i anketa iz godine 1928—1929 Ministarstva industrije, rada i socijalne skrbi. Razmak je između svake ankete po 38 godina. Prva iz godine 1853 pada na početak velike faze poleta, visokih cena i plata. 1891 godina je pri koncu krize, a 1929 na koncu faze poleta.

Izdaci kućnih gazdinstava u Belgiji (% svih izdataka)

Godine	1853	1891	1929
Broj domaćinstava	199	188	116
Veličina gazdinstva	14.1	15.2	12.4
Hrana	64.2	61.3	58.2
Odeća i pranje	14.6	14.5	15.4
Stan, nameštaj, itd.	7.5	9.6	9.1
Osvetljenje, grejanje	5.5	5.2	4.9
Zdravlje, toaleta, higijena	1	1.2	1.3
Intelektualne i moralne potrebe	1.7	1.9	3.9
Zabava	3.9	5.7	5.4
Razno	1.6	0.6	1.8
	8.2	9.4	12.4
Svega	100	100	100

I u jednom i drugom razdoblju razmer hrane nešto opada, i to oko 5% od prvog do drugog perioda i od druge do treće ankete. Znači vrlo mali napredak potrošnje ovih gazdinstava. Iz ovih brojaka o hrani svakako ne može se videti koje su nove namirnice ušle u tamošnji radnički budžet, što bi onda predstavljalo i izvestan napredak. Potrošnja odeće nešto je porasla u poslednjem periodu poleta.

Ako uporedimo zbir poslednje 4 stavke, videćemo da su one, znači na račun hrane, bile u porastu: od prve ankete do druge za 13%, a od druge do treće za 32%.

Američanski primer evolucije potrošnje. Kako smo ranije spomenuli, u Sjedinjenim Državama S. Amerike imamo danas dosta opsežnih i veoma dobro organizovanih budžetskih anketa. U sledećoj tabeli vide se radnički budžetski razmeri, koji jasno govore o znatno većem stupnju radničke potrošnje nego što je u Evropi:

Raspodela izdataka u S. D. S. Amerike

Budžetske stavke	1895—1896	1902	1907	1918—1919	1930
	godina	godina	godina	godina	godina
	423 gazdinstva 4.2 čeljadeta po 1 gazd.	11156 gaz. 5.4 čeljadi po 1 gazdinstvu	383 gaz. 5.4 čeljadi po 1 gazdinstvu	12096 gazd. 4.9 čeljadi po 1 gazdinstvu	100 gazd. 4.5 čeljadi
Hrana	46.2%	43.1	43.9	38.2	32.3
Odeća	13.9	13	13.8	16.6	12.2
Stan	17.3	18.1	20.2	13.4	22.6
Ogrev—osvetljenje	6.5	5.7	4.9	5.3	6
Nameštaj, posude i drugo	16.1	20.1	17.2	5.1	5.2
Razni izdaci				21.4	21.7
Svega	100	100	100	100	100

Podaci za gornju tabelu uzeti su iz budžeta: 1) za g. 1895—1896 — anketa u *Wisconsin-u*, koja se odnosi na 423 porodice sa prosečnim dohotkom od 536 dolara; 2) za 1902 godinu — *United States Bureau of Labor, 1900—1902* — obuhvaćeno 11.156 porodica, 12 grupa dohodaka, počevši sa dohotkom nižim od 200 pa do 1200 dolara. Ovde je uneta srednja vrednost svih 12 budžeta. 3) Godine 1909 objavio je *R. C. Chapin* u knjizi *The standard of Living among Workingmen's Families in New-York City* značajnu analizu 400 radničkih porodičnih budžeta u gradu New Yorku i to za 1907 godinu. *Chapin* zaključuje da u New Yorku te godine nije mogao dohodak od 800 dolara da podmiri minimalni standard života. Misli da je svota niža od 22 cente na dan po osobi za hranu nedovoljna. Veli da rasne diferencije u budžetima igraju važnu ulogu, tako da Česi, Austrijanci, Rusi i Talijani počinju da štede i pokazuju višak kod dohodaka većih od 700 ili 800 dolara. Njegova tabela obuhvata dohotke od 400, 500, 600, 700, 800, 900, 1000, 1100, i 1200 dolara. 3) 1918—1919 — anketa Biroa

za radničku statistiku¹⁾. 4) za 1930 — odnosi se na standard života nameštenika Fordova preduzeća u *Detroit-u*.

Svi su ovi budžeti vidan dokaz napretka radničke potrošnje u Americi. Kao glavna karakteristika toga napretka jest svakako budžetski razmer hrane koji je za 35 godina opao od 46.2 na 32.3, odnosno oko 30%. Godine 1907 i 1930 visok je razmer stana, tako da ta stavka, pored porasta od 30% od god. 1896 do 1930, u godini 1930 stoji ispod same hrane za 43 po sto. Dok u naših pilanskih radnika samo za hranu ide preko 70 po sto svih izdataka, dotle se u ovoj zemlji svi ostali izdaci bez hrane penju skoro na 70 po sto!

¹⁾ Cost of Living in United States, U. S. Bureau of Labor Statistics, 1924, p. 5.

VII glava: Troškovi života

§ 33 Trošak života i njegov uticaj na realni dohodak

Na ovome se mestu sastaju i međusobno povezuju pitanja standarda života, nivoa cena i budžeta. Ono što smo pod standardom života govorili o minimalnim količinama dobara za podmirivanje pojedinih delova naše potrošnje (stana, hrane i dr.), to na prvom mestu ovde uzimamo u obzir. Budžetka učenja svode te delove naše potrošnje na normalne omere, obzirom na sredinu, vreme, veličinu porodice i dr. Kada tako sredena dobra podvrgnemo pod promene nivoa cena namalo po raznim sredinama, onda nam takvi računi približno pokazuju koliko novaca u određeno vreme i na određenom mestu stoji način života izvesnoga standarda. Ako tako dobivenu novčanu cenu uporedimo sa onim što smo stvarno zaradili, tj. sa svojim nominalnim dohotkom, onda će nam dobiveni količnik pokazati kolika je u to isto vreme bila naša realna najamnina ili plata. Znači da treba na ovom mestu da se upoznamo čisto sa načinom izračunavanja troškova izvesnoga načina života, u određeno vreme i na određenom mestu.

Sa promenama nivoa cena, standarda života i budžetskih razmera menjaće se stalno i trošak života.

Nivo cena. Nivo cena, kako smo videli, menja se svakodnevno. Zato je svakako potrebno u ovom računu uzimati stalno u obzir barem mesečne promene cena kao prosečne vrednosti onih cena koje su bile u toku pojedinog meseca. Rezultati samoga računanja mogu se objavljivati i tromesečno (na pr. u martu, junu, septembru i decembru) ili mesečno, ali u samo računanje ulaze svakako dnevne promene, ili barem one na 1 i 15 u mesecu.

Pošto se ovde radi isključivo o nabavljanju robe u detaljnoj, bilo privatnoj ili zadružnoj trgovini, to se uzimaju u obzir samo cene namalo. Ako hoćemo da imamo tačan trošak života cele države, onda je potrebno da se skupe cene i iz svih krajeva te zemlje. Pri tome treba da se uzmu

i cene po velikim i malim mestima, i to ako ne iz svakoga mesta, a ono barem iz onih mesta po čijim se cenama namalo ravna jedno celo unutarnje privredno područje. Po velikim gradovima treba da bude što veći broj (recimo dvadesetak u Beogradu) prodavalaca istoga artikla od kojih uzimamo cene. Pri tome uzeti u obzir cene po zavučenim gradskim ulicama, navike stanovništva u kupovanju i načinu potrošnje pojedine robe (na pr. negde se više troši pekarski hleb, a negde se on mesi doma i sl.). Iz svih tih cena stvara se onda srednja cena.

Tačnost troška života, naravno, zavisi mnogo od toga odakle se uzimaju cene. Pojedini statistički uredi imaju svoje naročite agente koji dnevno obilaze razne prodavnice i tako prikupljaju cene. Možemo se osloniti i na cenovnike potrošačkih nabavilačkih zadruga. Takvi agenti saznaju i za visinu kirija, obilazeći razne stanove. Kirije se mogu donekle saznati i u poreskim upravama. Narodna banka za svoj indeks cena u trgovini namalo služi se cenama raznih artikala koje troši beogradske stanovništvo. Banka dobiva cene delom iz statističkog oteka Beogradske opštine, a delom od najvećih trgovačkih firmi u Beogradu.

Budžetski razmeri u trošku života. Tačnost izračunavanja troška života mnogo zavisi od toga u kome će se razmeru uzimati u obzir pojedini delovi toga života. Videli smo da raznim grupama priroda na raznim mestima i u različito vreme odgovaraju i različiti budžeti. Trošak života sa velikim budžetskim razmerima za hranu, a minimalnim za ostale delove potrošnje biće svakako jeftiniji od onih budžeta gde pretežan deo budžeta ide na stan, odeću, obuću, zabavu i razno. Da se ne bismo na ovom mestu ponavljali, uglavnom i ovde dolaze do izražaja budžetske različenosti koje potiču od uticaja dohotka, veličine porodice itd.

Kao osnovicu možemo uzeti bilo stvarne budžete koji su se dobili anketiranjem, bilo standard-budžete koji se sastoje po onim veličinama koje nameće sam standard života. Prvi se uzimaju onda, ako hoćemo da relativnim ili indeksnim brojevima pratimo promene troškova izvesnoga stvarnog načina života koji je izvesna budžetska anketa zatekla, obzirom na stvarne veličine raznih dohodaka. Tako na pr. indeksni brojevi koje sastavlja Biro radničke statistike u Sjedinjenim Državama S. Amerike ima za osnovicu budžet iz godine 1918—1919, i to: za hranu 38,2, za odeću 16,6, za stan 13,4, za ogrev i osvetljenje 5,3, za nameštaj i uređaj stana 5,1 i za razno 21,3.

Ako hoćemo da upoređujemo stvaran način života izvesne društvene grupe sa onim šta bi po standardu trebalo za održanje njenoga života, onda sastavljamo standard bu-

džete. U našem slučaju, ako bismo budžetski poredili sve ono što smo pod standarom života istakli kao minimum egzistencije, onda bismo imali pred sobom ovakav budžet. Sastavljanje standard-budžeta kao osnovice izračunavanja troškova života poželjno je naročito onda kada hoćemo da opravdamo izvestan minimalan dohodak ispod koga potrošnja prelazi u oskudicu. Standard-budžet potreban je na ovom mestu uvek onda kada se iznalazi visina realnog dohotka.

U zemljama gde je stvaran budžet u doba anketiranja mogao biti oglašen kao normalan, odnosno kao dovoljan za zadovoljenje potreba standarda života pojedine grupe dohotka, onda se takav budžet i zadržava kao računaska baza za izvesno dulje vreme, dok nove prilike ne uslove promene u načinu života. Naprotiv, u zemljama gde opšte javno budžetsko anketiranje nije sprovedeno, onda je objektivno sastavljen standard-budžet najbolja podloga.

Faktor konzuma. Trošak života merimo procenjivanjem količina onih dobara koja obuhvaća budžet potrošnje isvesne sredine. Ako se meri život za celu zemlju, potrebno je da se ona u ovom pogledu podeli na područja koja se međusobno razlikuju u potrošnji dobara po vrsti. U jednom kraju neko dobro može imati veću važnost, a u drugom to isto dobro može biti da se slabo i upotrebljava. Količina nekog dobra koliko ga prosečno u jednom kraju troše porodice sa 4 čljadi na mesec zove se faktor konzuma. Tako na pr. ako se troši u takvoj porodici mesečno 30 kg bijelog

Primer faktora konzuma za životne namirnice u porodičnoj godišnjoj potrošnji Sjed. Država Sev. Amerike

Namirnice	Sjedinjene Države	Severni Atlantik	Južni Atlantik	Severno Centralno područje	Južno Centralno područje	Zapad
Pečenica	70	70	61	73	63	70
Šunka	55	48	111	44	124	38
Belo brašno	454	416	568	479	653	301
Maslo	117	119	102	124	89	109
Krompir	882	828	666	11098	798	618

pšeničnog hleba, kave 750 grama, šećera 4,5 kg itd., onda te brojke 30,075 i 4,5 predstavljaju faktore konzuma dotičnih dobara. Pri merenju troška života, znači, procenjujemo svako dobro po tim faktorima.

Iz tabele (na str. 135) vidi se kako je „United States Bureau of Labor Statistics“ za godinu dana na pojedina američka potrošačka područja raspodelio faktore konzuma u svojem indeksu cena na malo za životne namirnice.

Ako uzmemo kao bazu merenja standard-budžet, onda će se faktori konzuma za pojedina dobra poklapati u celosti sa onim količinama koje smo naznačili kao minimalne u današnjem standardu života.

§ 34 Indeksni brojevi troškova života

Sa promenama cena menja se i novčana veličina troškova života. Da bi se te promene mogle lakše prikazati, one se poput cena izražavaju u indeksnim brojevima. I ovde ostaje način sastavljanja indeksnih brojeva isti kao i kod indeksa cena. Samo u indeksu troškova života uzimaju se dobra u obzir po svojoj važnosti u budžetu koji se uzima kao osnovica i u svojim faktorima konzuma.

Podaci koji se dobiju za troškove života na pomenute načine u početnoj godini sastavljanja indeksa uzmu se kao baza, odnosno kao 100. Kasnije promene izračunavaju se u postocima osnovne godine. Tako dobiveni brojevi predstavljaju indeks troškova života. I ovde je glavno da se pazi na nepromenljive izvore cena, faktora konzuma, načine računanja i drugo.

Češće se puta ovaj indeks označava kao indeks kupovne moći potrošačeva dinara. Ustvari on to i jest, pošto ubuhvata tačno ona dobra koja potrošač kupuje sa svojim dinarom. Ne treba samo zamenjivati kupovnu moć potrošačeva dinara sa kupovnom moći potrošača. Kupovna moć potrošača zavisi i od broja dinara koliko ih ima pojedini potrošač i od cena dobara koja će se kupovati tim dinarima. Kupovna moć potrošačeva dinara zavisi samo od cena dobara, pa raste sa padanjem, a opada sa porastom tih cena.

U našoj državi Radnička komora u Zagrebu objavljuje mesečno tzv. Totalni indeks troškova života sa bazom 100 u zlatu jula 1914 godine, i to: a) za 1 odraslog muškog radnika, i b) za radničku porodicu od 4 člana. Taj se indeks ovih godina kretao ovako: (Vidi sledeću tabelu, str. 137).

I indeks pod a) i onaj pod b) svedeni su godine 1914 (juli) na istu veličinu, ali se ipak u svojim kasnijim promenama ne slažu. To dolazi odatle što se razlikuju u količinama i vrstama dobara, tako da promene cena potpuno jednako ne utiču na troškove života.

Indeksni brojevi, na pr., u godini 1935 znače: a) broj 81: za 19 po sto bio je te godine jeftiniji trošak života jednoga radniku negoli 1914 godine; b) broj 78: za 22 po sto

Totalni indeks troškova života zagrebačke Radničke komore

U mesecu julu	a) za 1 radnika	b) za porodicu od 4 čljadi
Godine 1914	100	100
„ 1930	159	153
„ 1931	146	141
„ 1932	124	118
„ 1933	87	84
„ 1934	81	77
„ 1935	81	78

bio je život radničke porodice sa 4 čljadi jeftiniji u godini 1935 (juli) nego u julu 1914.

§ 35 Primer troškova života našeg nameštenika

Na osnovu veličina koje smo izneli u standardu života ovde ćemo primerom pokazati kako se mere troškovi života. Kao osnovu uzećemo projekat budžeta: minimalnih mesečnih troškova života porodice privatnog nameštenika od 4 člana (otac, majka i dvoje dece) To je šema broj 3 iz pomenutog članka Benke Artura Grade „Prinos k pitanju uzakonjenja minimalnih nadnica i plata“ (Nacrt zakona o minimalnim nadnicama i platama), Radnička Zaštita, broj 2, 1935. Mi smo još u šemu uneli osiguranje, štednju i nameštaj. Grado je uzeo cene u Savskoj banovini u maju 1934 godine. Cene su, uglavnom, srodne onim i u drugim banovinama, a također i faktori konzuma. Pri sastavljanju indeksa treba samo imati u vidu i šire područje cena i konzumnih faktora, a i izbor osnovne godine da vodi računa o tome da to bude normalna godina, u koju ne padaju ni kriza ni visoka konjunktura. Znači, godina 1934 ne bi bila pogodna za naš račun.

Kod hrane faktori su konzuma brojevi jedinica one mere (kg ili komada) koji se troše mesečno. Pri sastavljanju indeksa cene će se uvek obračunavati u ovim količinama. Umesto nabiranja zeleni, začina, artikala za užitak, duvana i pića dodato je na sve troškove hrane 25%.

Kod odeće i obuće najpre su troškovi izračunati za muškarca, pošto njegova odeća i obuća nije tako raznovrsna kao ženina. Pre rata mogao se jedan kaput po tadašnjem kvalitetu nositi i pet godina, a posle rata smanjena mu

Minimalni troškovi života oženjenog nameštenika
u maju 1934 god. (muž, žena, 2 dece)

Vrsta dobara	Mera	Faktor konzuma	Cena	Dinara
I Hrana				
hleb (beo)	1 kg	30.—	3.50	105.—
krompir	1 kg	15.—	1.25	18.75
pasulj	1 kg	6.—	3.60	21.60
pirinač	1 kg	4.—	6.—	24.—
šećer	1 kg	4.50	15.—	67.50
govedina	1 kg	15.—	11.66	174.90
riba	1 kg	4.—	7.—	28.—
mast	1 kg	4.50	16.50	74.25
mleko	1 l.	45.—	2.—	90.—
sir (trapist)	1 kg	1.—	18.78	18.78
maslac	1 kg	0.75	18.66	14.—
jaja	1 kom.	15.—	0.57	8.55
voće	1 kg	10.—	3.50	35.—
kava	1 kg	0.75	52.—	39.—
kavina primesa	1 kg	1.50	16.—	24.—
so	1 kg	0.90	3.50	3.15
razno: 25%				186.62
Svega za hranu				933.10
II Odeća i obuća:				
za muške:				
1 zimski kaput	1 kom.	1/60	1200.—	33.33
2 odela	1 gar.	1/12	900.—	150.—
3 košulje	1 kom.	"	65.01	16.25
3 gaće	1 kom.	"	44.20	11.05
6 pari čarapa	1 par	"	16.67	8.33
2 para cipela	1 par	"	180.—	30.—
1 šešir	1 kom.	"	100.—	8.71
Za ženu: 60%				154.60
Za 2 dece: 40%				103.07
Svega odeća i obuća				515.34
III Stan:				
mesečna kirija				500.—
IV Nameštaj:				
2 sobe	1 gar.	1/240	6000.—	50.—
posteljina	1 gar.	1/120	2400.—	20.—
kuhinja i posude	1 gar.	1/120	4800.—	40.—
održanje i dr.				90.—
Svega nameštaj				200.—
V Oгрев i osvetljenje:				
bukovo rezano drvo	1 kg	500.—	0.27	135.—
električno svetlo	1 kv	5.—	4.70	24.05
Svega				159.05
VI Štednja i osig.:				
VII Razno:				
za higijenu, kult. potrebe, odgoj, razonodu				213.03
Svega: I—VII				2.700.—

je upotreba na 3 godine, odnosno na 60 meseci, što u račun ulazi kao 1/60 na mesec. Za ženu je uzet dodatak od 60% na troškove odeće i obuće koje muž potroši, a za dvoje dece 40%.

Kod nameštaja imamo također što se tiče faktora konzuma posla sa razlomcima. Pretpostavili smo nameštaj za 2 sobe (spavaća i trpezarija) po 6000.—d. Ako uzmemo da taj nameštaj može da traje 20 godina ili 240 meseci, onda na 1 mesec kao faktor konzuma otpada 1/20. Isto tako i za kuhinjski nameštaj i posude. Posude može da se popunjuje iz stavke održanje nameštaja, gde pored održanja ulaze i troškovi krečenja, ribanja, banje i sl.

Kod osiguranja smo predvideli minimalne iznose: 1) 1 stipendija za dete od 3 godine, kad pođe na visoku školu, starost oca 35 godina, Tarifa Saveza n. z. d. s. Zadržno osiguranje 4 a, što iznosi mesečno premije d 110.50. — 2) Miraz kćerki, kojoj ima sada 5 godina, vreme 15 godina, otac 35 g., svota 10.000 d. (Tar. 4). — 3) Mesečna stalna vezana štednja od din. 19.48 uz 4%, koja nakon 25 godina ima da donese 10.000 d.

Prema toj tabeli (str. 139) možemo sastaviti sledeći standard budžet:

Standard budžet namešteničke porodice sa 4 člana g. 1934
u Jugoslaviji (meto bez poreza)

Naziv stavke	Mesečni trošak	Razmer u %
1 Hrana	Din. 933.10	34.56
2 Odeća i obuća	" 515.34	19.08
3 Stan	" 500.—	18.52
4 Nameštaj, održanje itd.	" 200.—	7.41
5 Oгрев, osvetljenje	" 159.05	5.89
6 Osiguranje, štednja	" 179.48	6.65
7 Razno	" 213.03	7.89
Ukupno	Din. 2700.—	100

Primer indeksa našega troška života. Ako bismo hteli da iz podataka tabela na str. 138 i 139 počnemo voditi mesečne indeksne brojeve troškova života iste namešteničke porodice, onda bi trebalo da posle maja 1934 nastavimo sa procenama u junu, julu itd. 1934. Pošto nemamo cena u tim mesecima, mi ćemo uzeti u obzir promene koje iskazuje Indeks troškova života zagrebačke Radničke komore. Sa računom ćemo proslediti do oktobra 1934 godine.

*Promene indeksa troškova života Radničke komore
u Zagrebu od maja do oktobra 1934*

Godina 1934	Indeks komore	Kretanje troška života	Novi indeks
maj (jula 1914=100 u zlatu)	78	2700.—	100.—
juni	79	2734.83	101.29
juli	77	2665.17	98.71
avgust	76	2631.76	97.44
septembar	79	2734.83	101.29
oktobar	75	2596.32	93.16

U mesecu junu indeks Komore porastao je od 78 na 79, što iznosi 1.29 po sto. Za toliko smo povećali troškove života, a naš se indeks popeo na 101.29 itd.

§ 36 Izračunavanje realnog dohotka

Ranije smo, govoreći uopšte o realnom dohotku, rekli da u nj spadaju sva ona dobra i sve one usluge drugih ljudi koje u izvesno vreme stoje nekoj osobi na raspolaganju da ih potroši. Kada je govor o realnoj najamnini ili plati, onda se misli na to da li je njena novčana ili nominalna veličina (nominalna najamnina) dovoljna, odnosno tolika da se njome mogu nabaviti sva ona dobra koja spadaju u trošak života onoga koji prima tu najamninu ili platu. Realna najamnina ili plata izračunava se tako da se troškovi života uporede sa nominalnom najamninom ili platom.

Na primer: rekli smo da minimalni mesečni troškovi porodice sa 4 čljadi nameštenika iznose u maju 1934 godine d. 2700.—. Indeks cena namalo Narodne banke bio je u tome mesecu (1926 = 100) 71.1, a u decembru 1935 popeo se taj indeks na 73.1, odnosno za 2.81%. Za taj procenat povećan trošak života penje se u decembru 1935 na d. 2775.87. U decembru 1935 profesor VI grupe sa 2 dece primio je neto plaće, po odbitku poreza i kuluka za 1 mesec, d. 2.473.20. Na osnovu gornjeg troška života, koji radnički krugovi smatraju kao minimum egzistencije za sebe, izračunaćemo realnu platu toga profesora. Upoređenje dobijemo po ovoj formuli:

$$2.776 : 2.473 = 100 : X$$

$$X \text{ (realna plata)} = \frac{2.473 \times 100}{2.776} = 89$$

Znači da je u to vreme bila realna plata profesora za 11% ispod troškova života nameštenika za koga je na toj visini tražen radnički zakonski minimum egzistencije. Napominjemo da je to plata I razreda skupoće.

Pošto se trošak života iskazuje indeksnim brojevima, obično se i realna najamnina ili plata izračunava prema tim brojevima. U tom slučaju stvaramo sebi tri indeksa: troškova života, nominalne plate ili najamnine (tzv. indeks novčanog radničkog dohotka) i realne najamnine ili plate. Upoređivanjem indeksa troškova života sa novčanom ili nominalnim indeksom dobijemo realni. Radnička i činovnička statistika, ustvari, treba da obuhvati ova sva tri indeksa i da ih redovito vodi.

Ostaćemo pri gornjem primeru. Pretpostavićemo da je plata profesora VI grupe u maju 1934 bila tolika koliki je bio i predračun troškova života nameštenika, tj. 2700.— d. Ustvari bila je 2720 d, dakle za 20 dinara samo veća. Kao novčani apsolutni dohodak javlja nam se ovde 2700 d, te ćemo ga za sastavljanje indeksa plata označiti kao 100. Do decembra 1935, kako smo gore videli, ta je plata opala na d 2473, odnosno za 8.4%. U decembru 1935 bio bi, dakle, ovakav indeks plata (sa bazom 100 u maju 1934) 91.6.

Za sastavljanje i vođenje realnog indeksa plata isto tako uzimamo kao bazu maj 1934. Pošto je tada plata svedena na 100 i trošak života isto na 100, to po pomenutoj formuli izlazi da je tada i realni dohodak iznosio 100. Da bismo u decembru 1935 dobili indeks realne plate, upoređujemo

$$102.81 \text{ (indeks troška)} : 91.6 \text{ (i. plata)} = 100 : X$$

$$X \text{ (realni indeks)} = \frac{9160}{102.81} = 89$$

Isti smo broj dobili i pri ranijem računanju.

Realni se dohodak, prema našim računima, izračunava na dva načina:

1) Njegov procentualni deo troškova života dobije se tako, ako novčanu veličinu sadanje plate pomnožimo sa 100, pa dobiveni produkt podelimo sa novčanom veličinom sadanjega troška života.

2) Indeks realne plate izračuna se tako, ako se istovremeni indeks novčane plate pomnoži sa 100, pa se taj produkt podeli sa istovremenim indeksom troškova života.

Kretanje realnih najamnina u svetu. U međunarodnoj statistici realnih najamnina uzima se kao baza obično najamnina u Engleskoj, odnosno 100. Engleske i američanske realne najamnine, svedene na 100 u periodu od 1910 do 1919 kretale su se ovako: (Vidi sledeću tabelu, str. 142).

Godine	Realne najamnice u Vel. Britaniji	Realne najamnice u Sj.D.S. Amerike
1790—1799	37	
1800—1809	41	
1810—1819	41	
1820—1829	47	46
1830—1839	47	48
1840—1849	49	56
1850—1859	58	52
1860—1869	63	53
1870—1879	74	77
1880—1889	84	85
1890—1899	98	103
1900—1909	102	103
1910—1919	100	100

Ako uzmemo realnu najamninu u Londonu g. 1927 kao 100, ona je tada bila: u Filadelfiji 178, Kopenhagenu 106, u Amsterdamu 87, u Berlinu 67, u Madridu 54, u Parizu 53, u Rimu 43 i u Lisabonu 41.

III DEO

ORGANIZACIJA POTROŠAČKOGA GAZDINSTVA

Prava sudbina dohotka, zadovoljenje pojedinih potreba na bazi standarda života, ostvaruje se u raznim potrošačkim gazdinstvima. „Svojim gazdinstvom čovek se već izdiže iznad nomadstva divljaka“ (Biher). Sama reč gazdinstvo znači neki planski rad, izazvan težnjom da svoje lične dohotke što celishodnije raspodelimo. Potrošačko gazdinstvo počinje onim momentom kada dobijemo pravo raspolaganja izvesnim dohotkom tj. da ga razdelimo na razne izdatke svoje individualne potrošnje. Ono što nam pri tome preteče ne predstavlja dobitak, kao recimo u kakvom proizvođačkom preduzeću. Od višaka se ovde stvara imetak ili se oni ostavljaju za podmirenje docnijih potreba. Izdatke treba svakako podmiriti sopstvenim sredstvima; u ovome gazdinstvu kredit se preporučuje samo tada ako je u pitanju poboljšanje njegove organizacije (na pr. pri kupovini ili gradnji kuće i sl.).

Osnovno je načelo potrošačkog gazdinstva da se što više poveća stvarna vrednost novčanog dohotka i da se određen način života podmiri sa što manje izdataka. Potrošačko gazdinstvo nije, kao što se obično misli, neki jednostavni rad koji se može svakome poveriti. Ono, kao i svako drugo današnje gazdinstvo, ima svoje naročite zadatke, svoj kapital i imetak, svoje troškove, naročitu tehničku, kreditnu, pijačnu, vaspitnu stranu i dr. Kao što industrijska i poljoprivredna preduzeća imaju svoje metode i načine organizacije, svoje organizatore, tako isto postoje i preduzeća potrošačkoga gazdinstva, koja se ne mogu također voditi bez planske organizacije i spremnih organizatora. Pomanjkanju stručne radne snage u potrošačkom gazdinstvu treba pripisati mnoga današnja moralna zla i velike privredne gubitke. Zar nije, u većini slučajeva, prva svađa u domu, među mladim bračnim parom, nastala odatle što i domaćin i mlada ne znaju da se snađu u vođenju svoga domaćinstva? Mnoge bračne i porodične nesreće imaju svoj dubok koren u slabom vođenju domaćinstva. Po jednoj nemačkoj statistici pre rata tamo se prosipalo masti samo u spirine oko 20 grama po glavi, što iznosi godišnje za celu Nemačku oko 9 miliona kvintala, u vrednosti od 900 miliona zlatnih maraka. Time bi se sa istim brojem kalorija moglo da ishrani 5 miliona ljudi godišnje. Ista ta statistika spominje da se na ljuštenju

krompira za vreme rata u Nemačkoj bacalo godišnje oko 44 mil. kvintala krompira, u vrednosti oko 132 miliona zlatnih maraka. Da naročito ne nabrajamo, dovoljno je da pomislimo koliko se uzalud potroši po našim kućama električne struje, prospe vode, uništi namirnica pri nestručnom kuhanju, pokvari nameštaja, odeće i obuće nestručnim čišćenjem i upotrebom; koliko vrednih materija ode u smetlje itd.

Što smo rekli za materijal, to vredi i za rad. Računski se dokazuje da u planskim uređenim kuhinjama, samo što se tiče razmeštaja istoga nameštaja, domaćica nedeljno skraćuje svoj put za 3 kilometra. Jednosatna dnevna ušteda je minimum koji može domaćica da postigne boljom organizacijom svoga rada, a to je već godišnja ušteda od deset radnih dana po 10 sati. U mnogo slučajeva samo nepodesna visina kuhinjskog stola, ormana i dr. prouzrokuju veći umor čeljadi nego što bi stvarno trebalo da se zamore.

Utrošak materijala u kućnom gazdinstvu ne može se potceniti sa narodno privrednog gledišta. Tako na pr. kada se u javnosti spominje potrošnja gorivog materijala i s tim u vezi bolja ekonomija njegove upotrebe, obično se misli samo na velike peći po industrijama i rudnicima. Po izveštaju Nemačkog saveza proizvođača ugljena sa 1930/31 samo domaće ognjište troši 30% cele potrošnje ugljena u Nemačkoj, što za 9% nadilazi potrošnju ugljena u teškoj industriji. To upoređenje potrošnje ugljena izgleda ovako: domaće ognjište 29.7%, proizvodnja gvožđa i drugih metala 20.8%, železnice 9.6%, elektrane 7.4%, kemijska industrija 5.6%, proizvodnja cigle, kreča i cementa 4.6%.

VIII glava: Kućno gazdinstvo

§ 37 Kućno gazdinstvo i njegova čeljad

Kućno gazdinstvo ili domaćinstvo je privredna ustanova u kojoj se najvećim delom¹⁾ vodi potrošačko gazdinstvo. Imetak i dohodak koji su namenjeni potrošnji čine materijalnu osnovicu domaćinstva. Lične vrednosti kućne čeljadi i kućnih pomoćnica čine njegovu moralnu i socijalnu osnovu. Pred domaćinstvom stoji veliki zadatak: da sa raspoloživim materijalnim i moralnim vrednostima postigne maksimum zadovoljenja izvesnog standarda života. Od njegovog vođenja zavisi i mogućnost zaposlenja kućne čeljadi, stvarna veličina novčanog dohotka i trajna egzistencija potrošnje čeljadi koja su u njemu. U njemu se javljaju pojedini delovi standarda, kao što je hrana, stanovanje i dr., kao njegovi naročiti zadaci. Od njega zavisi hoće li, pri istom dohotku, čeljad biti osigurana za slučaj bolesti, iznemoglosti, smrti i dr. Dobro domaćinstvo unosi u potrošnju zdrave i prave životne namirnice; slabo je domaćinstvo u tome pogledu u rukama privatne pijačne spekulacije. Društvo i škola imaju lakši i uspešniji kontakt sa dobrim negoli sa lošijim domaćinstvom.

I u domaćinstvu se, kao i u svakom drugom preduzeću, obavljaju razni poslovi: upravljanja, prerađivanja, održavanja. Unutar domaćinstva obavljaju se danas i razne socijalne radnje, koje inače ne susrećemo u drugim preduzećima.

Uprava domaćinstvom u rukama je domaćice ili domaćina. Tu spadaju sve pripremne radnje oko rasporeda dohotka, podmirenja pojedinih potreba; oko nadzora rada kućne čeljadi i pomoćnica; oko nabavke robe na pijaci, sudelovanja u zadrugama, spremanje zimmice i dr. Poslovi prerade jesu u glavnom kuhanje i šivanje. U poslove odr-

¹⁾ Domaćinstvo nije jedini oblik potrošačkog gazdinstva; ono se na pr. vodi i van domova, po javnim kuhinjama, kafanama, hotelima i dr. Unutar domaćinstva može se voditi i proizvođačko gazdinstvo, kao što je slučaj u zemljoradnji. Mi ćemo se na ovom mestu ograničiti samo na domaćinstvo kao pretežan oblik današnjeg potrošačkoga gazdinstva.

žanja spadaju čišćenje, održanje stana, pranje, peglanje, popravljanje ili krpljenje i sl. Među socijalne radove domaćinstva ubrajamo: domaću higijenu, negu bolesnika, vaspitanje i negu dece, naobrazbu i dr.

Spolja, pred ostalim svetom, domaćin obično predstavlja interese, prava i dužnosti svoga domaćinstva. Domaćin, redovito, svojim ličnim članstvom uvodi svoje domaćinstvo u zajedničko zadružno poslovanje sa ostalim domaćinstvima.

Pojedine radnje u današnjim domaćinstvima obavljaju razna lica. Domaćica obuhvata najveći deo svih radnja. Najveće područje rada domaćice jest u onom domaćinstvu gde ona svim poslovima lično upravlja: prerađuje i održava razne vrednosti, drži čistoću, neguje decu i bolesnike. U tome slučaju jedino škola i školsko obrazovanje dece ne spada u njen delokrug.

Domaćicu mogu u pojedinim njenim radovima da zamenjuju ove osobe: kućna pomoćnica, kuharica, sobarica, švalja, pralja, upravnica, vaspitačica, dadilja i pojedina kućna čeljad. Pored raznih lica domaćicu mogu u njenom poslu da odmene i razne ustanove, kao što je zadruga, gostionica, pekara, bolnica, škola, zabavište, čitaonica i dr. Njen rad delomično olakšavaju razni alati, kao što su šivaće mašine, električne sisaljke prašine i dr. Na tabeli (str. 152—153) vidi se raspodela kućnih poslova po licima i ustanovama.

Zapošljavanje ovoga velikog broja lica u domaćinstvu pokazuje njegovu savremenu težnju za podelom rada. Domaćinstvo pokazuje svoj zastareli, zaostali oblik onde gde je sav kućni posao još samo na domaćici. U svome ranijem razvoju nije ono nikada, kao što je to još slučaj danas, postojalo samo na domaćici. U njemu su, u doba najprimitivnijih gazdinstava, bila zaposlena sva kućna čeljad. Šta više, ima dosta slučajeva gde je muž sa decom vodio kućno gazdinstvo, a žena išla na polje, na rad, u rat. Vremenom, rastavljanjem potrošačkog od proizvođačkog gazdinstva, pojedina se kućna čeljad odaje zanimanjima van doma, tako da ostavljaju svo domaćinstvo na ženi. Tako i žena, kao i ostala čeljad u radu van doma, obavlja važan produktivan, delikatan mnogostran i dosta težak privredni posao. Delikatnost se njena posla ogleda u funkcijama punim opasnosti (oko vatre, plina, struje i sl.), odgovornosti (na pr. u kuhanju, nezi) i straha (lebdenje nad bolesnikom, nad decom). Van doma nema mnogostranijeg posla od onoga koji danas domaćica vrši. Ona je ujedno i pralja, i sobarica, kuharica, vaspitačica, nastavnica, bolničarka, lekar, magistar farmacije, hemičar, režiser i glumac na pozornici bračnog života, zemljoradnik, trgovac i dr. Ne bi se, dalje, mogao nijedan posao van doma spraviti po vremenu i načinu rada sa onim poslom koji domaćica obavlja u svome domu. Dok se na-

polju po svim, i najtežim preduzećima i kancelarijama, zna za osmočasovno radno vreme, za 48-časovnu nedelju za prekodnevni rad, za odmor o blagdanima, za dopust i ferije. — dotle domaćica radi i danju i noću, i nedeljom, i o praznicima. Kada se sva čeljad navečer slegne i smiri kod kuće, domaćica ostaje da posprema kuhinju, da krpi čarape i pegla, da poslužuje svoje „goste“.

Pojava vankućnog, najamnog zaposlenja žene nije nikakva abnormalnost. Na to je sili današnji društveni razvitak, nemogućnost drukčijeg načina sigurnog života. Polagano, dakle, dolazi vreme da i žena napusti rad u domaćinstvu, da je u tome zamene stručni kućni pomoćnici koji već delimično imaju mnoge kućne poslove u svojim rukama. Nesumnjivo, u ovome odmenjivanju žene, zadrugarstvo igra već vidnu ulogu, i po svojim intencijama u budućnosti moći će još više da olakša položaj žene u domu. Pojedinci mogu lično da budu protiv ove društvene pojave, samo lične naklonosti nisu mogle nikada da zaustave točak istorije.

Na našem mestu, mi ćemo imati u vidu one činjenice koje još imamo pred sobom: još i danas „kuća ne stoji na zemlji, nego na ženi“. Što se tiče, dakle, organizacije potrošačkoga gazdinstva, ona može, za sada, da bude u rukama samo onih lica koja najvećim delom susrećemo u današnjem domaćinstvu. A tu najveći udeo pripada ženi.

§ 38 Osobine savremenog domaćinstva

Savremeno domaćinstvo ima ove tri svoje osobine: obavljanje kućnih poslova prenosi se van doma, žena se udaljuje od doma, i naročiti položaj kućne posluge, kao najamne radne snage.

U domaćinstvu su se ranije obavljali mnogi poslovi koje rade naročite zanatlije i fabrike. Ukoliko dalje ispitu-jemo današnja zaostala potrošačka gazdinstva, utoliko više u kući susrećemo tkanje, šivenje, mešenje hleba, pletenje, krećenje itd. Danas malo koje savremeno domaćinstvo zna za poslove te vrste, nego sve nabavlja na pijaci. To dolazi odatle što domaćinstvo po svome malom opsegu i neznatnim materijalnim sredstvima nije u stanju da dade ono što i stručna lica u zanatstvu, poljoprivredi i industriji. Kupljeno sukno, platno za košulje, ćilimi i dr. manje zapadaju troška nego kada ih sami doma proizvodimo. Pored toga, današnje domaćinstvo, kako smo videli, nema više ni one svoje ranije radne snage, a i ukoliko je ima, nije onako kvalifikovana da bi mogla da izradi onakvu robu koju nam daje pijaca.

Mnogi poslovi po svojoj težini ne mogu više da ostanu u domaćinstvu. Takvo je na pr. pranje, krećenje i sl. U doba

mašina za pranje, peglanje i sušenje rublja nije više za domaćicu da se bavi tim poslom u svojim tesnim stanovima. Istina, imućnijim polazi za rukom da odmene domaćicu u tome poslu, ali i siromašnija domaćinstva mogu u ovom pogledu lako i jevtino da se ispomognu zadržanim putem. U redovima današnjih potrošačkih zadruga vidnu ulogu igraju praonice rublja i pekare. Uopšte, potrošačko zadrugarstvo postepeno sve više prima pod svoje okrilje sve te kućne poslove koji izlaze iz unutarnjeg delokruga domaćinstva. Daljni uspeh u ovom pogledu zavisiće mnogo od načina kako se zadrugarstvo približuje pojedinim domaćinstvima, a ova opet zadržanima.

Domaćinstvo stoji pred velikim svojim zadatkom u momentu kada ga žena napusti, kada i ona ode van doma za zaradom. U stvari, žena se pri tome ne odvajaju potpuno od doma, ona i dalje nad njim bdije, ali pojedini kućni poslovi nisu više u njenim rukama. U takvom slučaju domaćinstvu je potrebna nova organizacija koja će moći u celosti da izvrši svoj zadatak.

Kao treća osobina domaćinstva ističe se takav materijalni, lični i socijalni položaj kućnih pomoćnica (kućne posluge), koji je jedino njima svojstven u čitavoj današnjoj radničkoj klasi. Kućna pomoćnica je u domaćinstvu na poslu skoro 24 sata dnevno, ni po noći nije sigurna za svoj nesmetan odmor. Ona u tuđem domaćinstvu nema svoje individualnosti, nad njom gospodari u kući i najmanje dete. Treba da priznamo da se i domaćica nije pokazala u odnosima prema pomoćnicama ni na visini najobičnijeg posloдавca. Ta pojava stavlja domaćinstvo pred naročito veliki problem, koji ono treba povoljno da reši.

Oblici savremenog domaćinstva. Savremena domaćinstva dobijaju svoje razne oblike:¹⁾ prema sastavu porodice; prema novčanim odnosima između muža i žene; po ulozi koju u njemu vrši žena; prema međusobnim odnosima raznih domaćinstava u istom mestu.

A) Po sastavu porodice domaćinstvo se javlja u ovim svojim oblicima: 1) bez dece; 2) sa decom; 3) porodice sa mnogo dece; 4) porodice sa slabom, bolesnom i starom čeljadi; 5) bez oca; 6) bez majke; 7) i bez oca i bez majke; 8) sa kućnim pomoćnicama; 9) bez kućnih pomoćnica.

Po svim domaćinstvima ovih oblika gazdinstvo nije jednako organizovano. Videli smo u ekonomici potrošnje da se budžetiranje bitno razlikuju po broju dece u porodici. U domaćinstvu bez dece štednja i osiguranje nemaju tako veliki

¹⁾ Die Organisation der Hausarbeit nach wissenschaftlichen Grundsätzen von Pauletette Bernège, Langesalza 1927, S. 13/14.

značaj kao u onome gde ima više dece. Onde gde ima dece može se dobar deo kućnoga rada i organizacije prepustiti deci, za koje je domaćinstvo, redovito, jedino praktično područje njihova ranog stupanja u samostalan život. Ako dete ide u školu, ono u domaćinstvu ima mogućnosti da se fizički zaposli, da cepa drva, mete, kopa, čisti obuću, opskrbljuje kuću sitnim kupovinama, da posprema sto, postelju i dr. Zaposlenje deteta u svome domu nije samo potreba siromašnog nego i imućnog domaćinstva. Tu se dete još od malih nogu priučava na redovito obavljanje mnogih poslova, čime se ono u mnogo slučajeva i zabavlja.

U porodicama sa slabom, bolesnom i starom čeljadi domaćinstvo stoji pred svojom naročitom organizacijom. Teškoće u koje domaćinstvo pri tome zalazi najbolje je predusresti pravovremenim osiguranjem, učlanjenjem u kakvo bolesničko društvo i sl. Način stanovanja, hrana, nameštaj i druge potrebe se ovde podmiruju na taj način što se olakšava život nemoćne čeljadi. U mnogo slučajeva potrebna su i podvajanja zdrave čeljadi, što domaćinstvo dovodi do specijalnih zadataka kojih nema u njegovim drugim oblicima.

Oblik domaćinstva bez roditelja, naročito bez majke, zaseban je problem ovoga gazdinstva. Raspuštenost dece i pomanjkanje roditeljske brige nad njima treba da se u ovakvom domaćinstvu svede na najmanju meru. U mnogo slučajeva siročad se lakše pridigne sa majkom i bez oca negoli sa ocem, a bez majke. Ta je pojava vidan dokaz moralne veličine kućnoga ognjišta, za koje, uglavnom, majka veže decu dok ne odrastu. Ako iza majčine smrti ostanu sitna deca, onda je prekid te veze u mnogo slučajeva koban po dečiju egzistenciju.

Poveravanje vođenja domaćinstva, delimično ili u celosti, trećim osobama kao kućnim pomoćnicama unosi izvestan novi poredak u gazdinstvo, za koje se tada traži drukčija organizacija rada. Kućna pomoćnica, u obavljanju zadataka koji se domaćinstvu nameću, nije zainteresovana u onoj meri kao što je to kućna čeljad. Naročito je veliki i težak problem kućne nege, vaspitanja dece i kućnog odmora u domaćinstvima koji su u celosti povereni kućnoj pomoćnici.

B) Prema novčanim odnosima između muža i žene u domaćinstvu može biti: 1) Zajednička blagajna. 2) Muž raspolaže imetkom, a žena je potpuno od njega zavisna: a) on daje ženi izvestan deo novca, b) on svako pojedino plaćanje vrši lično, c) on slabo donosi novac u kući ili nikako. 3) Muž daje plaću kojom ona samostalno raspolaže; žena pomaže mužu u zaradi. 4) Žena se sama stara o potrebama domaćinstva. 5) Žena izdržava svoga muža.

Svi ovi oblici ne daju jednake vrednosti organizaciji potrošačkoga gazdinstva, pa prema tome nisu im ni rezul-

Raspodela rada prema

Radovi u domaćinstvu	Žena radi sama	Sa kućnom pomoćnicom	Sa kućnim ekonomom	Sa dnevnom pomoćnicom	
Uprava { pripremanje nadzor nabavke	}	domaćica	domaćica ekonom	domaćica	
Izrada { kuhinja odeća		}	pomoćnica	domaćica	švalja
Održavanje { čišćenje kuća rublje glačanje popravak krpe za suđe				ekonom	pralja pomoćnica švalja
Socialni radovi { higijena nega bolesnika nega dece nastava vaspitanje				domaćica	domaćica

^{2) Primenba.} Domaćica se retko bavi podučavanjem dece, pošto je to stvar školske nastave. Ovaj se posao nikada ne poverava kućnim pomoćnicama.

tati istovetni. Češće puta pri smanjenju dohoda prelaz domaćinstva iz slabijega u bolji oblik ove vrste poboljšava i materijalne i moralne prilike u domu. Na ovoj se osnovi može konsolidovati prezaduženo gazdinstvo koje se inače jedva snalazi. Ako je dosada sav novac išao kroz ruke rasipnoga muža ili rasipne žene, neekonomičnog muža ili neekomične žene, prelaz zajedničkoj blagajni može da uspostavi ravnotežu između prihoda i rashoda.

C) Po ulozi koju u domaćinstvu ima žena, ono može imati ove oblike: 1) Žena ne radi. 2) Žena samo upravlja domaćinstvom. 3) Žena upravlja domaćinstvom, a ostale kućne poslove vrši sama delimično ili u celosti. 4) Žena ima van doma svoje samostalno zanimanje i ujedno, delimice ili posve, vodi svoje domaćinstvo. 5) Žena ima van doma svoje zanimanje i ne brine se uopšte o svom domaćinstvu.

Pod uticajem ovih poslednjih oblika, u savremenom potrošačkom gazdinstvu javljaju se mnoge pojave o kojima treba naročito da se vodi računa. Tako otsustvovanje žene iz vođenja svoga doma ističe nerešena pitanja nadzora i vaspitanja dece, nadzora i čuvanja kućne imovine i sl.

oblicima domaćinstva¹⁾

Sa stručnim kućnim osobljem	Sa stručnim radnicima izvan doma	Mašinama	Uz pomoć čeljadi	Saradnja sa ostalim porodicama
} upravitelj	} domaćica	domaćica telefon	žena muž naizmenično	Z a d r u g a
		pismo automat šivaća mašina		
	kuharaica švalja	gostiona krojač	kćer žena	
	} sobarica	parketar čistač	aparata za prašinu i čišćenje	
pralja ili sobarica švalja ili sobarica pomoćnica		praona krojač gostiona	mašina za pranje šivaća mašina mašina za pranje	
sestra dadilja vaspitač	bolnica zabavište škola	domaćica primedba ²⁾	žena kćer otac mati starija deca	

D) Prema međusobnim odnosima pojedinih domaćinstava u istom mestu možemo govoriti: 1) o domaćinstvu koje domaćin vodi preko svojih zadruga, i 2) o onome gde domaćin nije učlanjen u zadruzi. Mogućnost organizacije potrošačkog gazdinstva u prvom je slučaju svakako povoljnija negoli u drugom.

¹⁾ Prema Paulette Bernège, Die Organisation etc. (S. 12/13).

IX glava: Rad u potrošačkom gazdinstvu

Rad u potrošačkom gazdinstvu obuhvata svoja četiri velika područja: upravu domaćinstvom; proizvodnju i pre-radu dobara u svrhu konačne potrošnje; održavanje konzumne vrednosti dobara; i socijalne radove. Daljna podela ovih radova vidi se iz tabele na str. 152/153.

§ 39 Opšte osobine

Rad u potrošačkom gazdinstvu ima izvesne osobine koje ne susrećemo kod drugih radova. To ga upravo čini radom svoje vrste, te je bezuslovno potrebno da te njegove osobine upozna svak ko hoće, bilo teorijski ili praktično, da ude u veliko njegovo područje.

1 Kućni rad je neposredna služba svojoj sopstvenoj ličnosti i ličnosti svojih bližih. Uprkos svih poteškoća koje ovaj rad u mnogo slučajeva priređuje domaćici i ostaloj kućnoj čeljadi, ipak se on obavlja sa velikom ljubavlju i lakoćom. Po ovoj njegovoj osobini mogu se samo shvatiti bdenje nad decom po noći, neprekidne dnevne usluge svojim u kući, nenadmašiva požrtvovanost u nezi nemoćnih i bolesnih u domu i sl. To su usluge koje se ne mogu uz plaću nadomestiti i koje može da čini samo svoj svome. Ovu osobinu treba naročito imati na umu kada se pomišlja na prebacivanje kućnih radova na poslugu, na osobe koje nisu u srodstvu. Po ovoj se osobini raspoznaje i prednost koju porodično vođenje potrošačkoga gazdinstva ima pred hotelskim.

2 Kućni rad je mnogostran, ali se obavlja u malim delićima. Zbog toga je nemoguće u malom (ovo imamo uvek u vidu) potrošačkom gazdinstvu sprovesti podelu rada. Sa povećavanjem gazdinstva stvara se donekle mogućnost ove podele. Ovde sam rad nema svoga kontinuiteta, kao što je slučaj sa fabričkim radom ili sa radom u velikim hotelskim kuhinjama. Recimo, u maloj porodici, domaćica dnevno ide

pola sata na pijacu, sat mete, sat krpi, 2 sata kuva itd., prelazeći sve s jednoga posla na drugi. Zato njoj nije moguće da se specijalizira samo u jednoj vrsti posla, na pr. u kuhinji ili čišćenju prašine. kao što to u hotelu rade posebne kuharice, sobarice i dr. Zbog ove osobine u mala potrošačka gazdinstva teško prodiru mašine i alati kojima se olakšava rad. Donekle, i to po imućnijim porodicama, moguća je upotreba izvesnih električnih sprava, kao sisaljaka za prašinu, mašina za pranje rublja, za pranje sudu, za mešenje hleba i sl.

Na osnovu ove osobine kućnoga rada, organizacija rada u potrošačkom gazdinstvu moguća je jedino na ova dva načina: ili da se sam rad olakša tačno ispitanim svojim načelima i metodima, ili da se pojedini radovi raznih domaćinstava međusobno sjedine i zajednički obavljaju na zadružnoj osnovi. Par stotina malih domaćinstava mogu imati svoje tehnički uredene i dobro organizovane praonice rublja, pekare, svoje zajedničko kvartovsko loženje i dr. Kao dva važna pitanja, znači, ostaju da se zasebno reše: načela rada i zadružna organizacija rada.

3 Radno vreme svoje vrste. Opšta je društvena tendencija da se svakome radu smanji vreme trajanja. Može se reći da je po industrijskim preduzećima, u toku jednoga stoleća, radno vreme pojedinaca smanjeno skoro na polovinu, od 16 na 8 sati dnevno. Danas mi stremimo ka onom kulturnom stepenu na kom bi se profesionalni posao obavljao u što manje radnih časova, kako bi nam ostalo što više slobodna vremena za naše više kulturne potrebe, bilo ličnog bilo društvenog karaktera. Uprkos svih današnjih tehničkih, privrednih, socijalnih i uopšte kulturnih svojih tekovina nije nam pošlo za rukom da i kućne radove postavimo na stazu takve evolucije.

Općenito uzeto, radno vreme domaćice proteže se na 24 sata dnevno. I kad sedne da otpočine, uvek strepi da je ko ne zove, da se kome šta desilo itd. Po danu je ona radnik, a po noći, i kad spava, kao kakav čuvar. Uvek mora da bude na oprezu.

Tačnim i opsežnim ispitivanjima u Sjedinjenim Državama S. Amerike pronašlo se da ukupno radno vreme u domu (*Mis Wilson's Oregon studies*) nedeljno traje od 28 do 140 sati, što iznosi prosečno po jednom zaposlenom čeljadetu na nedelju 62 sata i 2 minute. To je u zemlji velikih organizatora rada Forda i Tejlora i uopšte napredne ekonomije! Po statistici tamošnjeg Biroa kućne ekonomije iz godine 1932 prosečna radna nedelja tamošnjeg kućnog radnika izgleda ovako: (Vidi sledeću tabelu, str. 156).

4 Kućni rad je osamljen, ne radi se u društvu sa drugim ljudima. Zbog toga se u redovina kućnih radnika oseća

Radna nedelja domaćice

Vrsta rada	Prosečno nedeljno časova u domovima			
	559 seoskih (farme)	249 ostalih seoskih	158 u gradovima sa 50.000 do 250.000 stanovnika	222, u gradovima preko 250.000 stanovnika
Kupnja i uprava	2.2	2.7	4.2	5.3
Nega porodice	3.9	4.7	9.8	9.3
Spremanje jela	15.2	13.9	9.9	8.3
Pranje suda	7.6	6.8	4.7	3.4
Pospremanje stana	9.6	9.4	7.4	7.2
Pranje	5.3	5.2	3.2	2.5
Uređivanje	1.5	1.4	1.5	1.4
Šivanje	4	4.8	2.6	2.7
Ostali radovi	2.3	2.6	0.3	4.8
Svega časova kućnog rada domaćice	51.6	51.5	47.6	44.9
Rad na ekonomiji i ostali radovi	9.6	4.5	2	2.4
Ukupan rad domaćice	61.2	56	49.6	47.3
Pomoć u kućnom radu	9.3	9.6	30.5	36.6
Radna nedelja domaćice u kućnom radu	60.9	61.1	78.1	81.5
Prosečan broj članova u gazdinstvu	4.3	4	4	3.9

neka osamljenost, dosada, koja se delimično prekida dolaskom i odlaskom iz doma muža i dece. Dok su ranije postojale krvne porodične zadruge, u domu je bujao čitav društveni život, koji je još bio nadopunjavan mobama, prelima, selima i dr. Ukoliko domaćica nema kakva spoljnog zanimanja, ona može ovu osamljenost prekinuti jedino zajedničkim putem. I iz ovoga razloga nameće se najviše potreba da domaćica samostalno učestvuje, po zadrugama, ženskim klubovima i sl. Treba da priznamo da je naš današnji dom sve manje sposobniji da u sebi prima međusobne posete žena i prijatelja. Kada žena uđe sa ostalim svojim drugaricama u sklop zajedničkog života, one će tu imati ne samo prilike da se razgovaraju, nego i da svoje razgovore iskoriste za kulturno, privredno i socijalno podizanje svojih porodica. Takvi bi plodni sastanci na pr. bili sudelovanje u

odborima zajedničkih praonica, zabavišta, klubova, čitaonica, pekara, posrednih biroa za nameštanje kućne posluge i dr.

5 Rad je u kući permanentan. Redovito domaćica ostaje u tome poslu ceo svoj život. Zbog toga je ona, dok je još na životu, teško zamenljiva, tako da ona, u mnogo slučajeva, nema ni praznika, ni ferija. Imućnije porodice, naravno nađu zamenu, ali siromašnim je to nemoguće.

6 Obično vlada pogrešno mišljenje da je kućni rad neproduktivan. Kao posledica takvog shvatanja dolazi da žena ne sudeluje kao vlasnik imetka svoga domaćinstva. Misli se: muž napolju radi, stiče pare, pa što kupi njegovo je! To nam liči kao kad bi blagajnik kakvog preduzeća rekao da je blagajna njegova, pošto on njom upravlja. Domaćinstvo ne bi se smelo drukčije shvatiti nego kao kakva društvena zajednica, ortakluk, u kome svi rade i jednako imaju pravo na plodove toga rada. Prema pomenutoj tabeli, 60-časovna radna nedelja domaćice može imati svakako tolike, ako ne i više, vrednosti koliko i muževa 48-časovna radna nedelja. Ukoliko je rad muža kvalifikovaniji, utoliko je rad u tome gazdinstvu na višem stepenu. Ne kuva se jednako ručak, ne čisti se jednako kuća, ne poslužuje se jednako muž, ne vaspitavaju se jednako deca i dr. u domu lekara kao i u domu uličnog nosača.

7 Tradicionalno osposobljavanje u kućnom radu. Izgleda da u ovoj vrsti rada najviše dolazi do izražaja ona narodna poslovice: „Pleti kotac de ti i otac.“ Domaćica obično nasleđuje način rada od svoje majke. Takav način rada ima i svojih dobrih strana. Samo takvo osposobljavanje traje skoro ceo život, a oslanja se na vrlo ograničena iskustva. Školsko, teorijsko i praktično, osposobljavanje ne samo da kraće traje, nego je ujedno i bolje i opsežnije. Školsko domaćičko spremanje počiva na naučnim stručnim rezultatima u vezi sa savremenim prirodnim, tehničkim, higijenskim, privrednim i socijalnim naukama. Kućni rad je posao viših kvalifikacija i kao takav ima da se nauči, školski i stručno.

§ 40 Organizacija rada u potrošačkom gazdinstvu

Svrha je organizacije rada u potrošačkom gazdinstvu ova: da se skрати proces rada u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu; ograničeno radno vreme domaćice; da se smanje troškovi; da se što bolje očuva kućna imovina do momenta upotrebe i da konačni efekat rada bude što veći. U domaćinstvima gde je žena zaposlena van doma organizacija rada ima svoju naročitu svrhu.

Smanjenjem rada u kvantitativnom pogledu umanjuje se radno vreme za koje se može svršiti izvestan kućni posao.

Kvalitativnim smanjenjem procesa rada svodi se fizički i duševni umor na minimum. Pored umora kućni rad utiče na svoj sopstveni način na zdravlje domaćice, kod koje se obično javljaju bolesti proširenja vena, debele noge, ravni tabani, bolovi u krstima, zatiljku i dr. I u medicini počinju se te bolesti stručno da zovu „profesionalnim domaćičkim bolestima“, koje su naročito posle rata uzele maha. Veliki osećaj umora žene po noći, kada sedne, posledica je prevelikog rada u pognutom stajanju. Tako se ovde stavlja organizaciji rada specijalan zadatak da se radovi u pognutom stavu što više zamene radovima koji se mogu obavljati sedeći ili stojeći. Čovek koji sedi potroši 4% više energije nego onaj koji leži, a onaj koji stoji 12%, i onaj koji je pognut 55% više od onoga što leži.

Izvesni su kućni poslovi takve prirode da bi ih trebalo jedino prepustiti ljudima velike telesne snage i izdržljivosti. Takvo je na pr. pranje većih količina rublja po mračnim i vlažnim podrumima, prenos goriva iz podruma na spratove, snošenje smetlja, prenašanje teških predmeta po sobama i sl. Zbog ovih poslova traži se temeljna reorganizacija kućnoga rada.

Boljom organizacijom rada može se postići ograničeno radno dnevno vreme domaćice. Mnoge bolesti matere i deteta posledica su prekovremenog domaćičkog rada. Domaćica je po čitav dan na nogama, te se već i socijalno nameće takva organizacija rada koja će to vreme ograničiti.

Od načina rada zavise mnogi troškovi gazdinstva uopšte. Planskim i stručnim radom mogu se izbeći mnogi suvišni troškovi. Stručna kuharica i nespremna domaćica neće uz iste troškove skuvati ručak jednakog kvaliteta. Domaćica koja se razume u načine higijenske čistoće manje će potrošiti i vremena i sredstava nego ona koja je tome poslu nevešta. Koliki su kućni troškovi vidi se najbolje po tome što samo normalno čišćenje kuće staje onoliko koliko iznosi jedna četvrtina kućne kirije.

Naročito je veliki značaj organizacije rada u smanjivanju troškova ogreva i osvetljenja. Videćemo da se troškovi ogreva mogu smanjiti na polovinu samo podesnim izborom sobe koju ćemo zagrejavati, izborom boljega posuda, boljih peći i dr.

Magazinska ekonomija igra veliku i važnu ulogu u potrošačkom gazdinstvu. Na organizovanom radu je da se namirnice sprema za zimu, da se nabave onda kada su najjeftinije i očuvaju dok se ne potroše.

Konačni efekat rada u domaćinstvu ogleda se u zadovoljenju što većeg broja potreba i u štednji. Od organizacije rada zavisi hoće li domaćinstvo, pri istom dohotku i pri podmiranju istih potreba, zaštedeti ili neće.

U domovima gde je žena napolju stalno zaposlena organizacija rada nameće se bezuslovno, pošto je u domaćinstvu zaposlena tuđa radna snaga, koju treba u poslu voditi i nadzirati.

§ 41 Izvođenje organizacije kućnoga rada

Obzirom na naročite osobine kućnoga rada njegova se organizacija izvodi na tri načina: prevaljivanjem rada na lica i ustanove van doma; boljim alatima i pokuštvom; i boljim načinom rada.

I Prevaljivanje rada. U svakom pojedinom slučaju domaćica konkretno prosuđuje koje će kućne radove ostaviti za sebe, a koje će prevaliti na lica i ustanove van doma, kao što su kućne pomoćnice, vlasnik kuće, općina, država, zadruga, trgovci, zanatlije i privatna društva za kućne poslove. Kad god je reč o reorganizaciji ovoga gazdinstva treba na prvom mestu da se vidi koji se način rada bolje isplati. Pri tome se pre svega uzima u obzir maksimalno zapošljavanje radne snage svoje kućne čeljadi, ukoliko to ne bi štetilo njihovom zdravlju ili glavnom zanimanju (na pr. što deca idu u školu i dr.). Kada su deca malo poodrasla, onda ona, ako ništa drugo, treba sama sebe da poslužuju: da spremaju svoje sobe, čiste svoju obuću, peglaju i očiste svoju odeću i sl. Deca će moći pomoći i domaćici u pranju suda, pospremanju i dr. Kada se ovako rad među čeljad raspodeli, onda se vidi šta bi bolje bilo ili da neko radi za plaću ili da se taj posao kupi napolju. Tako na pr. zovnuće se pralja, kupiće se hleb, uzeće se nadničarka za ribanje i dr., ali se neće mimo čeljad tražiti plaćena pomoćnica koja će ići na pijacu, učitelj mladoj deci kada ima starije dece koja su spremna u tome poslu itd. Dobro je da se u ovom pogledu sa svojim čeljadi na jednom zajedničkom sastanku pismeno utvrdi plan raspodele kućnog posla, da zna svak šta mu je dužnost, da se ne oslanja na drugoga. U mnogim se domovima dosta greši prenatrpavanjem poslova na jedno čeljade, dok se drugo mazi i čuva, što u onoga prvoga ubija volju za rad. Nije lepo ni u kojem slučaju, pa ni u imućnijim porodicama, da majka na pr. poslužuje oko stola, priprema sto, a deca pri tome da sede.

Ako se stanuje pod kiriju, onda pri pravljenu zakupnog ugovora treba da se nastoji da se izvesne radnje prenesu na kućevlasnika, kao na pr. plaćanje vodovoda, odnos smetlja iz stana, povremeno krećenje, bolje naprave za pranje rublja, telefon i dr.

Od komunalnog snalaženja potrošača mnogo zavisi iskorišćavanje komunalne službe u njihovim domovima. Tu

spada uspostavljanje veze sa gradskim uredajima (vodovod, kanalizacija, plin, tramvaj); održavanje zabavišta, školskih kuhinja za siromašniju decu, kao i za onu koja stanuju daleko, školskih bioskopa, komunalnih čitaonica, poliklinika i dr. U mnogo slučajeva ove ustanove postoje u mestu, a domaćica i ne zna za njih. Zato je potrebno da se domaćin uvek o ovome detaljno obavesti, da popiše sve šta ima, pa da se time koristi do maksimuma. Po mnogim školama ima dosta potpornih fondova, za koje i ne znaju mnogi siromašniji roditelji.

Organizacija rada najlakše i najuspešnije sprovodi se zadružnim putem. U tome je pogledu potrebno da se pojedine porodice češće sastaju i razgovaraju o svemu što bi mogle zajednički da preduzmu. Ne mora uvek biti stvorena neka stalna zadruga, ali se može zajednički nabaviti zimmica, zaposliti švalja i dnevna posluga, čuvati deca i sl.

Po velikim gradovima dosta su se razvila razna privatno-trgovačka preduzeća za kućne poslove. Ova društva peru prozore, dečije rublje, šalju sobarice po času, čiste nameštaj, neguju cveće i biljke po kućama i dr.

Žena koja je van doma zaposlena osigurava u kućnom radu, na prvom mestu, saradnju muža i dece, a onda se stara da svoje slobodno vreme u domu iskoristi za one poslove koji se ne mogu poveriti drugima. Ona treba da bude tačno upućena u sve mogućnosti prevalljivanja kućnog posla na drugoga, pa da onda bira ono što joj je najpovoljnije. Na pr. ako u mestu ima kakav vaspitni zavod za školsko spremanje dece, bolje bi joj bilo da u vanškolsko vreme drži dete tamo nego kod kuće sa služavkom. Za siromašne porodice u ovom slučaju bezuslovno se nameće potreba socijalne skrbi u podizanju javnih obdaništa, dečijih kuhinja i dr.

II Izbor alata i pokućstva. U doba napretka tehnike može se i u potrošačkom gazdinstvu govoriti o uvađanju boljih oruđa kojima se postižu veći uspesi sa manje rada i troškova. I visina mesta gde domaćica radi nije bez značaja. Pravilna visina stolova zavisi od visine domaćice, i to:

Visina domaćice	Visina stola
1.595 m	0.748 m
1.545	0.722
1.47	0.685
1.645	0.722
1.71	0.812
1.80	0.85

Naravno, ne može se za svaku osobu uzimati druga veličina nameštaja, ali kada se već nameštaj nanovo kupuje može se o njegovoj visini prosečno voditi računa. Također se po visini čoveka uzima mera i ostalom nameštaju, jer se tako može lakše upotrebiti i čistiti.

Pitanje kućnog oruđa zauzima naročito poglavlje ovoga gazdinstva, pod imenom njegove tehnike. Dovoljno je, na pr. da kantu za pepeo pri punjenju pokrijemo vlažnom krpom, pa da prašina ne ode po sobi. Uglavnom, ide se za tim da se stari glomazni nameštaj zameni malim korisnim stvarima za koje se mnogo ne plaća.

III Domaćica pri radu treba da se pridržava izvesnih tačno oprobanih načela koji joj smanjuju vreme, trud i troškove rada. Vešta domaćica vremenom stiče svoja lična načela rada, a i sama je nauka o potrošačkom gazdinstvu naučnim proučavanjem utvrdila izvesna opšta načela organizacije kućnog rada. P. Bernež u svojoj knjizi o organizaciji kućnog rada ističe sledeća opšta načela:¹⁾

1) *načelo:* Jedan se rad ne sme drugim preteći. Podela stana po pojedinim prostorijama je nesvesna primena ovoga načela. U primitivnoj kolibi svi se radovi obavljaju u jednom prostoru, dok je u današnjoj kući za svaki posao određeno posebno odeljenje, kao što su kuhinja, trpezarija, magaza i dr. Pošto su na pr. pripravljanje jela i pranje suda dve različite radnje, treba i njihovo mesto u kuhinji rastaviti.

2) *načelo:* Pošto se radovi podele, korisno je da se postepeno posvršavaju jedan za drugim. Kada je domaćica već u kuhinji, treba da vidi kakav je sve posao tu čeka, pa da sve te poslove svrši. Neugodno je da odjedamput započne nekoliko poslova u kuhinji, u spavaoni, trpezariji i na drugim mestima. Kad se tresu ponjave i čilimi, onda će se te stvari odjedamput iskupiti iz svih soba.

3) *načelo:* Kada na domaćicu čeka više poslova, potrebno je da ih ona rasporedi planski u svojoj glavi. Kada pode van doma u zadrugu da uzme robu, manje će vremena zadržati i sebe i tamošnji personal, ako bude znala šta sve taj dan treba da nabavi, pa da sve uzme najedamput.

4) *načelo:* Svi se poslovi iste vrste grupišu na jedno mesto. Da bi pokazalo korisnost ovoga načela, jedno je američansko društvo („Cappell“) naučno upoređivalo trajanje rada u staroj, slabo organizovanoj, i novoj, dobro organizovanoj kuhinji. U novoj kuhinji bio je sav današnji nameštaj zamenjen samo jednim jedinim komadom, tzv. „kuhinjskim kabinetom“. Stara je kuhinja bila velika 3.50 × 3.50, a nova manja 3 × 3.50. Znači, u novoj je kuhinji već bilo

¹⁾ P. Bernège, Die Organisation der Hausarbeit, S. 15—18.

uštedeno na prostoru. Na posao su, da skuvaju ručak, bile dovedene domaćice istih sposobnosti i povereni su im potpuno jednaki radovi. Da ne bi uticala njihova lična sposobnost na uspeh rada, po drugi put su im uloge izmenjene. U modernoj kuhinji već je bilo uštedeno na jednom obedu 532 koraka. Samo ova mala izmena u kuhinjskom nameštaju ušteduje, dakle, domaćici nedeljno oko 3 kilometra hoda.

5) *načelo*: Svaki predmet treba da se smesti onde gde se najviše i upotrebljava.

6) *načelo*: Svaki rad treba da bude neprekidan. Da bi se ovome načelu udovoljilo, potrebno je da onome ko radi budu svi predmeti pri ruci, kako bi što manje menjao mesto gde radi.

7) *načelo*: Što god je teško treba da se pojednostavi, a nepotrebno da se odbaci. Dovoljno je samo da se setimo koliko se muče žene u čučućem stavu brišući prašinu po podu, dok se taj posao lakše vrši sa krpom koja je o motci. Brisanje opranog suđa nepotreban je posao; umesto toga može se suđe prelitati vrelom vodom, što je i lakše i mnogo čistije, itd.

X glava: Spremanje kuće

U standardu savremenoga života kući se stavljaju veliki zadaci. Izdaci za kuću iznose jednu petinu do jedne trećine svih troškova života. Kuća u kojoj stanujemo ne može se tako lako i brzo zameniti drugom, kao što biramo svaki dan životne namirnice. Pri iznenadnom smanjenju dohotka lakše snizujemo izdatke za ostale potrebe negoli za kuću. Slaba kuća je veliki rasadnik zaraznih bolesti, tuberkuloze i veneričnih bolesti. Nezdrava kuća je gotova grobnica za malu decu. Otuda spremanje ili uređivanje kuće za stanovanje igra važnu ulogu u organizaciji potrošačkoga gazdinstva.

Spremanje kuće zavisi na prvom mestu od veličine dohotka, onda od zadružne svesti, načina pribavljanja i tehnike finansiranja. Prvo je pitanje koje ovde ima da se reši da li će se domaćin odlučiti za svoju, zadružnu ili tuđu kuću. Ako se odlučio za svoju, kako će doći do nje. Ako se odlučio za zadružnu, kakav je način njegovog zadružnog organizovanja i stanovanja u tom slučaju. Kad je prisiljen da stanuje pod kiriju, kako će birati svoj stan, koje su zle, a koje, opet, dobre strane toga stanovanja; od čega zavisi visina kirije koju bude plaćao, te kako će urediti svoj odnos sa kućegazdom.

§ 42 Odnos visine dohotka prema vrednosti kuće

Upoređujući cene pojedinih tipova kuća sa visinom dohotka pojedinaca može se računski znati sa kojim dohotkom može neko da se upusti u kupovanje ili gradnju izvesne kuće. Prvo se sa računске strane gleda kolika je današnja vrednost onoga dela dohotka koliko neki domaćin može da odvajati redovito za 15 do 25 godina. Ako neki domaćin ima, na pr., godišnji dohodak 24.000 dinara, pa od toga može da odvajati za stan 25% najviše tj. 6000 d., onda bi on mogao samo toliko (6000) da otplaćuje godišnje svoj zajam sa kamatom (anuitet). Pretpostavka je, naravno, da dođe do takvog zajma. Ukoliko je kamata na takav zajam veća, utoliko

će on uz svoju godišnju otplatu od 6000 dinara moći da dođe do manjeg zajma. Ukoliko mu se rok otplate, pri ostalim istim uslovima, više produljuje, utoliko će on moći da dođe do većeg zajma.

Pre nego što domaćin sklopi zajam za gradnju svoje kuće potrebno je, znači, da uporedi svoj stalni dohodak sa tzv. anuitetom, tj. svotom kojom se, obično polugodišnje, otplaćuje zajam sa kamatama. Ako je anuitet približno jednak onome delu dohotka koji se inače daje za kiriju polugodišnje, onda se može primiti tolika obveza. Videćemo da se u rezultatima ovih računa pokazuju približno izvesne pravilnosti, iz kojih se mogu stvoriti i tačna pravila za postupak onoga ko uzima i ko daje zajam.

Iz ranijih budžetskih izlaganja videli smo da je veličina izdatka za stan približno jednaka kod ljudi istoga dohotka. Pretpostavimo da taj izdatak odnosi jednu četvrtinu srednjega dohotka, što približno i odgovara našim prilikama. I anuitet može, znači, da nam odnese najviše jednu četvrtinu celoga dohotka, odnosno dohodak treba da je jednak produktu anuiteta i broja 4. Po Špicerovim tabelama uz 3 i po %-no (7% godišnje) anticipativno polugodišnje ukamaćivanje za 1.— dinar zajma iznosi polugodišnji anuitet:

za 30 semestara (15 god.)	za 50. sem. (25 god.)
0.05330613	0.04208800

Ako hoćemo da uporedimo zajam od 1.— d. sa godišnjim dohotkom, onda bi trebalo da prvo pomnožimo pomenute polugodišnje anuitete sa 2, pa ono što dobijemo sa 4 (prema onome što smo gore rekli), odnosno da samo jedamput pomnožimo ove anuitete sa 8. Ti produkti, onda, izgledaju ovako:

za 30 semestara	za 50 semestara
0.42644904 din.	0.336544 dinara

Ako uporedimo zajam od 1.— din. sa dobivenim brojem za 30 semestara, onda se jasno vidi da je taj zajam (1.—) otprilike dva i po puta veći od 0.43 dinara. Pri otplati za 50 semestara zajam je skoro tačno 3-puta veći od 0.34 dinara. Iz ovoga možemo zaključiti ova dva važna pravila:

a) Pri današnjim normalnim uslovima hipotekarnog zaduživanja uz otplatu za 30 semestara zajam na kuću sme biti najviše dva i po puta veći od godišnjeg dohotka dužnika.

b) Pri današnjim normalnim uslovima hipotekarnog zaduživanja uz otplatu za 50 semestara zajam na kuću sme biti najviše 3-puta veći od godišnjeg dohotka.

Primenićemo oba pravila na nekoliko zajmova uz iste uslove, da bismo videli kojim našim dohocima odgovaraju pojedini hipotekarni dugovi.

a) Uz otplatu za 30 semestara (7% godišnje, anticipativno):

Visina zajma dinara	Semestralni anuitet dinara	Godišnji dohodak koji može da podnese zajam dinara
60.000	3.198.37	(8) 25.586.96
80.000	4.264.49	„ 34.115.92
100.000	5.330.61	„ 42.644.88
120.000	6.396.74	„ 51.173.92
150.000	7.995.92	„ 63.967.36

U svakom slučaju jasno se vidi da je zajam oko dva i po puta veći od godišnjeg dohotka. Istom oni koji imaju mesečnu platu preko 4000 dinara mogu da računaju na svoju kuću od 120.000 dinara koja ima otprilike 3 sobe sa nuzgrednim prostorijama, naravno pod uslovom da se iz tih para ne plaća zemljište.

b) Uz otplatu za 50 semestara (7% godišnje, anticipativno):

Visina zajma dinara	Semestralni anuitet dinara	Godišnji dohodak koji može da podnese zajam dinara
50.000	2.525.28	(× 8) 20.202.24
80.000	3.367.04	„ 26.936.32
100.000	4.208.80	„ 33.654.40
120.000	5.050.56	„ 40.404.48
150.000	7.575.84	„ 60.606.72

Vidi se u svakom slučaju da su zajmovi tačno 3 puta veći od godišnjih dohodaka.

Računanje ove vrste nema samo važnosti za domaćina kao dužnika, nego i za onu ustanovu koja mu daje taj zajam. Privatnim bankama stalo je jedino do toga da im dužnik dade sigurno pokriće, te ih se ništa ne tiče hoće li on moći taj dug snositi ili ne. Kada dužnik prestane plaćati, kuća se prodaje na doboš. Zadruga, uglavnom stambena, ima da prekine sa takvom praksom, koja se na žalost dosta uvukla i u naše zadrugarstvo. Uz uzimanje pokrića, zadruga ima da bude svome članu računski i finansijski savetnik, da se s njim porazgovori može li njegov dohodak podneti toliki zajam. Dobro vodena stambena zadruga, pored ostaloga, trebalo bi da ima na pomenuti način tačno sastavljene računске tablice, u koje bi se uneo budžetski razmer za stan prema tačnim budžetskim podacima Saveza u kome je ta zadruga. Uz ovakve račune mogli bi se tačno sa planovima izraditi i tipovi kuća koji bi odgovarali dohotku i zajmu zadrugara koji gradi svoju kuću.

§ 43 Kalkulacija sticanja svoje kuće

B. R. Andrews⁴⁾ postavlja pri sticanju lične stambene kuće sledeću šemu kalkulacije:

A. Pijačna vrednost kuće i zemljišta na 1 jan.	d.....
B. Vrednost kirije uz 12% (ukoliko lokalni standard nije manji)	d.....
C. Pijačna vrednost kuće i zemljišta na 31 dec.	d.....
D. Troškovi vlasništva kuće od 1 jan. do 31 dec.:	
1 Kamate na hipoteku, ako je ima, po 6%	d.....
2 Kamate na moj novac investiran u kuću	d.....
3 Porezi za godinu	d.....
4 Popravci na godinu (pola ili 1% ili više)	d.....
5 Osiguranje kuće za godinu	d.....
6 Otpis od vrednosti kuće i zemlje od 1 jan. do 31 dec. (A manje C)	d.....
Procena građevnog (fizičkog) otpisa	
1% do 2%	d.....
Zastara u pogledu stilskih promena,	
1% do 2%	d.....
Ako se vlasništvo poveća u vrednosti, procenom zemljišta, višak C-a nad A ima se odbiti od zbira troškova 1 do 5.	
Ukupni godišnji troškovi (D = zbir stavka 1 do 5 više ili manje stavka 6) =	d.....

Ako je B veće od D, onda se kuća jevtino stiće, tako da takav višak pretstavlja dobitak što ga nosi to vlasništvo za jednu godinu; ako je D veće od B, diferencija pokazuje koliki su troškovi vlasništva iznad kirije. (Brojevi u šemi sastavljeni su prema američkim prilikama, ali se sam način kalkulacije može korisno i u nas upotrebiti).

Troškovi većega prepravljanja ili dogradnje kuće ne spadaju pod D, nego se dodaju stavci A za sledeću godinu.

Otpis po 1% uzima se za kuće od cigle, a 2% za one od drveta. Svota otpisa ulaže se u naročiti štedni fond, gde se povećava ukamaćivanjem. Po gradovima je veći otpis za zastaru kućnoga stila nego što je sam građevinski ili fizički otpis. 1%-ni fond uz 4%-no ukamaćenje dostiže vrednost kuće za neku 41 godinu, a onaj od 2% za 28 godina.

Otpisi se odnose samo na kuću, a ne na zemljište, čija vrednost može da se poveća, smanji ili ostane na istoj visini.

⁴⁾ Economics, p. 257

Pošto smo dobili tačne rezultate gornje kalkulacije, upoređujemo vrednost kuće sa visinom svoga godišnjeg dohotka:

E. Moj redoviti godišnji dohodak iz svih izvora namenjen potrošnji	d.....
F. Vrednost moje kuće (A), d....., je	d.....
puta moj godišnji dohodak (E)	d.....

(Uzima se obično kao standard da vrednost kuće ne bude veća od dvostrukog ili 2 i po puta tolikog dohotka).

Načini sticanja svoje kuće. Ako je domaćin dobro izračunao da mu domaćinstvo po svome prihodu može podneti sticanje svoje kuće do izvesne vrednosti, onda razmišlja o najpovoljnijem načinu kako će do nje da dođe. Pri tome treba da je upoznat sa zakonskim i mesnim komunalnim propisima o kupnji gotove ili o gradnji nove kuće; o načinima finansiranja jednoga ili drugoga njegova posla; o troškovima prenosa pri kupnji ili troškovima gradnje; o mogućnostima smanjivanja troškova gradnje; da vodi naročito računa pri tome o evoluciji standarda stanovanja sebe i svoje čeljadi.

Kupovina kuće je ugovor kojim se kuća prenosi u kupčevo vlasništvo po odluci Zemljišnog ureda o tome da je taj prenos sproveden u zemljišnim knjigama. Zato je potrebno da se ugovor sastavi napismeno, pa da prodavac ili prodavaoci, ako ih ima više, overe svoje potpise na tome ugovoru kod suda. Češće puta neka kuća ima dosta suvlasnika, među kojima može biti i maloletnika ili onih koji ne mogu samostalno da raspoložu svojim imetkom. Zato je potrebno da pri svemu, naročito pri davanju novca, budemo obazrivi, pošto je potrebno da svi dadu svoj pristanak na prodaju na zakonski propisan način. U nekim zemljama (na pr. u Bosni) komšija ima pravo prvenstva u kupnji kuće, te je potrebno da smo pre davanja novaca i s te strane osigurani, kako nas ne bi ko kasnije smetao u posedu.

U kupovanju kuće i zemljišta obično nam se navaljuju mnogi posrednici, ali je najbolje, ako smo se već odlučili za izvesnu kuću, da direktno pregovaramo sa prodavacem. Ako je bilo potrebno zbog izvesnog razgraničavanja da izvedemo geometra na lice mesta, dobro je da odmah od njega tražimo da nam ujedno i teren snimi, što će nam kasnije tražiti arhitekt, a također da nam zemljišnu skicu dade za rezervu u par primeraka, pošto će nam biti potrebne pri daljnim našim molbama kod vlasti. Ukoliko to sve odmah ne učinimo, moraćemo nanovo plaćati geometra za te poslove.

Pri kupovanju ovakvih objekata treba naročito da budemo obazrivi da zemljište ili kuća nije opterećena kakvim dugom, za koji nam nije prodavalac rekao. Najbolje je neposredno pri prenosu u zemljišnom uredu još jednom pogledati na tako zvanu listu C da li nema kakvog tereta.

U pogledu općinskih propisa treba naročito voditi računa o tome kako je tu označena regulaciona linija, koliko će se zemljišta ustupiti općini, kakve su gradnje na tome mestu propisane, koji su troškovi u općini oko građevne dozvole i dr.

I pri kupnji i pri gradnji treba uvek da se tačno pridržavamo stručnih saveta građevinskih inženjera. Što god poduzmemo sami nestručno na svoju ruku, zapašće nas skuplje i nećemo imati ono što će nas zadovoljiti.

Pre nego što počnemo bilo kakvu gradnju, potrebno je dulje vremena da čujemo želje i mišljenja sve kućne čeljadi. Istom kada smo se definitivno sporazumeli o svemu kako bismo želeli i mogli da izvedemo, možemo početi sa gradnjom. Ukoliko to ne učinimo, doći ćemo u toku gradnje ili kasnije u iskušenje da nešto menjamo ili nadograđujemo. Takve promene staju ne samo mnogo novaca, nego još narušavaju jedinstvenost kućnog plana.

U gradnju ne sme se ući bez detaljnog stručnog plana i tačnoga predračuna svih troškova. Kada to, kao i sredstva, imamo u ruci, važno je da se odlučimo hoćemo li kuću graditi u svojoj režiji ili ćemo se dature pogoditi sa kakvim sigurnim graditeljem da on sve izvrši. U ovakvom slučaju mnogi pomišlja na graditeljevu zaradu, te odustaje od poslednjega načina. Pri tome treba imati na umu da graditelj ima svoju uvežbanu organizaciju, sav potreban alat, jeftiniju i stručniju radnu snagu, jeftiniji materijal iste kvalitete i dr. Ako mi sami dovedemo majstore, treba da trošimo oko krečane, skele, betonske naprave i dr., što graditelj već ima. Kada predamo graditelju, sigurni smo koliko treba novaca, ali kada radimo u svojoj režiji, uvek nas mogu iznenaditi izvesni veći izdaci. Rad graditelja treba samo da nadziremo stručno, a najbolje je da i to poverimo stručnom i sigurnom licu. Ako neko nije početnik u ovome poslu, on pri dobroj kalkulaciji i ličnim zauzimanjem i radom može dobro i jeftinije da izvede posao i bez graditelja. U svakom slučaju najbolje je, ako radimo u svojoj režiji, da se sa jednim majstorom dature pogodimo za ruke, a da sami dajemo svoj materijal. Pri tome je potrebno da u ugovoru o gradnji tačno popišemo sve radove koji se dotičnom preduzimaču poveravaju.

Smanjenje troškova gradnje zavisi mnogo i od drugih faktora. Ako ne gradimo svojim nego tuđim parama, ne smemo ući u gradnju bez tačne kalkulacije svih troškova koje povlači za sobom to finansiranje. Pri ovome ne smeju

se uopšte uzimati kratkoročni i raštrkani zajmovi, pošto oni unose nered u redovito kućno gazdinstvo dotične osobe. Pošto se svrši gradnja, takvi zajmovi počinju da dospevaju jedan za drugim, čemu se može udovoljiti samo reduciranjem naših tekućih izdataka, a to nije moguće. Nije poželjno ni da se upuštamo u zajam po tekućem računu, pošto se ti računi obično sa troškovima, kamatama i provizijom zaključuju tromesečno, što usporava smanjenje duga pri stalnoj našoj otplati. Iz istih razloga nije pogodan zajam na menicu ili kratkoročni dug trgovcu građevnog materijala. Najbolje se može preporučiti dugoročni hipotekarni zajam sa unapred tačno određenim mesečnim ili polugodišnjim anuitetima (deo otplate duga zajedno sa kamatama) koje možemo da plaćamo, umesto što bi plaćali kiriju kad bi stanovali u tuđoj kući. Dobro organizovane kreditne ili stambene zadruge mogu ne samo da olakšaju svojim zadrugarima troškove i način finansiranja, nego i troškove gradnje zajedničkim izvođenjem gradnje (zajednički arhitekt, građevinar, opšti materijal, dovoz, zajednička nabavka i dr.). Preko zadruge može ovaj posao da se tako obavi da ona podigne kuće u svojoj režiji, pa da ih onda zadrugarima ustupi po ceni, određenoj prema njenim troškovima.

U zadrugama ove vrste dosta se greši u tome što sami zadrugari ne prisustvuju izgradnji kuća koje su njima namenjene. Kada bi se oni zajedno sa zadrugom u detalje starali o svemu, troškovi gradnje mogli bi se znatno smanjiti. Prava zadruga ove vrste ima se shvatiti tako da ona zadrugarima samo pomogne u sticanju sredstava i u izvršenju gradnje, ali sam zadrugar da ne ispušta iz svoje ruke sam tok staranja o svemu što je potrebno.

Održavanje kuće. Posao održavanja svoje kuće isto je toliko važan kao i sama gradnja. Češće puta izostavljeni manji opravci mogu da nanesu veću štetu od troškova za koje smo mogli te popravke izvršiti. Posao održavanja kuće ima preko par stotina stavaka, o kojima vlasnik kuće treba da vodi računa. Kuća treba svakako da je za slučaj požara osigurana u svojoj pravoj vrednosti. U kućama koje su podigle zadruge, ako su na okupu ili su u jednom mestu, može se zadruga starati o njihovom urednom održavanju, a vlasnici da snose pri tome samo stvarne troškove. Tako zadruga može imati nameštene stalne zidare, instalatere i druga stručna lica koja će obilaziti pojedine kuće. Naravno, sve ovo zavisi od svesti zadrugara i broja kuća koje se mogu ovim putem održavati.

Stanovanje u tuđoj kući, pod kiriju. Ovaj način spremanja kuće najviše prevlađuje među radnicima, namešteni-

eima i činovnicima. Dosta stanuju pod kiriju i ona lica koja bi mogla prema svome dohotku da sprema svoju sopstvenu kuću, i to zbog toga što drže da stanovanje pod kiriju ima izvesnih preimućstava. Svakako pored tih preimućstava ima više loših strana ovakvog načina spremanja kuće.

Ističu se ova preimućstva: kirajždija nema nikakvih drugih obaveza nego da plaća kiriju; ne stara se o vlasništvu, popravcima, nametima i dr.; nije vezan za stanovanje u jednom te istom mestu, što je stvarno za one koji žive od najamnine ili plate od velike koristi; nema nikakvog rizika za kapital uložen u kuću. Ako takvom domaćinu nastanu nepovoljni uslovi za stanovanje na tome mestu zbog komšiluka ili zaposlenja on može kraj da promeni. Sa povećanjem porodice ili promenom dohotka može se stan menjati, tražiti veći ili manji.

Stanovanje pod kiriju ima dosta loših strana. „Na svežanj kirijskih priznanica ne da niko zajma“, — drugim rečima kirajždija kroz čitav svoj život ne stiče nikakvu čvrstu investiciju. Sudbina je skoro jedne trećine dohotka takvog domaćina u rukama kućegazde, koji u svako doba može da poveća kiriju i da otkáže stan. Kuća se ne može uvek opraviti kada se hoće, a još se manje može prepraviti prema novim potrebama kirajždije. Kirajždija je, šta više, nemoćan da sebi u jednom stanu osigura minimalne higijenske uređaje (bolji odnos smetlja, zdrava voda, izolacija vlage i dr.), ako inače ne postoje u toj kući. Što je najgore, takve se porodice mogu u doba oskudice stanova da nađu na ulici, odnosno da stanuju u prenaseljenim kućama.

§ 44 Spremanje kuća u zadružnim naseljima

Individualno spremanje kuća ne samo da je ograničeno na neznatan broj onih koji žive od iznajmljivanja svoje radne snage, nego uopšte ni izdaleka ne sprema za takve male kućevlasnike onakve kuće koje bi mogle zadovoljiti evoluciju njihova standarda stanovanja. U ranijim našim računanjima videli smo da i onaj koji ima oko 4000 dinara mesečno može da dode jedino do kuće od 120.000 dinara. Ako stanuje u većem gradu, treba toliko da plati skoro za samo gradilište. Ako bi imao gradilište, za te pare može da ima dosta skromnu kuću, možda i bez banje. Rentijeri koji ulažu svoj novac u gradnju stambenih kasarna iskorišćuju do maksimuma i gradilište i troškove gradnje, pa mogu da dođu jeftinije do pojedinih stanova. Individualna gradnja kuća za sopstvenu potrebu potiskuje se većinom u predgrađa, gde je manja zemljišna renta, a tamošnje stanovanje nema nikakvih mogućnosti za udoban i sanitaran uređaj (kanali-

zacija, vodovod, osvetljenje i dr.). Uglavnom, ovako individualno snalaženje nema uopšte egzistencije u današnjem društvu. Šta više, kirajždizko spremanje kuće skuplje dolazi, pri njemu siromašni plaćaju relativno veću kiriju negoli bogati. Stan od 400 dinara ima ne samo dvostruko nego višestruko manji komfor nego onaj od 800 dinara mesečne kirije.

Spremanje kuća u zadružnim naseljima uspešan je način prilagodavanja nižih dohodaka standardu stanovanja. U ovim naseljima domaćini su vlasnici kuća, ali ih oni lično uređuju prema svome standardu. Ovde ljudima sa nižim dohodcima polazi za rukom da sebi sprema onakve kuće kojima se eliminišu loše strane stanovanja u tuđim kao i u svojim kućama, a povećavaju dobre strane i jednoga i drugoga načina stanovanja. Ko stanuje u zadružnom naselju nema, na pr., nikakva ličnoga rizika kome je izvrgnut kad sam uređuje svoju kuću, nije skućen u finansijskim sredstvima za popravak, za higijenske instalacije i dr. Održavanje kuća u zadružnom naselju ne zavisi od spekulativnih hirova kućegazde, nego od stvarnih potreba samih stanara-zadrugara. Čeljad, naročito deca, oseća se na svakom mestu zadružnog naselja kao na svojoj sopstvenoj grudi, ne strahuje pred postupcima nekoga gazde, koji strepi nad svojim vlasništvom, da mu se bilo čime ne okrnji.

Veliki uspehi spremanja kuća u zadružnim naseljima dolazi uglavnom odatle što se sav posao izvodi kapitalom koji je ranije zadružno ušteden; što je iz građenja i održavanja kuća eliminisan profit građevinara; što je velikim gradnjama trošak sveden na minimum; što se jeftinije gradi zavađanjem jednakih delova (tipiziranje) po svim kućama; što je eliminisan profit kućegazde, a i troškovi oko upravljanja kućom; što je u ovakvim naseljima potrošnja uopšte bolje organizovana. Sledećim praktičnim primerom dokazaćemo sve što smo rekli.

Frajdorfski primer. Ugovorom od 4 novembra 1921 dao je Savez švajcarskih konzumnih sadruga u Bazelu Zadrugi za naseljavanje „Frajdorf“ u Mutencu (kod Bazela) temeljni kapital od Fr. 7.515.140.87 da izgradi svoje naselje. Na 20 maja 1919 konstituirajuća skupština odobrila je statute ove Zadruge. Na bazi tih statuta Savez je Zadrugi dao ovaj kapital, pod uslovom da naselje bude vlasništvo same Zadruge i da se naselje vodi na način kako je u samim statutima predviđeno. Svrha je Zadruge promicanje socijalnog blagostanja i poboljšavanje uslova života svojih članova. Na području naselja isključuje se svaka verska i partijsko-politička agitacija. Za slučaj likvidacije Zadruge sva imovina naselja prelazi u vlasništvo Saveza. U ovom ugovoru istaknuta je kao naročita svrha Zadruge:

a) da podmiruje stambene potrebe svojih članova izdavanjem pod kiriju racionalno uređenih stanova u kućama za jednu porodicu, kao i vrtova:

b) da pospešuje zadružnu ideju uopšte, i da na području vaspitanja u duhu zadružnih načela primeni učenje Hajnriha Pestalocija.

Naselje obuhvata površinu od 84.915 m², na kojoj je izgrađeno 150 pojedinačnih porodičnih kuća po površini od 56.54 m², do 107.60 m², a po kubaturi od 571 do 1052 m³, po broju soba od 4 do 6. Naselje je osvećeno na 24 avgusta 1921 povodom 10 Međunarodnog zadružnog kongresa. Na svaku porodicu otpada po 200 m² bašče, a u celom naselju je 62.2% zelene površine.

Troškovi gradnje raspodeleni su u postocima ovako: 0.10% za građevni biro, 1.20% za kantinu i okolne radove, 80.74% za 150 kuća, 17.15% za okolne radove, 0.61% za opšte troškove, 0.20% za naknadne radove. U samoj gradnji stvorene su naročite frajdorfske zadružne građevne norme, koje se odnose na veličinu, formu i materijal greda, stepenica, prozora i dr.

Način stanovanja u ovom naselju uglavnom izgleda ovako:

1) Čitavo naselje je zajednički imetak. Svaki naseljenik ima da upiše i uplati najmanje jedan udeo, koji iznosi Fr. 100.—. Sa svakim se naseljenikom pravi naročiti ugovor o iznajmljenju stana, odnosno kuće pod kiriju. Visinu kirije određuje zadružna skupština.

2) Vrhovni organ naselja je glavna zadružna skupština. Poslove vrši birani upravni odbor od 9 zadrugara. Pored upravnog odbora o životu i radu u naselju staraju se komisije, u kojima saraduju mnogi muški i ženski zadrugari. Vaspitna komisija stara se o rasprostranjenju zadružnih načela, o biblioteci, čitaonici, nadzire pozorišne i bioskopske pretstave, brine se o vezi između doma i škole i dr. Ovde uz roditelje o napretku dece staraju se i stručna lica. Zdravstvena komisija brine se o javnoj zdravstvenoj nezi, o suzbijanju bolesti, nehigijenskih pojava i dr. Dužnost je ove zdravstvene komisije naročito da se stara o vodenju kućanstva one porodice gde je domaćica bolesna. Poslovna komisija nadzire tehničko poslovanje po prodavnicama, gostionici i posreduje u nabavljanju za zadrugare one robe koja se ne može dobiti u lokalnoj zadruzi. Tako se ova komisija stara o nabavi mesa, mleka, odeće, obuće i dr. Što se tiče na pr. mesa, domaćice na večer napišu samo koliko i kakvoga im je mesa potrebno, a komisija izjutra rano sve to nabavi.

Građevna komisija nadzire gradnje, bašče, ulice, električno osvetljenje i dr. Finansijska komisija je kreditni i štedni savetnik i posrednik u naselju. Preko nje zadrugari vode svoju štedionicu, osiguraju se, dižu zajmove i sl.

Komisija sigurnosti ima preko sebe sprečavanje požara i održavanje javnog reda u naselju.

Komisija za zabave brine se o izvođenju pozorišnih i bioskopskih pretstava, o organizaciji orkestrara, davanju koncerata i sl.

3) Propisani su naročiti pravilnici o redu u kući i na bašči.

4) Susedstvo je ne samo povezano ličnim odnosima između zadrugara, nego i mnogim manifestacijama zajedničkog rada i saradnje u velikom Zadružnom domu. Tu se odvija sav zadružni život, i to ne samo među naseljenicima, nego i među zadrugarima cele Švajcarske i celoga sveta. U Zadružnom domu smešten je veliki Zadružni seminar organizatora celoga naselja i dugogodišnjeg vođe švajcarskog konzumnog zadrugarstva Dr. Bernharda Jegija. Tu se stiču zadrugari sa svih strana sveta. Tu je i zadružna biblioteka i čitaonica, a tu je centar rada svih komisija i uprave zadruge.

5) Naročitu pažnju skreću na sebe dečije večeri u ovom naselju. U svim zgodama, kao o praznicima i proslavama, deca se zajednički vesele, ne drže se zatvorena iza kućnih roditeljskih ograda. Deca se ovde privikavaju na zajednički život, na samostalnu organizaciju svoje štednje i celoga svoga načina života. Tako reći igrajući se, deca ovde svršavaju između sebe ove velike zadatke.

XI glava: Organizacija pokućstva i kućna tehnika

§ 45 Pokućstvo

Pokućstvom i tehničkom organizacijom rada lakše se ostvaruju zadaci potrošačkoga gazdinstva. U pokućstvo spadaju sva ona dobra koja nisu namenjena neposrednoj potrošnji. Ako iz potrošačeva imanja odbijemo namirnice koje su još u kući na zalih, odeću i obuću, ogrev i razna sredstva za pranje i čišćenje (sapun, soda i dr.) onda nam ostaju kao pokućstvo i tehnička kućna sredstva: uređaj stana (nameštaj soba, smočnica, banja, podruma i dr.); peći, parno grejanje; vodovod i instalacija tople vode; instalacija plina sa plinskim uređajima; uređaj za regulisanje toplote u pećima i sobama; kanalizacija; liftovi za prenos osoba i stvari; sanitarni uređaj, električna instalacija; telefon i radio; nameštaj; posude; tehnički uređaj praonice; kućne mašine i ostala oruđa.

Organizacija pokućstva ima naročito da nas upozna sa savremenim vrstama pokućstva, sa njihovom svrhom, potrebnom količinom i načinom raspolaganja. Ako gazdinstvu nedostaju i kućna tehnička sredstva, ne samo da ne može da zadovolji svoju svrhu, nego još izaziva stvaranje beskorisnih izdataka. Ako je čeljad nevešta u rukovanju tehničkim sredstvima, recimo kakvom novom mašinom, od toga gazdinstvo ima samo štete. Koliko je oruđa za velike pare uneseno i u siromašnije domove, ali su otišla na tavan, bilo zbog toga što se nisu mogla iskoristiti u dotičnom gazdinstvu, bilo što je čeljad u rukovanju bila nevešta.

Svako kućno gazdinstvo može po svojoj veličini da približno sastavi popis one količine i vrste pokućstva koliko je potrebno za njegov normalan razvitak. Taj popis možemo nazvati budžetom pokućstva. On ima praktičnu vrednost pri početnoj organizaciji kućnog gazdinstva, a i za školsko proučavanje ove organizacije. Kućno gazdinstvo, pored pokućstva, ima da podmiri i ostale svoje izdatke, te je za

uspešnu ekonomiju bezuslovno potrebno da za svaku stavku ode samo onoliko troška koliko ona sama po sebi ima važnosti. Veći izdaci za pokućstvo ne samo da smanjuju izdatke za ostale potrebe, nego i suvišno pokućstvo smanjuje prostor u kući, koji je potreban za zdravlje i udobnost čeljadi. Na mnogo mesta sobe su toliko natrpane nameštajem i zavesama da se čovek tu jedva okreće, a kamo li da tu živi. U takvim prostorijama čeljad su, a naročito deca, fizički stešnjena.

U stručnoj literaturi i po institutima za napredno kućno gazdinstvo postoje tri načina za sastavljanje ovih budžeta. Prvi je način taj da se u postocima izračuna raspored vrednosti pokućstva po raznim prostorijama. Tako se na pr. u američkoj literaturi spominje ovaj raspored pokućstva u postocima: u stanu sa dve sobe za odaju 67%, a za spavaonu 33%; u stanu sa tri sobe: za odaju 45%, za spavaonu 25%, za trpezariju 28% i za hol 8%; u stanu sa 4 sobe: odaja 40%, spavaona 20%, trpezarija 20%, hol 6% i gostinska soba 14%. Tamo uzimaju 15% od svih izdataka nameštaja za kuhinjsko pokućstvo.

Drugi je način budžetiranja u tome što se tačno raspoređuje u novcu vrednost pokućstva. Tako na pr. jedan komitet za pokućstvo u S.A.D. predviđa ovu raspodelu svote od 450 dolara: za odaju 180, za spavaonu 90, za trpezariju 90, dečija ili gostinska soba 63, pretsoblje ili veranda 27 dolara itd.

Po trećem se načinu prvo odredi vrednost celoga pokućstva, pa se onda razmerno raspodeli na svaki njegov deo. Jedna američka šema ove vrste, na pr., za stan od tri sobe predviđa 25 poena: 12.25 za odaju i trpezariju zajedno, 6.75 poena za spavaonu, 3 za kuhinju i 3 poena za nuzgredne prostorije. Na odaju i trpezariju, kombinirano, raspodeljeno je 12.25 poena ovako: 2 naslonjače po 1 poen, 2 poena; sofa 3 poena; mali sto 0.25; veliki sto 2; 3 stolice po 0.50 poena, 1.50 poena; ormar za knjige 1.50 poena; čilim predlagač 1; zavese za 2 prozora po 0.50, 1 poen. Pomenuti poeni slično su raspoređeni i po drugim prostorijama.

§ 46 Tehnička oprema kućnoga rada

Tehničkom opremom lakše se obavljaju i kućni radovi. I ovde se, kao i u drugim gazdinstvima, korisnost rada meri što manjim trudom, što kraćim vremenom, što manjim materijalnim izdacima i što potpunijim podmirenjem svih potreba kućanstva. U tome će pogledu prosečnoj domaćici upasti u oči da joj nije svejedno kakvom će peći zagrevati kućne prostorije; na kakvom će ognjištu kuvati i peći;

kakvim će metlama čistiti: u kakvim će posudama kuvati, itd. Kad ovo pitanje pokrenemo, treba da znamo da su i oni današnji alati koje susretamo po svojim domovima savršeniji od onih koje su upotrebljavali naši stari, odnosno da se današnjim alatima i lakše i bolje svrši mnogi kućni posao nego što su ga svršavale naše majke. Treba samo da se setimo ranijega svoga otvorenoga ognjišta, koje još susretamo po selima, pa da ga uporedimo sa današnjim zatvorenim ognjištem, tzv. štednjakom. Kao što je ovakvo ognjište nazvano štednim, tako bi se i mnogi današnji lonci, šerpe, tegle, noževi, makaze, burad, peći, i dr. mogli također, za razliku od ranijih, nazvati štednim.

Ova pojava u današnjem kućnom gazdinstvu nuka domaćicu da pomislija i na to da njezina današnja sredstva kojima radi nisu savršena, da budućnost nosi bolja, racionalnija. I da i danas, možda, ima još dosta boljega kućnoga alata za koji ona ne zna. Pored toga, da je svesna da i njezina lična uvidavnost i pronicljivost može na tome polju mnogo da joj pomogne. Drugim rečima, da i ona sama može nešto bolje da pronade, pa da to i drugima saopšti. Iz ovoga možemo zaključiti da je poboljšanje kućnih alata u rukama samih domaćica, ali onih domaćica koje su voljne da međusobno saraduju, da izmenjuju mišljenja, da zajednički teže olakšavanju svoga kućnoga poziva. Našem narodu nije ta saradnja u kućnim poslovima nepoznata. One su se oduvek sastajale i dogovarale o svemu što su korisnije pronašle u svome domaćinstvu i jedna je radila po boljim primerima druge. Kako je god međusobno zdogovaranje odigralo vrlo važnu ulogu u zemljoradnji, zanatstvu i trgovini, tako se isto ono osećalo i u domaćinstvu boljom organizacijom rada.

Tehnička oprema potrošačkoga gazdinstva nije još ni izdaleka na onome stupnju kako su opremljena ostala preduzeća, naročito ona u industriji. To je tako delimično zbog naročitih osobina kućnoga rada, a delimično što kućno gazdinstvo ne stoji ni u kakvoj utakmici sa ustanovama svoje vrste. Ukoliko je, u pojedinim poslovima, privatnim preduzećima pošlo za rukom da se bolje tehnički opreme, utoliko su ona više potiskivala taj deo kućnoga rada. Takav je slučaj na pr. sa konkurencijom parnih modernih pekara, tehnički opremljenih praonica i dr., sa vršenjem tih poslova po kućama. Tu kućno gazdinstvo, kao što to inače rade preduzeća van kuće, ne reagira nekom svojom protukonkurencijom, da bi se i ono tehnički naoružalo i potisnulo napad na sebe s te strane. Tehnička oprema kućnoga rada ima, dakle, više težnju da pomaže kućnom gazdinstvu van doma.

Ipak imućnijim gazdinstvima polazi za rukom da upotrebe izvesne mašine kojima se znatno štedi rad i njegova energija. Tako se na pr. dosta upotrebljavaju razne ručne

motorne mašine, uglavnom sa električnim pogonom, kao sijačice za prašinu, električne pegle, parne mašine za pranje rublja, prese za rublje i za voće sa ručnim pogonom, automati za pranje sudu, električni hladnjaci, uređaji za toplu vodu, električne peći i sl. Veliki je problem kućnoga gazdinstva da se nastavi i dalje sa tehničkom opremom, ali na taj način da pomoć s te strane prođe u sve domove. I tu se svet može pomoći jedino zadružnim putem ili pomoću javnih uređaja ove vrste. Više porodica može sebi da zajednički nabavi sve pomenute mašine. Moglo bi se tražiti i od opština da i one, u interesu javne higijene i narodnog zdravlja, zavedu svoje velike tehnički uređene praonice, da sprovedu centralno grejanje po kvartovima i sl.

Organizacija kućne opreme ne svodi se samo na uvođenje mašina, nego uopšte na izbor oruđa kojima se u kući radi, počevši od najneznatnijeg, na pr. od krpe za brisanje prašine ili metle, pa do raznih vrsta kuhinjskog posuđa. Od izbora peći i kuhinjskog posuđa zavisi kućna ekonomija grejanja; od izbora sijalica zavisi ekonomija osvetljenja; od uređenja praonice ekonomija pranja; od uređenja spremišta ekonomija čuvanja dobara kućnoga gazdinstva. Svi se ti uređaji zasnivaju na naročitoj mehanici kućnoga gazdinstva koja, i u samim tehničkim naukama, ima obrađeno zasebno područje.¹⁾ Isto tako postoji i fizika svakoga kućnoga rada, naročito kuhanja. Od lica kojima se poverava sudbina velikog imetka, koji se danomice odvajaju za potrošnju, punim pravom može se tražiti da svoj zadatak ovako shvate, kako sa ekonomske tako i sa tehničke strane.

§ 47 Mehanika kućnoga gazdinstva

Mehanika kućnoga gazdinstva obuhvata fizička načela i mehanizme koji su primenjeni u savremenoj kućnoj organizaciji. To je profesionalno područje kućnih inženjera i mehaničara, od kojih se traži da s te strane urede tako kuću i naše stanove da se u njima mogu što lakše i sa što manje troška obavljati zadaci potrošačkoga gazdinstva. Poznavanje ovoga kućnoga posla ne može se tražiti od kućne čeljadi, ali to ne znači da nije potrebno da se ona uputi u načine primenjivanja fizičkih načela na tome području. Isto se tako ne može ni opšta organizacija kućnoga gazdinstva zamisliti bez uzajamne primene ekonomije i mehanike. Nije stvar samo raspolaganja dovoljnog kapitala da se kuća dobro mehanički opremi, nego i pogodne mehaničke organizacije da se raspoloživim kapitalom u kući što više primeni veliki broj

¹⁾ Vidi E. S. Keene, *Mechanics of the Household*, N. York, London 1918.

važnih fizičkih načela. Ne odmiče čovečanstvo od života u kolibi samo kredencima, ćilimima, ogledalima i dr., nego još više stvarnim iskorišćavanjem velikoga područja prirodnih nauka u svome domu.

I seoska i gradska kuća mogu da se snabdevaju svima mehaničkim uređajima, kao što su: centralno grejanje, mehanička regulacija toplote, olakšice osvetljenja, snabdevanje vodom, kanalizacija i druge primene koje označuju opštu upotrebu kućne mašinerije u velikim varijacijama. Primena i prilagodavanje tih mehanizama može se shvatiti poznavanjem njihova opšteg građevinskog plana i načela izvršavanja.¹⁾

Sistemi grejanja iskorišćuju na različite načine paru, vruću vodu, ili vruć vazduh, u svrhu prenosa vrućine od peći kroz kuću. Svaki ovakav uređaj postizava se naročitim napravama zagrevanja, koje se korisno mogu prilagoditi raznim uslovima kućne upotrebe. Stoga i njihovo poznavanje postaje opštom potrebom sve kućne čeljadi, koju bi trebalo već u samoj školi, na časovima fizike, za to osposobiti.

Sistemi snabdevanja kuće vodom iskorišćuju prirodne zakone do te mere da se jednako može koristiti vodenim uređajima i koliba i najveća palača. Tako nas u ovom pogledu kućna mehanika upoznaje sa vrstom raznih voda i vodenih uređaja (rečna voda, cisterne, arteski bunarevi, vrela i dr.), sa izoliranjem rezervoara vode od nehigijenskih materija, izgradnjom vrela, bunareva, šmrkova, sa čuvanjem kišnice, hidrauličkim napravama, instalacijom vodovoda, snabdevanjem kuće vodom pomoću vetrenjača itd.

Za osvetljavanje osamljene kuće ili one u naselju postoje razna sredstva. U seoskim kućama može se izabrati petrolej, gazolin, acetilen i električno svetlo, i to svako ovo sredstvo može se urediti na razne mehaničke načine.

U svakoj kući sa nužnikom, kuhinjom i praonom treba da je sprovedena kanalizacija. Domaćinstva mogu koristiti privatnu kanalizaciju na razne načine. Mehanička konstrukcija i načini rada nisu toliko teški da se ne bi mogli shvatiti i prilagoditi raznim potrebama kućanstva.

U mehaniku kućnoga gazdinstva, dalje, spada: način iskorišćavanja raznih vrsta ogrevnog materijala, odbrana od mraza i vlage, provetravanje i poznavanje upotrebe plina.

§ 48 Organizacija grejanja

Grejanje se u kući organizira izborom prostorije, gorivog materijala, peći i posuda.

1 Izbor prostorije koju ćemo zagrevati. U svakoj sobi ima šest ploha koje treba da se zagreju, i to 4 zida,

¹⁾ E. S. Keene na pom. m., str. V.

pod i strop. Ako je ta soba na zadnjem spratu, sa spoljnim zidovima i iznad prostorije koja se ne zagrejava, onda u njoj ima 6 hladnih ploha, koje treba u celosti zagreјati. Za zagrevanje takve sobe srednje veličine potrebno je godišnje 770 kg ugljena. Ista takva soba sa 6 hladnih ploha može se godišnje zagreјati sa 660 kg ugljena, ako je smeštena u sredini među ostalim sobama. Ali ako se pokraj takve srednje sobe (desno, levo, gore i dole) zagrevavaju i ostale prostorije, onda se može zagreјati sa 320 kg ugljena godišnje. Organizacija grejanja kuće zavisi, dakle, mnogo i od međusobnog sporazuma suseda iste kuće u tome koje će prostorije zimi zagrevati.¹⁾

2 Izbor gorivog materijala. Ovaj izbor, na prvom mestu, zavisi od mesnih prilika, kao i o tom koji je gorivi materijal najjeftiniji, obzirom na toplotu koju nam daje. Danas se ugljen, uglavnom, prodaje po težini i po imenu. Fabrikanti i javna nadležstva, međutim, preko svojih stručnjaka ispituju pri kupnji ugljen po njegovom sastavu i broju kalorija. Onaj ko kupuje ugljen u malim količinama za kuću nema te sreme, ali mu može u tome poslu pomoći i opština i zadruga. Opština bi mogla pomoći na taj način što bi tražila od prodavalaca da pod njenom kontrolom označuju svoju robu po sastavu i po kalorijama. Zadrugne nabavke mogu se potpuno stručno obavljati.

3 Izbor peći. Usavršavanje sobnih i kuhinjskih peći svakodnevno napreduje, tako da je upadna velika razlika u tome koliko potroše ogreva stare i nove peći. Sve zavisi, na pr., od prave veličine i dubine ploče na peći, od prave veličine ognjišta, prave dubine kanala kroz koji ide plamen i dr. Siromašan svet još je upućen na upotrebu starih peći, pošto su nove znatno skuplje. Ipak, ušteda je ogreva u novim pećima tako velika da bi se samo njome mogla za kratko vreme kupiti nova peć. Mnogo zavisi i od kućevlasnika da svoje kirajdžije snabdeju dobrim pećima.

I sam način posluživanja peći, odnosno loženja može da uštedi dosta ogreva.

4 Bolji izbor posuda znatno smanjuje i potrošnju ogreva i trud onoga ko kuva. Posude se uglavnom bira po vrsti materijala, veličini i dubini. Veličina posuda zavisi od promera ploče na peći. Mi ćemo sa nekoliko primera pokazati kako se pravilno postavljaju kuhinjske posude.

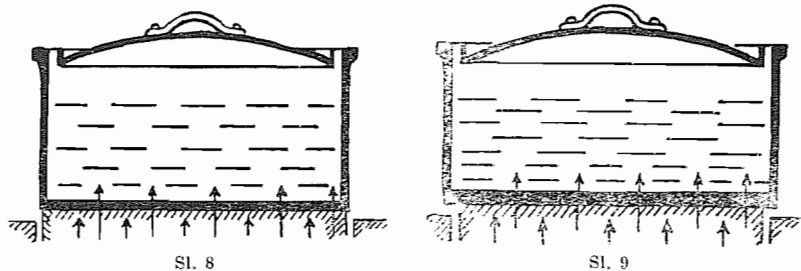
Da bi se ispitao uticaj raznog kuhinjskog posuda na troškove kuvanja, treba da zagrejemo u tom sudu 2 litra vode od 18 do 98 stepeni Celzijusa, dakle do vrenja, na

¹⁾ Podaci iz knjige: „Meine warme Stube“, Verlag Schadenverhütungsgesellschaft — G. m. b. H., Berlin.

jednoj ploči za kuvanje od 22 centimetra promera i strujom 1800 W = 1.8 KW (električne peći¹⁾).

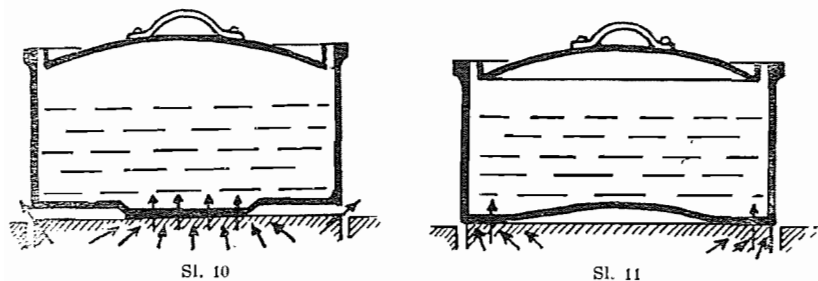
1 Primer. Na sl. br. 8 pravilno je postavljena kuhinjska posuda. Promer lonca može da bude i do 2 cm manji od promera ploče za kuhanje. Pošto posuda tačno pokriva ploču, na nju toplota ravnomerno prelazi i iskorišćuje se u najvećoj meri. Ovde je vreme zagrevavanja $8\frac{1}{3}$ minuta ili 500 sekunda.

2 primer. Lonac je na sl. 9. prevelik i prelazi ploču. Preko suvišnog dela posude toplota se gubi u zrak. Ovde vreme zagrevanja iste količine vode kao i u prvom primeru iznosi 11 i po minuta.

3 primer. Na sl. 10 lonac pokriva ploču samo svojom sredinom, te samo na tom mestu i prelazi toplota na vodu. Zato je ovde vreme zagrevavanja, a i potrošnja ogreva, dva puta veće nego li u prvom primeru gde je posuda pravo postavljena. Ovde iznosi vreme zagrevanja 19 i po minuta.

4 primer. Na sl. 11 lonac je udubljen, tako da voda prima toplotu samo sa strana te posude. Ovde je vreme zagrevavanja najveće, te iznosi $20\frac{3}{4}$ minuta.

Ekonomija osvetljenja isto tako nije beznačajna u kućnoj organizaciji. Ona pre svega zavisi od izbora sredstava za osvetljenje, kao što su petrolej, sveće, električno osvetljenje,

plin i sl. Ovde ne odlučuju samo troškovi, nego i svetlo kao i potreba onakvog svetla pri kome se može normalno raditi. Kada je skupa električna struja, može nekome da izgledaju sveće jeftinije, ali ipak nisu pogodne za naš rad i naše zdravlje kao što je električno osvetljenje.

U krajevima gde ne postoje komunalne ili kolektivno iskorišćene električne centrale, kućna gazdinstva stoje pred problemom kalkulacije individualnih ili zadružnih električnih centrala, odnosno proizvodnje električne struje za sopstvene potrebe. Uglavnom izračunavaju se svi troškovi potrebnih investicija i upoređuju se sa tekućim troškovima onoga načina osvetljenja koje se tada još upotrebljava. Ove kalkulacije mogu naročito povoljno da ispadnu za onaj kraj gde ima vodene snage.

Kada već u kući postoji električno osvetljenje, onda se njegova ekonomija svodi na organizaciju zajedničkog nastupa prema proizvođaču struje, na kontrolu tačnog računanja i merenja struje, na izbor sijalica i na raspored sijalica po kućnim prostorijama. Dnevna potrošnja struje po svim domovima je tolika da znatno zadire u kućne troškove, usled čega se svakome domaćinu nameće dužnost da se stara o visini cene struje. Ovde je iskorišćenje struje zajedničko, pa je moguć samo zajednički nastup u tome pravcu. Kontrola merenja sastoji se u tome da pazimo na ispravnost strujomera, kao i na tačno prepisivanje i obračunavanje potrošene struje.

Izborom sijalica može se postići znatna ušteda. O tome treba da razgovaramo sa tehničarima, koji će nam reći kolika je jačina sijalica potrebna za pojedine prostorije. U tome pogledu biće nam potrebne slabije sijalice za osvetljenje prostorije sa svetlim zidovima nego što se traži za prostorije sa tamnim zidovima. Tako će na pr. u prostorijama sa svetlim zidovima po 1 kv. metru prostora biti potrebna vata: za stepenice 3 do 5, za hodnik 5 do 7, za sve sobe 10 do 14, za banju i kuhinju 10 do 24 itd. Naprotiv, gde su zidovi tamni treba po 1 m² vata: stepenice 4 do 6, hodnik 6 do 10, sve sobe 12 do 17, itd.

Osvetljenje ima samo onda pravi efekat ako se osvetljavaju ona mesta gde se radi, kao što je u kuhinji ognjište, u sobi radni sto i dr.

¹⁾ Časopis: Die Fortbildungschülerin, Solothurn, № 1, 1932, S. 19.

XII glava: Spremanje dobara

U središtu potrošačkoga gazdinstva stoje razna dobra koja se uglavnom donose sa pijace. Takva se dobra većinom ne mogu odmah upotrebiti, odnosno potrošiti. Potrebno je da se prerade i sačuvaju do momenta upotrebe. Kupljeni hleb treba da se preko dana sačuva da ne obajati; od mesa i povrća treba da se skuha jela; neka se jela ne potroše odmah, potrebno je da se sačuvaju koji dan; odeću i obuću je potrebno stalno održavati u što boljem stanju i to dulje vremena, mnoge namirnice treba u kući da prezime, te govorimo o zimnici itd. Ovako staranje o dobrima u kućanstvu naziva se spremanje dobara. Njihovo dobavljanje s pijace zasebna je funkcija ovoga gazdinstva

Spremaju se ova dobra: 1) dnevne upotrebe, 2) povremene, ali nestalne upotrebe, 3) sezonske upotrebe, i 4) predmeti koji su više ili manje izvan upotrebe, ali izgleda da bi mogli nekada zatrebati. Predmeti, dakle, koji treba da se sačuvaju, jesu: ogrev, namirnice, odeća, obuća, sredstva za čišćenje; oruđa i tehnički uređaji, kao što su posude, metle, četke, uređaji za pranje; posteljina, rublje, peškiri, stolnjaci, i sl.; čitavo pokućstvo; knjige i pribor za pisanje; igračke, muzički instrumenti, sportski pribor; lekovi i oruđa za lečenje; ključevi; računске knjige svoga gazdinstva.

Posao spremanja obuhvata ove radnje: 1) sistematsko svrstavanje; 2) prerađivanje; 3) uređenje polica, magaza, tegla, bačava, stovarišta i drugih pogodnih sredstava u kojima se dobra mogu očuvati; 4) pogodan pismeni pregled onoga što se dulje vremena čuva; i 5) važna navika da se svako dobro posle svoje upotrebe ostavi na svoje mesto.

Kao naročitu funkciju spremanja dobara valja istaći čuvanje i iskorišćavanje otpadaka.

§ 49 Spremanje namirnica

Pošto su životne namirnice dobra koja su lako pokvarljiva, to je i njihovo spremanje važan zadatak potrošačkoga gazdinstva. Mala domaćinstva obično nemaju dovoljno oruđa za prerađivanje i čuvanje namirnica, usled čega su upućena na to da što kraće vreme i u što manjim količinama spre-

maju svoje namirnice. Ova gazdinstva zato teško i mogu ekonomisati sa izborom pogodnoga vremena i pogodne sezone kada će nabaviti namirnice. Za njih je pijaca spremište, te s nje donose skoro svakodnevno u malim količinama ono što im je potrebno. Ova domaćinstva na pr. nisu u stanju da spremne svoju zimnicu (ukisele kupus i drugu turšiju), da kupe u jesen luk, voća, krompira i dr. kada su ta dobra najjeftinija. Za ovakva gazdinstva velimo da žive pod takvim uslovima koji im ne dozvoljavaju spremanje dobara u punoj meri, nego zavise svakodnevno od pijace. Pojmljivo je da su troškovi života u ovim gazdinstvima srazmerno veći negoli u onim gde postoji materijalna mogućnost spremanja namirnica.

Spremanje namirnica u domu ne treba tako shvatiti kao da od kuće stvorimo neke velike magazine. Pravilo je da se namirnice samo u onim količinama i onoliko vremena spremne u kući koliko to zaista smanjuje troškove. Da bi se u tome znali snaći, potrebno je da imamo svoj mesni sezonski kalendar i pregled cena tokom godine. Ako vidimo da su neke namirnice izvan sezone na pijaci znatno skuplje nego što bi za njih izdali u sezoni zajedno sa troškovima spremanja, onda je svakako bolje da ih spremimo. Isto se tako odlučujemo za nabavku prerađenih ili sirovih namirnica, odnosno polupreradevina. Za neke će porodice biti unosnije da kupe gotov hleb, a za neke opet da ga same mese i peku.

U nekim zemljama pomažu dosta domaćice svojim savecima u pogledu spremanja namirnica naročiti Biroi kućnog gazdinstva. Takav na pr. Biro u U.S.A. za svako mesto sastavlja pomenuti sezonski kalendar na taj način, što prosečnu cenu pojedine namirnice tokom godine označi sa 100, pa prema toj ceni upoređuje stvarne cene po mesecima. Tako na pr. takav tamošnji kalendar za jaja pokazuje u aprilu broj 76, a u decembru 135, što znači: 1) da je tamo cena jaja u maju za 24% ispod prosečne godišnje cene, a u decembru za 35% iznad prosečne godišnje cene; 2) da su tamo jaja u decembru za 78 po sto skuplja nego u maju.

Slabo spremanje namirnica stvara suviše troškove koji se javljaju u manjoj njihovoj upotrebljivosti i u otpatcima. Procenjuje se (*Pearl*) da oko 20% hranjive vrednosti namirnica ide na otpatke. Poljoprivredni Departman (U. S. A.) procenio je u 1917 godini da su godišnji otpaci po porodici iznosili 31 dolar, i to zbog: nepažljivog rukovanja i čuvanja, nepažljivog kuhanja, otpadaka u priređivanju, kao što je nevešto ljuštenje, otpaci za stolom, i otpaci u smetlju. Računa se da po gostionama ima 2 i po puta više otpadaka za stolom onda kada se pred goste iznese ceo obed nego li kada jedu à la carte. Reduciranje otpadaka je najbolji način da se smanje troškovi hrane po pansionima. Izgleda u ovim slučajevima da će biti najmanje otpadaka ako se pred goste

stavi svako jelo u činijama, pa da svak uzima koliko hoće. Dosta hranljivosti životnih namirnica izgubi se dok su one još u rukama proizvađača, vozara, pijačnog posrednika, kao i onda dok su u kuhinji. Amerikanska poslovice dobro veli da žena može da baci više kroz prozor kašikom nego što može muž da unese vrećom.

Dosta se pokušava i u teoriji i praksi zavađanje javnih smestišta kuvanih životnih namirnica, sa zadatkom da se reformišu kućno njihovo spremanje. Po svetu ima dosta takvih kuhinja koje su većinom u filantropskim rukama. U Engleskoj ih je za vreme rata bilo otvoreno oko 1000, pod imenom narodnih kuhinja. Ima ih dosta po školama, poliklinikama, zabavištima, opštinskim obdaništima itd., u kojima siromašniji svet dobija jelo, bilo besplatno ili uz minimalnu cenu. Jelo se nosi iz ovih kuhinja kućama.

Pitanje prodaje izvesnih skuvanih namirnica (na pr. obarenog povrća, pečenih kora za pitu, pečenog mesa i dr.) i gotovih jela (na pr. čorbe, testa) teško da se reši trgovačkim i humanim putem. Čovek može sve gotovo na pijaci da kupi, ali je osetljiv u izboru onoga što jede. I ukoliko bi se htelo da se smanje, odnosno reformišu kuhinjski kućni poslovi, treba 1) voditi računa o tome da je čeljad bezuslovno uverena u čistoću i ispravnost onoga što joj se daje za jelo, i 2) da taj novi način priređivanja jela bude znatno jevtiniji od današnjeg individualnoga. Računa se da po malim porodicama od 20 do 30 po sto kućne kirije i troškova pokušava otpada na individualnu porodičnu kuhinju. Po svim takvim kućama skoro čitav dan najmanje po jedna domaćica poslužuje ognjište i trpezariju. Kada takvih domaćica ima po 50 i više u komšiluku, onda bi im svakako dobro došlo zadružno snalaženje u izvesnoj meri i u spremanju namirnica. Pretpostavimo da se ne odustane odmah od pojedinačnih jelovnika (ipak i tih sve više nestaje), dosta bi se smanjili troškovi i rad na pr.: zajedničkim spremanjem zimnice, zajedničkim napravama za hlađenje jela, zadružnom peći ne samo za hleb, nego i za sva ostala peciva, jednom većom zajedničkom kuhinjskom prostorijom sa malim kabinama za pojedinu domaćicu, gde će svaka zasebno moći sebi da prigotovi hranu. U velikoj zadružnoj kuhinji u komšiluku moglo bi pored naročitog plaćenog stručnog osoblja da bude mesta za izvestan broj domaćica koje hoće same da uz pomoć toga osoblja skuvaju neka jela ili da taj posao posve prepuste tome osoblju. Ovo pitanje nije samo aktuelno za one žene koje su zaposlene van doma, nego i za sva domaćinstva koja su voljna da smanje svoje troškove i da olakšaju kuhinjske poslove. Dosta poučne i ostvarljive primere ovakvog zadružnog snalaženja domaćica susrećemo po našim banjskim mestima u Srbiji. Tamo postoje velike kuhinje sa

potrebnim uređajem i osobljem, u kojima mogu domaćice da sprema sebi jela, bilo same ili uz pomoć toga osoblja. Kao što je zaposleni domaćin bio prisiljen da trgovanje na pijaci prepusti u celosti ili delimično svojoj zadruzi, isto će tako zavisiti i od zadružne svesti samih domaćica da same sebi olakšaju kućne poslove.

§ 50 Spremanje odeće

Trošak odevanja ne samo da je dosta velika stavka u kućnom budžetu nego su sami današnji uslovi odevanja takvi da od samoga načina kupovanja i spremanja odeće dosta zavisi hoće li ti troškovi biti veći ili manji. Upotrebljivost odeće ne zavisi samo od materijala, nego i od mode, da li smo odeveni kao i drugi svet. Zato ovde nisu otpaci kao kod jela samo one materije koje same po sebi više nemaju skoro nikakve vrednosti (na pr. kosti), nego i sva ona odeća koja je izašla iz mode. Ovaj širi pojam otpadaka treba da se uzme u obzir kada je govor o spremanju odeće.

Prema jednoj statistici (Miss Fernandes), koja je sprovedena među 500 farmerskih žena, spremanje je odeće ovako rasprostranjeno: 8% žena uvek je tačno ili približno bilježilo sve porodične izdatke za odeću; 44% žena reklo je da se one uopšte planski ne staraju o ovim izdacima; preko 30% ih je obično planiralo nabavku odeće pred sezonu, 11% je znalo za godinu dana unapred porodične potrebe odevanja, a ostale samo za kraće vreme.

Spremanje odeće postiže se naročitim vaspitanjem u odevanju; poznavanjem fabričkih krivotvorenja; poznavanjem pijačnih znakova pod kojima se odeća prodaje; izborom između gotovog, naručenog ili kod kuće sašivenog odela; ekonomijom odevanja i kontrolom svih troškova ove vrste.

Deca se izmalena mogu naviknuti svojom sopstvenom odećom kako će da je spremaju, tako da bi i škola mogla delimično u saradnji sa roditeljima da decu upućuje: u plansko vođenje svoje garderobe, u granicama kućnoga budžeta; u poznavanje kvaliteta i izbora odeće; da znaju izvršiti tačne pokuse u raspoznavanju materija izvesne odeće; da poznaju načine čišćenja, čuvanja i rasporeda odeće za dulje vreme; da sama znaju opraviti svoju odeću itd.

Među materijama, odnosno sirovinama iz kojih se pravi odeća ima danas toliko surogata (umetna svila mesto prave itd.) da se teško u izboru odeće snalazi i iskusni stručnjak. a kamo li domaćin ili domaćica koji se u raspoznavanju vrste i kvaliteta materije još služe jedino svojim ličnim čulima (mirisom zapaljene pređe da bi se znalo je li vuna ili pamuk, — opipom, spoljnim izgledom i sl.). Naročito postoji veliko šarenilo u kvalitetu čarapa, rublja, dečije i ženske

odeće. Na tome opsežnom području može se potrošačko gazdinstvo jedino snaći zajedničkom proizvodnjom odeće, zajedničkim nabavkama koje će se voditi kroz naročite stručne laboratorije za ispitivanje, i zakonskom zaštitom. Ovo poslednje na taj način što bi se fabrikanti prisilili da u onoj meri označe svoje proizvode na pijaci koliko bi se mogao tačno raspoznati njihov kvalitet. Pojedine domaćice mogu biti donekle vešte ovome poslu, ali još uvek ostaju domaćinstva širokih narodnih slojeva izvrgnuta privatnoj spekulaciji.

Iako su zanatstvo i fabrička radinost dosta napredovali, ipak se po kućama, naročito seoskim i siromašnim, još šije odeća za svoje potrebe. Zato je važan zadatak u spremanju odeće i taj da se domaćinstvo u pojedinom slučaju računski odluči šta mu je povoljnije. Ako se odlučilo da nabavi odeću sa pijace, onda ima da padne odluka, hoće li se kupiti gotova odeća ili će se uzeti po meri kod krojača. U novije doba po svim zemljama potrošači se dosta snalaze i na taj način što osnivaju i sami vode svoje zajedničke krojačnice i obučarnice, u kojima stručni majstori izrađuju potrebnu odeću i obuču. U kućnim radovima potrebno je da se čeljad snabdije pogodnim oruđima, naročito šivaćom mašinom.

Benj. Andrews ubraja u ekonomiju upotrebe odeće sledeće radnje:¹⁾

1 Pogodno smestište, kako onda kada se odeća dnevno nosi tako i onda kada se ostavi za kasniju upotrebu. Tekući smeštaj ima da zaštiti odeću od prašine i da omogući nesmetanu brzu upotrebu. Trajan smeštaj ima da zaštiti odeću od sunca, prašine, moljaca i miševa.

2 Brze opravke, stručno čišćenje, pranje i sl.

3 Upotreba zaštitne odeće dok se radi (na pr. kecelje).

4 Upotreba odeće koja štiti od vlage: kaljače, kabanice, kišobrani i sl.

5 Češće presvlačenje rublja.

6 Presvlačenje kada se dođe kući u odeću koja je naročito određena da se nosi po kući.

Upotrebljivost otpadaka. Mnoge se vrednosti po kućama unište bacanjem svega onoga što čeljad više ne upotrebljava. Ne uzimajući u obzir staru odeću i obuču, koje se mogu bilo direktno ili preko naročitih društava dati sirotinji, ima po kućama dosta otpadaka koji se mogu vrlo korisno upotrebiti, kao na pr.: stari metali mogu se dobro prodati; od starih krpa jevtino iskati ponjave; voda u kojoj je prano meso dobro je gnojivo za biljke; čiste ljuške od jaja istucane dobro su sredstvo za čišćenje staklarije itd. Receptata te vrste možemo uvek dosta naći po novinama.

¹⁾ Na pom. m. str. 393.

XIII glava: Kućne pomoćnice

§ 51 Uopšte

Kućne pomoćnice jesu sve one najamne radnice koje su zaposlene u tuđem kućnom domaćinstvu, kao što su poslužiteljice, sobarice, kuharice i dr.

Usled naročitih osobina kućnoga rada ne može se zaposljavanje tuđe radne snage u potrošačkom kućnom gazdinstvu promatrati sa uskog interesnog poslodavačkog gledišta, kao što je to slučaj po gostionama, hotelima i pansionima. Mnoge nesuglasice koje nastaju po kućama sa pomoćnicama posledica su, dobrim delom, toga što domaćice nisu upućene u sve pojave koje utiču na njihove odnose sa kućnim pomoćnicama, odnosno da poznaju stvaran položaj i potrebe onih koje uzimaju na rad. Ukoliko se više po kućama, naročito gde je domaćica zaposlena van doma, bude težilo tome da pomoćnica i u što većem opsegu izvrši one zadatke koje same domaćice uspešno vrše u svome sopstvenom gazdinstvu, utoliko je više potrebnije poznavanje tih pojava.

Zaposljavanje kućnih pomoćnica javlja se u kućnom gazdinstvu, prvo, kao problem potrebe kvalifikacija pomoćnice da zna uspešno vršiti kućne poslove; onda kao potreba sposobnosti domaćice i ostale kućne čeljadi da znaju postupati prema radnoj snazi koju plaćaju. Te je odnose potrebno tako udesiti da kućno gazdinstvo imadne uspešne rezultate ovoga zaposljavanja. U vaspitnom pogledu je potrebno da se još izmalena postigne domaćička naobrazba s obe strane: jednako je potrebno da se zajedno obrazuju u stručnim školama i domaćice i kućne pomoćnice, da znaju istovremeno biti i službodavci i služboprimeci.

Stručna sprema. Rad kućne pomoćnice je stručan, te je potrebno da se kao takav i smatra. Kao što i domaćice danas najvećim delom stiču svoju spremu duljom praksom u kući svojih roditelja, to je slučaj i sa spremom kućnih pomoćnica. Danas postoje naročite stručne domaćičke škole i tečajevi u kojima se spremaju mlade devojke, bilo za svoj

samostalan kasniji kućni posao ili radi svog kasnijeg poziva kao kućna pomoćnica. Sprema se dosta stiče i naukovanjem u gazdinstvima bogatijih gradskih porodica. Tako se po gradovima susreće i takvih kućnih pomoćnica koje su došle iz svojih seoskih imućnijih kuća da bi se osposobile za svoj budući poziv domaćice. I rad po stručnim školama ove vrste nije samo ograničen na izvesna predavanja, nego se dosta radi i po uzornim domaćinstvima koja su spojena sa domaćićkim školama. I same škole imaju svoje laboratorije, gde se učenice vežbaju u praktičnom radu.

Stručna se sprema dosta u nekim zemljama rasprostire u narodu time što sami stručni učitelji u svome sopstvenom domu uz izvesnu nagradu vežbaju buduće kućne pomoćnice u načinima rada.

U našoj se državi po svim krajevima dosta održavaju uspešni domaćićki tečajevi, kraćega i dužega roka. U nekim zemljama same zadruge ili savezi potrošačkih zadruga otvaraju svoje stalne škole i tečajeve za spremanje domaćica i stručnih pomoćnica.

Uslovi zaposlenja kućnih pomoćnica. Ovi su uslovi bili oduvek veoma slabi. I danas su dosta zaostali iza uslova pod kojima se inače po raznim preduzećima zapošljava radna snaga. Časovi rada i način plaćanja nisu ni izdaleka jedinstveni, variraju od kuće do kuće. Isto je i sa načinom rada. Zakonska zaštita ovoga rada skoro i ne postoji. Nema nikakva srazmera između najamnine i težine rada. U mnogo slučajeva, skoro do udaje, kućna je pomoćnica prosto prikovana za kuću gde služi, ona sa sobom uopšte slobodno ne raspolaže. Uzeli su je „iz milosti“ sebi, kao kćer siromašnog suseda ili iz kakve rodbine, tako da takvo siročje ne vidi za sebe nikakvu drugu mogućnost egzistencije nego da većito ostaje u toj kući.

Prema podacima mnogobrojnih anketa u nas i na strani, kućne pomoćnice, uglavnom, stavljaju sledeće prigovore sadanjim uslovima svoga zaposlenja: slaba najamnina; dugo i uopšte neograničeno vreme; hladne prostorije gde se radi i gde se počiva; nastrane navike svakoga čeljadeta zasebno, a naročito pretpostavljene domaćice; nema određenoga vremena odmora; poslodavčevo pijanstvo; domaćinovo grubo ponašanje; suviše zapovednika (domaćica, domaćin, deca, gosti), stalna kritika; nikakvo poštovanje; neuljudna deca; nervozni poslodavci; nema nikakve udobnosti i mogućnosti za ličnu razonodu, da se s nekim prijateljski razgovara; neodređeno vreme kada se daje hrana, jede se ono što ostane iza drugih itd. Obično su bolje plaćene pomoćnice koje dolaze sa strane nego li one koje su iz istoga mesta. Također je većinom bolje plaćena muška nego ženska radna snaga.

Kao velika smetnja dobroga rada kućnih pomoćnica je odveć dugo vreme isplate najamnine, na pr. od godine do godine.

Kućne pomoćnice ispoljavaju preko svojih profesionalnih organizacija, uglavnom, ove svoje zahteve u uslovima zaposlenja: pisani ugovor, u kome ina taksativno da se pobroje sva njihova prava i sve dužnosti; ograničavanje radova koji spadaju u njihovu struku; ograničeno radno vreme; vreme otkaza; dovoljno odsustvo; minimalna najamnina; nedeljna, 14-dnevna ili mesečna isplata najamnine i to tačno na određen dan; ograničenje prekovremenog rada; dovoljno prinudno osiguranje za slučaj bolesti i nezgoda i to tako da sam način prijavljivanja osiguranja bude domaćici što lakši. Pošto kućne pomoćnice većinom žive u istoj kući gde rade, ističu se i u tome pogledu i zahtevi udobnih uslova života, u koje spadaju: 1) dovoljna i pravovremena hrana, 2) zasebna spavaona, 3) pristup u banju, 4) prostor gde će pomoćnica držati svoje lične stvari, i 5) dovoljna toplota.

§ 52 Posredovanje zaposlenja

Porastom broja kućnih pomoćnica i stvaranjem velikih gradova sve više postaju nemoguća lična poznanstva između kućnih poslodavaca i pomoćnica. Palo je u dužnost naročitim privatnim biroima da oni, radi svoje zarade, posreduju u zapošljavanju pomoćnica. Pošto su se ovi biro i u svim zemljama pokazali, i sa materijalnog i sa moralnog gledišta, nepovoljni za pomoćnice, preporučila je Medunarodna konferencija rada, 1933 godine, naročitu medunarodnu konvenciju, kojom se ukidaju ove privatne agencije i zamenjuju javnim berzama rada u svim vrstama zaposlenja. Neke su države već prihvatile ovu konvenciju, a neke su obećale da će u najskorije vreme po njoj postupiti.

Zadruge i ženska udruženja dosta nastoje da olakšaju nalaz posla kućnim pomoćnicama. Zadruge osnivaju predstavnici pojedinih domaćinstava da bi lakše došli do zaposlenja tuđe radne snage u svojim kućama. Još godine 1903 do 1905 postojala je takva jedna organizacija u Bostonu (*The Household Aid Company*) sa zadatkom da stručno sprema kućne pomoćnice i da ih šalje u domove svojih članova na posao koliko budu tamo potrebne. Pojedine porodice mogle su da uzmu od časa preko dana po moćnice iz ove organizacije. Svet je kritikovao rad toga društva, pošto su najamnine ovih stručnih pomoćnica bile skuplje. Društvo je samo izdržavalo pomoćnice u svojim pansionima, ali je moralo da likvidira usled velikih troškova te vrste.

Zakonsko regulisanje. Kućne pomoćnice nisu uopšte ušle pod zaštitu savremenog radničkog zakonodavstva, a u mnogim zemljama nije njihov položaj regulisan ni odredbama najnovijih propisa zakona o radnjama. Njihova prava i dužnosti većinom proističu iz građansko-pravnih propisa, odnosno iz mesnih običaja. Po mnogim državama ipak postoji tendencija za naročitom zakonskom zaštitom ovoga rada. Švajcarska u svome Zakonu o radu predviđa za kućne pomoćnice dnevni odmor od 9 sati; čehoslovački zakon definiše dnevno radno vreme i nedeljni odmor; Austrija, Danska, Island, Rusija, Meksiko i Čile doneli su specijalne zakone kojima regulišu vreme dnevnog odmora, nedeljno slobodno vreme, dane kada se ne radi, naročiti odmor i slobodno vreme za mlađe pomoćnice, vreme pohađanja škole, noćni rad koji ima da se nadoknadi isto tolikim slobodnim vremenom ili da se plati.

Najamnina kućnih pomoćnica nije se još počela regulisati ni zakonskim ni kolektivnim putem. Neki su nemački gradovi preko svojih javnih berza rada propisali skale najamnine. U Švajcarskoj i Meksiku propisane su minimalne najamnine; u nekim zemljama najamnina se plaća dok je pomoćnica bolesna 2 do 4 nedelje, kao i za vreme otkaza; zaračunavanje štete koju pomoćnica napravi bez svoje krivnje dozvoljeno je u Portugalu, a zabranjeno u našoj državi; za slučaj da poslodavac padne pod stečaj, pomoćnica ima pravo prvenstva u naplaćivanju zaostale najamnine za izvesno vreme; Rusija zabranjuje da se najamnine plaćaju posve u naturi i traži da se način života koji se obećaje pomoćnici predvidi tačno ugovorom.

Socijalno osiguranje bilo je postepeno u svetu protezano i na kućne pomoćnice. Kod nas su također osigurane pomoćnice, kao i ostali radnici, po Zakonu o osiguranju radnika kod okružnih ureda za o. r. Što se tiče osiguranja za slučaj besposlice, kućne su pomoćnice svagde isključene iz toga osiguranja gdegod je ono sprovedeno.

Mlađe kućne pomoćnice, 14 do 16 godina, stoje pod specijalnim zakonom u raznim zemljama, te im je radno vreme ograničeno i kraće, zabranjen im je rad po noći, dato im je pravo na dulji odmor i na pohađanje škole. Po predlogu jedne međunarodne konvencije rada iz g. 1932 predviđa se da se i u kućnom poslu može deci od 12 do 14 godina dati samo lakši rad, koji je ograničen na 2 sata dnevno. Mlađoj bi se deci zabranio kućni rad, što je već učinjeno u Argentini za decu ispod 14 godina, u Ekvadoru za decu ispod 12 godina, u Streits-Setlmentu i Honkongu ispod 10 godina.

U svetu postoji tendencija da se sporovi između kućnih pomoćnica i njihovih poslodavaca više ne rešavaju na poli-

ciji, nego pred naročitim radničkim sudovima ili sudovima dobrih ljudi. Kod nas, na teritoriju bivše Srbije i sada ove sporove rešavaju Sudovi dobrih ljudi, na osnovu Uredbe od 18 aprila 1912 godine. U Danskoj imaju taj zadatak naročiti nagodbeni odbori. U našoj državi, Belgiji i Grčkoj kućne pomoćnice isključene su iz radničkih sudova.

§ 53 Položaj kućnih pomoćnica u našoj državi

Prema procenama naših radničkih organizacija u našoj državi zaposleno oko 70.000 kućnih pomoćnica. Pošto ima dosta ovih lica zaposlenih, a da nisu registrovana, misli se da bi se ovaj broj mogao popeti i do 150.000. Najviše kućnih pomoćnica ima u Zagrebu, onda u Beogradu, Ljubljani, Novom Sadu, Sarajevu itd.

Zakonsko regulisanje položaja pomoćnica u nas je još otvoreno i čeka na svoje hitno rešenje. One nisu ušle ni pod zaštitu Zakona o zaštiti radnika od 28 februara 1922 godine, a niti je njihov položaj regulisan Zakonom o radnjama od 5 novembra 1932 godine, u kome je zaštićeno zanatsko i trgovačko pomoćno osoblje. Sporovi između pomoćnica i njihovih poslodavaca rešavaju se kod nas po ranijim zakonskim propisima i naredbama, različito po pokrajinama. Na srbijanskom teritoriju one potpadaju i dalje pod tamošnji Zakon o radnjama iz 1910 g., iako se sve radnje u našoj državi jedinstveno upravljaju po novom Zakonu o radnjama iz 1932 godine. U ostalim krajevima još je i danas na snazi, uglavnom, austrijski *Gewerbeordnung* po kome policijske vlasti rešavaju sporove između pomoćnica i poslodavaca. Naše su radničke organizacije nedavno izradile naročiti projekat Zakona o kućnim pomoćnicama, gde se nalaze i ove odredbe: neprekidan noćni odmor od najmanje 8 časova; preko dana odmor od 2 sata; stručno, teorijsko i praktično, školovanje itd.

Prema podacima Ankete o zakonskoj zaštiti kućnih pomoćnica u našoj državi njihovo je stanje ovako:

1) Porodično bračno stanje tih pomoćnica bilo je: neudatih 82.4%, razvedenih 8%, udatih 4.4%, udovica 5.2%.

2) Imovinsko stanje: 94.3% bez ikakve imovine, sa imovinom jedva 5.7%.

3) Mesečna plata kreće se od 80 do 450 dinara, i to prosečno 239.20 dinara. Isplaćivanje zarade vrši se uredno samo u 39.8% slučajeva. Češće se puta čeka na platu po godinu i više.

4) Osigurano je 78.3% kućnih pomoćnica, a ostale nisu uopšte ni prijavljivane uredu za osiguranje radnika.

5) Prosečno radno vreme iznosi 17.7 časova dnevno, a spavaju po noći od 4 do 10 časova.

6) Prostorije u kojima spavaju ne mogu se ložiti ili im se ne lože u 79.8%, slučajeva. Te prostorije obično služe i za kakve druge svrhe, a pomoćnice spavaju: sa decom u 26.3% slučajeva, u kupatilu u 9.3%, u ostavi 8%, u kuhinji 19.2%, a u posebnoj sobi u 37.2% slučajeva.

7) 17.5% pomoćnica nemaju nedeljnom popodne odmora. Poštedu u slučaju bolesti nemaju 82.2%. Uredan otkaz dobija samo 68.7% pomoćnica. Češće je preko godine bez posla 36.6%.

XIV glava: Potrošački kredit

Dugovi u potrošačkom gazdinstvu nastaju ili radi proizvodnje ili radi potrošnje. Proizivačke kućne dugove imali bismo onda kada bismo novac, uzet na zajam, upotrebili u one kućne uređaje koji smanjuju troškove domaćinstva (bolje peći i sl.), koji će osposobiti čeljad za zarađivanje (mašine za pisanje i šivenje). Da li je neki dug proizivački ili potrošački, zavisi od toga da li se njegovom upotrebom zaista povećava dohodak, odnosno smanjuju troškovi. Pošto je to slučaj sa proizivačkim dugom, njegova korist treba da bude tolika da se njome mogne otplatiti dug s kamatama.

§ 54 Visina duga

Visina zaduženja ne može biti proizvoljna, ona zavisi od veličine budžetske stavke koja se odnosi na štednju dotičnog domaćinstva. Videli smo kod sticanja kuće da samo u tome slučaju domaćin može da uzme dugoročni hipotekarni zajam, ako može da ga otplaćuje iz budžetske stavke za stan. Inače su svi ostali potrošački dugovi kratkoročni, pa je stoga potrebno da se za kratko vreme osiguraju i njegove otplate. U trgovini kratkoročni kredit traje obično tri meseca, pa se onda isplaćuje ili produljuje. Tako se obično zadužuje i potrošač kada potpisuje menicu. Inače, u dosta slučajeva, proteže se otplata potrošačkoga duga i na šest meseci. Pri štednji od 7% od ukupnog dohotka jednoga potrošača (u troškovima života našega službenika računali smo 6.65%) može se, znači, računati otprilike sa jednom četrnaestinom ($\frac{1}{14}$) mesečnog dohotka koju možemo dati za otplatu zajma. Pošto se zajam ima otplatiti za 6 meseci, može se jedan potrošač zadužiti najviše sa šest puta tolikom otplatom, dakle

$$\frac{1}{14} \text{ dohotka} \times 6 = \frac{6}{14} = \frac{3}{7} \text{ mesečne plate}$$

može najviše da iznosi polugodišnji dug dotičnog potrošača (otprilike onoliko koliko iznosi plata od dve nedelje).

Da bismo iznašli tačnu računsku formulu maksimalne visine potrošačkoga kratkoročnoga zajma u novcu za razne štedne budžetske stavke, treba da tačna izrada gornjega primera izgleda ovako:

Zadatak: Iznaći maksimalnu visinu kratkoročnoga zajma nameštenečke porodice (vidi str. 138) čiji je dohodak 2.700 dinara mesečno, štednja 6.65%, krajnji rok otplate 6 meseci.

Rešenje: 6.65% od 2.700.— d maksimalna je mesečna otplata zajma, a za 6 meseci 6-puta toliko, tj.

$$2700 \times \frac{6.65}{100} \times 6 = 1.077.30 \text{ dinara.}$$

Ako mesečni dohodak označimo sa d , mesece koliko traje otplata sa m , štednu stavku sa $š$, onda bismo dobili ovu formulu:

$$\text{kratkoročni zajam} = \frac{d \cdot š \cdot m}{100}$$

tj. maksimalna visina kratkoročnoga duga nade se, ako se produkt mesečnog dohotka, postotne štedne budžetske stavke i mesečnog roka zajma podeli sa 100.

Zaduživanje u gotovu u svrhu kupnje odeće, hrane i dr. ili zaduživanje kupovanjem stvari na veresiju može sa svim troškovima i kamatama da dosegne samo one iznose mesečnog otplaćivanja kolike su mesečne budžetske stavke te vrste. To je samo nominalna mogućnost zaduženja. Stvarna mogućnost zaduženja zavisi od toga da li je gazdinstvo u stanju da podmiri svoje potrebe onim količinama i onom vrstom dobara koje dobije na veresiju. Ako je na pr. u troškovima života jedne porodice izračunata minimalna mesečna budžetska stavka za hranu 900.— d, onda se tu mislilo na količinu i kvalitet namirnica koje se dobijaju na pijaci za gotove pare. Pošto je ono što se dobije za 900.— dinara na veresiju manje, to i dug ove vrste, ukoliko ne bude bilo kakvih novih izvora za njegovo podmirenje, dovodi porodicu, u izvesnoj meri, do oskudice. Do koga se opsega proteže u pojedinom domaćinstvu oskudica koja je nastala dugom, zavisi od veličine troškova kojima taj dug domaćinstvo opterećuje.

Tačna veličina troškova kojima dug opterećuje domaćinstvo određuje se razlikom između cene po kojoj je roba kupljena na veresiju i njena tadanjeg opšteg nivoa cena. Rekli smo u Ekonomici potrošnje da se nivo cena ispoljava u kupovnoj moći novca: ukoliko je nivo cena niži utoliko je kupovna moć novca veća, i obratno. Pošto je cena robe kupljene na veresiju veća od opšteg nivoa cena, to je i kupovna moć novca dotičnog potrošača-dužnika u tome slu-

čaju na pijaci najniža; nazvaćemo je *donjom ili veresijskom tačkom kupovne moći novca*. Ako je roba kupljena na pijaci za gotovo pod srednjim uslovima privatne trgovine, odnosno prema opštem nivou cena, onda je kupovna moć novca dotičnog potrošača jednaka opštoj kupovnoj moći novca na bazi indeksa cena namalo. Tu ćemo nazvati *indeksnom kupovnom moći novca*. Još imamo *gornju ili zadružnu kupovnu moć novca* pojedinog potrošača, tj. kada dotični potrošač dobavlja robu preko svoje zadruge. Kupovna moć novca pojedinih potrošača, dakle, kreće se ili oscilira oko svoje indeksne tačke, penjući se do gornje zadružne i padajući do svoje donje veresijske tačke.

Iz Ekonomike potrošnje poznata nam je indeksna tačka, na njenu veličinu ne mogu da utiču pojedini potrošači u organizaciji svoga gazdinstva. Veresijska i zadružna tačka proizlaze direktno iz načina vođenja domaćinstva, ali u pojedinim prilikama sam se domaćin odlučuje između sve tri tačke. Domaćin podiže kupovnu moć svoga novca do gornje, zadružne tačke uzimanjem u zadruzi za gotovo, a obara je na donju, veresijsku tačku kada kupuje na tefter, na rate i pomoću kupovnih uputnica. Izvesna trgovačka privatna preduzeća, u nastupu konkurencije, nevešto oponašaju zadružnu kupnju u gotovu tzv. rabatnim bonovima, markicama i sl.

§ 55 Plaćanje u gotovu

Plaćanjem u gotovu potrošač je slobodan u izboru mesta gde će kupiti, vrste, kvaliteta i cene robe. Sposobnost kupca sa gotovim parama ogleda se u tome što se on tako pojavljuje na pijaci ravnopravno sa prodavaocima i s njima, pod uslovima slobodne konkurencije, pregovara o svim uslovima kupo-prodajnoga posla. Pri tome takav kupac nije samo vezan za kupnju od trgovca posrednika, on je u mogućnosti da kupuje direktno proizvode i od samih proizvađača, od zemljoradnika, od zanatlija i dr.

Da bi potrošač bio sposoban kupac, znači, potrebno je i da ima uvek pri sebi dovoljno novaca, odnosno da onda kada dođe do novca nabavlja odjedamput sve ono što mu je potrebno do momenta kada bude došao do para. Potrošač sa stalnim i povremenim (nedeljnim, mesečnim) prihodom (radnici, nameštenci, činovnici i dr.) nema, dakle, svakidanje kupovne sposobnosti. On ima na pijaci da bira: ili da ranijim dohotkom nabavi sva potrebna sredstva do naredne isplate svoje zarade, — ili da nade trgovca koji će mu stalno davati na veresiju robu do roka isplate njegove zarade. U mnogo slučajeva ne zavisi ni od samog potrošača da li će se snaći na pijaci na jedan ili na drugi način;

pogotovu ako se najamnina isplaćuje unazad, što je redovit slučaj. Dok je radnik na poslu, on mora sam sebe da finansira, mora imati neki početni kapital za izdržavanje, jer on svojim radom kreditira svoga službodavca, dajući mu rad unapred, a primajući protuvrednost unazad.

Plaćanje u gotovu ugroženo je danas naročitim razvitkom pijačnog finansiranja potrošnje. Svakog potrošača, za koga se zna da ima iole kakvu stalnu zaradu, na pijaci čeka trgovac-verovnik, koji u finansiranju potrošnje nalazi specijalne obilne izvore svojih zarada. U mnogo slučajeva pojavljuje se i sam preduzimač kao zajmodavac, ali retko sa gotovim parama (predumovima) nego sa robom.

§ 56 Kreditiranje kupovnom knjižicom

Veliki deo današnjega potrošačkog kredita sprovodi se uzimanjem robe na veresiju pomoću kupovnih knjižica, koje se obično nazivaju bakalskim tefterima. Potrošač tokom meseca kupuje kod trgovca, obično bakala, razne namirnice, čije se cene i količine upisuju u knjižicu, pa se njen ukupni mesečni iznos plati objedamput. Ovakvo kreditiranje potrošača redovito traje mesec dana, ali se u mnogo slučajeva zaostala mesečna plaćanja protežu i za nekoliko meseci.

U početku, kupovna knjižica je služila samo kao dokazno sredstvo o količini i ceni uzete robe, a kasnije se preobražavala u jedno naročito kupovno sredstvo sa tom čudotvornom moći da svu kupovnu moć pojedinog potrošača koncentriše u dućan jednoga trgovca. Tako, danas potrošači sa bakalskom kupovnom knjižicom u ruci zarobljuju svoju široku pijačnu kupovnu moć u radnju svoga bakala. Za njih u dotičnoj robi ne postoji više slobodna pijaca, nego samo jedna jedina bakalska radnja.

Imalac bakalske kupovne knjižnice nije vezan u kupovini namirnica samo za jednu radnju, nego je sputan i u izboru kvaliteta i cene te robe; on ima da se zadovolji onim što mu se tu daje. Ipak, njegov odnos prema dotičnom bakalu nije uvek jednak, on je različit prema socijalnom položaju samog potrošača i materijalnim prilikama u kojima se nalazi taj trgovac. Uglavnom, pokazuje se u novije vreme kao pravilo da kupovna moć kupovne knjižice opada ukoliko je materijalni položaj dotičnoga potrošača slabiji, a sa jačim materijalnim položajem ta kupovna moć raste, ali najviše do indeksne kupovne tačke. Pored toga na kupovnu moć knjižice utiču i druge okolnosti u kojima se nalazi i dotični potrošač i trgovac, kao i privredno-organizatorski nivo samoga trgovca, stanje njegovih poslova, prezaduzenost, nemogućnost da naplati svoja ranija potraživanja; dalje ne-

pismenost potrošača, njegova kućna rasipnost, odnosno neuravnoteženost u vodenju domaćinstva i dr.

Karakteristično je da i izdavaoci i primaoci kupovne knjižice pripadaju, ili barem naginju, nižem stupnju svoje klase. Od trgovca pribegavaju izdavanju knjižnice oni koji nemaju veće trgovačke sprema, koji raspolažu manjim kapitalima, pa hoće na lak način da dođu do zarada. Na drugoj strani, oni se susreću upravo sa onim potrošačima koji su sa malim materijalnim sredstvima, a sa svojim razrivenim domaćinstvom drže otvorena vrata spekulacijama zelenaškog kapitala. Sam taj socijalni položaj i jednih i drugih daje zelenaškom kapitalu mogućnost da u dućanima okupi velike mase takvih potrošača i da ih učini svojim podanicima, od kojih samo nekoliko desetina ima da izdržaje po jednoga bakala-gazdu. Neka samo pedeset takvih mušterija koji kupuju na knjižicu daju svome bakalu mesečno po 60 dinara (toliko najmanje) više nego što bi platili kada bi kupovali bez knjižice, za gotov novac, taj bakal pravi i sebe visokim činovnikom sa mesečnom platom od dinara 3.000.— (50 mušterija po d 60.—). Tako će njih pedeseterica da plate dva puta bolje svoga bakala nego što je ijedan od njih u službi plaćen. Pored toga, dobar deo zarade pripada tome bakalu kao normalna zarada trgovačkog kapitala u detaljnoj trgovini.

Kada je potrošaču, odnosno njegovoj porodici data u ruke knjižica, onda zavisi mnogo od spekulantskog duha trgovca da kroz tu knjižicu prođe što veći deo potrošačevog prihoda. Takvi trgovci dobro poznaju svoj „kvart“, njegove stanovnike i prilike svake porodice u njemu, pa će znati koga će i do koje svote kreditirati. Šta više, dovrtljiviji trgovci nastoje da u svoj „tefterski kvart“ privuku dobre mušterije, starajući se da im nađu stan tu u blizini. U novije doba, kada se osetila teškoća u izdavanju stanova, ovakvi trgovci dolaze u vezu i sa kućevlasnicima i posreduju u iznalaženju kirajdzija, pa šta više i preuzimaju na sebe jemstvo kućevlasniku da će mu taj stanar plaćati uredno kiriju. Njima je glavno da oko sebe priviku što veći broj mušterija „tefteraša“, koji će im osigurati redovni mesečni prihod.

Unašanjem kupovne knjižice u kuću domaćin gubi iz svojih ruku upravu nad troškovima svoga domaćinstva. Sada je svako kućno čeljade, pa i pomoćnica, slobodno da na knjižicu kupuje šta hoće. U mnogo slučajeva čeljad se zadovoljava sa nešto čokolade ili kolonjske vode, pa i ne gleda kakva joj se roba daje i kako se meri. Ako deci zatreba novaca za utakmicu ili bioskop, nisu retki slučajevi da im takav trgovac daje i gotove pare, pa ih piše u knjižicu pod naznakom kakve robe.

Za cenu se uopšte u tefterskom sistemu i ne pita, beže je sam bakal kako hoće. Tako se dotični potrošač

izoluje od svih pijačnih promena cena, naravno prema dole. Ako cene poskupe, bakal je brz u pisanju nove cene. Niže cene upisuju se jedino onda, pošto je svak za njih saznao. Ovako određivanje cena čini kupovnu moć knjižice nižom od bilo koga drugog kupovnog sredstva, odnosno načina kupovanja.

Kada se na koncu meseca knjižica sabere, onda se tek ukaže njena prava slika, pa makar se u nju sve sa strane trgovca beležilo pod najpovoljnijim uslovima: veštački se stvorio jedan dobar deo lažne kupovne moći dotičnoga potrošača. Kod velikog dela sitnih i srednjih potrošača možemo se uveriti da se pomoću knjižice više kupuje nego što bi se kupovalo da se plaćalo u gotovu. Za gotove se pare može najviše samo onoliko kupiti koliko ih dotični potrošač stvarno ima, dok se knjižicom kupuje i više od toga. Za onaj deo koliko je potrošač povećao svoju kupovnu moć iznad stvarne svoje kupovne moći on je sebi stvorio lažnu kupovnu moć, koja se javlja ili u obliku duga ili zapostavljanja drugih prešnjih potreba. U prvom slučaju knjižica nas navodi na direktan dug, bilo neplaćanjem jednoga njenog dela, što se obično, poput prenosnih stavaka u trgovačkom knjigovodstvu, prenosi iz meseca u mesec, ili pozajmicom na kojoj drugoj strani. U drugom slučaju ne mogu se u dovoljnoj meri da podmire ostale potrebe, što onda izaziva oskudicu, koja se konačno otklanja kakvim drugim načinom duga. Knjižica inače može samo da dovede potrošača u to „carstvo“, u carstvo dugova. Ono što trgovcu ne plati jedan mušterija platiće drugi. Zato se on unapred stara unašanjem rizika u kalkulaciju.

§ 57 Kupovanje na rate

Dok se kupovnim knjižicama u bakalskoj trgovini stvara lažna kupovna moć potrošača u toku meseca, dotle se u ostalim radnjama prodajom robe na rate ta moć izmišlja i falzificira u većem opsegu i za duže vreme. Kod knjižice se radi o jeftinijoj robi koja je neophodno potrebna za svakidašnji život; na rate se kupuju skuplji predmeti koje ne mogu siromašniji potrošači odmah da plate.

Prvi predmet koji se počeo u kuću na rate unašati bila je mašina za šivanje. Njenu potrebu najviše i oseća siromašan svet, čija čeljad sama sebi i svojoj porodici šije odeću, odnosno dopunjuje kućni dohodak šijući za druge. Za mnoge porodice nabavka šivaće mašine više je bila izvesna neophodna produktivna investicija, kako bi se iz same zarade mogla postepeno otplatiti. Treba, dakle, da odmah istaknemo da je prvobitno posao na rate počeo produktivnim, a ne

potrošačkim kreditiranjem domaćinstva. „Udoban“ način plaćanja mami svet da se upušta u kupovanje na otplatu i onih skupljih predmeta kojima se potrošnja proširuje, kao na pr. svih kućnih mašina, nakita, glasovira, nameštaja, slika, knjiga, odela, štofova i dr.

Trgovački je kapital izgradio danas na pijaci naročiti sistem prodavanja na otplatu, i to specijaliziranjem prodavnica i biroa, slanjem trgovačkih putnika, reklamiranjem i dr. Posao se pokazao i za trgovca i za fabrikanta dvostruko unosan: prvo, jer tako prodaju sve ono i onoliko koliko ne bi prodali za dugi niz godina; drugo, oni prodaju ovako pod uslovima koji su pijačno najpovoljniji.

Dok je prodaja na kupovnu knjižicu strogo vezana za pojedina naselja užega područja, dotle je posao na rate uzeo narodni i međunarodni opseg. U svakoj su državi poznate naročite velike trgovine, koje svo svoje poslovanje drže na ratama. Neke su trgovine u ovome poslu stekle međunarodni glas, kao na pr. u Parizu firma *Dufayel*, u Engleskoj *Graves* u Sheffield-u. U Ujedinjenim Državama Severne Amerike ovakve trgovine razasliju po čitavom svetu robu koju prodaju na rate. Skoro svako mesto, pa i ona najmanja, ima po koju poznatu trgovačku firmu, u čijim je knjigama zadužen veliki deo stanovnika toga mesta.

Vrsta robe određuje način kako će se voditi ovaj posao. Predmeti stalne potrošnje neprekidno vežu potrošača za jednoga takvoga trgovca. Mušterija na pr. stalno kupuje kod njega platno, peškire, košulje i sl., a to se sve knjiži na naročitom tekućem računu: za odnesenu robu mušterija se zadužuje, a za mesečne uplate priznaje. Tako se rate daju, neprekidno svakoga meseca, godinama, pa i decenijama; pošto je dugovna strana ovoga računa zbog neprestane kupnje stalno otvorena, beskrajna, to dužnik nikada ne prestaje sa davanjem rata. Tekućim računom veže se mušterija za jednu te istu trgovinu manufakturne i kratke robe, isto kao što se kupovnom knjižicom veže za jednoga bakala.

Potrošač se obvezuje na plaćanje rata potpisivanjem raznih isprava, obično menica i obveznica. Obveznice su obično štampani formulari. Mušterija koji potpiše tu ispravu podvrgava se sa pravne strane svima onim uslovima kojima trgovac osigurava pravovremenu naplatu svoga potraživanja. Kako ovaj posao najviše vegetira u širokim, slabo obavешtenim narodnim slojevima, koji nemaju pojma o pravnim propisima i o organizaciji vođenja trgovačkih, pa ni građanskih poslova, mušterija većim delom i ne zna šta potpisuje. Ako agent firme oseti da je domaćin u te stvari upućen, on se njemu i ne obraća, nego neiskusnoj domaćici i ostaloj kućnoj čeljadi. U mnogo slučajeva kupac se kao potpisnik te isprave nalazi u kakvoj nuždi, pa mu ne ostaje ništa

drugo nego da potpiše sve ono što piše na formularu. Koji-put su takvi formulari tako vešto sastavljeni, da potpisnik i ne nazire neku sakrivenu prodavalačevu nameru. Recimo, potpisuje se obaveza za otplatu serije izvesnih knjiga, ali u otplatnici stoji otprilike napisano ovo: „Kupujem seriju (tih i tih knjiga) uz cenu od d 500.—, te se obvezujem da plaćam mesečno po d 50.—. Preduzeće će mi knjige poslati čim izađu iz štampe.“ Kupac misli da će knjige odmah doći; međutim ih prodavalac štampa postepeno, šalje jednu po jednu, a zadnju nakon poslednje uplate. Izdavač je jednostavno ovim „ratama“ (bolje pretplatom koja je data unapred) finansirao svoj izdavački posao beskamatnim kreditom.

Otplatnica je sastavljena iz samih klauzula koje osetno terete potrošače-dužnike. Redovito susrećemo ove klauzule:

1) Klauzula pridržaja vlasništva, koja doslovce glasi: „Kupljeni predmet postaje moja svojina tek posle potpune isplate. Do konačne isplate ostaje vaša svojina, te je meni samo poveren. Taj predmet stoga ne smem ni otuđivati, niti založiti, niti dati kome na poslug, niti uopšte proneveriti, a popravke i promene obaviću jedino preko vas. Vama je uvek slobodno da se uverite da li je predmet kod mene i u kojem je stanju. Oštećenje ma kojim slučajem ili nestanak predmeta snosim ja sam, i to od dana kada mi je poveren, te vam moram u tim slučajevima štetu potpuno naknaditi. Svaku promenu stana moram vam najmanje tri dana ranije prijaviti. Isto tako moram vas odmah obavestiti o eventualnoj sudskoj zabrani — popisu predmeta. Ako budete prinuđeni da podnesete tužbu na priznanje vaše svojine, obvezujem se da ću vam sve vaše troškove sudbene i izvansudbene naknaditi u“ (mesto sedišta centrale firme).

Kada sam trgovac kupuje robu na veresiju, smatra kao svoje neokrnjeno pravo ne samo da sme po svom nahodjenju raspolagati robom, nego i parama koje uzme nakon prodaje toga predmeta. Potrošaču kao dužniku, naprotiv, zabranjuju se pomenutom klauzulom najosnovnija prava, koja proizlaze ne samo iz vlasništva, kao neograničenoga prava raspolaganja izvesnim predmetom, nego i iz poseda tuđih predmeta: ne sme predmet ni popraviti ni posuditi; on mora trpeti ulaz firminih agenata u kuću i dr. Kada bi u trgovačkom, odnosno stečajnom pravu za trgovce bio zaveden ovakav pravni režim, kakav oni zavode između sebe i potrošača, oni bi svi iz reda zavapili da je narodna privreda u opasnosti.

Kada se sa otplatnicom pojave stranke na sudu, prodavaoci obično ovaj čisto kupo-prodajni ugovor preobuku u ugovor pod kiriju: predmet je samo iznajmljen kupcu pod kiriju, a rate su ta kirija; kada se rate otplate, predmet prelazi u svojinu kupca. Zaista, treba samo biti vešt i u poznavanju pravnih norma, pa znati živeti!

2) Klauzula gubitka prava na ugovorene rokove obvezuje kupca da odmah plati čitav ugovoreni iznos, ako zakasni sa ugovorenim načinom plaćanja. Ova se klauzula nalazi danas u svim otplatnim obveznicama, te doslovce glasi: „Ostanem li u zaostatku makar i jednim obrokom, gubim pravo na obročnu otplatu, te dospeva isplata čitavoga ostatka kupovine.“ — Kada bi banke nametle trgovcima, svojim dužnicima, ovu klauzulu, da joj za slučaj neplaćanja jednoga dela duga ima odmah da isplate sva njena potraživanja, onda bi sva čaršija jednoglasno zapretila predajom ključeva sudu, da joj se otvori stečaj.

3) Klauzula nadležnosti suda mesta gde boravi prodavalac, odnosno njegova centrala, pa makar se stvari prodale i preko filijala: „U slučaju gubitka prava na obročnu otplatu, a i onda, ako se ne držim svih uslova u ovoj obveznici, imate samo vi pravo, da po volji od kupoprodaje odustanete. U slučaju spora ma koje vrste, koji nastanu u vezi sa poslom, naznačenim u ovoj obveznici, podvrgavamo se i ja i vi neopozivo i pravovaljano neprizivnom pravoreku stalno izabranog (obrtničkog) suda Trgovinsko-industrijske komore u“ — Velike li mogućnosti za nekog podvornika, odnosno radnika, recimo iz Rogatice u Bosni, da mogne da osvane pred tim sudom i da zastupa svoje interese!

4) Klauzula odricanja, kojom se kupac odriče prava svih ranijih uplata u slučaju da do kraja ne udovolji svojoj obvezi. Ne može biti izrazitija pijačna karikatura trgovačkog regulisanja privatne svojine nego što se pokazuje u ovoj klauzuli: „U slučaju gubitka prava na obročnu otplatu, a i onda ako se ne držim svih uslova u ovom listu, stičete samo vi pravo da, po volji, od kupoprodaje odustanete, te mi predmet bez sudskoga posredovanja oduzmete. To pravo zadržajete i onda, ako ste protiv mene već i tužbu predali i tražili ispunjenje ugovora. — Poslužite li se svojim pravom, te odustanete od kupoprodaje (sad kupoprodaja, sad najam!), uplaćene rate kao i kapara ostaju kao naknada za eventualne štete, troškove i izdatke, a naročito za porez, upotrebu i smanjenje vrednosti predmeta, te ostale troškove koji proisteknu iz dobave predmeta.“ — Kad je čovek nadmoćniji, nije mu teško da stvara i svoje privatne zakone, kojima samovlasno formuliše svoju autarkiju. U takvom zakonodavstvu izgleda da pretežno i živi današnji potrošač, koji svome verovniku više koristi, ako neuredno plaća.

5) Klauzula poništavanja svega onoga što se kupcu obećalo pri sklapanju ugovora kupovine na rate. Ovo je za potrošača najbolnja tačka u čitavom poslu. Agenti i razni posrednici mame ga svim mogućim obećanjima jeftine cene, dobrog kvaliteta, najbržeg načina isporuke, malih rata, za koje se veli da ih ne treba baš uvek na vreme i platiti i

dr., ali on, u najviše slučajeva, i ne čitajući šta piše na formularu, potpisuje i ovu klauzulu: „Izjavljujem izričito da vas ne veže ni jedan uslov ili dodatak uglavljen između mene i vaših nameštenika, posrednika i drugih, koji nije označen u ovom ugovoru.“ Ako koji oprezniji mušterija i pročita ovu klauzulu, posrednik firme obično odmahne ruku, objašnjavajući da to samo tako (!) tu stoji, ali se ne treba toga držati.

Navedene klauzule nisu izmišljene, one su samo prepisane iz otplatnice jedne velike svetske firme koja ima razgranato poslovanje i u našoj državi.

Kod firma koje prodaju predmete čija se vrednost zastarevanjem modela smanjuje ili kvari, uz otplatnicu kupac redovito daje i menicu. Menicu potpisuje sam kupac kao prihvatnik, žena kao izdatnik i još jedan jamac, odnosno indosant. Ova se menica odmah ne popunjuje, nego se ostavlja na volju samome trgovcu da na njoj ispiše svotu u dospeće prema svojoj ličnoj potrebi. Trgovac ima dvojaku korist od menice: on je može pre dospelosti prodati (eskontovati) kakvoj banci; sa menicom u ruci on može vrlo kratkim postupkom da natera dužnika na plaćanje. Ako ne bi trgovac prema potrošaču ispunio sve svoje obveze u pogledu predaje, vrste i kvaliteta robe, potrošač kada dade menicu nema mogućnosti da mu to na sudu kaže, pa da se odbrani od eventualne tužbe. Potrošača za naplatu menice i ne tuži sam trgovac, nego neka banka koju potrošač i ne pozna. Redovito njemu ne ostaje ništa drugo nego da plati menicu, pa da onda sam tuži trgovca ako bude u ovome poslu šta oštećen. Ako hoće potrošač da onemogući trgovcu daljnje prenašanje menice na banku, tj. da menica ostane samo kao garancija u rukama toga trgovca, on to može postići tako ako na menici napiše ovo: platite gospodinu N. N., ali ne po njegovoj naredbi. U tome slučaju, ako bi nastao spor na sudu, prema potrošaču javlja se lično sam trgovac, kome se može prigovoriti zbog neurednosti posla s njegove strane. Pošto se menica plati, potrebno je da je dužnik odmah uzme natrag sa potvrdom na njoj da je plaćena.

Roba se može kupiti na rate i zaduživanjem kod naročitih banaka. Tada se između poslodavca i trgovca uvlači banka koja daje potrošaču tzv. kupovnu uputnicu u zamenu za otplatnu obveznicu i menicu. Kupovnim uputnicama potrošač može da kupuje po raznim trgovinama koje stoje u poslovnoj vezi sa dotičnom bankom.

Posledice kupovanja na rate. Prva i najznačajnija posledica kupovanja na rate je rastavljanje potrošača od njegove stvarne kupovne moći. Onda se tako kupuje roba slabijeg kvaliteta, više cene i one vrste bez koje bi inače moglo da bude dotično gazdinstvo.

Pošto kupac nije prisiljen da robu plati odmah, on ne može bez planskog snalaženja da zna kolika je današnja vrednost njegove kasnije kupovne moći. Lakoveran svet uzima tako robu bez ikakve mere, pa onda kasnije strada kada sve to treba da se plati. Ima dosta slučajeva da se iz potrebe gotovoga novca odmah preprodaju predmeti koji su kupljeni na rate. Pri tome se jedva naplati i polovica onoga što se ima da plati za robu. Ovako se ne kupuju oni predmeti koji su najviše potrebni nego oni koji nam se ponude, odnosno na koje nas nagovore agenti takvih trgovina. Izbor robe ne vrši u mnogo slučajeva sam domaćin, nego lakoverna ostala čeljad, koja nema u vidu celokupne kućne potrebe. Obično se kuća napuni na rate kupljenim svim onim predmetima koji su mnogo manje potrebni nego li mnogi drugi koje bismo nabavili da smo kupili za gotovo.

Sa kvalitetom robe ne prode se takoder ništa bolje. Ko kupuje na rate u ulozi je osobe kojoj se nešto poklanja. A poklonu se, kako narod veli, zubi ne gledaju. Donekle može da se bira roba koliko je ima u dotičnoj radnji, ali je kupac isključen iz izbora na celoj pijaci.

Do koga iznosa naraste cena u ovoj kupovini vidi se iz onih uslova pod kojima se roba prodaje na veresiju. U pogledu cene pri ovom poslu mnogo se i ne pogada, pošto je kupac redovito vezan samo za vrlo mali broj prodavalaca koji će mu robu dati na veresiju. „Trgovina koja prodaje na rate — čitamo u nauči o trgovini — ima prvo u cene robe da uračuna sve ono što se računa i kod robe koja se prodaje za gotovo. Onda dolazi prava kalkulacija, koja se, prema mesnim prilikama i vrstama robe, kreće od 90 do 120%. Nameštaj može najviše da se poskupi za 100%. To poskupljenje kod nekih artikala mora biti niže, a to je jednostavnija roba, kao što su stolice i kuhinjske klupe, dakle predmeti čije su cene svetu poznate, a veće poskupljenje moglo bi da izazove nepoverenje. Sama se kalkulacija sastoji iz ovih glavnih stavaka: 6 (do 8) po sto za kiriju, 8% za reklamu, 12% za opšte troškove, 10% za troškove naplate (rata), 3% za trošak opominjanja, 12 (do 16) po sto za rizikopremiju, 2 i po po sto za popravke i instalacije, — svega 53 i po sto.“¹⁾ Ovo je, dakle, stopa najnižeg poskupljenja cena robe koja se prodaje na rate. 12% za riziko premiju znači: oko 9 potrošaša kupilo je robe na rate po 1000 d svaki; prodavalac unapred računa da mu jedan od njih neće platiti i da ne bi lično štetovao, on je već svakome povećao cenu s te strane po 120 dinara.

¹⁾ Gesamt-Organisation des modernen Detailgeschäftes von Jeanette und Ernst Lüdecke, Berlin 1913.

XV glava: Snabdevanje kućnog gazdinstva

§ 58 Uopšte

Kućna se gazdinstva snabdevaju na pijaci, bilo neposredno svojom samostalnom kupnjom ili posredstvom svojih nabavilačkih zadruga. Kada domaćin postavi sebi pitanje kojim će od ova dva načina da snabdeva svoje gazdinstvo, on se sučeljuje sa velikim problemom racionaliziranja posredstva između proizvađača i potrošača. Racionalizirati ovo posredstvo znači odstraniti sve troškove koji nepotrebno terete potrošnju i smanjuju one koristi koje bi trebalo da proizvađač ima po pravednoj vrednosti svoga rada.

Domaćin može samo onda da počne da racionalizira svoje snabdevanje, ako se detaljno upozna sa svim troškovima svakoga pijačnog posrednika zasebno. Iz ovoga njegova poznavanja ne isključuje se ni njegova nabavilačka zadruga; šta više, ona je za njega praktična škola u kojoj se upravo od njega traži da smisao svoga dobrog gazdinstva unese i u ovo veliko područje ekonomije savremene potrošnje.

Domaćini se samostalno snabdevaju pod vladom sistema trgovine namalo, koji obuhvata šest moćnih poslovnih tipova: mali samostani dućan; specijalni dućan; veliki magazin; poslovanje preko filijala; verižni dućan sa jedinstvenim cenama; i slanje robe poštom. U nekim državama igraju još u snabdevanju potrošača važnu ulogu i tzv. trgovački klubovi. U našoj državi zasada susrećemo mali samostalni dućan, specijalni dućan, robni magazin i poslovanje preko filijala. Mestimično domaćini se namiruju i poštom od velikih trgovačkih radnja za prodaju namalo.

Verižni dućani sa jedinstvenim cenama nisu u nas još prodrli, ali su uzeli velikog maha po S.A.D., Engleskoj, Nemačkoj i drugim državama, gde je detaljna trgovina razvijenija. Posao ovih radnja sastoji se u tome što one pripadaju istome vlasniku, obično akcionarskome društvu, te

su pod istom firmom rasprostranjene po svim delovima velikih gradova, pa, šta više, i po okolici tih gradova. Dućani su im uređeni na jednak način, a u njima je roba raspoređena po odeljenjima, tako da slične vrste robe i približne vrednosti prodaju po istoj ceni. U jednom takvom dućanu, na pr., za svu se robu odredi samo par jedinstvenih cena (sve za 3 dinara, sve za 6 dinara). Ovakve jedinstvene cene mame kupce, ali se u njima većinom prodaje roba lošijeg kvaliteta, uz to ne može se kupiti sva roba, pa kupac mora da posećuje i ostale dućane.

Verižnim dućanima polazi za rukom da troškove smanje većom svojom kupovnom moći, velikim nabavkama, standardiziranim uređajem i načinom prodavanja, kao i brzim prometom. Na drugoj strani ove radnje povećavaju svoje troškove ogromnim personalom, velikim kirijama i težnjom svojih vlasnika za što većim i što lakše stečenim zaradama. Tako je njihova „bolja“ služba potrošačima samo prividna; ono što se smanjuje cenom, povećava se slabijim kvalitetom robe i prodavanjem onoga što domaćinstvima uopšte nije potrebno.

Među svim oblicima detaljne trgovine danas, naročito kod nas, još najviše prevladava samostalna privatna prodavnica namalo i nabavilačka zadruga. Upravo stojimo na pomolu poslovanja velikih robnih magazina. U Velikoj Britaniji od celokupnog prometa detaljne trgovine otpada oko 57% na samostalne prodavnice, 26% na velika kapitalistička preduzeća za prodaju namalo i 12.5% na potrošačke zadruge. U S.A.D. ove brojke izgledaju ovako: 65.6%, 34% i 0.4%. U Nemačkoj, Francuskoj, Švedskoj i Holandiji na samostalne prodavnice otpada između 76% i 85% celoga detaljnoga prometa.

§ 59 Mala privatna prodavnica

Mala privatna prodavaonica pretežan je oblik trgovine namalo, tako da i u zemljama jače zadržane svesti još i sada na ovakve radnje otpada najveći deo robnoga prometa kojim se snabdeva potrošnja. Po našim mestima, većim i manjim, kao i po selima uz zadruge posluju, uglavnom, samo ove prodavnice. Njihovi su pretstavici mnogobrojni sitni trgovci, čije izdržavanje i bogaćenje najvećim delom i tereti današnju potrošnju. U njihovim redovima nalazi zadržarstvo svoju opoziciju, koju nastoje da opravdaju nekim svojim socijalnim položajem, stavljajući pred javnost pitanje svoga opstanka. Šta više, oni uobražavaju da njihovim nestankom ne bi ni država imala od čega da živi, koja se „najvećim delom izdržaje iz njihovih poreza“. Ta uobrazilja

ide tako daleko da iz svojih trgovačkih knjiga ne vide sve poreze u cenama koje plaćaju potrošači, bilo pre zaključka bilansa (slučaj taksa i posrednih poreza) ili posle toga zaključka, kada im i posle uplate poreza ostane dobar deo zarade za svoje održavanje i proširenje radnje. Potrošač-zadrugar gleda takvim prilikama otvoreno u oči, ne ulazi ni u kakvu borbu, nego se samo pita pod kakvim uslovima on kupuje u tim prodavnicama. Njega interesuju smetnje sa ove strane, koje mu ne dopuštaju da se u celosti, pri nabavi dobara, mogne koristiti naučnim i tehničkim naprecima proizvodnje i saobraćaja. Za domaćina je glavno da znadne koliki su troškovi kojima mala privatna prodavnica, sa svoje strane, opterećuje proizvađačke i veliko-trgovačke cene. Velike razlike između cena naveliko i cena namalo na današnjoj pijaci, naročito u pogledu poljoprivrednih proizvoda, daju potrošaču dosta povoda da se temeljito pozabavi svim pitanjima detaljne trgovine.

Velicina opterećenja potrošnje sa strane malih privatnih prodavnica može se lako raspoznati po onome delu narodnog dohotka koji otpada na vlasnike tih radnja. Ta se stavka u svakoj državi može videti iz neposrednog poreza kojim su te radnje opterećene. Bruto prihod ovih radnja može se proračunati i prema robnom prometu trgovine namalo, razlikama cena između trgovine naveliko i trgovine namalo, kao i po načinu kalkulacije cena u privatnoj detaljnoj trgovini.

Po brojnosti i imućnom načinu života vlasnika ovih radnja dade se lako zaključiti da su s ove strane nametnuti potrošačima veliki materijalni tereti. Prema poslednjim istraživanjima g. Klarka sa Univerziteta Kembridž u Velikoj Britaniji godine 1929 iznosila je sveukupna vrednost proizvedene i uvezene robe potrošačkog gazdinstva — industrijskog, zemljoradničkog i rudarskog porekla — 2.728 miliona funta sterlinga; troškovi njena prometa iznosili su 748 milijona f. s., odnosno 27.4%. U godini 1931 popela se ova stopa na 33.2%. U S. A. D. godine 1929 iznosila je celokupna vrednost proizvedene i uvezene robe 83.759 miliona dolara; troškovi trgovine namalo i naveliko iznosili su 20.685 miliona dolara, odnosno jednu četvrtinu. Prema proračunima profesora Juliusa Hirša troškovi trgovačkoga prometa progutaju od 20 do 25% vrednosti narodne proizvodnje.

Velicina bogatstva trgovaca namalo po pojedinim sredinama znak je po kome se može raspoznati ovo opterećenje. Primećuje se, naročito u zemljama gde se trgovački kapital ispoljava jače od industrijskog, da je najveći deo vlasništva kuća u rukama trgovaca namalo.

Sve veća razlika između cena naveliko i cena namalo postaje predmetom opšte, javne pažnje. Potrošač-zadrugar

ne zamera toliko sitnom trgovcu kao socijalnom biću, koliko maloj privatnoj prodavnici koja, po prirodi svojih ekonomskih zakona, stvara takve troškove bez kojih bi inače promet dobara mogao da bude. Tačna velicina razlike, odnosno zategnutosti između cena naveliko i cena u malim trgovačkim prodavnicama ne da se odrediti. Ona zavisi od vrste robe, njene vrednosti, sredine, odnosa između kupca i prodavaoca, kreditnih odnosa i dr. Videli smo koliko potrošački dug opterećuje kupnju. Kod nekih artikala cene namalo veće su od onih naveliko preko 100 po sto, kod ostalih od 15 do 50 po sto. Ipak, ako se od cene namalo odbiju specijalni troškovi (riziko i dr.), može se govoriti o jednoj srednjoj „normalnoj“ ceni. Kao takva velicina ona ulazi i u indeks cena namalo.

Na osnovu indeksa cena namalo i indeksa cena naveliko ne može se zategnutost tih cena ustanoviti, pošto su cene i jednog i drugog indeksa svedene u osnovnoj godini na jednaku meru, na broj 100, te prema tome broju imaju da pokažu omere kretanja cena. Primera radi (da uzmemo proizvoljno), ako su cene poljoprivrednih proizvoda naveliko bile 1926 godine prosečno 4.—, namalo iste godine 6.—, onda i jedna i druga brojka ulaze u svoj indeks sa 100.—. Ako su 1927 godine takve srednje cene bile u trgovini naveliko 5.—, znači poskočile su za 25%, to je indeks otišao na 125.—. Ako su za isto vreme cene namalo otišle od 6 na 8, odnosno za 33.3%, indeks bi pokazao broj 133.3. Neobavešten potrošač, čitajući ove indekse, mogao bi pogrešno da zaključi da je razlika između ovih dvaju indeksa identična sa zategnutošću cena, recimo ovako: „indeks cena namalo iznosi 133.3, indeks cena naveliko 125.— u isto vreme, onda znači (naravno pogrešno) da su cene namalo veće za 8.3 od cena naveliko. Šta više, porast cena namalo mogao je da bude u ovom slučaju sporiji od porasta cena naveliko, pa bi onda taj indeks bio niži od indeksa cena naveliko.

Naš proizvoljan indeks cena može da nam kaže nešto drugo, naime: da je od godine 1926 do 1927 usledio takav porast cena u kome su za 8.3 poena jače porasle cene namalo nego cene naveliko. Iz indeksa jednih i drugih cena, znači, možemo uvek zaključiti kolika je razlika između promene cena namalo i cena naveliko.

Važna je pojava u kretanju cena i ta, što se pri padu cena indeks cena namalo sporije prilagođava indeksu cena naveliko, dok pri porastu cena odmah ide za njim. Zato je za potrošača važno da zna koliko vremena treba, kad su cene u padu, dok se indeks cena namalo prilagodi indeksu cena naveliko. To vreme može da traje danima, pa i mesecima. Ukoliko je mala prodavnica u zabačenijem kraju, utoliko će potrošač moći kasnije da se koristi padom cena.

Ako takva razlika cena traje dulje vremena, znak je da se cena namalo zadržala na svojoj najnižoj tački, ispod koje ne može da spadne zbog troškova i zarade koje hoće trgovci svakako da naplate. Trgovac namalo bezuslovno traži da mu se podmire njegovi prosečni pijačni troškovi i da mu se omogući primerna zarada. To on ne može uz sasvim niske cene, pa makar pala cena trgovine naveliko. Tako trgovac namalo postaje danas prirodna pijačna smetnja da se potrošač okoristi niskim cenama, u onom omeru za koliko one mogu da opanu u trgovini naveliko. I padanje cena naveliko može da se nastavi kod izvesnih artikala dulje vremena, ali su potrošači prisiljeni da plaćaju i dalje robu po približno staroj višoj ceni.

Trgovac namalo ima svoje stalne troškove, kao dućansku kiriju, plate nameštenika, osvetljenje, svoje izdržavanje i dr., što u pojedinim sredinama zauzima svoju standardnu veličinu, ispod koje se trgovci mogu spustiti samo u velikoj nuždi. Zato trgovci namalo ne vole niske cene, pošto se na njima ne može onoliko zarađivati kao kada su više. Neki bakal može kupiti 1 kg pasulja i po pola dinara, ali se njemu ne isplati da ga prodaje sa 100% zarade, tj. da ga prodaje uz cenu od 1 dinar. Kada taj pasulj kupi po 2 dinara, pa ga prodaje po 3 d, još mu ostaje lepa zarada od jedne trećine one cene po kojoj je pasulj kupio. Ovu važnu pojavu treba kod svih artikala i njihovih cena temeljito ispitivati, pa se uveriti da je i sa ove strane mala trgovina, već kao takva, smetnja potrošaču da se pri nabavljanju robe približi uslovima cena naveliko, odnosno onih cena pod kojima proizvađač prodaje.

Da bismo dobili izvesnu sliku svih ovih pojava u našoj državi, upoređićemo primera radi naše indekse cena naveliko i namalo u godinama 1933 i 1934. To su godine najnižih cena, pa ćemo se uveriti o najnižoj granici naših cena namalo, ispod koje one nisu mogle da padaju. U godini 1933 bio je indeks cena namalo iznad indeksa cena naveliko prosečno za 12.8 poena, odnosno za 22 po sto, što znači da je od 1926 godine do 1933 povećana zategnutost ovih cena za 22 po sto. Kolika je bila ta zategnutost do 1926 nije nam poznato, pošto su u ovim indeksima, koje sastavlja Narodna banka, sve cene bile svedene godine 1926 na 100. Tokom 1934, u punom jeku krize, trgovina namalo bila je ipak prisiljena da obori pomenutu razliku indeksa na 9.8 poena. Kretanje tih indeksa vidi se iz sledećih tabela.

Indeks cena poljoprivrednih proizvoda

Godina 1933	Namalo	Naveliko	Povećanje indeksa namalo prema indeksu naveliko
Januar	75.3	61.3	14.0
Februar	74.8	62.8	12.0
Mart	70.4	59.9	10.5
April	68.5	59.2	9.3
Maj	69.6	57.3	12.3
Juni	68.3	59.5	8.8
Juli	69.3	56.1	13.2
Avgust	68.1	52.5	15.6
Septembar	69.3	53.1	16.2
Oktobar	66.5	53.7	12.8
Novembar	67.4	56.0	11.4
Decembar	72.3	54.9	17.4
Godišnji indeks	70.0	57.2	12.8

Godine 1926 oba su indeksa glasila 100. Prema gornjim brojevima sastavljen je i grafički prikaz (vidi sl. 12 i 13.)

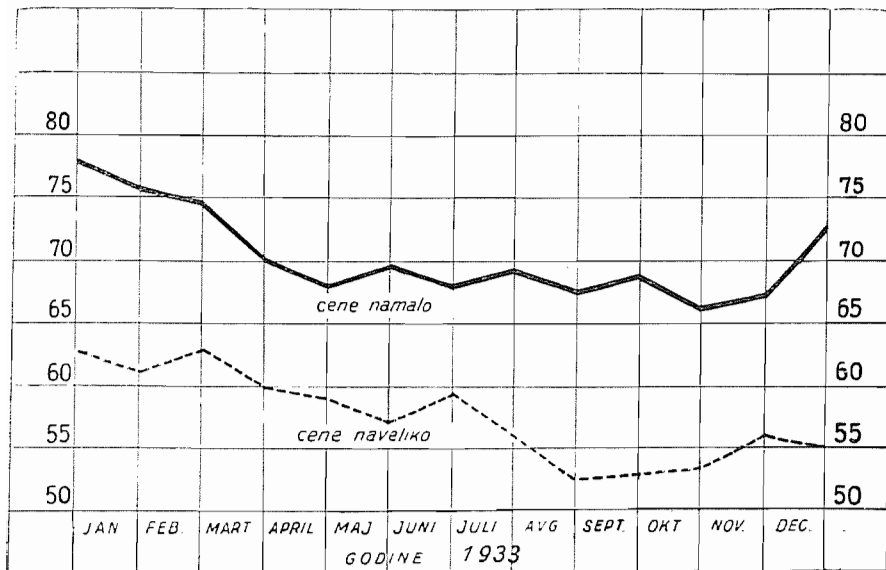
Godina 1934	Namalo	Naveliko	Povećanje indeksa namalo prema indeksu naveliko
Januar	71.5	55.5	16.0
Februar	67.8	56.1	11.7
Mart	68.5	54.9	13.6
April	65.8	54.4	11.4
Maj	66.0	55.9	10.1
Juni	66.3	59.6	6.7
Juli	65.5	56.0	9.5
Avgust	61.8	54.2	7.6
Septembar	64.8	58.0	6.8
Oktobar	65.9	58.6	9.3
Novembar	65.7	57.4	8.3
Decembar	64.6	57.0	7.6
Godišnji indeks	66.2	56.4	9.8

(Grafički prikaz ovih brojeva na sl. 14 i 15.)

Iz grafičkih prikaza na sl. 13 i sl. 15 vidi se da privatna prodavnica, kao pretežan oblik naše detaljne trgovine, nije u stanju: 1) da se zadovolji veličinom svojih ranijih zarada, koje, šta više, potiču iz doba njene konjunktore (1926 godina), pošto je indeks cena namalo u 1933 i 1934, kao godinama stalnog pada cena poljoprivrednih proizvoda, uvek bio osetno iznad indeksa cena naveliko. — 2) Da je spora u smanjenju, a brza u podizanju svojih cena; dok s novembra na decembar 1933 cene naveliko nešto opadaju, dotle

Kretanje indeksa cena namalo i naveliko 1933 godine
u Kraljevini Jugoslaviji

(Grupa: poljoprivredni proizvodi, prema Indeksu Nar. banke)
1926 godine = 100

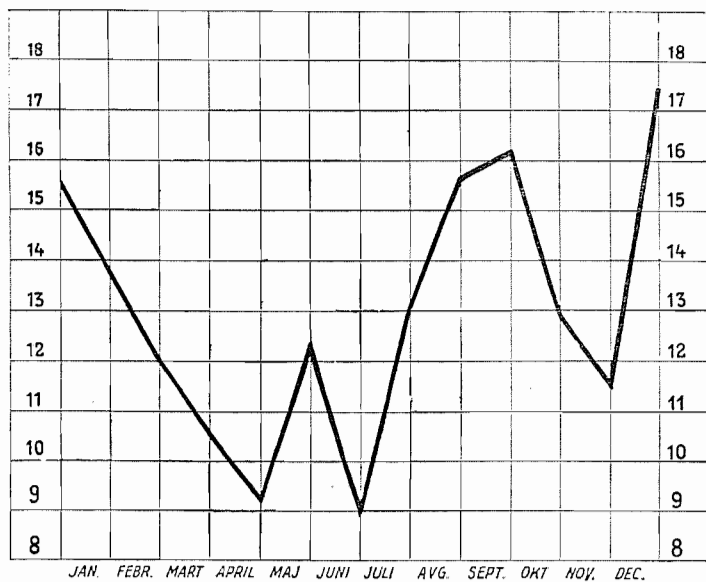

Primedba: Kod cena naveliko sastavljeni su indeksni brojevi Narodne banke biljnih i stočnih proizvoda

Sl. 12

Kretanje viška indeksa cena naveliko nad
indeksom cena namalo 1933 godine

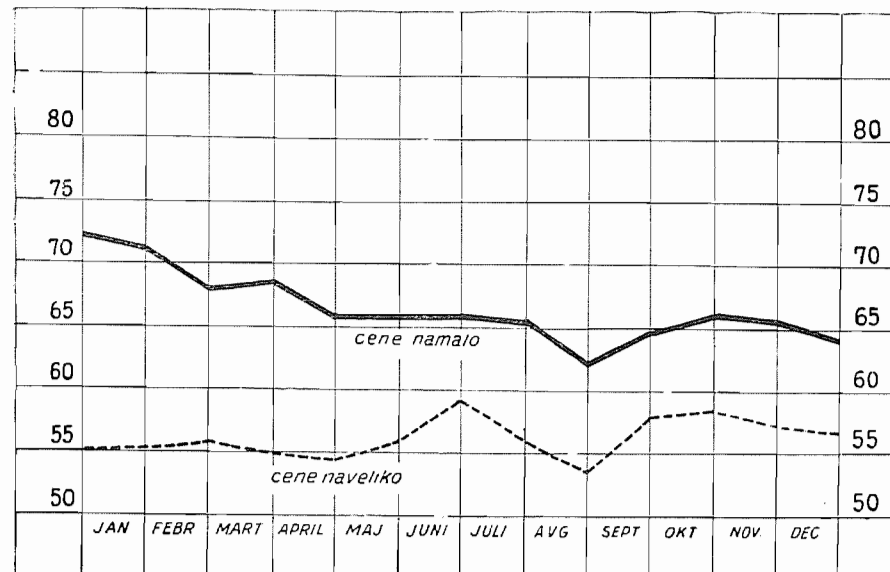
(poljoprivredni proizvodi)

Sl. 13

Indeks cena namalo i naveliko poljoprivrednih
proizvoda tokom 1934 godine

1926 godine = 100

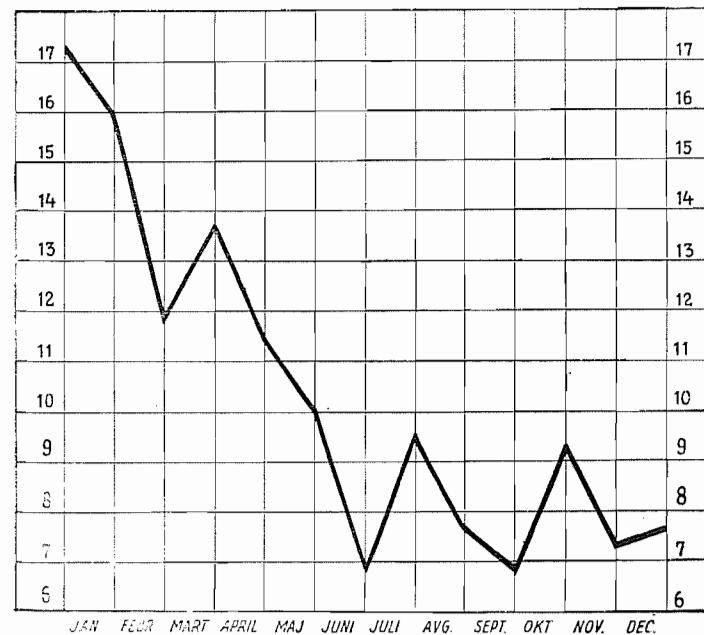

Primedba: Kod indeksa cena naveliko sastavljeni su brojevi biljnih i životinjskih proizvoda (Indeksni brojevi Narodne banke Kraljevine Jugoslavije)

Sl. 14

Kretanje viška indeksa cena naveliko nad
indeksom cena namalo 1934 godine

(poljoprivredni proizvodi)

Sl. 15

cene namalo za isto vreme osetno rastu. — 3) Da nije još toliko organizovana da bi mogla, usprkos svoje međusobne konkurencije, da se spusti na jedan nizak nivo cena namalo u vreme kada su cene naveliko na svome najnižem nivou, kako bi potrošač stvarno osetio blagodat niskoga nivoa cena. — 4) Ona je još nestalna u visini svojih zarada, što se vidi iz promenljivosti razlika u indeksima.

Naša se trgovina namalo, znači, udaljava od normalnih pijačnih faktora koji određuju cene, pa se spekulativno snalazi sa potrošačima kako joj kada pođe za rukom. U doba poljoprivredne sezone, kada najviše zemljoradnici dolaze u međusoban odnos sa potrošačima, cene su namalo jasno sklone, da svoje kretanje prilagode onome cena naveliko.

Oba su indeksa svedena godine 1926 na broj 100, tako da se iz njih ne može videti ranija zategnutost naših cena. U cenama tokom godine 1933 naši trgovci namalo ne samo da su opterećivali svoje cene procentom svoga posredstva (troškova i zarade) od pre g. 1926, nego još i razlikom oba indeksa, koja se tada kretala od 8.8 do 17.4, a u 1934 godini od 6.7 do 16 poena. Ako ovo super opterećenje naše potrošnje u ove dve godine izrazimo u postocima, kada su se trgovci najviše žalili na svoje „niske“ zarade, onda možemo kazati da se super-zarada na našim potrošačima godine 1933 kretala od 14.79% do 31.7%. Znači da se ova pojava dešava upravo u doba kada su se trgovci najviše žalili na zadruga, navodeći da zbog zadružne „konkurencije“ moraju da prodaju robu u „bescenje“. Naprotiv, naša gornja računska činjenica, koja ne rezultira ni iz kakve zadružne statistike, nego iz indeksnih brojeva same Narodne banke, jasno obara tu tobožnju zadružnu konkurenciju i upućuje javnost na posve druge zaključke, za koje je trebalo da zna i statističar Ministarstva finansija pre nego što je, na zalitev trgovaca, zabranjeno zadrugama da prodaju „luksuznu“ robu.

O niskim cenama u našoj detaljnoj trgovini poslednjih godina moglo bi se samo onda govoriti kada bi u 1933 i 1934 godini indeks cena namalo bio niži od indeksa naveliko. Ustvari je potpuno obratno; pa ni racionalizaciji posla u našim potrošačkim zadrugama nije još pošlo za rukom da općenito utiče na naš nivo cena namalo. Ostaje kao razlog „slabog“ stanja trgovaca namalo nešto drugo, na što su zadržgari upozoravali pri svima napadima sa trgovačke strane, a to je: promet se smanjio u malim trgovačkim prodavnicama osiromašenjem potrošača, povećanjem broja sitnih trgovaca i padom cena poljoprivrednih proizvoda.

Mala trgovačka prodavnica radila je uvek, pa i danas, najvećim delom sa sitnim potrošačima, pa je prirodno njihov materijalni položaj uvek nalazio odraza i na poslove ove vrste. Smanjenje najamnina i plata i besposlica poslednjih

godina bacila je narodnu potrošnju na najmanju meru. Činovnik koji je ranije kod bakala kupovao po 1000 dinara danas kupuje manje od 500 dinara robe mesečno. Siromašan svet sveo je sav svoj konzum na kukuruzno brašno, krompir, tikve i sl., što je sve išlo na račun kolonijalne robe. Prirodno je da se na ovim artiklima ne može toliko zarađivati kao na kafi, šećeru, pirinču i dr. Istovremeno čitave čete besposlenoga sveta počinju sa otvaranjem svojih malih prodavnica i torbarskom prodajom upravo te jeftine robe: kukuruzna brašna, jeftinoga hleba, snopića drva, jeftinog voća i povrća i sl. Za ovakve sitne trgovce bio je dovoljan samo kapital od par stotina dinara, pa da se i oni stave u službu i na teret i onako osiromašenom potrošaču.

Povećanje broja pijačnih posrednika u ulozu piljara, torbara, kućaraca i uličnih prodavalaca imalo je u doba krize naročiti uticaj na reorganizaciju detaljne trgovine. Ranije smo istakli da mala prodavnica nije prijatelj niskih cena, pošto se na njima ne zarađuje toliko kao na onim višim. Zato ona nije bila u stanju da u doba krize preuzme i prodaju jeftinih namirnica koje je potrošač mogao jedino da kupuje; ona se nije mogla da zadovolji time da krompir prodaje po 1 dinar, luk po 1 dinar, crni hleb po 2 dinara i dr., pošto iz takvih prodaja ne bi mogla da podmiri svoje velike režijske troškove i visoki standard života svoga vlasnika, trgovca namalo. Naprotiv, siromašni piljar i ulični prodavalac bili su zadovoljni kada su mogli da zarade samo onoliko koliko im je bilo potrebno za njihov goli život, u čiji standard života također ulazi kukuruzno brašno, krompir i dr.

U pomenutim godinama male prodavnice imale su i povoljnih uslova za rad, odnosno za svoje zarađivanje. Općenito se može reći da su se tada njihovi troškovi bili znatno smanjili. Dućanske kirije bile su znatno opale, dok su i plate trgovačkim nameštenicima bile svedene na nivo najamnina najgore plaćenih nekvalifikovanih radnika. Potrošači od takvih ušteda nisu imali nikakve koristi, pošto je nivo cena namalo, kako smo videli, bio tada znatno veći nego ranije.

Jasno se iz svega vidi, da današnja mala trgovačka prodavnica, a naročito naša, ne zna i nije sposobna da se sama ekonomski snađe, nego se grčevito drži potrošačeva dohotka i ide u tome tako daleko da zahteva zakonsku zaštitu svog monopolskog položaja. Putevi racionalizacije posla, kojima bi se podigao promet i smanjili troškovi, nisu ovom obliku pijačnog posredovanja poznati. Ove radnje vode uglavnom ljudi koji najvećim delom nemaju ni potrebnog trgovačko-stručnog školovanja. Ove prodavnice, tako, sprečavaju potrošače u masi da se koriste naprecima koji se postizavaju u proizvodnji. Problem napretka proizvodnje u

pravcu poboljšanja robe i smanjenja cena, pored tehničkih i organizatorskih usavršavanja, uslovljava i nestanak male trgovačke prodavnice sa pijace. Fabrikant i ne sluti koliko je napredak njegova posla vezan za direktan dodir sa potrošačima. Bata je u svome poslu i uspeo što je između sebe i potrošača otklonio ove skupe i nepotrebne posrednike. Zemljoradnik-zadrukar već je davno u tome pogledu stekao pravu orijentaciju, tj. težeći neposrednoj zadružnoj trgovini sa potrošačima.

§ 60 Kupnja u velikim magazinima

Pijačna potreba da se racionalizira preprodaja robe potrošačima osetila se i u okviru privatne trgovine. Nastoji se da se toj potrebi udovolji otvaranjem velikih kapitalističkih preduzeća za prodaju namalo, pod imenom robnih magazina. U ovim dućanima izložena je po raznim odeljenjima roba svih vrsta, tako da se potrošači mogu tu da podmire sa svom robom koja spada u njihovo domaćinstvo. Magazini misle da smanje troškove detaljne trgovine svojom boljom organizacijom, i to kupnjom robe u velikim količinama, centraliziranim smeštajem robe, velikim izborom i uopšte racionalnijim snabdevanjem, vođenjem i prodajom u svojim prostorijama. Problem snabdevanja potrošača u ovim dućanima vezan je za upoznavanje veličine troškova kojima se sa ove strane potrošnja opterećuje.

U S.A.D., gde su robni magazini najviše uzeli maha, cena koju plaćaju potrošači (prodajna cena) opterećena je samo sa 4.75% dobavnih troškova (samo troškova) u robnim magazinima; po ostalim tamošnjim trgovinama detaljnog poslovanja ti troškovi iznose 7 do 12 po sto. U Nemačkoj robni magazini posluju sa 3.85% dobavnih troškova, dok se u ostalim trgovinama namalo ti troškovi penju do 17% (kolonijalna roba 13%, prodaja obuće 12%, tekstilne trgovine preko 17%). Od celokupnog prometa detaljne trgovine na robne magazine otpada: u Engleskoj 26%, a u S. D. A. 34%.

Robni magazini zadržali su se samo na smanjenju troškova dobavljanja i smeštaja robe. Na drugoj strani počeli su sve više da terete potrošačku kupnju svojim naročitim troškovima, za koje ne zna mala privatna prodavnica. U ovim radnjama troškovi prodavanja znatno su veliki. Da bi se mušterije pridobile, naročito one po predgrađima, magazini troše mnogo u reklamna sredstva, na uređivanje prostranih i luksuznih prostorija; na skupo reklamno osvetljenje; na skupoceno uredene izloge; na slanje kataloga, koji se adresiraju stotinama hiljada osoba. Njihove prostorije treba da se smeste u centralnom delu

varoši, gde se plaćaju prosečno najveće kirije. Istraživanja koja su nam pri ruci pokazuju da su celokupni troškovi u svim robnim magazinima vrlo veliki. U američkim velikim robnim magazinima ti su troškovi godine 1926 iznosili 30.1% prodajne cene, dok se u god. 1932 penju na 39.5% prodajne cene. U Nemačkoj su se od 1927 do 1931 popeli od 21.5 na 26.7 po sto. U sve ove brojeve nije uračunata trgovčeva zarada. Najveći deo ovih troškova otpada na reklamu. Prema izveštaju Internacionalne trgovačke komore, u Nemačkoj se potrošilo 1928 godine na reklamu dve milijarde rajhsmaraka (oko 35 milijardi dinara), što iznosi 6 po sto celokupnog robnog prometa te godine. Prema istraživanjima američkog Nacionalnog biroa za privredna opažanja, troškovi za reklamu iznosili su u S.A.D. godine 1927 jednu i po milijardu dolara, što otprilike pretstavlja 3 i po od sto tadanjeg robnog prometa u toj zemlji.¹⁾

Druga je najveća stavka u prodajnim troškovima robnih magazina visoka kirija poslovnih prostorija zajedno sa troškovima njihova uređivanja, pošto se te radnje nalaze u centrima najvećih zemljišnih i kućnih renta. Godine 1932 u S.A.D. bile su prodajne cene namalo opterećene sa 6.50 od sto dućanskih i kućnih kirija.

Prevladavanjem velikih robnih magazina stvara se jedan novi, viši nivo cena namalo. Kupujući u robnim magazinima i u velikim radnjama za trgovinu namalo, potrošaču prividno izgleda da mu je tu roba jeftinija. Ustvari, cene su tu niže od onih u malim prodavnicama, ali se zato redovito tu prodaje roba slabije kvalitete. Treba, daljeznati da i male prodavnice pomiču svoje cene prema ce, nama u velikim radnjama, čiji je nivo na pijaci odlučujući. Tako male prodavnice, koje po svojoj ekonomskoj moći nisu u stanju da konkurišu jačim od sebe, stvaraju sebi naročite zarade. „Inokosni trgovac (Šenkman) meša se sa velikim preduzećem na području gde je ono u slabijem položaju, i to zbog svoje nesposobnosti da zadovolji želje pojedinih mušterija i da obrati pažnju naročitim mesnim prilikama. Prema jednom istraživanju Štokholmskog Instituta za privredna opažanja, troškovi su malih švedskih inokosnih trgovaca sa prometom ispod 100.000 kruna znatno niži od onih u velikim trgovačkim preduzećima. Ipak je trgovačka zategnutost (Handelsspannung) stvarno jednaka u oba slučaja, pošto izgleda da inokosni trgovac zaračunava potrošačima iste cene kao i veliko preduzeće. Kako su mu troškovi niži, on može više i da zarađuje.“¹⁾

¹⁾ Predavanje u Međunarodnoj zadružnoj školi u Londonu 1934: E. M. Schenkman, Rationalisierung des Verteilungswesens.

§ 61 Odobravanje rabata potrošačima

Zadružnim nabavkama potrošači su u masama počeli da povlače sa pijace svoje individualne kupovne moći. Pretstavnici privatnog kapitala, ne ulazeći dublje u socijalne i ekonomske uzroke zadružne potrošačke samopomoći, mislili su da se tu radi o jednom načinu konkurencije, koji se također može konkurencijom suzbiti. I, naravno, sa te tačke posmatranja, mogli su da opaze da se tu radi „samo“ o jeftinijim cenama, radi kojih potrošači idu u svoje zadruge. Kada su to svoje opažanje ispitali, uvideli su da i zadruge prodaju po dnevnoj pijačnoj ceni. Ali zadrugama, ipak, potrošači i dalje sve više prilaze. Onda je trgovački kapital čuo da se tu radi o nekom ristornu na koncu godine, tj. da zadruge isplaćuju svojim zadrugarima kupcima svake godine izvesne svote kao povraćaj viška koji su oni preplatili u cenama tokom godine. I trgovački je kapital jednostavno doneo ovaj zaključak: da i on u svojim trgovačkim poslovima uvede takav način prodaje, tj. onaj kako se prodaje po zadrugama: da i trgovci prodaju robu po pijačnoj ceni, pa da na koncu godine i oni „daju“ svojim mušterijama tu uštedu, koju su oni nazvali rabatom. U tu svrhu počeli su da osnivaju svoja naročita rabatna štedovna udruženja sa zadatkom da preko njih daju potrošačima „one iste povlastice“ koje im daju zadruge, — na prvom mestu rabat. Izračunali su sve potpuno u duhu i po najstrožijim pravilima svoje trgovačke kalkulacije. Ovoj su na jednoj strani, tzv. strani koštanja, stavili u zadatak da se u cenu unesu i ovi rabati, ako ne vidno u obliku povećanja cena (tzv. nominalnog povećanja), a ono barem u pogledu vrste i kvaliteta robe. Trgovačko knjigovodstvo također je stavilo taj rabat na drugu stranu računa robe, zajedno sa ostalim izdacima. I na koncu godine druga strana kalkulacije, koja nalazi svoj spoljni oblik u bilansu, odnosno potražna strana računa robe ima sa zaradom da prevagne dugovnu stranu. Ta je prevaga čista trgovačka zarada na pojedinoj robi. Kada ove ne bi bilo, tj. kada bi se i bez zarada izravnavala dugovna i potražna strana ovakvih kalkulacija i računa, kao što je to slučaj u zadružnom knjigovodstvu, onda trgovački kapital ne bi ni postojao.

Rabatni je posao još predratnog porekla. Današnja privredna depresija, koja je u potrošačkim krugovima izazvala kupovanje na rate, sprečila je taj posao, pošto se traži od mušterija da plaćaju u gotovu. Davanje rabata mušterijama u ovim radnjama vrši se ovako: kupac ima svaku svoju kupovinu da plati odmah u gotovu; na blagajni mu se pri plaćanju računa obračuna neki manji postotak popusta (rabata), samo mu se taj popust ne odbija

odmah od računa, nego mu se mesto toga daje neka markica ili bon, koji mu se na koncu godine priznaju kao gotov novac za kupovanje u dotičnoj radnji. Po većim gradovima ove su trgovine udružene u naročito rabatno udruženje (te radnje obično pripadaju nekom finansijskom magnatu), koje štampa rabatne markice i prodaje ih svojim članovima, tj. dotičnim rabatnim trgovinama. Tako sve te trgovine izdaju potrošačima jednake bonove, odnosno markice, na osnovu kojih se može po isteku godine u svim trgovinama, članovima toga udruženja, kupovati roba.

U trgovačkoj praksi najviše se sprovodi sistem tzv. rabatnih markica. Trgovac štampa markice za lepljenje, slično poštanskim markama, i to u vrednosti ispod jednog dinara (u Nemačkoj glase na 1 pfenig), pa na više. Pored toga trgovac štampa kao karte tzv. rabatne bonove, na kojima su označena mesta za lepljenje rabatnih maraka. Naravno, te stvari ne daje trgovcu niko besplatno, on izdaje za sve to pare, što onda unosi u kalkulaciju robe, odnosno u cene svoje robe. Mušterije koje kupuju robu na rate, a ne dobiju rabat, plate i ovaj trošak. Broj markica zavisi od postotka rabata koji trgovac odobri.

Rabatni postoci daju se obično u visini interesne stope uložaka na štednju. Kod kupnje na manje količine, recimo za desetak dinara, rabat nema kakve značajne vrednosti. Ali se ipak u ovom slučaju, ako je rabat na pr. 5%, prilepi markica od 50 para. Za onoga koji je došao u dućan po robu, znači to dvostruk mama: 1) što je to njegova lična para; 2) on će nastojati i drugi put da što više kupi, kako bi imao što više markica. Kupnjom od par hiljada dinara takva se „štednja“ penje na 100 dinara. Izdavanje rabata putem ovih markica ima za trgovca i tu prednost što se one mogu izdati jedino ako se kupi stanovita najmanja svota, recimo u našem slučaju sa 5% rabata treba kupiti najmanje 10 dinara, kako bi se dobila markica najmanje vrednosti od 50 para. Ko kupi 8 dinara, okreće se po dućanu da još nešto uzme za 2 dinara, obično ono što mu momentano nije potrebno. Nisu isključena ni proneverenja rabatnih markica od strane nameštenika koji je na blagajni. „Ne može se postići kontrola koliko blagajnik upotrebi rabatnih markica. U izvesnom pogledu blagajniku je omogućeno da markice prisvoji za sebe.“¹⁾

Upotreba rabatnih knjiga također je dosta poznat način izdavanja rabata potrošačima. Rabatno udruženje, odnosno sam trgovac, štampa ove knjige, u koje blagajnik dotičnog trgovca unosi sve svote koje je mušterija platila

¹⁾ Lideke, Celokupna organizacija modernog detaljnog posla, str. 106

za kupljenu robu. Na koncu izvesnog perioda, za koji trgovac gleda da bude što duži, sa dotičnom se mušterijom obračunava rabat, svote se saberu i za procentni deo te svote izda se rabatni bon, obično u okruglim svotama, (50, 100 dinara sl.). Za bon se onda kupuje roba ili kod samog trgovca ili kod svih trgovaca koji su organizovani u dotičnom rabatnom trgovačkom udruženju. I knjiga veže mušteriju za radnju, pa gleda da se u nju što više navraća, pogotovo kad se počne približavati ona svota kojom se stiće pravo na veći rabat. Otkrilo se mnogo slučajeva da neke mušterije sa ovakvim knjigama u ruci postaju pravi agenti dotičnog trgovca, te nagovaraju druge potrošače da im učini tu „uslugu“ da za njih kupe izvesnu robu, naravno kako bi im se u knjigu unio rabat; pa i sama deca nastoje da imaju svoje rabatne knjige i gledaju da sama idu po robu za svoje porodice i svoje druge bližnje. Nisu bili retki slučajevi da lakomisljena kućna čeljad nabavi neku stvar samo za to da bi im ostao rabat, a domaćin neka plaća robu. Kakve su moralne posledice ovih knjižica, nije potrebno naročito isticati.

Da bi se onemogućilo blagajnicima da za sebe zadržavaju rabatna sredstva, neki trgovci odobravaju svojim mušterijama rabat na osnovu tzv. kasa-kupona, koji su registrovani datumom i svotom kroz naročite kase. Za skupljene kupone dobije se naročiti rabat. I ovde se kućna čeljad i posluga otimaju ko će više kupona da skupi. Neki trgovci daju ovaj rabat i posrednicima koji im dovode mušterije.

Pravi smisao rabatnog posla ne sme potrošaču ostati nepoznat. Trgovac posluje radi zarade i nemoguće mu je da nešto poklanja. Ono što prizna na ceni naknadi sebi na kvalitetu. Po izminuću godine na rabatne bonove i ne daje se ništa drugo nego roba manje vrednosti, kao što su tzv. restlovi, roba koja je izašla iz mode i sl.

§ 62 Zadržno snabdevanje domaćinstva

Svaki pijačni posrednik opterećuje potrošnju svojim troškovima i zaradom. Privatni kapital, poslovao u bilo kome obliku, ne može u interesu svoje egzistencije i povećanja da racionalizira snabdevanje potrošnje. Ostaje, znači, na samome potrošaču, kao domaćinu, da se on i ovde lično postara da bolje organizira i ovaj spoljni deo svoga domaćinstva. On to može jedino onda ako, u zadržnoj zajednici sa ostalim domaćinima, pijacu podvrgne svojoj potrošačkoj kontroli i vodstvu. Potrošačka nabavjačka zadruga je praktičan oblik takvoga snalaženja.

Prvi korak koji ima da se poduzme u smanjenju troškova kupnje je uspostavljenje neposredne veze sa trgovcem

naveliko i sitnim proizvođačem. Drugi je korak da se same zadruge jednoga područja ili cele države zadržno sjedine, pa da uspostave neposrednu vezu sa proizvođačima, da zaobiđu posredovanje trgovca naveliko. Tada se govori o osnivanju zadruge naveliko. Pošto se nabavka pojedine robe toliko zajednički poveća da bi zadruga naveliko mogla sama da troši proizvode veće fabrike, onda se pristupa osnivanju zadržnih fabričkih preduzeća. Na tome putu potrošači eliminišu i rad sa privatnim bankama, privatnim osiguravajućim preduzećima, privatnim prevoznim sredstvima, pa svoja domaćinstva vežu sa kreditnim zadrugama, zadržnim osiguranjem, zadržnim parobrodima, zadržnim hotelima i dr. To su jedini načini smanjenja troškova posredne trgovine na najmanju meru.

Sva tri puta na kojima se potrošač na pijaci zadržno snalazi zajednički teže svome konačnom cilju, tj. isključenju svakoga posredstva između proizvođača i potrošača. Prvi je, odnosno početni oblik, osamljena zadruga; drugi je zadruga naveliko kao zajednički kupac; a treći, i ujedno, konačni oblik, zadruga naveliko kao proizvođač i upravljač svih veza svojih zadrugara u snabdevanju njihova domaćinstva. Jedna potrošačka zadruga može da posluje istodobno u sva tri oblika, tj. da se delimično sama snalazi, delimično nabavlja robu od privatnih fabrika preko zadruge naveliko i da jedan deo svojih potreba podmiruje iz zadržnih fabrika. U nerazvijenim potrošačko-zadržnim sredinama potrošač je jedino upućen na osamljenu zadrugu, koja se sama snalazi na pijaci, podvojeno od drugih zadruga iste vrste.

§ 63 Snabdevanje u osamljenoj zadruci

Osamljenom (divljom) zadrugom nazivamo onu koja se samostalno snalazi na pijaci, tj. ne nabavlja robu u zajednici sa ostalim zadrugama. Prve zadruge u jednoj sredini obično su takve, pošto su i osnovane radi zaobilazjenja malog trgovca. Prirodno je da ovakva zadruga u početku oponaša način poslovanja privatnih trgovačkih radnja, te po njihovom uzoru uređuje svoju prodavnicu, rafove i izloge, poslužuje potrošače i dr. Tako se i nehotice nasleđuju mnoge greške privatne trgovine, zbog čega zadrugari ne mogu da brzo dođu do onoga za čim teže, do jeftinijega nabavljanja robe. Zato je prva briga vodstva zadruge da se postara za smanjenje troškova podele robe. Pored toga, i zadržni nameštenici nisu još vični zadržnom načinu poslovanja, pošto su školovani po privatnim trgovinama, čija načela poslovanja nisu identična sa zadržnim.

U svojoj zadruci ima potrošač prilike da otkloni sve nepogode koje ga snalaze po privatnim trgovinama. Ne može

se, zato, postaviti za zadrugu neka općenita pretpostavka, tj. da bezuslovno sama od sebe smanjuje troškove snabdevanja potrošnje. Šta više, može se desiti da izvesna zadruga svojim slabim poslovanjem tereti potrošača više nego privatni trgovac. Nije, dakle, zadruga ono što potrošače spasava od skupih privatnih posredstava, nego potrošač-zadugar i njegova zadružna svest da svoje nabavljanje bolje uredi, bolje od privatne trgovine. Uspeli osamljene zadruge uglavnom se svodi na volju i navike zadrugara da sami sebi pomognu.

Zadruga može da smanji svoje troškove, odnosno da racionalizira potrošačku kupnju većim i bržim prometom, jeftinijim nabavljanjem, boljim rasporedom unutarnjih poslova i poslovanja sa zadrugarima.

Sa stanovišta zadružnog prometa troškovi se dele na stalne i promenljive.

Postojanje zadruge i njenoga imetka uopšte stvara stalne troškove, kao na pr. kamate koje plaća zadruga na svoj kapital; premije osiguranja robe i nekretnina; kirije; plaće stalnim nameštenicima; svetlo i ogrev; otpisi inventara, pa makar se on upotrebljavao ili ne; troškovi održanja zgrada; porez na zadružne zgrade i dr. Nabavljali zadrugari preko zadruge manje ili više robe, tj. bio zadružni promet manji ili veći, ovi se troškovi uglavnom ne menjaju.

Promenljivi troškovi opadaju i rastu srazmerno ili nesrazmerno prema zadružnom prometu. Troškovi pakovanja i prenosa robe zadrugarima, na pr., rastu srazmerno prema prometu. Neki promenljivi troškovi rastu brže (progresivno), a neki opet sporije (degresivno).

Da bi se podmirili stalni troškovi, potrebno je da zadrugari izdvoje iz zadruge najmanje onu količinu robe čiju cenu neće ti troškovi povećati iznad nivoa cena namalo (indeksna tačka). Ako cena robe u zadruzi ode iznad toga nivoa, onda će zadrugari prestati da izdvajaju robu iz zadruge, što će još više povećati njene cene. Ako je, naprotiv, zadružni promet počeo da prelazi pomenutu minimalnu količinu, onda sa sve većim prometom počinju sve više da se proporcionalno smanjuju stalni troškovi. To dovodi onda i do opadanja cena ispod nivoa trgovine namalo. Pored toga, umesto trgovčeve zarade, zadrugarima će se na koncu godine povratiti jedan deo cene robe u vidu zadružne uštede (ristorna).

Svakome zadrugaru je zato stalo da sve svoje nabavke vrši samo u svojoj zadruzi i da nastoji da u zadrugu dovede što više drugih zadrugara potrošača. Svaki novi potrošač smanjuje udeo troškova koji bi otpadali na ostale potrošače. Ako se promet toliko poveća da povuče za sobom nove stalne troškove (veće prostorije, veća kirija, novi nameštenici i dr.), onda će se to povećanje osetiti i u povećanju

cena. U zadružnoj nauci se zato počela da ispituje gornja granica zadružnog prometa do koje su troškovi srazmerno najmanji. U tu svrhu Međunarodni zadružni savez podelio je, po veličini godišnjeg prometa, zadruge na male (do 5 miliona Rajhsmaraka), srednje (od 5 do 10 RM) i velike (preko 10 miliona RM). Nađeno je u Nemačkoj da troškovi opterećuju promet robe godišnje: u velikim zadrugama sa 14.38%, a u malim zadrugama sa 13.66%. U Čehoslovačkoj: u malim zadrugama (promet ispod 2 miliona čeških kruna) troškovi iznose 7.07%, u srednjim (promet od 2 do 10 miliona čk) sa 10.06%, a u velikim 10.64% robnoga prometa. Tako svaka zadružna sredina treba da temeljito ispita promet po svojim zadrugama i da nađe koji je oblik zadružne prodavnice za potrošače-zadrugare najkorisniji. A samom se zadrugaru, onda, u njegovom sopstvenom interesu stavlja u dužnost da snabdeva svoje domaćinstvo jedino u zadruzi, kako bi zadružni troškovi bili što manji.

Povećanje prometa u zadruzi mnogo zavisi i od načina kako zadružno osoblje ophodi sa zadrugarima. Prijazan i uljudan doček zadrugara, čistoća u prodavnici, čistoća osoblja, brzina posluživanja, lepa reč i dr. utiču mnogo na to hoće li se zadrugari češće vraćati u prodavnicu ili ne.

Iako se osamljena zadruga ne može sama da snađe u nabavljanju kao kada bi nabavljala u zajednici sa ostalim zadrugama, ipak i u ovom poslu ona ima dosta mogućnosti da smanji troškove. Ove zadruge običavaju da nabavljaju robu putem licitacije, tj. od onoga trgovca čija ponuda bude najpovoljnija. Ovaj je način poslovanja najlakši članovima uprave, pošto ih mnogo ne zadržava na pijaci, a tako im se ne može eventualno prigovoriti da su se sami mogli nešto lično okoristiti. Kupnja licitacijom ne donosi uvek najnižu pijačnu cenu, a ni najbolju robu. Ne samo da je pri tome moguć organizovan (kartelski) nastup ponuđača prema zadruzi, nego se zadruga još udaljuje od dnevnog pijačnog pogađanja, odabiranja robe i iskorišćavanja momentanih nižih cena. Zadruga će mnogo jeftinije kupiti robu onda kada se direktno pogađa sa liferantima nego li putem licitacije. Zato je potrebno da sama zadruga ima više poverenja u svoje odbornike, ako se hoće da oni imaju određene ruke u nabavljanju robe.

Osamljene zadruge redovito nabavljaju robu na pijaci pod onim uslovima pod kojima se inače nabavlja roba na veliko. One dolaze u dodir sa raznim posrednicima veletrgovaca i fabrikantata, stoje pod uticajem njihovih reklame, poseta agenata i dr. U cenama koje one plaćaju uračunate su i provizije ovih posrednika, a pored toga i riziko premija kojom trgovac naveliko opterećuje cenu. Kako zadruge redovito pretstavljaju stalne kupce i dobre platiše,

one bi mogle da se direktno približe veletrgovcima i fabrikantima, pa da traže da se njihove cene ne opterećuju tom premijom. Na taj način mogla bi osamljena zadruga da postigne uslove nabavljanja robe jeftinije od privatnih trgovaca namalo.

Dok zadruga ne prestane da postoji kao osamljena, ona može sa ostalim obližim zadrugama, bilo u mestu ili bližoj okolini, da zajednički nabavlja robu od proizvađača. Time ne samo da bi nabavljala jeftinije, nego bi imala i manje podvozne troškove, a tako bi joj se smanjili i ostali troškovi otpreme i primanja robe.

Zadruga ne vodi sve poslove za svoj račun. Više zadrugara može da se zdogovori da preko zadruge nabave neku robu koju inače sama zadruga ne nabavlja. Tako oni mogu pred zimu nabaviti zajednički vagon stoke, pa je onda u zadrugi među se raspodeliti. Ako neki posao zadruga ne može sama da obavi, ona može da prepusti jedan njegov deo nekome mesnom trgovcu. Na pr. kada zadruga nabavlja za svoje članove ugljen, a nema svojih skladišta i prevoznih sredstava, ona može istovar, smeštaj i prenos ugljena da poveri mesnom spediteru. Isto tako zadruga može da se sporazume sa mesnim trgovcima, kao apotekarima, manufakturistima, mlekarima, trgovcima povrćem i dr. čijom robom ona ne trguje, da oni njenim članovima daju robu uz izvestan popust.

Tzv. razni troškovi treba da budu najveća briga vodstva svake zadruge. To su sitni izdaci koji se nanižu u velike svote, kao što su poštarina, telefonske takse, troškovi popisa robe, čišćenje prozora, ogrev, osvetljenje, potrošnja vode, pišaći pribor, kesice, prenos robe i sl. Poštarina se može smanjiti pojednostavljenjem dopisivanja i upotrebom formulara. Ako tačno vodimo računa o svakom telefonskom razgovoru u međugradskom prometu, videćemo da bi neki od tih razgovora mogli da otpadnu. Dućanska posluga treba da se privikne da sama čisti prozore i izloge. I u zadrugi može da se sprovede ekonomija ogreva i osvetljenja kao i u samom domaćinstvu. Izbor pogodnih i jeftinih prostorija, odnosno zidanje sopstvenoga zadružnog doma treba da se rešava tačnom kalkulacijom prema potrebama zadruge i mesnim prilikama. Ako zadruga ima svoja saobraćajna sredstva, kao kola i dr., mogu se i tu postići lepe uštede. Treba po izvesnom planu unapred raspodeliti sve vožnje, da se kola pojedinih zadružnih prodavnica ne susreću, nego da jedna vožnja ima teret s obadve strane. „Mi smo time stekli u svojoj zadrugi najbolja iskustva“, — veli nemački zadrugar V. Sunderman. „Glavne radionice središnjeg stovarišta, pekare i mesare dostavljaju kombinirano svoju robu prodavnicama. Kombinirana upotreba kola smanjila je podvozne troškove

za 1500 do 2000 maraka mesečno, ne uzimajući u obzir i to da su poslednjih meseci mnoga kola sklonjena iz dnevne upotrebe.“

§ 64 Snabdevanje preko zadruge naveliko

Ako se više potrošačkih zadruga određenoga teritorija sjedini da zajednički nabavljaju svoju robu i uopšte zajednički nastupaju na pijaci svoje robe, onda takvo ujedinjenje nazivamo zadrugom naveliko. Kao što su potrošači članovi svoje potrošačke zadruge i preko nje se snabdevaju potrebnim namirnicama, tako su pojedine potrošačke zadruge članice zadrugarke ove velike zadruge, pa preko nje snabdevaju se svom onom robom koju raspodeljuju svojim članovima. Kada potrošačka zadruga stupi u članstvo zadruge naveliko, ona prestaje biti osamljena, a njeni zadrugari time postaju članovi jedne velike potrošačke zajednice, koja, kao moćna privredna organizacija, štiti njihove interese.

Onaj isti nagon zadružne samopomoći koji je doveo potrošača u zadrugu, upućuje i nagoni sve potrošačke zadruge na svoju međusobnu saradnju. Prvo se ta saradnja ispoljuje u zajedničkom nastupu svih zadruga jedne vrste u svome zadružnom savezu, koji jedinstveno uređuje njihov zadružni život i zastupa njihove interese u društvu. Tako se savez stara da se donesu jedinstvena zakonska pravila, da sve zadruge zaista urede po tim pravilima svoje poslovanje i uopšte da se putem te povezanosti i jedinstvenosti zadružnoga pokreta mogu potpunije ostvariti zadružni interesi. Kod takve međuzadružne povezanosti nije bila daleko i težnja da se pojedini poslovi tih zadruga zajednički svršavaju, da se zajednički nabavlja brašno, kafa, šećer i druga roba; da se zajednički dolazi do kredita i da se zadružni putem urede kreditni odnosi; da se novčana sretstva koncentrišu na jednome mestu; da se pojedinačni podvoz robe zameni zajedničkim i dr. Time se udružuje ne samo rad nego i kapital svih zadruga.

Savez može da rastavi robni posao nabavljanja od svoje administracije, pa da osnuje zasebnu zadrugu naveliko u kojoj su pojedine zadruge članice; a može da u svom okviru osnuje zasebno robno odeljenje. Nećemo ulaziti na ovome mestu u prednosti jednoga ili drugoga načina poslovanja; u našem slučaju predvidećemo postojanje zadruge naveliko. Zadruga koja uredno podržaje veze sa zadrugom naveliko rasteretila se je samo od pijačnog pogađanja, ali se i dalje stara o svojoj poslovnoj organizaciji, kao što radi i osamljena zadruga.

Snabdevanje preko zadruga naveliko, odnosno saveza veoma je rasprostranjeno. Zadruge članice Saveza nabav-

ljačkih zadruga državnih službenika u Beogradu zajednički nabavljaju jedan deo robe preko Robnog odeljenja toga Saveza. Nabavljačke zadruge Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Beogradu udružene su u svoju veliku Glavnu nabavljačku zadrugu u Beogradu. U svetskoj trgovini poznate su engleska (*Co-operative wholesale Society, Manchester*), — nemačka (*Grosseinkaufsgesellschaft, Hamburg*), — švajcarska (*u krilu Saveza švaj. potrošačkih zadruga, Bazel*) zadruga naveliko sa svojim ogromnim nabavkama i mnogim fabrikama, radionicama, brodovima, plantažama itd.

Zadruga naveliko može da snabdeva svoje članice zadruge na tri načina: da posreduje između zadruga i liferanata; da kupuje robu za svoj račun i raspodeljuje je zadrugama po pijačnoj ceni naveliko, pa na koncu godine obračunava i vraća preplaćenu cenu kao uštedu (*ristorno*); ili da sama proizvodi robu u svojim fabrikama i drugim preduzećima (na pr. mlinovi Saveza nab. z. d. s. u Beogradu). Ovaj poslednji način sve više uzima u svetu maha, tako da pojedine zadruge naveliko danas zauzimaju prva industrijska mesta u svetu.

Imajući u vidu trajne interese svojih potrošača, zadruga se naveliko brine ne samo da njeni zadrugari imaju ispravnu i jeftinu robu, nego ujedno svojim načinom poslovanja i politikom cena svodi celu trgovinu sa potrošačima u zemlji na što normalniju meru. Ona ne udešava svoje cene prema cenama drugih veletrgovaca, nego oni prema njenim cenama. Pad cena oseti odmah poslednji zadrugar, a od njega to saznaju i drugi potrošači koji kupuju po privatnim trgovinama.

Naročito je važna funkcija ove zadruge što umesto ličnog ukusa i nahodjenja članova uprave i nameštenika po zadrugama bira robu preko naročitih stručnjaka u svojim laboratorijama za ispitivanje valjanosti robe. Stručna analiza robe zamenjuje lajičke kupnje kućne čeljadi i počinje da završava jedan ni malo lep pijačni period u kome se još svet truje hiljadama robnih falsifikata. Da bi potrošači raspoznali ovako ispitano robu, ona se šalje zadrugama pod naročitim zadržnom oznakom. U laboratoriju za kavu i čaj ispituju se mnoge vrste kave i čaja, pa se onda svaka vrsta tačno označi kakva je i kako treba da se kuva; brašno se ispituje u vodi onih mesta gde će se trošiti, pa se domaće tačno upućuju u kome će omeru mesiti brašno s vodom, itd.

Nabavljačka funkcija zadruge naveliko. Ukoliko ova zadruga ne proizvodi sama robu, ona je nabavlja na isti način kako se snabdeva robom i trgovina naveliko. U tu svrhu ove zadruge podržavaju žive veze sa raznim proizva-

đačima u svetu: maklerima, izvoznicima, uvoznicima, učestvuju na svetskim pijacama, pregovaraju sa parobrodarskim društvima, posećuju izložbe, drže svoja robna stovarišta na većim tranzitnim centrima i dr. Robu koju zadruga kupi u mnogo slučajeva pakuje u svoje zadržne omote i tako je liferuje svojim zadrugama.

U spoljnoj trgovini pojedinih država češće ove zadruge zauzimaju prva mesta. Tako se na pr. govori o nemačkoj i engleskoj zadrugi naveliko kao o najvećem tamošnjem uvozniku čaja i kave. Ukupan promet ove engleske zadruge (CWS) iznosio je godine 1933 oko 82 miliona funta sterlinga, odnosno oko 20 milijardi dinara. Ta zadruga spada u najveće trgovce maslom u Engleskoj. Godine 1933, na pr., njen je promet tom robom (8,242.000 funta sterlinga) bio veći od prometa velikog tamošnjeg trgovačkog koncerna masla (oko 8 mil. funta st.). Zadruga ima velika stovarišta robe u Londonu i Menčestru, te se odatle snabdevaju sve tamošnje zadruge. Ona ima velika svoja stovarišta masla u Danskoj, tako da danske mlekerske zadruge uglavnom i zavise od ove zadruge, kao svoga glavnog kupca.

Ove zadruge se, dalje, staraju da njene članice — zadruge — budu redovito obavestene o pijačnoj konjunkturi, o ponudi i tražnji robe, o cenama i sl. U tu svrhu one održavaju redovne svoje sastanke sa predstavnicima zadruga, saslušavaju njihove želje i daju im svoja uputstva. Pored toga putnici ovih zadruga redovito obilaze sve zadruge i primaju od njih narudžbe za isporuku robe.

Zadruga naveliko kao industrijalac. Primera radi i ovde ćemo spomenuti englesku zadrugu naveliko. Ona ima oko 139 svojih preduzeća u Engleskoj i u Uelsu. Njena proizvodnja iznosila je u 1933 g. oko 30 miliona funti sterlinga. Najveći deo proizvodnje otpada na brašno i namirnice. Ona je po svome prometu u stanju da predusretne svako monopolisanje tržišta brašna. Izvan tamošnjeg *Univeler Trusta* ona je jedini veći proizvađač sapuna i sprečava svako iskoriscavanje potrošača s te strane. U proizvodnji kožnih produkata ova je zadruga stvorila potpuno samostalan zadržni nezavisan sistem: zadržne klaonice liferuju kožu zadržnim fabrikama koža, a ove opet daju gotovu kožu fabrikama obuće koje rade za zadržgare.

§ 65 Zadržno osiguranje

Kada smo govorili o osiguranju kao sastavnom delu standarda života, videli smo da osiguratelji pred potrošača izlaze sa gotovim tabelama svojih tarifa po kojima će on plaćati premije. Dalje smo na tome mestu saznali da osi-

guranik osiguratelju poverava na čuvanje, u amanet, prosečno tri četvrtine premije kao svoju ličnu štednju. Sav se taj posao, dakle, svodi za osiguranika na to da par decenija uredno plaća premiju, a da nema lično nikakva prava da se meša u to da li je premija pravilno i pravedno po obe strane raspodeljena na troškove, riziko i premijsku rezervu; da li osiguratelj ostavlja premijsku rezervu na sigurna mesta; da li pare ostaju u zemlji gde je on lično zaposlen; da li se premijska rezerva upravo ulaže u one sigurne investicije koje su sastavni deo njegova gazdinstva; da zna svake godine koliko je stvarno u premiji predviđenog rizika isplaćeno, pa da mu se povрати ono što je prvobitnom kalkulacijom zaračunato u njegovu premiju, odnosno ono što je preplatio. Svaki svestan potrošač, koji sebi pretstavi sudbinu svoje premije na ovaj način, mora pre nego što se osigura da tačno zna kako su njegovi interesi zagarantovani kod privatnog, državnog i zadružnog osiguranja.

Nosioci privatnog osiguranja jesu privatni kapitali koji u taj posao ulaze radi svoje lične zarade i radi mogućnosti da oni lično raspolazu, prema svojim ličnim interesima, ogromnim kapitalima iz premijskih rezerva. Državno osiguranje vodi država u sklopu svoga celokupnoga finansijskog gazdinstva, koje u načelu uvek teži sve većim izdacima, za čije pokriće treba i osiguranje da odbaci neke viškove. Za slučaj novčane oskudice u finansijskom gazdinstvu ne ostaju pošteđene ni premijske rezerve. U zadružnom osiguranju sam se osiguranik na zadružnoj osnovi stara o sudbini svojih premija, nastojeći da onaj deo premije koji ide na troškove i riziko smanji na minimum, a poveća njen treći deo, svoju osiguranu svotu, odnosno štednju.

Obično se misli da privatni osiguratelji svojom međusobnom slobodnom konkurencijom svode premiju na najmanju računsku meru. To bi i bilo tako kada bi se tu radilo o nekoliko stotina ili hiljada sitnih ljudi koji se među se i ne poznaju i nemaju između sebe interesnih veza. U granicama pojedinih država ovaj je posao u rukama samo nekoliko moćnih osiguravajućih društava, koja svojim kartelskim sporazumima ne idu u premijama ispod jedne granice koja im osigurava i velike troškove i dobre zarade. Dobrim delom neka se privatna osiguravajuća društva samo razlikuju po imenu, a isti su im vlasnici. Jedno se, na pr., takvo društvo zove „A“, drugo se zove „B“, treće „C“ itd., ali jedna te ista banka ima od svakoga društva po toliko paketa akcija koliko je potrebno da bude njihov stvaran gospodar. I onda se govori o nekoj međusobnoj slobodnoj utakmici sluga jednoga gospodara!

Kod zadružnog osiguranja, međutim, nije ni potrebna konkurencija. Štoga se od osiguranika u premiji više na-

plati, to mu se i povрати, pošto su to njegovi novci i onda kada uđu u blagajnu zadružnog osiguranja.

Pri davanju koncesije za rad privatnim društvima imaju se u vidu samo momentane kvalifikacije predstavnika toga društva. I te se lako kupe uvlačenjem zvučnih imena u upravu društva. Državni nadzor ograničava se kasnije samo na formalnu spoljnu stranu ovih preduzeća, verujući svemu onome što se vidi iz društvenih računa koji se objavljuju iz godine u godinu, a koje društvo doteruje i dovodi u sklad sa zakonskim propisima. Kod zadružnog osiguranja sav rad podleže neprestanoj kontroli revizora i nadzornog odbora, a pored toga sami se osiguranici pitaju kome će poveriti upravu svojom imovinom. Osiguranici mogu u svako doba da izmene ljude koji upravljaju zadružnim osiguranjem, naravno na način kako je zakonom i zadružnim pravilima propisano.

Privatna osiguravajuća preduzeća odvajaju plasiranje premijskih rezerva iz onih krugova koji upravo plaćaju premije. Pošto ta društva mnogo puta imaju internacionalan karakter, to ona svoje kapitale i teritorijalno ne ulažu onde gde je osiguranik zaposlen, gde bi on imao veću mogućnost zaposlenja kada bi se ti kapitali plasirali u njegovoj sredini. Pa i domaća privatna preduzeća ne ulažu te kapitale u one poslove koji bi olakšali gazdinstva osiguranika. Sarajevski, na pr., radnik osiguranik nema nikakve koristi od toga što će njegove pare otići u neki rudnik, ili u gradnju kuća po Beogradu ili Zagrebu. Naprotiv, ako se zadružno osiguro, on će se postarati svojim uticajem u zadruzi da se te pare upravo ulože u gradnju stanova u njegovoj sredini, u finansiranje nabavljanja robe i sl., što će dovesti do pada kirija i cena u tome mestu. Šta više, može taj osiguranik da iste te pare uzme na zajam da gradi kuću. Zadrugar koji se, na pr., pre rata osiguro na 10.000 kruna, a hipotekarno se zadužio kod svoga zadružnog osiguranja tu istu svotu i napravio svoju kuću, posleratnim padom krune on nije ništa izgubio ni dobio; on je primio 2500 dinara kao svoju osiguranu svotu, a isto tolikom svotom platio je svoj dug. Na parama osiguranika kod privatnih društava zaradile su mnoge banke, fabrike i isplaćene su kao dividende i tantijeme u svojoj ranijoj vrednosti akcionarima i direktorima a njima je ostalo posle rata samo 2500 dinara. Možda su te iste pare bile uložene u kakav kartel zbog koga su ti isti osiguranici za svo vreme svoga osiguranja njegovu robu plaćali skuplje.

Pošto osiguratelj podmiri svoje troškove, isplati dospеле osigurane svote i ostavi nastranu potrebne rezerve, on pri tome naiđe na izvestan višak. Pre svega su premije tako obračunate da se ne bi javio manjak, a privatni osiguratelj još gleda na višak kao na svoju zaradu. Taj se

višak može pokazati i usled naglog porasta vrednosti nekretnina i drugih stvari u koje su uložene premijske rezerve. To je slučaj kod pada vrednosti novca usled inflacije. Tada osiguratelj isplaćuje osiguraniku dospele osigurane svote u mnogo manjoj stvarnoj vrednosti nego što su ranije bile. Ko je na pr. osiguratelj rezerve izvesnog broja osiguranika u nekretnini koja je pre rata vredila 50.000.— kruna, a sada se ta nekretnina proda za 600.000 dinara, on njima isplaćuje danas samo 50.000 kruna ili 12500 dinara, a sav višak od 587.500 dinara zadržava za sebe. Naprotiv, ako se javi obratan slučaj, tj. nastane manjak bilo usled slabog računa ili pada vrednosti objekata u koje su rezerve uložene, osiguratelj najavljuje stečaj na štetu osiguranika.

Kod zadružnog osiguranja osiguranici dele srazmerno osiguranim iznosima, odnosno njihovoj tadanjoj vrednosti. nastale viškove, a zajednički snose i štete koje bi ih snašle,

Zadružno osiguranje obično je u rukama pojedinih saveza ili zadruga naveliko. U nas ga među državnim službenicima vodi Savez nabavljачkih zadruga državnih službenika u Beogradu; Železničarska kreditna i potporna zadruga u Sarajevu, čiji je osigurani kapital bio 1934 g. oko 41 milion dinara sa premijskom rezervom od 8,771.000 dinara i dr. Englesko zadružno osiguranje imalo je g. 1934 preko 5.870 zaposlenih osoba: aktiva je tada bila preko 4 milijarde dinara, a oko 1 i po milijardu dinara godišnje prima premija. Krajem 1931 godine u Nemačkoj je zadružno osiguranje (*Volksfürsorge, Lebensversicherungsaktiengesellschaft*) obuhvatilo oko 13.3 miliona osiguranika na ukupan iznos od 15.7 milijardi maraka. Godine 1934 pred nemačkim zadružnim osiguranjem nije stajalo nijedno samostalno nemačko osiguravajuće društvo, nego samo dva velika zadružna privatna koncerna. U Francuskoj posluje zadružno osiguranje pod imenom „*La Solidarité*“; u Danskoj godine 1934 osnovano „*Tryg*“; u Bugarskoj godine 1905 osnovana „Činovnička štedno-osiguravajuća zadruga“ čije su premijske rezerve iznosile krajem 1933 g. 459,204.000 leva; U Švajcarskoj je godine 1909 osnovan poseban „Zavod za osiguranje švajcarskih potrošačkih zadruga“, čije su premijske rezerve iznosile godine 1934 oko 630 miliona dinara; u Čehoslovačkoj je Središnji savez čehoslovačkih potrošačkih zadruga osnovao 1919 godine društvo za osiguranje „Čehoslaviju“ u Pragu, čija je aktiva g. 1933 iznosila oko 400 miliona dinara. U krilu Međunarodnog zadružnog saveza u Londonu radi od g. 1922 naročita komisija, sa zadatkom da ispituje mogućnosti stvaranja Međunarodnog zadružnog društva za preosiguranje.¹⁾

¹⁾ Podaci su uzeti iz knjige A. Kemura, *Zadružno osiguranje*, Izdanje Zadružne Biblioteke Saveza n.z.d.s. u Beogradu 1936.

Zadruga naveliko kao bankar. Ono što smo rekli o neizvesnoj sudbini uštedevine, date privatnom osiguratelju, tiče se u jačoj meri i sudbine sitnih ušteda koje se poveravaju privatnim bankama. Osiguratelj je barem po zakonu prisiljen da na stanoviti način čuva premijske rezerve, a za privatnog bankara nema nikakve odredbe u što će on ulagati novce koji su mu na štednju povereni. Stradanje mnogih sitnih štediša u poslednje vreme, padom velikog dela privatnih banaka, uverilo je svet da više privatnoj banci ne može da poverava svoje mukom stečene sitne pare. Potrošaču ostaje jedini izlaz u ovome pogledu da sam u svojoj zadruzi čuva i raspolaže svojim parama, a privatnim bankama neka ostavi područje ostalih privatnih kapitala.

Uporedo sa potrošačkim nabavljачkim zadrugama po svetu se svuda stvaraju i potrošačke kreditne zadruge, sa zadatkom da čuvaju uštede potrošača i da organizuju zadružni kredit na zadružnoj osnovi.

Kreditne zadruge, međutim, obuhvataju samo lokalni novčani i kreditni promet svojih članova. Potrebna je pored tih zadruga jedna velika zadružna bankovna ustanova koja će zadružno organizovati celokupan novčani i kreditni promet između Saveza i zadruga, između zadruga i zadruge naveliko, između pojedinih zadruga itd. Takva je ustanova potrebna i za finansiranje zadružne trgovine i proizvodnje. Ona se može da vodi bilo kao samostalna zadružna centralna banka ili kao bankovno odeljenje zadruge naveliko. U krilu engleske zadruge naveliko (CWS), na pr., posluje veliko bankovno zadružno preduzeće, kroz čije blagajne prođe godišnje oko 600 miliona funta sterlinga. Ovakve banke ne treba da troše za izdržavanje svojih filijala, pošto tu službu za njih obavljaju pojedine mesne zadruge.

XVI glava: Računovodstvo u kućnom gazdinstvu

§ 66 Uopšte

Bolje vođenje bilo koga gazdinstva moguće je samo onda ako njegovi upravljači budu imali pred sobom tačan računski pregled kućne imovine i svih njenih promena. Kućna imovina nije samo vlasništvo jedne osobe, ona retko pripada jednom supružniku ili jednom čeljadetu. Imovinski odnosi između supružnika i ostale kućne čeljadi ili su regulisani izvesnim ugovorom (na pr. bračnim ugovorom) ili samim zakonskim propisima. Kućno računovodstvo ima i taj važan zadatak da u izvesnoj meri pokaže šta kome čeljadetu pripada. Računanjem treba da se obuhvati i dečiji imetak, naročito onaj koji potiče iz štednje, upućujući pri tome samu decu da vode račune te vrste.

Kućno računovodstvo nije identično sa trgovačkim knjigovodstvom, pošto nemaju ni isti zadatak niti se vode u istom opsegu. Po opsegu kućno knjigovodstvo treba da je tako organizovano da ga što lakše može voditi svako pismeno čeljade bez prethodne stručne spreme i da samo vođenje ne iziskuje mnogo vremena. Računi ove vrste treba da se neosetno svrše za obiteljskim stolom, u onoj meri koliko na pr. porodica žrtvuje truda i vremena vodeći korespondenciju sa svojim bližnjim i prijateljima. Računski kućni zadatak potrebno je ipak da se ozbiljno shvati, da se sve tačno, uredno i pravovremeno izračuna.

Najveći praktični zadatak kućnoga računovodstva sastoji se svakako u tome da se potrošnja u kući tačno upozna i svede na onu meru i pravac kako misle domaćini da bi najbolje odgovaralo njihovim sadanjim i budućim potrebama, obzirom na porodični dohodak. Urednim kućnim računima kućno se gazdinstvo istrgava iz slepog uticaja pijace i nastrane čudi kućne čeljadi i vodi na način kako smo govorili u celoj ovoj knjizi. Pošto je u ovom gazdinstvu dohodak, uglavnom, najamninom ili plaćom tačno ograničen

i za izvesno vreme unapred određen, to i kućno računovodstvo ima da počne i da bazira na kućnom budžetu. Kada se na početku izvesnog perioda i za taj period (najbolje za jednu kalendarsku godinu) sastavi takav budžet, kasnijim stalnim računima ima da utvrdimo stvarno kretanje pojedinih izdataka, obzirom na njihovu veličinu u budžetu. Na koncu toga perioda sastavljeni bilans ima da pokaže koliko smo se držali toga budžeta i kakav je uspeh našega gazdinstva u tom periodu (štednja ili dug).

U širem smislu kućno računovodstvo upoznaje nas o količini potrošenog materijala i rada pri vršenju pojedinih poslova, na pr. pri kuvanju, čišćenju, pranju i dr. Takvim računima domaćica upoređuje pojedine načine svoga rada i bira onaj koji iziskuje najmanje troška i truda. Potrebno je da domaćica ova svoja opažanja uporedi sa onima drugih domaćica, a naročito s onim koja stručna lica kućnoga gazdinstva u štampi iznose kao korisna u tome pogledu. Iz svih tih podataka domaćica će stvoriti svoju kućnu malu arhivu koju će nadopunjavati i iz koje će crpsti potrebna obaveštenja. U ovom celom poslu ne smeju se deca, ni muška ni ženska, ostaviti po strani, pošto je to za njih jedino praktično gazdinstvo gde imaju prilike da se samostalno zaposle.

§ 67 Pojedini računi

Računovodstvo u kućnom gazdinstvu počinje sa inventarom i budžetom, a onda se dalje nastavlja sa knjigom blagajne, računima budžetskih stavaka, zbirnim računom štednje, računima imovine i završava inventarom i godišnjim bilansom na koncu kućne budžetske godine. I u kućnom računovodstvu postoje razni sistemi knjiga (na pr. na engleskom u knjizi *Ekonomika kućnoga gazdinstva* od Benj. Andrews-a), ali ćemo mi ovde izneti one knjige čije je vođenje lagano i koje obuhvataju zadatke kućnog računovodstva u celosti.

Inventar ili popisnik je spisak kućne imovine i onoga što se duguje. Sastavlja se na jednome arku ili u naročitoj knjizi (može biti i veća teka) i to onda kada počnemo voditi račune i na koncu svake godine. Pre nego sastavimo inventar, popišemo sve što imamo po kući i svrstamo u ove grupe: gotov novac u kući, gotov novac na uložnoj knjižici, iznos vezane štednje, današnja otkupna vrednost životnog osiguranja, razni dužnici, životne namirnice (sadanja cena), odeća i obuća, gorivo, pokućstvo i drugo oruđe, kuća i razna imovina. Sve ovo sačinjava aktivu u inventaru, te se po novčanoj vrednosti zbroji.

Drugi deo inventara je pasiva, u koju ulaze: dugovi za neplaćenu robu, rate, hipotekarni dug na kuću i ostali naši verovnici.

Treći deo inventara je isporođenje aktive i pasive. Ako je aktiva veća od pasive, onda je razlika čista imovina. Potrošačko gazdinstvo koje je zasnovano na dugu (nameštaj kupljen na rate, odeća na rate i dr.) može da ima veću pasivu od aktive. U godišnjem inventaru isporođuje se još tadanja čista imovina sa onom iz početnog ili prošlogodišnjeg inventara. Ako je sadanja čista imovina domaćinstva veća od prošle, onda postoji višak koji pokazuje potrošačku štednju u širem smislu. U užem smislu govori se o potrošačkoj štednji onda kada je ona iskazana u gotovom novcu kojim se može odmah raspolagati.

Budžet zavisi od kućnoga dohotka, koji je, u normalnim okolnostima, njegova maksimalna granica. Porodica sastavlja svoj budžet, t. j. raspodeljuje svoje izdatke na hranu, odeću, stan itd. ili prema svome ranijem iskustvu ili držeći se standard-budžeta porodica svoga dohotka (vidi na str. 138). U svakom slučaju trebalo bi da se gazdinstvo što više, po mogućnosti sa strane dohotka, približi normalnim budžetskim postotnim razmerima koji prevladavaju u dotičnoj sredini kod ljudi iste privredne i socijalne pripadnosti.

Knjiga blagajne vodi se u vezanoj knjizi koja bi mogla biti dovoljna za nekoliko godina. U nju se upisuju po danima pojedini prihodi (strana primitka) i pojedini izdaci (strana izdataka). Na koncu meseca saberu se primici i izdaci, od zbira primitaka odbije se zbir izdataka, pa se dobijena razlika (mesečni saldo blagajne) zapiše na stranu izdataka. Iza toga kada se saberu obe strane, biće zbrojevi jednaki. Saldo se onda prenese na stranu primitka novoga meseca kao prva stavka. U jednoj manjoj rubrici naznačuju se brojevi strane budžetskih računa.

Knjiga računa budžetskih stavaka služi za kontrolu onoga što izdamo, tj. da li naši izdaci odgovaraju budžetskom predračunu. Za svaku budžetsku stavku vodi se poseban račun, na kome se naznačuje šta je prema blagajni pojedinačno izdato za pojedinu stavku. Ova se knjiga može spojiti i sa knjigom blagajne, tako da onda takva kombinirana knjiga ima pored kolona za blagajničke primitke i izdatke još i po jednu kolonu za svaku budžetsku stavku napose.

Račun deficita i suficita ili račun štednje — sastavlja se na koncu godine tako da se u njemu iskažu godišnji viškovi i deficiti pojedinih budžetskih stavaka.

Na računima imovine i osoba beležimo promene u stanju naše imovine, naših dugova i potraživanja. Ako smo, na pr. sagradili kuću uz hipoteku, onda ćemo otvoriti i račun kuće i račun zadruge koja nam je dala zajam da gradimo kuću. Ovi računi imaju dve strane: kod kuće na strani duguje beležimo sve što smo izdali za gradnju i popravke, a na strani potražuje beležimo deo njene godišnje amortizacije ili otpisa. Na pr.:

Duguje		Kuća u ulici N., broj 50		Potražuje	
1936 g.		1936 g.			
Jan. 1	Gradnja (trošak)	120.000	Dec. 31	Otpis	2.000
			Dec. 31	Današnja vred.	118.000
		120.000			120.000

Kod računa hipoteka beležimo na stranu „duguje“ ono što otplaćujemo, a na stranu „potražuje“ naš dug s kamatama.

Godišnji bilans ima 4 dela: aktivu, pasivu, čistu kućnu imovinu i povećanje ili smanjenje čiste kućne imovine.

§ 68 Primer celoga kućnog računovodstva

Izradićemo mesečni primer računovodstva porodice namještenika čije smo troškove života za maj 1934 (str. 139) naveli i budžet te porodice za isti mesec (str. 138). Izvešćemo sve početne i zaključne račune kao da imamo račune za celu godinu.

1) Pretpostavimo sledeći inventar domaćinstva te porodice:

Inventar, sastavljen 1 maja 1934 godine

(A) Aktiva:			
1	Gotovina u Kreditnoj zadruzi		1.200.—
2	Otkupna vrednost police		2.700.—
3	Namirnice u ostavi		200.—
4	Odeća i obuća		3.000.—
5	Gorivo		100.—
6	Pokućstvo i drugo oruđe	10.800.—	
	manje otpis	800.—	10.000.—
7	Razno		500.—
			17.700.—
(B) Pasiva:			
8	Dug za odeću i obuću		3.000.—
9	Dug za nameštaj		5.000.—
			8.000.—
(C) Čista imovina			
			9.700.—
Zagreb, 1 maja 1934			Domaćica (potpis)

2) Pošto na aktivi imamo jednoga dužnika (Kr. za drugu) i na pasivi 2 verovnika, otvorićemo im u Knjizi dužnika i verovnika ove račune:

Duguje		Račun Kredit. zadruga d. s. u Zagrebu		Potražuje	
1-V-1934 Po inventaru	1.200.—	31-V-1934 Saldo	1.219.48		
10-V-1934 Ulog	19.48				
	1.219.48		1.219.48		
1-VI-1934 Prenos salda	1.219.48		—		

Duguje		Manufak. prodavnica Nabav. zadruga		Potražuje	
10-V-1934 Uplata	400.—	1-V-1934 Po inventaru	3.000.—		
31-V-1934 Saldo	2.800.—	9-V-1934 Za robu	200.—		
	3.200.—		3.200.—		
		31-V-1934 Saldo	2.800.—		

Duguje		Prodavnica nameštaja Nabav. z. d. s.		Potražuje	
3-V-1934 Otplata	100.—	1-V-1934 Po inventaru	5.000.—		
31-V-1934 Saldo	4.900.—				
	5.000.—		5.000.—		
		31-V-1934 Saldo	4.900.—		

Primedba: Otplate su unešene prema Knjizi blagajne.

3) Prema mesečnom trošku života iste porodice (vidi str. 139) imamo sledeću Knjigu blagajne:

Primitak			Blagajna u maju 1934			Izdatak		
Dan	Od koga	Dinara	Dan	Kome i zašto	Bu- džet	Dinara		
1	Neto plaća	2.700.—	1	stan	3	500.—		
			2	namirnice	1	900.—		
			3	svetlo, ogrev	5	300.—		
			3	1 lonac	4	40.—		
			3	otplata namešt.	4	100.—		
			10	otplata odeće	2	400.—		
			10	štednja kredit.	6	19.18		
			16	2 premije za osiguranje	6	180.—		
			25	Razno	7	250.—		
			31	Saldo		30.52		
		2.700.—						2.700.—
1-VI	Saldo	30.52						

4) Na osnovu izdataka u Knjizi blagajne sastavićemo po mesecima, a onda na isti način za celu godinu (za godinu mesto dana imamo mesece) ovaj prikaz:

Računi budžetskih stavaka

Broj . . .	M a j 1 9 3 4						
	1	2	3	4	5	6	7
Stavka . .	hrana	odeća	stan	namešt.	ogrev	osigur.	razno
Predračun .	933.10	515.34	500.—	200.—	159.05	179.48	213.03
Dani							
1			500.—				
2	900.—						
3					300.—		
3				40.—			
3				100.—			
10		400.—					
10						19.48	
10						160.—	
16							
25							250.—
Svega	900.—	400.—	500.—	140.—	300.—	179.48	250.—
Suficit	33.10	115.34	—	60.—	—	—	—
Deficit	—	—	—	—	140.95	—	36.97

5) Da bismo napravili pregled postignutih deficita i suficita po mesecima i iznašli konačnu novčanu štednju, sastavljamo sledeći račun (ovde je za mesec, inače treba za godinu):

Deficit		Račun deficita i suficita		Suficit	
Stavka			Stavka		
5	ogrev i osvet.	140.95	1	hrana	33.10
7	razno	36.97	2	odeća	115.34
	novčana štednja	30.52	4	nameštaj	60.—
		208.44			208.44

Primedba: Ukupna štednja, novčana i u materijalu, iskazuje se istom u godišnjem bilansu. Deficit u ogrevu nastao je primera radi.

6) Na koncu godine sastavlja se bilans domaćinstva. Na sledećem primeru mesečnog bilansa pokazaćemo kako bi trebalo da izgleda godišnji bilans.

Bilans na dan 31 maja 1934 godine

(A) Aktiva

Gotovina	30.52	
U Kreditnoj zadruzi	1.219.48	
Otkupna vrednost police osiguranja	2.800.—	
Drva u ostavi	100.—	
Odeća i obuća	3.200.—	
Pokuće sa otpisom	10.000.—	
Razna aktiva	300.—	17.650.—

(B) Pasiva:

Nabavljačka z. d. s.:		
za odeću	2.800.—	
za nameštaj	4.900.—	7.700.—

(C) Čista imovina

Čista imovina 1-V-1934		9.950.—
		<u>9.700.—</u>

(D) Višak:

suficit u gotovu (štednja)	30.52	
višak u materijalu	219.48	250.—

IV DEO

**POLOŽAJ POTROŠAČA ZADRUGARA
U DANAŠNJEM DRUŠTVU**

§ 69 Uopšte

„Zadugarstvo je život izvesnih socijalnih grupa, a ove se ne mogu ograditi i da na njih ne utiče ukupan život društveni.“

Mih. Avramović

U zadružnom pokretu potrošač biva sve više svestan da mu je zadugarstvo potrebno ne samo da bi uspešno vodio svoje gazdinstvo, nego i da bi očuvao svoje interese u današnjem društvu. To, međutim, nije nimalo jednostavno, pošto je današnje društvo dosta složeno. Da bi se u tome pravcu stvorilo određeno ispravno stanovište, moralo se u današnjim zadružnim redovima izgraditi i onakvo gledanje na današnji društveni poredak — koje potrošača upoznaje sa njegovim pravim društvenim položajem i ulogom koju on ima sa svoje strane da odigra u današnjem društvenom razvitku. To ne znači da se stvara neko potrošaču nepoznato gledanje na svet, da mu se ono, takoreći, nameće odozgo, nego se samo hoće da formuliše ono do čega sam sobom dolazi svaki zadružno-svesni potrošač.

Bez ispravnog gledanja na svoje današnje društvene odnose, potrošač nije u stanju da očuva interese svoje potrošnje. Bez toga gledanja on može samo da bude pasivan društveni objekat. Zato je sama zadružna praksa, na svome razvojnom stupnju koji je u nekim državanja počeo još početkom 19 stoleća, sama iz sebe razvila u ovome pravcu činjenice koje je zadružna teorija razradila i dala tačno određeno stanovište potrošača-zadugara u današnjem društvu.

Današnje se društvo ne sastoji samo od pijace, fabrika, banaka i sličnih ustanova pomoću kojih se po sili samoga društvenoga sistema smanjuje i oduzima potrošačeva kupovna moć. Društveni se organizam proteže i na svoje političke, ekonomske, socijalne, pravne i kulturne ustanove. Na tim se ustanovama samo društvo i drži; i od načina rada u tim usanovama zavisi ishod privatnoga gazdinstva svakoga pojedinaca.

Pored svoga privatnog gazdinstva, mi silom samoga društvenoga poretka ulazimo u opštinske i druge samoupravne organizacije, utičemo na državu, njen uređaj i njene zakone, pomažemo i koristimo se državnim i samoupravnim finansijskim, političkim i pravnim uređajima i sl. Jednom reči, mi smo kao potrošači, i kao nosioci pojedinih zanimanja, članovi današnjega društva. Samo je i ovde, u društvu, kao i u privatnom gazdinstvu, potrošačev položaj podređen kapitalističkom. Vlasnici kapitala nisu se samo ograničili na svoj rad po preduzećima, nego su vešto našli načina da čitav društveni uređaj bude sklopljen i vođen onako kako to odgovara njihovim interesima. Danas više nije nikakva tajna: novac u politici, donošenje carina u interesu fabrikarata, uređaj lokalne pijace onako kako to odgovara interesima mesne čaršije, podizanje puteva onuda kuda ima da prode trgovačka roba i sl. Pa vidimo da se i sami ratovi vode u tom interesu.

Potrošač ina upravo da zahvali zadrugarstvu što mu otvara i ova društvena vrata i upućuje ga kako će se snaći i na toj stazi u odbrani svojih interesa. Čim je potrošač počeo da korača u tome pravcu, sam je sebi izgradio i načine svoga uspešnog društvenog snalaženja. Radeći na svojoj zajedničkoj stvari u zadrugama, potrošači su razvili svoje zajedničke odnose koji se vidno ispoljavaju u njihovim međusobnim zadržnim pravima i dužnostima. U zadrugama nalaze posla mnogi radnici, nameštenici i činovnici, tako da je potrošač-zadrugar doveden i u naročiti položaj prema ovome svome zadržnom osoblju. Kako potrošač hoće da se preko svojih zadruga direktno približi sitnim proizvađačima, radnicima, zemljoradnicima i zanatlijama, to se on lično dovodi pred stvaran zadatak da zaista, na jednoj pravednoj osnovi, i uspostavi u svome snabdevanju neposredne odnose sa proizvađačima-zadrugarima.

Uspeh individualne ekonomije potrošnje ne zavisi samo od dobrog snalaženja pojedinih domaćina. Na nju utiču država i samoupravna tela svojom politikom, svojom ekonomskom politikom i svojim finansijskim gazdinstvom. I na tim poljima potrošač ne može da se prepusti slepim društvenim zakonima i interesima jačih društvenih grupa, pošto bi njegov lični interes ostao uvek prikraćen. I na ovim poljima zadržno snabdevanje potrošača potrebno je i moguće.

Iako nije potrebno da na ovome mestu podrobnije iznosimo raznovrsna teorijska shvatanja mnogih socijalnih i zadržnih pisaca, ipak moramo samo toliko spomenuti da se teorija potrošačeva društvenoga položaja dosta prebacuje u utopiju, u područja koja nemaju veze sa današnjim stvarnim životom. Zadrugarstvo nije „opšti i jedini lek protiv svih zala društvenih, kako to razmetljivo trube površni

ljudi; nego kao nesumnjivi lek za izvesna zla, za izvestan red ljudi i za izvesno vreme... Ono se javlja usled neke nužde. Ono živi dokle živi nužda“¹⁾

U knjigama nekih zadržnih pisaca²⁾ polazi se dosta od ličnog osećanja, od bola koji u pisca izazivaju društvene nepravde, umesto da se iznosi ono što je ostvarljivo putem samopomoći. Šta više, neki pisci sanjaju o zadržnoj državi; neki, opet, idu toliko u svojim utopijama da uopšte zaboravljaju na pravu ulogu zadržnog pokreta u današnjem društvu. Pri čitanju ovih stvari potrošač-zadrugar mora biti oprezan, da se ne bi prebacio iz svoje gole stvarnosti, o kojoj na prvom mestu treba da se vodi računa, u nepoznata naučna područja u kojima se lako može zabasati.

¹⁾ Mih. Avramović, Šta se dešava u svetu na zadržnom polju, strana 56.

²⁾ Na pr., The Consumers'Place in Society by Percy Redfern, Manchester 1920.

XVII glava: Međusobni odnosi potrošača-zadrugara

§ 70 Prava i dužnosti potrošača-zadrugara

Međusobni odnosi potrošača obuhvataju veliko područje dužnosti i prava koja imaju oni jedni prema drugima. Do prvih međusobnih odnosa dolazi u zajedničkom kućnom gazdinstvu, kao što je porodica. Pojedina kućna čeljad redovito nema svoga samostalnog društvenog položaja, celu porodicu pretstavlja domaćin. Dalje se njihovi međusobni odnosi javljaju napolju, van porodice, na pijaci, i u raznim organizacijama. Dovede li potreba za izvesnom robom neke potrošače na pijacu, i tada govorimo o njihovim međusobnim pravima i dužnostima. U ovom poslednjem slučaju, na pr., oni mogu kao potrošači električne struje jednoga preduzeća da zajednički nastupaju u pregovorima, pa da jedan drugome nameću onakva prava i dužnosti koja će najbolje pospešiti njihovu zajedničku stvar.

Položaj potrošača u porodici vekovima je uređivan, tako da se danas ta zajednica uzima kao jedinstven potrošač i sa gledišta savremenog potrošačkog gazdinstva; i to poglavito zbog njenog konstruktivnog moralnog, privrednog i tehničkog uređenja. Zadrugarstvo zato i uzima porodicu kao svoju jedinstvenu celinu koja je pretstavljena samo članstvom domaćina u zadrugi.

U današnjim političkim zajednicama, na pijaci, i uopšte u svome životu van porodice potrošači su u stanju da ispoljavaju svoju međusobnu svest jedino u zadrugama. Ukoliko se oni, ipak, mešaju zajedno i po drugim organizacijama (humanim, staleškim, sportskim i sl.), njihova se potrošačka svest nigde potpunije ne ispoljava kao u zadrugama. Kada se jedan potrošač nađe u zadrugi sa ostalim potrošačima, on je već time kao zadrugar preuzeo na sebe mnoga prava i dužnosti prema ostalim zadrugarima, a i ovi istodobno prema njemu. Od pravilnog utvrđenja i sprovođenja svoje zadrugne svesti među ostalim potrošačima zavisice i efekat

iskorišćenja onih sredstava koje je zaradio (najamnina). Ukoliko je ta svest labavija, utoliko je slabiji njihov položaj u društvu uopšte.

Kao što su zajednički interesi doveli potrošače izvesnoga područja u zadrugu, tako se i zadruge međusobno vežu prema grupama svojih interesa u zadrugne organizacije većega stila. One se, prvo, udružuju u svoje saveze radi zajedničkog i jedinstvenog očuvanja svoga položaja u društvu; u zadruge naveliko radi zajedničke nabavke naveliko i proizvodnje robe. Savezi svih zadruga jedne države ujedinjuju se u svoj glavni zadrugni savez. Svako ovo zadrugno telo ima svoje federativno samostalno uređenje, tako da je područje rada svake ove jedinice po zadrugnim načelima tačno ograničeno i zakonski zajamčeno.

Prava i dužnosti pojedinih potrošača-zadrugara nalaze punoga svoga izražaja ne samo u njihovoj zadrugi, nego i u svim ostalim organizacijama u čijem je federalnom sastavu njihova zadruga: vršeći lično svoja prava i dužnosti u svojoj zadrugi, oni ih preko uprave te zadruge vrše i u glavnom zadrugnom savezu. Saradnjom ovoga glavnog saveza u Međunarodnom zadrugnom savezu, oni proširuju svoje potrošačke odnose i na ceo svetski potrošačko-zadrugni pokret.

Koliko su međusobni odnosi potrošača-zadrugara istiniti i dalekosežni, vidi se najbolje po tome što oni prelaze i narodne, odnosno državne granice. Tako na pr. engleski potrošač-zadrugar više voli da enlesku robu kupe jeftinije strani potrošači, nego da na njoj dignu prekomerne zarade engleski kapitalisti. „U potpunom zadrugnom sistemu (*completely co-operative system*) svima će se profitima na izvezenom ugljenu automatski koristiti potrošači Italije, Francuske i drugih zemalja uvoznica rabatom, ili će se svaka zadruga naveliko koristiti viškom na kupovine.“ (*The Consumers Place in Society, by Percy Redfern, p 6*).

Celina međusobnih zadrugnih odnosa jednako je regulisavana od ročdelskih zadrugnih pionira koji su u Engleskoj, u svome mestu Ročdelu, 1844 godine kao obični radnici prokrčili put zadrugnom snalaženju potrošača. Sama zadrugna praksa od tada do danas još je više utvrdila ročdelske principe, pa im je i proširila uspeh svojom savremenom poslovnom, tehničkom i uopšte kulturnom organizacijom. Ta su načela ova:

1 Otvoreno članstvo. Pristup se u zadrugu mora svakome dopustiti. Taj se pristup ne sme ničim otežavati, a po svojim formalnostima ima da bude što lakši. Svaki novi zadrugar, koji hoće da ga zadruga pomogne, samim svojim učlanjenjem učvršćuje njen položaj. Ukoliko u jednoj za-

druzi ima više potrošača, utoliko je i promet robe veći, a utoliko se srazmerno smanjuje cena robe. Zato svaka zadruga nastoji da proširi svoje članstvo.

U ovako organizovanu potrošačko-zadružnu zajednicu može da stupi samo onaj potrošač koji je kadar da na sebi podnese breme međusobnih zadružnih odnosa kroz ceo svoj život. U momentu stupanja u zadrugu ne traži mu se u tu svrhu ništa više od naklonosti za zajedničko obavljanje zajedničkih poslova i onih moralnih osobina koje mogu da zagarantuju dobar zajednički glas sviju u zadruzi. Uz taj moralni ulog ima da se unese i materijalni, u obliku malog novčanog udela.

Upravni odbor zadruge odlučuje o prijemu novoga člana; a on ne može, a niti ima kakva interesa, da ne primi novoga člana, ako taj ima zakonom i pravilima propisane zadružne kvalifikacije. Svaki potrošač koga upravni odbor ne primi u zadrugu ima pravo da se žali narednoj skupštini te zadruge; i tu se vidi jedno od mnogih demokratskih načela koja vladaju u zadrugama.

Kao što je potrošaču slobodno da uđe u zadrugu, tako mu je slobodno i da u svako doba iz nje istupi, naravno na način kako to propisuju zadružna pravila i zadružni zakon.

Demokratsko upravljanje. Potrošačka je zadruga, kao i sve ostale zadruge, u svojoj srži društveni oblik u kom je privreda demokratizirana. Tako je zadruga jedino današnje privredno društvo sa načelom: jedan član jedan glas. U zadrugama naveliko glasovi se mogu raspodeliti među zadruge, kao članice, i u visini njihovog prometa koji prave sa dotičnom zadrugom.

Potrošač kada stupa u zadrugu preuzima odmah na sebe sva ona prava i sve one dužnosti koje imaju i raniji zadrugari. Od samog časa svoga učlanjenja on sudeluje ravnomerno sa svim ostalim članovima u celoj imovini te zadruge, pa i samoga zadružnoga saveza u koji je ona učlanjena. Naravno time on ulazi i u obaveze te organizacije u pomenutom opsegu (jemstvo se tačno vidi iz pravila zadruge i zakona).

Svaki zadrugar može na ravnoj nozi sa ostalima da se koristi svim onim ustanovama koje vodi njegova zadruga a preko ovih i mnogim drugim pravima u domaćem i svetskom zadrugarstvu (na pr. da uđe u upravu saveza svoje zadruge, glavnog zadružnog saveza u zemlji i međunarodnog zadružnog saveza). Zadrugar ulazi u zadružne prostorije svoje zadruge i njena saveza kao u svoj sopstveni dom. Što god vidi da ne valja, on može da primeti i da kritikuje, na način kako to propisuju zadružna pravila, jednaka za sve. Šta više, kada on poseti i drugu zadrugu u zemlji

ili na strani, pa makar i ne bio njen član, on je i tu dobro došao kao zadrugar.

Zaštitu svojih prava i izražaj svoga zajedničkog potrošačkog interesa zadrugari postižu na skupštinama svoje zadruge, svoga saveza i ostalih zadružnih ustanova koje su u jedinstvenom sklopu sa tom zadrugom. Na skupštini svoje zadruge, ako je manja, zadrugar lično ispoljava ova svoja prava. Ako je veća zadruga, kao i na skupštinama saveza, zadrugar ne dolazi lično na skupštinu, nego bira delegate koji ga zastupaju. Dakle, bilo neposredno ili posredno, zadrugari se pitaju ko će upravljati njihovom zadrugom i savezom (upravni odbor zadruge i upravni odbor saveza), ko će nadzirati rad toga odbora (nadzorni odbor zadruge i nadzorni odbor saveza), kako će se uređivati zajednički poslovi, šta bi trebalo, po mogućnosti, izmeniti u međusobnim odnosima, kako će se ti odnosi poboljšavati, i uopšte kako će se urediti njihovi odnosi u društvu.

U vršenju svojih međusobnih odnosa potrošači su se postarali za takvu vrstu kontrole koja u samoj kljci uništava svaki nepošten posao koji bi se javio u bilo kome zadružnom telu. Ne samo da rad uprave i zadružnih službenika kontroliše nadzorni odbor, nego sam savez ima čitav kadar zadružno-osposobljenih revizora koji obavezno i redovno pregledaju do u tančine rad svake zadruge.

Zadruga ne daje samo prava, nego traži od svakog svoga člana da redovito vrši i određene dužnosti, kako prema ostalim članovima, tako i prema zadruzi i celom zadružnom pokretu. Član je materijalno za obaveze zadrugine, u slučaju stečaja, obavezan ili do visine svoga upisanog udela ili izvesne veće svote koja obično iznosi dva do tri puta onoliko koliki je udeo. Zadrugar prima na sebe do određene svote i jemstvo za zadrugine obveze prema savezu. Visina je tih obaveza tačno predviđena u pravilima same zadruge, pa je u interesu svakog zadrugara da u celosti poznađe sadržaj tih pravila.

Pored ovoga jemstva i svojih ličnih dugovanja, zadrugar formalno nema nikakve više materijalne obaveze prema svojoj zadruzi. Ipak on kao zadrugar ima dosta takvih obaveza, za koje ne može biti materijalno pozvan na odgovornost, a koje sačinjavaju osnovicu uspeha celoga zadružnoga poslovanja. On nije kao potrošač ispunio svu svoju dužnost prema ostalim potrošačima time što se upisao u zadrugu, što je na sebe preuzeo neke materijalne obveze; njegova je dužnost, pored toga, da uvek bdi nad zadrugom, da se od nje ne odmiče u svim svojim potrošačkim radnjama, kao nabavkama robe, odupiranju raznim kartelskim i sličnim pijačnim sporazumima, obrazovanju sebe i svoje dece, zajedničkim sastancima, čitanju dnevne i stručne štampe itd. On

ne može nikada u kakvoj zajedničkoj zadržnoj akciji da svoje odsustvo pravda time navodeći da se može i bez njega, da on nije pozvan da se o tome stara, pošto ima drugih i sl. Međusobni odnosi potrošača u današnjem društvu mogu da dođu do punog i uspešnog svoga izražaja samo onda, ako su zadržni redovi jedinstveni i čvrsti, od poslednjeg zadržara do vodstva zadržuge i saveza; ako svaki zadržar za svoje dužnosti u celosti traži i sva svoja prava. Imati pri tome uvek na pameti da nije samo uprava pozvana da vodi brigu nad zadržugom, a pojedini članovi da se u tome pravcu tome posvete samo nekoliko časova na glavnoj godišnjoj skupštini.

3 *Povraćaj preplaćene kupovine (višak, zadržna ušteda, ristorno).* Potrošačke su zadržuge u prvim danima svoga postanka naplaćivale robu od zadržara po ceni stanjanja. S tom se cenom nije moglo izaći nakraj, pošto je zadržuga uvek u opasnosti od nepredviđenih troškova. Zato se po svim potrošačkim zadržugama roba počela ustupati zadržarima po pijačnoj ceni, pa se tako zadržugaru ono što eventualno preplati vraća natrag. Taj se povraćaj izračunava prema količini robe koju je zadržar te godine izuzeo u zadržu (višak ili zadržgina ušteda). Ipak se sav višak koji zadržuga postigne ne povraća zadržarima, nego se jedan deo ostavi za rezervu (zadržni rezervni fond) i opšte potrebe zadržugarstva (socijalni zadržni kapital).

4 *Kapital se ukamaćuje ograničeno.* Zadržuga plaća na udele svojih članova umeren interes, kako bi se u socijalnom pravcu delovalo na ukamaćenje kapitala uopšte.

5 *Politička i verska neutralnost.* U zadržu mogu biti učlanjeni ljudi i žene svih vera i političkih shvatanja, pa zato ona ima da bude neutralna i u jednom i u drugom pogledu. Kako se zadržari snalaze u politici, videćemo docnije.

6 *Plaćanje u gotovu.* Zadržuga može samo onda da odvaja robu po pravnoj ceni, ako je ne opterećuju oni troškovi bez kojih nabavka može da bude, kao što su interes, rizik i sl. A i potrošač treba da izdvaja robe samo onoliko koliko može zaista da plati. Stoga je i zaveden ovaj princip plaćanja u gotovu.

7 *Zadržuga stvara socijalni kapital.* „Socijalni kapital je jedini u stanju da reže čvoruge privatnog kapitala“, veli vođa švajcarskog potrošačkog zadržugarstva dr. Bernhard Jegi. Socijalni kapital stvara se jedino danas po zadržugama. Za-

druge ne dele sav višak svojim članovima, nego izvestan deo ostavljaju kao rezervu. Takve rezerve ne mogu zadržari deliti među se, one služe zajedničkoj stvari, pa se zato i zovu socijalnim kapitalom. U akcionarskim društvima, prilikom likvidacije ili kakvom drugom zgodnom prilikom, rezervni fondovi dele se među akcionare, tako da taj kapital ne služi nikakvoj zajedničkoj svrsi. Socijalni kapital upotrebljava se za proširenje zadržuge, povećanje njene samoproduktivne, obrazovanje zadržara i sl. Veliki zadržni pokreti retko oskudevaju ovim kapitalom. Tako na pr. engleski zadržari otvoreno ističu da oskudica kapitala nije nikada od g. 1870 (izuzev prve posleratne godine) sprečavala njihov Pokret da razvije bilo koje poslovanje koje je želeo (Hall-Watkins, Co-operation, 142).

8 *Promicanje zadržne naobrazbe.* Pored ličnih tehničkih znanja, potrošaču je potrebno i jedno zajedničko više socijalno obrazovanje, koje je u opreci sa individualističkim. Zato zadržari treba dosta da uče, a naročito se to traži od zadržnih vođa. Obrazovanje je zadržara posebno opsežno poglavlje današnjeg zadržnog pokreta.

Privatni je kapital odvojio nauku od najamnog radnika i naterao je u svoju službu. Zadržugarstvo je primilo na se i tu veliku dužnost da putem samo-učenja, a ne uobičajenog skupog podučavanja približi sve ljude nauci. „Učen čovek i radnik koji proizvodi udaljili su se daleko jedan od drugog, a nauka, umesto da služi radniku kako bi povećao produktivnost svoje radne snage, — skoro je svuda ustremljena protivu njega... Znanje je postalo tako sredstvo koje se može odvojiti od rada, pa da mu se onda suprotstavi.“ (W. Thompson: *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth. London 1824, p. 274.*)

Zadržugarstvo, dakle, socijalnim očima gleda i na naučne tekovine koje se mogu iskoristiti u industriji i u drugim granama ljudskog rada. Kapitalistička preduzeća koriste se velikim naučnim zakonima (elektricitet, telefon, telegraf, radio i dr.), a da ih ništa ne plaćaju. U zadržugama prelaze sve naučne tekovine na celo društvo, a da niko pri tome ništa ne zarađuje. Mnogi su potrošači stekli potrebu da čitaju tek kada su se našli u zadržnoj čitaonici. „U zadržne prostorijske, osobito u one sa čitaonicama ili knjižnicama, ulazili su zadržari kao u svoje rođene domove.“

„Na Međunarodnoj konferenciji zadržnog vaspitanja, koja je održana uz Jedanaestu međunarodnu zadržnu školu, dr. Anri Fošer zgodno je pretstavio zadržugarstvo kao takav privredni pokret koji primenjuje vaspitnu akciju... Ono nastoji da poveća socijalno blagostanje, vaspitajući ljude u upravljanju opšte korisnim preduzećima... Njihovi glavni

proizvodi nisu roba, nego zadrugari, to jest ljudi i žene koji su u stanju da uspešno privedu u delo izvesne principe. Zato su zadružni vaspitni metodi isto tako važni kao i metodi zadružnog poslovanja; oni jednako ima da budu nadahnuti osnovnim načelima, njih isto tako treba da shvate pravilno vodi i članovi pokreta, jednako treba da budu savremeni i delotvorni s tehničke tačke gledišta.¹⁾

Društveni pokret koji počiva na naučnim i praktičnim saznanjima ne može da ograniči svoj vaspitni delokrug samo na izvestan broj ljudi, na doba života, na jedan spol, na jedan predmet, na jedno vreme i na jednu sredinu. Zato su u zadrugarstvu, kao takvom pokretu u celosti, učitelji istodobno i učenici, učenici sami sebi i svojim saradnicima učitelji; daje se jednako pravo i muškim i ženskim da uče i podučavaju; ne uči se samo u mladosti, nego kroz ceo život; ne uči se samo zadrugarstvo, nego se ulazi istodobno u sva naučna područja; zadrugar ne veže svoje naučne radove samo na sadašnjost, nego s jednakim interesom ulazi i u istoriju i, već po svojoj ideologiji, upire siguran pogled i u budućnost; svaka je ljudska sredina sposobna da zadružno deluje, odnosno da vidno iskaže svoju zadružnu svest.

Kao i druge svoje radnje zadrugarstvo sprovodi i svoje opšte kulturno pionirstvo na bazi samopomoći. Zato je kao prvu dužnost u ovom pogledu primilo na sebe, kako u narodnom tako i u međunarodnom okviru, da se u nauci odupre na svoje sopstvene noge. Ono se dosada ne samo oduprlo, nego i koraknulo dobrim hodom u ova četiri pravca: u sopstvenim zadružnim saznanjima (stvaranje zadružne nauke), u zadružnom vaspitanju, u zadružnoj štampi i u zadružnoj propagandi. Svako ćemo ovo područje ukratko dotaknuti tek toliko koliko je potrebno da zadrugar sazna i za ove važne grane svoga Pokreta.

§ 71 Zadružna nauka

Zadružna je nauka osigurala sebi samostalno i dostojno mesto među socijalnim i ekonomskim naukama. U istoriji ekonomskih mišljenja zadružna učenja naročito dolaze do izražaja.

Već samu mogućnost da možemo sa ovim dalekosežnim pogledima da gledamo na današnji svoj društveni položaj, mi možemo jedino zahvaliti zadružnoj nauci. Ovde ćemo videti šta mi u zadrugama možemo da damo svojom samopomoći za razvitak ove nauke.

¹⁾ Lecture on Modern methods of Co-operative Education. By W. P. Watkins, at the Co-operative Seminary. Freidorf, Basle 1935, — p. 1)

Zadružna nauka traži od nas, ali opet za nas, dosta. I ona poslednja domaćica negde u varošici može da doprinese i svoj obol ovoj nauci. Neka ona samo, na pr., tačno obaveštava svoju zadrugu o vrstama potreba u svojoj kući. Zadružna se nauka ne može da razvija bez ovih sitnih iskustava. Svaka iole razvijena zadružna sredina stvara naročita sabirališta zadružno-privrednih iskustava, daje im naučan oblik i stavlja ih zadružnoj nauci na raspolaganje. Te se ustanove obično zovu *zadružnim institutima*. Za ove je institute svaki podatak upotrebljiv: da li trošimo više za stan ili za hranu; koliko trošimo za školovanje dece; jesmo li osigurani i sl. Takav institut, na osnovi takvih i sličnih podataka, dolazi do važnih zaključaka koji istovremeno ulaze u nauku i praktično služe poboljšanju života zadrugara. Recimo: ako institut vodi tačnu statistiku našega normalnoga kućnoga života, onda on sa tačnim brojkama dokazuje javnosti da li smo svojom platom u stanju da održimo svoju fizičku i kulturnu egzistenciju. *Institut* daje dragoceni materijal svima zadrugama za lakše snalaženje: obaveštava ih o novim momentima u politici trustova i kartela; o težnjama privatnog kapitala; upozorava zadruge na normalnu njihovu veličinu u pogledu rada i kapitala, kako bi što više smanjile troškove i dr.

Najveća je zasluga zadružnih naučnih istraživanja za stvaranje one zadružne prosvete koja najbolje odgovara potrebama savremenog zadrugarstva u pojedinim sredinama. U tu se svrhu vrše opsežna istraživanja: upoređuje se broj zadruga prema stanovništvu jedne zemlje; računski se diskutuje problem rentabiliteta pojedinih vrsta zadružnih preduzeća; istražuju se izvori zadružne istorije; skupljaju se podaci za zadružnu geografiju; izračunava se svota kredita prosečno po zadrugaru, pa se daje osnova za problem zadružnog kredita; notira se i prati vremenski prosečna količina kupnje po članu; rasvetljaju se računskim dokazima odnosi između prodavnica i zadruga naveliko i dr.

Na ovom ćemo mestu, u nekoliko primera, pokazati koliko je zadružna nauka u ovom pravcu koristila zadružnom pokretu u Engleskoj, gde je svaka nova zadružna pojava i potreba bila strogo naučno ispitana, takoreći oprobana u zadružnom naučnom laboratoriju.

Još godine 1830 počelo se u Engleskoj raditi na osnivanju velike zadružne trgovine. I u tadanjem jednom zaključku stoji:... da se roba kupuje što jeftinije kako bi zadruga imala što manje troškova. — 1884 na Kongresu u Derbiju, nakon nekih referata i pozdrava, počinju se engleski zadrugari interesovati za zadrugarstvo u drugim zemljama, te osnivaju naročiti zavod za tu svrhu... Još koncem prošloga stoleća konstatuju engleski zadrugari da su re-

zultati naučnih ispitivanja doveli dotle da su debate na konferencijama bivale manje akademske, ali zato praktičnije... Svaka nova socijalna i ekonomska pojava bila je u Engleskoj naučno ispitana, pa su se onda zadruge po tome orijentisale...

Mladi zadružni pokret u pojedinim zemljama ima mnogo potrebe da se odmah postavi na ovakvu naučnu osnovu. Bez naučnog statističkog ispitivanja stvarnog života, takvi se pokreti prepuštaju ličnim opažanjima pojedinih zadružnih vođa, što uvek nije vodilo dobru. Na sastancima zadrugara takvih pokreta čuju se mnogi govori, ali bez stvarne dokazne naučne podloge. Ovakvi pokreti ne mogu bez naučnih istraživanja da pođu daleko i u zadružnoj prosveti, pošto učitelji nemaju na raspolaganju savremenog građiva za rad koji odgovara specifičkim prilikama dotične zemlje. Ako ne postoji ovakav naučni zadružni institut, nemaju mogućnosti ni domaći zadružni pisci da daju ono što upravo treba dotično zadrugarstvo, nego se uvek oslanjaju na knjige i na podatke dobijene sa strane. Šta više, bez takvog istražnog materijala teško se snalaze i uprave zadružnih saveza u vođenju svoje politike, kako prema zadrugama tako i prema vlastima, prema privatnom kapitalu i dr. Šta može jedan takav savez da poduzme u pravcu podizanja kupovne moći svojih potrošača na pijaci ako stvarno ne zna kako stoji sa tom kupovnom moći u njegovoj zemlji.

Naučna zadružna istraživanja, koja su osnovana na najsavremenijim statističkim i drugim naučnim metodima, osnoviča su i praktičnog i teorijskog rada u svakoj sredini.

§ 72 Zadružno vaspitanje

„Pogrešno je što još mnogi pisci mešaju pedagogiju s vaspitanjem, jer između ova dva izraza postoji bitna razlika. Pedagogija je tako reći teorija o vaspitanju, a vaspitanje je primena pedagogije. I kao što čovek može biti znalac jezika a da ne bude besednik, tako isto može biti pedagog, tj. znati temeljito pravila o vaspitanju, a da ne bude vaspitač, tj. da nema dara da praktično vaspitava decu... Samo je vaspitanje veština, *praktična umešnost*, koja na svaki način pretpostavlja nešto više od prostog poznavanja nekih pravila naučenih iz knjiga, i koja zahteva mnogo iskustva, mnogo moralnih osobina, veliku toplinu srca i pravo umno nadahnuće.“ (Teorijska i praktična pedagogija od Gabrijela Kompejrea, preveo Rista Ognjanović, Beograd 1907, str. 2 i 3).

Teorija i praksa vaspitanja pretstavljaju, dakle, dva opsežna i samostalna područja. U teoriji se govori o vaspitanju uopšte, o umnom vaspitanju, o fizičkom vaspitanju,

o razvijanju čula, o negovanju pažnje, o negovanju pamćenja, o negovanju uobraženja; raspravlja se o sposobnosti mišljenja, o rasuđivanju, o negovanju osećanja, o moralnom vaspitanju, o volji, slobodi i navici, o višim osećanjima i dr. Praktična pedagogija ili primenjena pedagogija obuhvata metode nastave: očigledna nastava, obrazovanje u pojedinim predmetima (računica, istorija i dr.), disciplina i dr.

Izašlo bi iz okvira ove knjige kada bi se primili zadatak da na ovom mestu u potpunosti iznesemo načela koja savremeno zadrugarstvo unosi u pedagogiju uopšte, a napose u zadružnu praktičnu pedagogiju. Zapravo, zadrugarstvo nema još izradenu celinu svoje pedagogije. Prema onome što se do sada o zadrugarstvu piše, može se lako videti kako bi celina ove nauke u zadrugarstvu izgledala, koliko još treba vremena i truda zadružnom pokretu da na ovom polju dade u celini ono što bi moglo da zadovolji zadružnu ideologiju i praktične potrebe pojedinih zadružnih jedinica. Mi ovde ne tvrdimo da zadrugarstvo treba na ovom području da radi po izradenim načelima dosadašnje građanske pedagogije, ali ne smemo u razvoju svoje pedagogije da jednostavno zatvorimo oči pred onim što je ta građanska pedagogija dala i šta još daje. Zadrugarstvo je i na svojem praktičnom poslovnom području moralo da primi teorijska i praktična snalaženja savremene građanske ekonomije i privatne trgovine i industrije, pa je onda pošlo svojim sopstvenim putem koji je u opreci sa građanskim. Zadruge nisu mogle na polju hemije, tehnologije, industrije i drugih naučnih i praktičnih saznanja da izbrišu odnosno da negiraju ono što postoji, pa da nastave nešto što je novo, neoprobano. To neće učiniti ni na vaspitnom području, iako mnogi neiskusni zadrugari, koji nisu svesni veličine pedagoškog područja, pokušavaju da u zadružno vaspitanje unesu nešto posve novo za što nema nikakva osnova u današnjoj pedagogiji. Ovo naše saznanje uverava nas da zadrugarstvo na ovom polju treba sposobnih pedagoga, treba opsežnih svojih udžbenika, a ne ljudi koji nalaze u sebi pedagoške sposobnosti samo zato što su zadrugari, a ni knjiga koje sadrže samo nekoliko vaspitnih misli iz zadrugarstva. Kao što je zadrugarstvo bez daljnega za svoje poslovanje primilo u svoju sredinu kvalifikovane radnike, inženjere, trgovačke pomoćnike, poslovode i dr. koji su školovani bez zadružne osnove, tako se i u svome vaspitnom delovanju ima zasada isključivo da osloni na današnje kvalifikovane pedagoške radnike, učitelje i profesore. Kao što je rad onih prvih tečajevima i drugim uputstvima prilagođen zadružnim načelima, to isto treba učiniti i s ovim drugim. U mnogim zemljama davano je nastavnicima i nastavnicama dosta mogućnosti da zauzmu svoje mesto koje

im pripada u zadrugarstvu. Na njima je sada da u zajednici i u sporazumu s ostalim zadrugarima putem samopomoći unose u zadružne redove onakvo vaspitanje koje je svojstveno samome zadrugarstvu. Kao što se od učitelja francuskog jezika ne može tražiti da napravi mašinu, tako se ne može očekivati ni od inženjera mašinstva da podučava u zadružnim tečajevima. Ovde svakako treba još dosta raditi i razmišljati. Taj rad i to rasmišljanje ne sme se ograničiti samo na pedagoge, kao što se i pri raspravljanju drugih pitanja ne ograničava samo na pojedince, nego treba da se svaka stvar temeljito i stručno pretrese i izvede na bazi zadružne samopoći. Pri svemu uvek treba rastaviti opšte od stručnog znanja, tako da se zna šta ko može dati s opštim, a šta sa svojim profesionalnim sposobnostima.

Ipak se potrošač-zadrugar dosada dosta dobro snašao na ovom polju, kao što se snašao i na drugim područjima. Kao prvi korak u tome pravcu može se istaći saznanje, da se ne vaspitavaju samo deca, nego i odrasli; sve se više podučavanje zamenjuje samostalnim učenjem učenika; predavanja su zadržana samo toliko koliko su potrebna takvom učenju; vaspitni sistem prestaje u zadrugarstvu da zavisi samo od onoga što je učeno, nego i od načina kako je učeno; kao vaspitna svrha u zadružnoj aktivnosti ne ističe se učen čovek, nego čovek koji je kadar da na bazi samopomoći zaista pomogne sebi i zajednici; vaspitan zadrugar nije onaj čija je glava prenatrpana znanjima, nego onaj koji je naučno i praktično osposobljen da saraduje s drugima; vaspitan zadrugar ne ograničava svoje znanje na izvesne praktične umešnosti, nego stvari promatra i širinom akademskog pogleda; nastavna zadružna osnova ne ograničava se samo na zadrugarstvo u teoriji i praksi, nego uzima kao svoju podlogu u najširem smislu opšta društvena znanja (čitanje, pisanje, poznavanje države, narodnu ekonomiju i dr.). Ne smatramo da smo ovim iscrpeli ovo veliko zadružno područje.

Možemo još ukratko opisati najnovije zadružne nastavne metode. O karakteristikama tih metoda, veli upravitelj Međunarodne zadružne škole Uotkinz ovo (u predavanju održanom u avgustu 1935 g. u Međunarodnoj zadružnoj školu u Fraj-dorfu kod Bazela): „Saradnja između učenika i učitelja, koja je u svakom slučaju od bitnog značenja, ne smatra se više kao proces u kome se učenici pune znanjem koje je već nastavnik prethodno probavio, nego kao proces zajedničkog istraživanja, pri čemu učenici idu na svojim sopstvenim nogama i doprinose svoj deo pri iznalaženju. Proces učenja postaje u stvari sve više i više zadružnim u najširem smislu reči.“

Na prvom mestu, dosta se vremena u svim stručnim zadružnim tečajevima troši na praktične vežbe, a ove se ne

izvode samo pod učiteljevim nadzorom, nego ih nadziru i kritikuju učenikovi školski drugovi.

Na drugom mestu, učenici se obrazuju tokom svojih individualnih i zajedničkih pronalazaka; pri tome se vežbaju da i sami iz raspoloživih izvora crpu svoja saznanja, pa da onda sami iskažu postignute rezultate.

Treće: zajednička diskusija daje im sistematske teorije, tako, da oni, više ili manje induktivnim metodom, stiču opšta načela na osnovu činjenica i iskustava, do kojih sve više zajednički dolaze (Uotkinz).

XVIII glava: Potrošač-zadugar kao poslodavac

§ 73 Uopšte

Danas se već može govoriti o mnogim preduzećima potrošača-zadugara kao što su: prodavnice sa mnogim svojim filijalama, mlinovi, pekare, praonice rublja, hemijske fabrike, suknare, fabrike obuće, parobrodi, plantaže, veliki magazini i mnoge druge fabrike. Po tim se preduzećima sve više zaposljavaju radnici, nameštenici i činovnici. Još g. 1900 zaposljavale su engleske potrošačke zadruge 83.051 lica, a već god. 1930 bio se taj broj popeo na 257.493. Zato je prirodno da se potrošačke zadruge danas javljaju kao veliki poslodavac, dovodeći sve potrošačke zadruge, pa preko njih i njihove članove, u današnjem društvu prema najamnom radniku u naročiti položaj.

O zamašnosti problema odnosa između zadruga i njihovih radnika veli se u Engleskoj: „Tokom poslednjih dvadeset godina nije nijedan problem unutarne organizacije više zabrinuo vođe zadržnog pokreta kao uprava radom u zadržnoj službi. Malo problema, kao ovaj iziskuju od zadržnih državnika ozbiljnije opite, ili traže pravu ravnotežu idealnih i praktičnih razmišljanja. Njihovo rešenje stalno treba izmirenje ne samo dvaju suprotnih gledišta, nego i dveju međusobno neprijateljski raspoloženih strana. Radne razmirice u stanju su da se završe kompromisima koji nikoga ne zadovoljavaju, i da ostave za sobom otavu mržnje. Uza sve to, problem se ne može izbeći zato što je težak. Zadržni pokret ne može postići svoju materijalnu svrhu poslovnog uspeha ili svoje idealno ostvarenje industrijske harmonije dok ne mogne da se imunizira od smetnja rada i da zadrž sretnije i humanije odnose sa svojim nameštenicima nego što to običava kapitalizam. (Engleski tekst. str. 215: *Watkins, Co-operation*).

Radnička klasa, i po zadržnim preduzećima, susrela se sa istim pitanjima koja su prirodna i kapitalističkim

preduzećima. U svome odnosu sa poslodavcem radnik je prisiljen da se bori da očuva proizvode svoga rada od eksploatacije. Znamo da se taj odnos uvek povoljno rešava za vlasnika kapitala koji iz rada izvlači svoj profit. Jednostavno se ne plati radniku ona najamnina koju je on zaslužio. Tih načina neplaćanja najamnine ima više: da se ona nominalno smanji; da se ona realno smanji, tj. da se za istu najmninu dobije manje namirnica nego ranije; da se produži radno vreme; da se poveća napor radnika itd. Zato se i sva borba radnika, javljala se u bilo kakvom obliku (smanjenje radnog vremena, poboljšanje uslova pod kojim se radi, povećanje najamnine i dr.), danas u celosti svodi na politiku najamnine.

Potrošač-zadugar, sam radnik ili nameštenik, nije mogao da ude u zadrugu kao poslodavac sa nekim drugim shvatanjem, nego s onim do koga je njega, kao najamnog radnika, doveo njegov lični materijalni život. I zato sva politika potrošačkih zadruga prema svojim nameštenicima i radnicima može biti na pravome putu, odnosno imati željenog uspeha, ako se ne vodi na bazi kapitalističkog, nego na bazi radničkog stanovišta u pogledu zaposlavanja tuđe radne snage. Zavisí, onda, samo od dobre kalkulacije najamnine, u vezi s ostalim troškovima i cenama na pijaci, da se zadruga susretne sa radničkim predstavnicima na jednome nivou uslova rada koji će zadovoljiti obe strane. Radnici zadržnih preduzeća sami uviđaju da mogu tražiti samo onu najmninu i druge uslove rada koji neće dovesti u pitanje opstanak njihova preduzeća. A taj se opstanak, kao što je to slučaj kod kapitalističkog preduzeća, ne zasniva na tome da se vlasnicima preduzeća (zadugarima) dade neka renta, nego samo roba po onoj ceni koja nije plod trgovačke pijačne spekulacije. Koja će to cena biti i uopšte kako će se upravljati zadržnim preduzećima, ne zavisí samo od zadugara kao poslodavca, nego i od radnika i nameštenika dotičnoga preduzeća, odnosno jedne grupe zadržnih preduzeća istoga saveza ili iste nabavljačke zadruge. Ovi sporazumi dolaze odatle što i radnici mnogih zadruga imaju svoje predstavnike u upravama.

Prvi snošljiv odnos — naravno ovde se radi o maksimumu koji se uopšte može postići u današnjem društvenom poretku — koji zadržno preduzeće pruža svojim radnicima i nameštenicima jeste da se s njima od malih nogu pa do najdublje starosti postupa kao sa svojom rodom čeljadi. Ko je god voljan da pošteno i sporazumno radi, može u zadržnom poslu naći svoju stalnost. Mnogi radnici i nameštenici provedu po zadržnim preduzećima ceo svoj život. Mnogi dođe u zadrugu kao šegrt, pa u svojoj starosti ode u penziju kao njen direktor, odnosno kakav viši činovnik.

Bilionska imovina i opšta sudbina današnjeg engleskog zadružno-potrošačkog pokreta u rukama je većinom tih ljudi. Nije mnogo drukčije i po drugim zemljama. Zato i jeste glavna briga svih zadruga da same školuju svoje radnike i nameštenike. U tu se svrhu drže naročite škole i tečajevi, troše se veliki novci za praktično osposobljavanje zadružnog personala po naprednijim zadrugama.

Zadruga dobro zna da je sav njen uspeh najvećim delom vezan za dobar stručan i zadružno raspoložen personal. Hoće li potrošači biti zadrugom zadovoljni, zavisi od toga kako će ih zadružni personal po prodavnicama posluživati. Da li će potrošači biti zadovoljni s robom koja se izrađuje po zadružnim fabrikama, zavisi dobrim delom od savesti i poštenja samih radnika i inženjera. Dešava se mnogo puta i to da zadrugama konkurencija odvraća nesvesne radnike od poštenoga rada; oni im tako kadšto svesno robu kvare, da bi se u zadrugarima ubila vera u dobar zadružni posao. Naravno, na sistemu ropskog i eksploatatorskog postupanja ne može se stvoriti i zadržati ispravan i zadružno-svestan radnik, odnosno nameštenik. To je moguće postići samo čovečnijim postupanjem, sporazumnim rešavanjem međusobnih odnosa i, nada sve, svešću radnika da je tu stalan, da njegova sudbina ne zavisi od hirova nekoga gazde, da on tu nije predmet iskorišćavanja, kao neka mrtva stvar, nego čovek koji je poštovan i kome se poveravaju viši socijalni zadaci.

Zadruge gledaju na svoje nameštenike s opšteg zadružno-vaspitnog i s materijalno-najamnog gledišta. U prvom slučaju radi se na tome da se radnik i nameštenik po zadružnim preduzećima podignu na kulturni i stručni nivo, potreban za izrazito zadružni razvitak poslovanja po privrednim preduzećima. Materijalno najamno gledište daje pravičnu osnovu za sporazumno rešavanje sporova koji se još javljaju između rada i zadružnog kapitala.

§ 74 Zadružni metod profesionalnog obrazovanja

Po svim je zemljama obrazovanje zadružnih nameštenika koncentrisano u ruke zadružnih središnjih saveza. Svi savezi poklanjaju ovome pitanju sve veću pažnju, pošto jačanje zadružnog prometa traži novu radnu snagu. U početku, zadruge su mogle da se zadovolje zaposljavanjem lica koja su bila školovana po privatnim trgovačkim radnjama, nastojeći pri tome da im uputstvima i kraćim tečajevima prilagode sposobnosti zadružnim potrebama. Danas se, međutim, prema porastu zadruga po broju i veličini može znati koliko će redovnog priliva nove radne snage biti po zadružnim

radnjama. Zato su savezi počeli da stvaraju naročite škole za spremanje zadružnog službeničkog podmlatka, koji bi jedino imao kvalifikacije za rad po zadrugama. Ukoliko se još tu i tamo radi u kraćim tečajevima, to je na izmaku.

Škole za zadružne nameštenike podeljene su po razredima i strukama. U njima se spremaju i kancelarijski činovnici sve do zadružnih sekretara i upravnika. Podela po razredima vrši se prema pretpremi učenika. Pojedine struke obuhvataju srodna zanimanja s obzirom na robna odeljenja samih zadruga: kolonijalna roba, mesare, mlekare, tekstilna roba, nameštaj, krojači i konfekcija (ovo je podela po kojoj je Tehnički komitet Britskog glavnog zadružnog saveza i zadruge naveliko podelio zadružne tečajeve u školskoj godini 1934/1935).

Zadružna nastavna osnova nije po svim zemljama jedinstvena, ona u glavnom proizlazi iz stvarnih potreba pojedinih narodnih pokreta. U nekim zemljama nastavna osnova približuje se višim trgovačkim školama (Finska), tako da ove škole traju po par godina. U Švedskoj se traži za školsko pohadanje izvesna teorijska sprema koja se postižava putem dopisivanja. U čehoslovačkom zadrugarstvu uzimaju prevagu tečajevi; a i u našoj državi. Danska zadružna škola traje godinu dana i deli se na dva polugodišnja tečaja. Na način rada ove poslednje škole mnogo utiče danska Visoka narodna škola. Velike uspehe postižu posetioci dužih tečajeva švajcarskog potrošačkog zadrugarstva u Frajldorfu kod Bazela. Švajcarske potrošačke zadruge, za zadružnu službu po prodavnicama, najviše spremaju mlade devojke sa izvesnom školskom spremom. One u Frajldorfu u manjim grupama zajednički stanuju i same vode svoje kućanstvo. Pri tome pohađaju i školu i rade u mesnoj zadružnoj prodavnici. Ovde se ide za tim da prodavačice uz svoje profesionalno obrazovanje steknu i potpuno obrazovanje savremene domaćice, kako bi u svojoj praksi mogle da poznaju želje domaćica-kupaca.

Predavanja po zadružnim školama izvode se praktičnim obukama, savršenim modelima zadružnih prodavnica, organizovanjem uaročitih zadružnih muzeja, ekskurzijama po krajevima naprednog zadrugarstva, diskusijom na osnovu praktičnih iskustava samih učenika i sl. Nemačko-češki zadružni savez uređuje u prostoriji gde drži godišnji tečaj naročitu uzornu prodavnicu. Britski ujedinjeni tehnički komitet snabdeva tečajeve pokretnim aparatima za izučavanje dekoracije zadružnih izloga. Danska zadružna škola ima naročiti kabinet najsavremenijih kancelarijskih mašina tako da zadružni činovnici imaju prilike da se pouče u tome pravcu. Manje više, sve zadružne škole imaju i svoje filmske dvorane u kojima se učenicima prikazuje život savremenog zadrugara i današnja tehnika zadružnog poslovanja. Naročitu

pažnju skreću na sebe filmski prikazi proizvodnje pojedine robe, od sirovine pa do gotova proizvoda. I ovde je, kao što smo videli i kod obrazovanja zadrugara, zadrugna škola počela da napušta predavača, zamenjujući ga saradnjom nastavnika i učenika po grupama u razredu, čitaonici, knjižnici i prodavnici.

Ova velika briga koju zadrugarstvo ukazuje obrazovanju svojih nameštenika i činovnika najbolje nas upozna je sa osnovicom na kojoj počivaju njihovi odnosi prema zadrugama kao poslodavcima: ne radi se tu o privremenom nego o trajnom zaposlenju pojedinog nameštenika.

§ 75 Materijalno-najamni odnosi

Odnosi između zadruga i nameštenika mogli su u prvim počecima biti familijarni. U malim se zadrugama zadrugari i članovi uprave zadruge viđaju svaki dan s nameštenicima i tako se upoznaju s obostranim potrebama. Stvaranje velikih zadrugnih preduzeća, naročito zadruga naveliko i fabrika, kao i saobraćajnih preduzeća rastavlja jedne od drugih. U kom se god zadrugnom pokretu bilo pošlo ovim putem, nije više položaj radnika i nameštenika bio individualan, nego kolektivan. Nisu se svi radnici mogli više lično da pojavljuju u pregovorima o najamnini i drugim uslovima rada, nego je bio potreban organizovan nastup svih radnika dotičnog zadrugnog pokreta. Tako su se počela stvarati udruženja zadrugnih radnika i nameštenika koja su s pravom tražila da se s njima umesto individualnog zavede kolektivno pregovaranje. Prirodno je da je ova kolektivna pogodba u početku teško išla. Naročito je nailazila na smetnje u upravama malih zadruga koje su teško zbog svoje nesvesnosti napuštale svoju autonomiju u ovom pogledu. Stvaranjem radničkih sindikata ušao je i zadrugni radnik u njihovu politiku organizovanog rada. I sa sindikatima zadruge dolaze u sporove, ali zahvaljujući prevazi ispravnih socijalnih načela zadrugarstva s jedne i sindikalnog pokreta s druge strane, kao i istovetnosti ljudi koji vode i jedan i drugi pokret, u mnogim je zemljama umesto borbe došao trajan sporazum. Tako su, na pr., Ujedinjeni odbori sindikata i zadruga u Engleskoj (prvo, do godine 1925, pod imenom *Joint Committee of Trade Unionists and Co-operation*, a onda kao *National Conciliation Board*) učinili ne samo mnogo u otklanjanju nesuglasica, nego i u stvaranju jednoga novoga sistema bratskih odnosa između organizovanog rada i potrošača-zadrugara. Tako se unutar samoga današnjega društva približavamo takvoj vladi potrošača-zadrugara na pijaci koja će, kako za zadrugna tako i za ostala preduzeća, onemogućiti druge uslove rada osim onih koje je ona sama stvorila u sporazumu sa radničkim sindikatima.

XIX glava: Odnos potrošača-zadrugara prema proizvađaču-zadrugaru

§ 76 Proizvađačko zadrugarstvo

Pored potrošača počeli su se danas zadrugno snalaziti i proizvađači. Kao što potrošači zaobilaze trgovčevu posredovanje, pa sami ili proizvode ili neposredno od proizvađača nabavljaju za sebe potrebnu robu, tako i sitni proizvađači, zemljoradnici, zanatlije i radnici, zadrugno proizvode i zadrugno prodaju robu koju su sami izradili. Zemljoradnici u svojim mlekarama zajedno proizvode i prodaju mlečne proizvode, u peradarskim zadrugama zadrugno prodaju perad i druge proizvode te vrste i sl. Zanatlije se u gradu ujedinjuju u svoje proizvađačke zadruge, kao što su zadrugne pekare, stolarske radionice, obučarske proizvađačke zadruge i sl. I zemljoradnici i zanatlije osnivaju i svoje nabavlačke zadruge za zajedničku nabavku alata i materijala, kao i životnih namirnica. U ovom poslednjem slučaju, tj. kada za sebe nabavljaju namirnice, onda se i oni javljaju kao potrošači u svojim potrošačkim zadrugama. Danas po mnogim zemljama, kao i kod nas, seoski trgovčev dućan potiskuje zemljoradnička nabavlačka zadruga. Postoje i radničke proizvađačke zadruge, kao velike fabrike u kojima zadrugari-radnici sami svojim radom i kapitalom izrađuju izvesnu robu za pijacu, pa onda među se dele plodove svoga rada. Ove se posledice javljaju u industrijskim zemljama, kao posledica niskih najamnina i slabih uslova rada, obično iza štrajkova i drugih radničkih borba sa kapitalističkim preduzećima.

Tako se u samome današnjem kapitalističkom društvu naporedo, nezavisno jedan od drugoga, stvaraju dva samostalna zadrugna sveta: potrošački i proizvađački. Oba teže jednom cilju: da odstrane posrednika sa pijace; oni jedni drugima idu u susret: potrošači-zadrugari, uklanjajući trgovca posrednika, počinju sklapati poslove, odnosno kupovati robu od proizvađača-zadrugara. U tom slučaju nastaje neposredna

veza između proizvađača i potrošača, veza koja se davno društvenom podjelom rada u istoriji izgubila. Ipak u samoj praksi do te veze dolazi slučajno, kako se kada s jedne ili s druge strane ukaže potreba. Tako danas i proizvađačke zadruge prodaju svoju robu trgovcima, koji je onda prodaju potrošačkim zadrugama. Pored toga potrošači potpuno zaobilaze i trgovca i proizvađača, a za svoj račun, u svojim fabrikama, mlekarama i sl., proizvode potrebnu robu. „Izmišljenje proizvađača i potrošača najveći je privredni problem za koji je Zadružni pokret pozvan da ga reši.“ (Hall, *Co-op.*, 265).

U prvo vreme, još pre rođdelskih zadružnih pionira, prevladavalo je kod zadružnih teoretičara mišljenje isključivog zadružnog organizovanja radnika kao proizvađača. Mislilo se njima tako pomoći kako bi se oslobodili vlasti kapitala. Pa i sami su rođdelski pioniri, stvarajući uzoran tip potrošačke zadruge za ceo svet, imali pred očima radnika kao bazu zadružne organizacije. I samu su svoju zadružnu prodavnicu smatrali sredstvom samozaposlenja radnika-zadrugara. Kada su počeli da osnivaju zadružne fabrike, oni su od njih hteli da stvore preduzeća u kojima će sam radnik moći sebe da kontrolira i da sam sebi određuje najamninu. Međutim je vremenom po svim zadrugama i njihovim preduzećima ove vrste prevladavao interes potrošača pošto je isključivo od njihove potrošnje i zadružne privrženosti zavisio uspeh zadruge. Da bi i njihov interes došao do izražaja, i radnici su počeli da stvaraju svoje zadružne fabrike u kojima su sami radili i upravljali. Kako ove zadruge nisu mogle da uspostave direktne veze sa potrošačima, a nisu mogle da se odupru konkurenciji kapitalističkih preduzeća, slabo su uspevale. Ostalo je onda na potrošačima-zadugarima da se s radnicima i nameštenicima svojih zadružnih preduzeća pogode o isplati najamnine i podele postignutih višaka. Na pijaci je, međutim, sve više dolazilo do razmimoilaženja interesa radničkih proizvađačkih i potrošačkih zadruga, umesto međusobne saradnje. Kada su se na pijaci javile i zemljoradničke, odnosno farmerske zadruge sa prodajom svojih proizvoda privatnoj trgovini i zadrugama potrošača, onda se zadružni pokret i jednih i drugih našao pred potrebom rešenja jednoga velikoga međunarodnoga zadružnoga problema: da se otklone nesuglasnice između jednih i drugih zadruga u pravcu razvitka neposredne izmene proizvoda između proizvađača-zadrugara i potrošača-zadrugara.

Pre nego što predemo na idejnu stranu rešenja ovoga velikoga zadružnoga problema, iznećemo njegovu materijalnu veličinu. U ovom treba da bude merodavan trgovinski promet pojedinih vrsta zadruga na celome svetu. Po stati-

stici Zadružnog odeljenja Međunarodnog biroa rada u Ženevi od godine 1934 na celom je svetu na pojedine vrste zadruga (koje su obuhvaćene izveštajem, izuzev Sovjetske Rusije) otpadao ovaj trgovinski promet:

Potrošačke zadruge	Švajc. fr.	11.674,085.000
Zemljoradničke zadruge (bez kreditnih i mlekarskih)	„ „	16.672,354.000
Mlekarske zadruge	„ „	6.275,150.000
Kreditne zadruge	„ „	428,862.000
Radničke proizvađačke zadruge	„ „	298,969.000
Ribarske zadruge	„ „	38,053.000
Zanatlijske zadruge	„ „	1.529,622.000
Ostale zadruge	„ „	23,947.000

Iako ove brojke ne obuhvataju u celosti današnji svetski zadružni pokret, ipak one relativno pokazuju praktične mogućnosti međuzadružne trgovine. Iz ovih brojaka možemo jasno videti da bi zemljoradničke, mlekarske, ribarske i zanatlijske zadruge mogle u celosti da zadovolje potrebe potrošačkih zadruga, i šta više da im još pretekne prometa za privatnu pijacu. Potrošačke zadruge mogle bi u celosti da apsorbuju mali promet radničkih zadruga.

§ 77 Problem prave cene

Odnos potrošača-zadrugara prema proizvađaču-zadugaru postaje, dakle, danas i praktičan i idejno-zadružni: praktičan stvaranjem međuzadružne trgovine, a idejan prevagom zadružnog sistema poslovanja nad kapitalističkim.

U idejnom pogledu čine se s obe strane veliki napor. Kod koga je god artikla na pijaci prevladao zadružni sistem nad kapitalističkim, smanjeni su posredni troškovi na minimum. „Od velike su važnosti u našem procesu oporavljanja — rekao je nedavno predsednik finske Narodne banke jednom američanskom novinaru — maleni posrednički troškovi, a za ovo pripada zasluga potrošačkim zadrugama. Zbog zadružnog pokreta posrednici uzimaju kod nas manji procenat nego u na kojoj drugoj zemlji. Posmatrajte na pr. cene mleka. A vi znate da se kod nas sa prodajom mleka, mladog masla, jaja i mesa bave skoro isključivo samo potrošačke zadruge. U Njujorku plaća potrošač za litar mleka 13 centi, dok proizvađač dobije 4.5 centi. U Finskoj, međutim, potrošač plaća 1.50, dok proizvađač dobije 1.35 finških maraka. Američki potrošač plaća tri puta više nego što dobije proizvađač, dok finški potrošač plaća samo 10% više.“ (Zadugarstvo VII, 10, s 460) Znači, ako se proizvađač u privredi jedne države ili u svet-

skoj privredi potpuno približi potrošaču, tada ih na pijaci terete samo stvarni troškovi oko predaje robe iz jedne ruke u drugu. Te troškove određuju same zadruge prema visini plata i najamnina kao i administrativnih troškova. To-liko će se onda moći dati i trgovcu za njegov stvaran trud i druge efektivne troškove. I čim prevlada sistem zadruga pijačne kalkulacije, samim time izgubiće se i trgovački profit. Naprotiv, ako potrošači-zadrugari i proizvađači-zadrugari na ovaj način ne dođu u izravne međusobne veze, ovaj sistem neće moći ovladati pijacom, nego će se i jedni i drugi morati da zadovolje samo onim što mogu samostalno da postignu u svojim zadrugama.

Za pravilno i uspešno rešavanje ove saradnje u zadrugačkoj literaturi naročito se raspravlja i pitanje one cene (tzv. „prave cene“) uz koju će proizvađačke zadruge prodavati svoju robu potrošačkim zadrugama. „Prava je cena — veli Šarl Žid — ona cena s koje je skinuto sve ono što joj je priraslo, pod imenom profita, dividende, dobitka, viška vrednosti, a koja povećava beskonačno troškove potrošača.“ Albert Tomas — (citirano u predavanju g. Dr. Mladenca o Ekonomskim odnosima između potrošačkih i zemljoradničkih i zanatskih zadruga u 14 Međunarodnoj zadrugačkoj školi u Bazelu 1935) — govoreći o ceni uz koju mogu proizvađačke zadruge da prodaju potrošačkim, veli da treba zavesti „poznavanje uzajamnih usluga i međusobno uvažavanje uslova pod kojima se radi i živi.“ Dr. G. Foket naziva je: „Prilagodavanje odnosa na bazi pravičnog udruženja, izraz zadrugačke etike.“

§ 78 Međuzadružna trgovina

Ispred potrošača-zadrugara celoga sveta Međunarodni zadrugački savez, i u ime proizvađača-zadrugara razni staleški zemljoradnički prestavnici ulažu posle rata dosta truda u međusobnu saradnju. U tome se pravcu izrazio i Međunarodni poljoprivredni kongres u Bukureštu 1929, te je u svome delogragu stvorio i naročitu komisiju za zemljoradničko zadrugarstvo. Dobar je znak saradnje i taj što su pored potrošačkih zadruga u Međunarodnom zadrugačkom savezu organizovane i mnoge zemljoradničke, kao i druge proizvađačke zadruge.

Koliko je dosada napredovala ova saradnja najbolje se može zaključiti po opsegu narodne i svetske međuzadružne trgovine. Ako se između zadruga razvija trgovina unutar granica jedne države, onda govorimo o narodnoj međuzadružnoj trgovini. Engleske radničke proizvađačke zadruge, na pr., vode u celosti takvu trgovinu sa engleskim potro-

šačkim zadrugama. Šta više, potrošačke zadruge finansiraju ove prve, a i jedni su i drugi u istom Savezu britskih zadruga. Na dobrom je putu naročito međunarodna zadruga trgovina između potrošačkih zadruga naveliko i farmerskih, odnosno zemljoradničkih zadruga. Tako na pr., postoji sve življa veza između britske zadruge naveliko (CWS) i danskih zadruga mlekarar, između te engleske zadruge i novozelandskih i južno-amerikanskih zadruga farmerskih organizacija.

I narodna i svetska međuzadružna trgovina nailaze, naročito danas, na mnoge poteškoće. U narodnom opsegu još ne prevladuje međuzadružni duh, pošto su i proizvađači i potrošači još naviknuti na rad sa pijacom, te jedni i drugi cenu, postignutu na pijaci, smatraju najpovoljnijom. Pijacom, međutim, vladaju trgovci, tako da svi produkti imaju da prođu kroz njihove ruke. Da dođe do zbližavanja, trebaće, pored poslovnih veza, dosta poraditi na ideološko-zadrugačkom polju, i među jednima i među drugima. Kada se i potrošači i proizvađači potpuno zadrugačno osveste i uvide moralne i materijalne koristi od svojih neposrednih veza, onda će stare pijačne i ostale navike padati same od sebe. U tome je pravcu naročito potrebno međusobno upoznavanje što češćim međusobnim posetama i savetovanjima. Razmimoilaženju, mislim, doprinosi mnogo i to što se vodi gradskog i seoskog zadrugarstva u radu podvajaju. Više bi se zajedničkoj stvari doprinelo kada bi imali i zajedničkih vođa i propagatora, koji bi istovremeno radili i među potrošačima i proizvađačima. U tome bi pravcu trebalo svakako da povedu prvu reč glavni narodni zadrugački savezi. Mnogo se puta dešava da se zadrugar-potrošač upozna sa zadrugarom-proizvađačem iz iste zemlje istom na kakvom međunarodnom zadrugačkom sastanku. Ne treba izgubiti iz vida i međunarodno trgovinsko-političke smetnje koje onemogućuju svetsku međuzadružnu trgovinu. Mi bismo uspešno mogli da zamenjujemo naše zemljoradničke proizvođače za one evropskih zadrugačkih fabrika, da nije trgovinsko-političkih i deviznih zapreka koje se teško prebrođavaju. Uz te smetnje međuzadružnoj svetskoj trgovini zakrčuju put i pijačni privatno-trgovački sporazumi koji isključuju svaki posao koji ne prođe kroz privatne ruke. Treba se samo setiti smetnja koje imaju naše jugoslovenske zemljoradničke zadruge u prodaji svoje robe na praškoj pijaci. Na tim pijacama sav se posao mora podvrgnuti skupim posrednicima koji imaju skoro monopol u tome pogledu. Zato se uz međuzadružnu trgovinu, i kod kuće i na strani, mora misliti i na stvaranje *autonomnih međuzadružnih pijaca*, koje će, za razliku i podvojeno od današnjih privatno-kapitalističkih pijaca, imati svoje čisto zadrugačno trgovačko uređenje, kao

što su zadružne uzance, zadružni senzali, zadružni odbranbeni sudovi i sl. Možda je prerano o tome još govoriti, ali treba da počnemo i u tom pravcu da planiramo nesmetanu međuzadružnu trgovinu.

Javno-zadružno mišljenje u svim zemljama, a naročito ono oko Međunarodnog zadružnog saveza u Londonu, počinje sa najvećom predanošću da utire put međuzadružnoj trgovini. Već godine 1913 na Kongresu Međunarodnog zadružnog saveza u *Glezgovu* podnosi raniji vođa nemačkog potrošačkog zadrugarstva (Hamburg) *Hajnrh Kaufman* opsežan referat o „direktnoj razmeni robe između potrošačkih, poljoprivrednih i drugih proizvađačkih zadruga, kao i između zadruga naveliko raznih zemalja“. Godine 1923 donosi časopis „*Revue Internationale du Travail*“ Kaufmanovu studiju „Razne zadružne forme i njihovi privredni odnosi“.

Na kongresu u *Gandu* (Belgija) godine 1924 po izveštaju *Alberta Tomasa* donosi se ovaj zaključak: „Poželjno je da se uspostave direktne i organske veze između potrošačkih i poljoprivrednih zadruga, da bi se u lokalnom i narodnom okviru, po gradovima i na selu, ujedinili potrošači i proizvađači; — na internacionalnom planu industrijske i agrarne zemlje, pri čemu ima da se uzme kao osnova obostrani obzir njihovih radnih i životnih prilika.“

Naredni međunarodni zadružni kongres u *Stokholmu* godine 1927 po referatu *Bernharda Jegija* u svoje zaključku moli vodstvo Međunarodnog zadružnog saveza da i dalje obrati svoju pažnju problemu veza između potrošačkih i poljoprivrednih zadruga, pa da poduzme sve mere koje bi bile zgodne za ostvarenje ove ideje.

Na kongresu u *Beču* 1930 godine *Sir Thomas Allen* specijalizira već ovo pitanje govoreći o „Problemu zajedničkog snabdevanja, finansiranja i prodaje zadružnih proizvoda u vezi sa zadružnim pokretom potrošača.“ Ovim je već stvar sazrela toliko da više nije bilo nikoga, ni na strani potrošača, ni na strani proizvađača, koji se nije zalagao za stvaranje međuzadružne trgovine. Šta više, godinu dana ranije (1929) pomenuti poljoprivredni kongres u *Bukureštu* stavlja u zadatak svojoj specijalnoj zadružnoj komisiji da temeljito prouči direktne veze između organizacija proizvađača i potrošača.

Nastojanjima *Alberta Tomasa* u godini 1931 dolazi do osnivanja *Međunarodnog odbora za međuzadružne odnose*, u koji su podjednako ušli zastupnici Međunarodnog zadružnog saveza i Specijalne komisije za poljoprivredno zadrugarstvo, a pod predsedništvom direktora Međunarodnog biroa rada. Odmah je odboru stavljeno u dužnost da „pospeši razvitak ideoloških i privrednih odnosa između poljpri-

vrednih i potrošačkih zadruga“. Od ovoga doba postoji već naročito međunarodno telo koje se stara o ostvarivanju ove važne potrebe. Kao prvi korak Odbora bilo je stvaranje njegovih *nacionalnih pododborna* koji ima da pomognu rad glavnog odbora i da za njegov rad spremaju potreban obaveštajni materijal. Do danas se kretao rad Odbora i njegovih narodnih odbora u ovim pravcima: skupljanje statističkih podataka, uticaj na narodna zakonodavstva, poreske prilike, uticaj na javno mnjenje, zadružno školstvo, zajedničko izučavanje načelnih pitanja, zajednički rad sa organizacijama političkih nadležstava, međuzadružne privredne veze i dr. Do aprila 1935 godine Odboru su prispela obaveštenja o radu međuzadružnog sporazuma u Austriji, Bugarskoj, Francuskoj, Madžarskoj, Švajcarskoj i Čehoslovačkoj, kao i o radu centralnih organizacija Brazila, Danske, Estonije, Letonije, Litve i Jugoslavije.

§ 79 Internacionalna zadruga naveliko

Očekuje se da će na ovome polju najviše dati pojedine zadruge naveliko. One u svojim rukama drže velike kapitale i sav promet svojih zadruga. Da bi se među ovim zadrugama stvorili prisni odnosi u trgovini, obrazovao je Međunarodni zadružni savez naročitu *Internacionalnu zadrugu naveliko*.

Još godine 1907 na Kongresu u Kremoni mislilo se na osnivanje ove zadruge, te je tada bila obrazovana i naročita komisija kojoj je stavljeno u dužnost da „ispita probleme međunarodne zadružne kupnje naveliko“. Nakon mnogih dogovaranja na međunarodnim sastancima naročiti je Međunarodni odbor godine 1924 usvojio pravila Međunarodne zadruge naveliko. Onda su u tome odboru bile zastupljene ove zemlje: Nemačka, Engleska, Austrija, Belgija, Bugarska, Škotska, Francuska, Litva, Poljska, Rusija, Švedska, Švajcarska, Čehoslovačka i Ukrajina.

U članu 2 Pravila ove Zadruge stoji: „Međunarodna zadruga naveliko bavi se skupljanjem i raspodelom korisnih obaveštenja, unapređivanjem i razvitkom trgovine, poslovnih veza i interesa između zadruga na celom svetu. Ona ne sme sama da vodi poslove za svoj račun.“

Međunarodna zadruga naveliko ima svoje sedište u Menčestru, a tu je i njen sekretarijat. Na polju međunarodne zadružne trgovine ona je dala dragocen materijal za studiranje ove zadružne grane; prikupila je tačne statističke podatke o svetskom zadružno-trgovinskom prometu, o veličini zadružnog izvoza i uvoza. Ona se ne ograničava samo na prikupljanje obaveštenja, nego nastoji da u svome delokrugu osnuje i takve ustanove koje će utrti put

međunarodnoj zadružnoj trgovini. Tako je nedavno Izvršni odbor ove zadruge doneo zaključak da u svom sekretarijatu osnuje naročit Registar u koji će se uvadati svi novi zadružni patenti i drugi zadružni izumi. Sekretarijat izučava i prođu pojedine zadružne robe na svetskoj pijaci. Tako se inicijativom austrijske zadruge naveliko izučava pitanje trgovine obućom. Ona, također, nastoji da iznađe pravilno i jedinstveno stanovište prema najnovijim metodima privatno-trgovačke konkurencije (jedinственe cene, filijale i dr.).

Ipak ne može se reći da se Međunarodna zadruža naveliko bavi samo izučavanjem. Njenom inicijativom došlo je dosada do nekoliko važnih i velikih zadružnih poslova na svetskoj pijaci. Tako je godine 1931 njenim nastojanjima došlo u Brislu do sastanka zadruža kupaca suhog voća. Tu je zaključeno da engleska zadruža naveliko uz pola od sto provizije nabavi u komisiju tu robu iz Grčke i Smirne, a njena agencija u Njujorku da kupi suhog voća u Ujedinjenim državama. U sezoni godine 1933/34 bilo je na ovaj način nabavljeno suhog voća 450 tona, ne računajući tu kupnje engleske i škotske zadruge naveliko (one su same uvezle te godine 1.000 tona suhog voća).

Na zblizavanju potrošača i proizvađača u svetskom okviru mnogo rade Škandinavska zadruža naveliko (pod uticajem Međunarodnog zadružnog saveza) i Međunarodna poljoprivredna zadruža (u delokrugu Međunarodnog poljoprivrednog zadružnog pokreta). U red ovakvih zadruža spadaju još: Novo-Zelandska proizvađačka zadruža (mešovito preduzeće engleske zadruge naveliko i farmera sa Novog Zelanda), — Mlečna centrala u Malmeu (Švedska), Mlekara u Moravskoj Ostravi (Čehoslovačka).

Kao dobar rezultat međunarodnih zadružnih sporazuma valja naročito spomenuti međuzadružne trgovinske ankete koje upriličuju za pojedinu poljoprivrednu robu Međunarodni odbor za međuzadružne odnose. Dosada je samo sprovedena Anкета o trgovini maslom, a ima još da se upriliči i o ostalim važnijim poljoprivrednim proizvodima, kao o jajima, pšenici i dr. Iza svake ankete odbor donosi svoje praktične zaključke koji se odnose na organske i ugovorne oblike međuzadružne trgovine.

XX glava: Položaj potrošača-zadrugara u politici

§ 80 Uopšte

„S pogledom na stalne atake (rezolucija engleskog zadružnog kongresa u *Swansea-u*) i neverno pretstavljanje zadružnog pokreta, što njegovi protivnici čine u parlamentu i u lokalnim administrativnim telima, kongres je mišljenja da je došlo vreme kada zadrugari treba da osiguraju sebi neposredno pretstavništvo u parlamentu i u svim mesnim administrativnim telima. — Kongres stoga poziva glavnu upravu zadružnoga saveza da preduzme korake koji su potrebni da se izvrši gornja rezolucija.“ (*Alfred Barnes, The Cooperator in politics, London 1923* — citirano u Mih. Avramoviću, Šta se dešava u sv. n. z. p., str. 91). Za rezoluciju je glasalo 1.979 delegata, protiv 201.

Mih. Avramović (Šta se dešava u svetu na zadružnom polju, I Borbe, str. 91, 93, 94), navodeći gornju rezoluciju, veli: „Ja sam bio na dvema konferencijama (u Londonu i Menčestru) na kojima se govorilo o toj akciji. I meni je bilo jasno da je prva i najjača zadružna tvrdava političke neutralnosti pala. Više nije moglo biti govora kako da se čuva princip koji su još Ročdelci postavili bili; sad se govorilo o metodama zadružne političke borbe i o tome: hoće li zadrugari ostati sami ili će se sporazumeti s radničkom strankom. Uostalom ova — toliko reklamirana neutralnost — u stvari nikad i nigde nije postojala: ni u Belgiji, Francuskoj, Italiji, Nemačkoj, Austriji, Českoj itd. Nije ni mogla postojati u smislu u kome su je razumeli nekoji teoretičari koji izvode svoje teorije iz nekoliko ukalupljenih ideja. Zadrugarstvo je život izvesnih socijalnih grupa, a ove se ne mogu ograditi a da na njih ne utiče ukupni društveni život. To su *porezi, prirezi, takse, trošarine*, koje tangiraju i zadružne grupe. To su *ugovori o uvozu i izvozu*, za koje su svi privrednici — a zadrugari su ne samo privrednici nego i organizovani da brane svoje privredne interese — najživlje zainteresovani. Pa onda *pitanja saobraćaja, slobode rada* i iskazivanje svojih potreba, *pitanja prosvete, zdravlja* itd. Sve su to pojave koje u najvećoj meri bude pažnju privrednika, zadrugara u toliko više i življe što se oni naročito obaveštavaju i školuju u svojim grupama, koje smatraju jednu od prvih dužnosti: spremanje poslanika kojima je osnovno pravilo u životu: uzeti svoje poslove u svoje ruke i vršiti ih na moguće najveće dobro svih sudelovača. Kako se onda može govoriti o nekakvoj političkoj neutralnosti! Nisu li sva ova pitanja u isto vreme i politička pitanja? Ne postoje li čitave političke stranke koje svako ovo pitanje — jedne na jedan, druge na drugi način — objašnjavaju i zastupaju? Tako su i engleski zadrugari — potisnuti ili ignorisani danas na ovom pitanju ili stvari, sutra, ili prekosutra itd. na nekoj novoj stvari — dugo i pasivno trpeli i podnosili hiljade raznih nepravda

i u vreda, dok se nisu najzad uverili da i oni nešto vrede u svojo „Staroj Engleskoj“ i dok se nisu odlučili da govore i oni govorom koji se u političkom životu naroda jedino razume. Treba ipak imati na umu: da engleski zadrugarski korak, i ako se u nečemu udaljava od poznatih zadružnih navika i manira, *ne znači ipak ulazak u onu bednu i sitnu politiku* koju vode ponekoje političke stranke; on je nešto određeno, ozbiljno, više i teže — nešto što *interesuje socijalni i kulturni život* celoga radnoga i pljačkanoga naroda“.

*

Potrošnja, iako samostalan deo privrede današnjeg društva, obuhvata jedno svoje naročito interesno područje u javnome životu, bilo države ili lokalnih samoupravnih i administrativnih organizacija i ustanova. Životni se interesi današnjega potrošača neprekidno provlače kroz ceo javni život: počinju u svome velikom opsegu u ustavnom uređenju svake države, odakle se onda vidno raspliću u aktima zakonodavne, administrativne i sudske vlasti. Šta više, interesi se današnjega potrošača u velikoj meri ispoljavaju i u regulisanju međunarodnoga javnoga života. U ovom poslednjem slučaju, na pr., dovoljno je da spomenemo nastojanja potrošača-zadrugara u održavanju svetskoga mira.

Svoj položaj u javnom životu, odnosno u politici mogao je do sada ispravno da shvati jedino organizovani potrošač. Šta više, i ovaj počinje zrelo politički da misli istom na jednom višem stupnju svoga zadružnog razvoja. Nije, zato, nikakva slučajnost što su se engleski zadrugari istom nakon stoloznog zadružnog delovanja na teorijskom i praktičnom polju rešili da pošalju svoje političke pretstavnike u parlament i pojedina lokalna samoupravna tela. Da li je taj direktan način zastupanja u javnom životu pogodniji od podržavanja dobrih političkih odnosa sa jačim političkim partijama koje su voljne i u mogućnosti da zastupaju interese zadrugarstva, — kako će ta zastupanja tehnički doći do izražaja (parlamentarni zadružni odbori i njihov sastav, sudelovanje pojedinih zadružnih tela u tome poslu i sl); — sve će to zavisiti od sredine i vremena kada se sprovodi, kao i od stvarnih zadružnih potreba radi kojih se stupa u javni politički život. Ipak samo načelo ostaje kao podloga svima tim političkim orijentacijama: da potrošač-zadrugar općenito bude svestan svoga položaja u današnjem društvu, pa će jasno znati: koji su njegovi interesi u političkom životu i kako se zastupaju.

§ 81 Političko područje potrošača-zadrugara

Velika se neobaveštenost potrošača-zadrugara o njegovim interesima u javnom životu najbolje vidi po tome što on kao zadrugar i kao potrošač na taj život počinje da

misli tek onda kada je u pitanju zadružni zakon i kada se u ostalom zakonodavstvu i aktima upravne vlasti direktno spominje reč „zadruga“. U tim se slučajevima, međutim, samo radi o jednom, među mnogim drugima, važnom njegovom interesu. U stvari njegovo političko područje obuhvata celokupan današnji narodni i međunarodni javni život.

Osnovno je političko pitanje za svakoga građanina, pa i za potrošača-zadrugara kako će se ustavno urediti država u kojoj živi. Šta više, potrošaču-zadregaru nije svejedno i ustavno uređenje ostalih država. Treba se samo setiti koliko je pretrpeo međunarodni zadružni pokret, i zadružna ideja uopšte, posle rata ustavnim promenama u nekim zemljama. Na izmaku je vreme kada je ustav bio samo predmet većih političkih, pravnih i filozofskih shvatanja, pa kao takav nedokučiv za običnog čoveka. Potrošač-zadrugar uviđa jasno da su u ta „viša“ shvatanja bili zavijeni, negde manje negde više, interesi onih grupa koje vladaju. Zato je potrebno da se ima jasan ustav, jasan kao bukvar, da nam ga mogu i deca u osnovnoj školi učiti. Ako potrošač-zadrugar nađe načina da u ustavu zaštiti svoju ekonomsku i kulturnu egzistenciju pred izrabljivanjem od strane drugih, onda možemo reći da je on položio svoj politički ispit. Za njega nije na pr. svejedno: hoće li biti ustavom zajamčen njegov zadružni život; da li će zadruge ustavom biti oslobođene od oporezivanja; hoće li se i njemu zajamčiti pravo da će biti pitan u stvaranju raznih javnih korporacija; kakav će opseg zauzeti političke slobode; kako će se obrazovati narodna politička predstavništva; hoće li osnovna, srednja, stručna i univerzitetska nastava biti besplatna itd., itd.

Potrošač se, dalje, mora interesovati i za svoj uticaj u radu zakonodavne vlasti. Ne može se reći da se njega tiču samo zadružni zakoni. Radi sigurnije svoje zadružne i privatne egzistencije on hoće da se donesu svi zakoni, i javno-pravni i privatno-pravni, u duhu koji će ga zaštititi pred ekonomski jačim. Tako na pr. u javnim zakonima: on bi u pojam krivice ubrojao i kartelske sporazume, a prevare putem reklame naročito istakao, u krivice tačno svrstao sve moguće falsifikate robe i sl. što već sam život sobom u tome pravcu donosi; za njega nije svejedno kakav je sudski postupak, kakvi su mu troškovi, procedura; da li su mu sudovi lako i jeftino pristupačni bez skupih posrednika i sl. Administrativno uređenje države, organizacija upravnih vlasti i sl. utiču i na potrošača u toliko što jedan način može za život biti lakši i jeftiniji, a drugi teži i skuplji. Danas postoji naročita potreba da i potrošačev interes bude zastupljen u naročitom privrednom ministarstvu, recimo ministarstvu potrošnje koje bi nasuprot izrazito trgovačkoj i industrijskoj politici upravljalo privrednom javnom politikom u interesu potrošača.

Tako bi mogle, pored trgovinskih, industrijskih, zanat-
skih i radničkih komora, da postoje i potrošačke, čiji delo-
krug ne bi ni malo bio manji od delokruga ostalih komora.

Potrošača se tiče naročito i Ministarstvo prosvete; ka-
kve će se škole otvarati i u kojim sredinama; da li će biti
nastavna osnova takva koja će dati deci u životu onaj uspeh
koji je i po potrošače kao roditelje, i za decu i za narod
koristan; u čijim će rukama biti izdavanje udžbenika, da se
oni ne prepuštaju privatno-trgovačkoj spekulaciji i sl.; hoće
li sva deca moći da svrše škole sa istim udžbenicima, da se
za svako dete, za svaki razred, pa šta više i za svakog na-
stavnika ne mora kupovati drugi udžbenik itd.

Privatno pravo je naročita pravna grupa u koju ima
potrošač da prodre. Tu mu je na prvom mestu građansko
pravo, kao osnovni zakon njegovog privatnoga života u celosti.
Njega mora interesovati opseg i uređenje privatne svojine,
poseda, odnosi u porodici, nasledstvo i dr. Pogrešno se
misli da treba samo trgovce i industrijalce pitati kako treba
da budu uređeni ostali privatni zakoni, kao trgovački zakon,
menični zakon, zakon o radnjama, zakon o bankama, ste-
čajni zakon i dr. Obično neobavešten potrošač misli da se
njega to sve ne tiče, da su to čisto trgovačka posla. Da ne
ulazimo dublje u celu ovu stvar, gde bismo mogli naći do-
sta primera velike zainteresovanosti potrošača i u ovom
pogledu, možemo se samo primera radi dotaći svakog po-
menutog zakona. Uzmimo najpre trgovački zakon! Još je
u nekim zemljama zadružno pravo unutar trgovačkog za-
kona; na sudu se može verovati knjigama trgovca, a i na
poreskoj upravi, iako je on sam svojom rukom vodio te
knjige; koliko potrošača strada na sudu pred tim knjigama,
a ne pita ih se pri donošenju takvih odredaba. Koliko potro-
šača poseduje akcije akcionarskih društava, pa strada s njima?
Zar se ne tiču potrošača i odredbe trgovačkog zakona o kupo-
vini i prodaji, o zastupnicima u trgovini i sl. Menica nije
samo predmet trgovačkog posla, nego i građanskog, što
potrošač dobro zna. Koliko potrošača strada zbog nepozna-
vanja meničnog prava, a takođe i čekovnog i stečajnog.
Banka pada pod stečaj i s njome nestaje na stotine miliona
uštedevina sitnih potrošača. Planiraju se danas zakoni o
bankama, a nikome ne pada na pamet da bi tu trebalo i
neko interesno potrošačko telo koje će tražiti da taj zakon
zajamči sitnu potrošačku štednju o kojoj bankarski krugovi
sanjaju od svoga postanka. Jednostavno pri svemu tome
odbacuju potrošača u stranu, vele da on nije privrednik,
pošto na taj naziv imaju prava samo oni koji se bave pri-
vredom radi svoje lične zarade.

Nema, dakle, nijednog akta današnje javne vlasti u
kome ne bi mogao biti i potrošač politički zainteresovan.

Neko bi rekao, na pr., šta nas se tiče zakon o radnjama. I
taj nas se i te kako tiče, iako nemamo svojih radnja: u
njima su naša deca na poslu i treba im tu zakonski zaga-
rantovati materijalnu, zdravstenu i moralnu egzistenciju; u
njima se pravi roba ni za koga drugoga, nego za nas, pa
je pravo da budemo pitani i u donošenju odredaba kome
će se dati ovlašćenje i koncesija za rad, kako će se vršiti
kontrola nad nepoštenim poslom i sl.

Ovako veliko područje današnjega političkog života
nesavladljivo je za pojedinog neiskusnog potrošača, ono se
može jedino da obuhvati zadružnim putem, uz ostalo za-
družno delovanje, a nipošto nekim odvojenim političkim
putem. U tome se i razlikuje zadružni politički korak, kako
je rekao Mih. Avramović, od „one bedne i sitne politike
koju vode ponekoje političke stranke; on je nešto određeno,
ozbiljno, više i teže — nešto što interesuje socijalni i kul-
turni život celoga radnoga i pljačkanoga naroda“. Koliko
je taj zadružni politički korak opsežan i životno-svestran
vidi se najbolje po engleskom primeru. Tu politika nije,
kao što se to danas obično čini, data u ruke jedne neza-
visne političke partije ili nekoga samostalnog narodnog po-
slanika. Ona je poverena celome engleskome zadrugarstvu,
koje počinje i svršava sa pojedinim potrošačima i zadruga-
rima. Engleskom Ko-operativnom partijom (u njoj nisu irske
zadrugе) upravlja zadružni Nacionalni komitet koji je kon-
stituisan iz predstavnika svih engleskih zadružnih tela: iz
svakog sekcijanskog zadružnog odbora po jedan predstavnik
svoga 8, afilirane zadrugе 8, Engleska ženska gilda 1, Skotska
ženska gilda 1, Nacionalna zadružna gilda ljudi 1, Kooperati-
vna proizvađačka federacija 1, Zadruga naveliko 2, Skotska
zadruga naveliko 1, Ujedinjeni parlamentarni komitet 2,
Prosvetna egzekutiva 1 predstavnik. I Ujedinjeni parlamen-
tarni komitet nije neko samoniklo političko telo, nego je
sastavljen od predstavnika glavnih zadružnih tela (Centralni
zadružni odbor 6 članova, Zadruga naveliko 2, Skotska za-
druga naveliko 2, Kooperativna proizvađačka federacija 1,
udruženja sekretara i upravnika 1, Kooperativna partija
2 člana).

Svaka političko-partijska i parlamentarna konstitucija
može jedino da u celosti, do najsitnijih pitanja, obuhvati
politički život potrošača-zadrugara. Potrebno je ponovno istaći
da je stvar zrelog razmišljanja i dobre političke taktike hoće
li ovakva ujedinjena zadružna tela samostalno nastupiti u
politici ili ne. Osnovna je, ipak, potreba svih potrošača-
zadrugara da se i u politici znaju zadružno snaći, i tu da
mogu jedinstveno i jednodušno da nastupaju sa svojim tačno
određenim interesima u politici. Zadrugar, pre nego što uđe
u politiku, mora znati i dokle ona može da seže, šta može

građaninu da dade. Sama politika, u očima zadrugarstva, ne može da utiče na strukturu osnovnih ekonomskih načela današnjeg društva, nego, naprotiv, ta ista načela podvrgavaju politiku svojoj moći. Zato za zadrugara ima da bude primaran uticaj na samu današnju ekonomiju, da on svojom zadružnom samopomoći sve više dovodi društvo do takvog ekonomisanja koje će naterati i politiku da bude konstruktivnija, za opšte interese korisna. Što god zadrugar bude više iz privatne privrede potiskivao profit, toliko će i taj profit manje uticati na politiku. „Ako zadrugna trgovina namalo nema uspeha, zastaje trgovina naveliko, proizvodnja miruje, prosveta i propaganda opadaju, politička se aktivnost napušta“. (*Hal-Watkins, Co-operation, p. 262*).

§ 82 Ekonomsko-političko područje potrošača-zadrugara

U ekonomskoj i finansijskoj politici države i lokalnih samoupravnih tela dolazi do naročitog izražaja opšta potrošačeva egzistencija. Danas se ekonomski interesi države rastavljaju od njenih finansijskih ili fiskalnih interesa, pa se zato mora posebno da govori o uticaju jedne i druge politike na potrošača. Samoupravna tela vode svoju samostalnu ekonomsku i finansijsku politiku. Među samoupravnim telima danas najviše dolazi do izražaja opština, čija se politika naziva komunalnom politikom. Kako je potrošač naročito vezan za svoju opštinu i pozvan da u komunalnoj politici aktivno učestvuje, i mi ćemo se posebno zabaviti sa pitanjima te politike.

Ekonomska politika obuhvata sve one mere i sva ona sredstva kojima država nastoji da podigne, očuva i unapredi privredu svog naroda. Kako proizvodnja, promet, podela i potrošnja dobara sačinjavaju današnju narodnu privredu, tako će i ekonomska politika jedne države biti samo onda potpuna i odgovarati u celosti interesima celoga naroda, ako se podjednako stara o svim delovima narodno-privrednoga života. Danas je među ljudima sprovedena tzv. društvena podela rada, tj. svi se ljudi odaju pojedinim zanimanjima. Ona dobra koja čovek potrebuje (hleb, obuća, odeća i dr.) ne proizvodi sam, nego kupuje na pijaci za novac, koji je, opet, na pijaci dobio, ili za svoje proizvode (zemljoradnici, zanatlije i dr.) ili za svoj rad (najamni radnici). Dobra se, dakle, prvo proizvode (proizvodnja), onda dolaze na pijacu (promet); koliko je ko, pri tome, mogao da dobije novca za svoj rad ili učestvovanje u proizvodnji uopšte, taj se deo privrednog života naziva podelom dobara (kapitalista dobije profit, radnik najamninu, a vlasnik zemljišta rentu). Konačno

iz prometa dolaze dobra u ruke potrošača, što sačinjava potrošnju dobara.

Sva se ova privredna područja javljaju u svojoj mnogostrukosti, što čini složenom i ekonomsku politiku. Zato je i njezino poznavanje, koliko toliko, moguće samo onda ako na privrednu celinu jednoga naroda gledamo kroz pojedine privredne delove.

Proizvodnja je dobara zavisna od tri svoja osnovna faktora: prirode, rada i kapitala. Priroda utiče na proizvodnju svojim zemljištem i klimom; zemljište je na prvom mestu podloga svake radinosti; ono utiče na proizvodnju svojim prostranstvom, oblikom, hemijskim sastavom, bogatstvom u rudama i pokretnim snagama (voda). Rad je važan za proizvodnju ne samo po tome da se obavi, nego i pod kojim sistemom (ropski, feudalni, kapitalistički), i kako (ovde dolazi podela rada) se vrši. Kapital pretstavlja ranije stečena sredstva koja ulažemo u proizvodnju (sirovine, mašine, isplata radnika i dr.). Pored ovih osnovnih faktora proizvodnje imamo i druge od kojih takođe zavisi proizvodnja jednoga naroda, kao stanovništvo, pravni poredak, tehnički napredak, organizacija proizvodnje po radionicama i dr.

Proizvedena dobra dolaze u promet, i tu se odmah postavlja pitanje njihove vrednosti, koliko se za njih može dobiti drugih dobara. Kako se vrednost danas izražava u novcu, tu dolazi i cena i novac. Dobra se mogu prodati i na veresiju, a i novac se može pozajmiti, tako da ovde dolaze u razmatranje kredit i banke.

Danas se pretežno proizvode dobra za pijacu i to radi zarade. Zato u proizvodnju ulazi kapitalista sa svojim kapitalom, zaposljuje radnika, kupuje ili uzima u najam zemljište i kuće. Ta deoba koju on napravi iz svojih prihoda između sebe, zemljoposjednika i radnika naziva se u nauci podelom dobara. Pošto je pri tome radnik ovisan, i uvek prikraćen, to je i sama država prisiljena da u okviru svoje ekonomske politike interveniše, što se onda naziva socijalnom politikom (na pr. uspostavljanje 8-časovnog radnog vremena, prinudno osiguranje radnika i sl.).

Na koncu dobra dolaze potrošaču u ruke, i to ne direktno od proizvađača, nego preko mnogih pijačnih posrednika. Ovaj deo privrednog života, potrošnja, u nauci narodne ekonomije obuhvaćen je veoma oskudno, tako da se iz današnje nauke teško može nazreti njegova veličina u privrednom životu jednoga naroda. Potrošnja se jednostavno smatrala kao akt uništavanja dobara, kao neprivredna, pa se zato nisu ni potrošači ubrajali u privrednike. To se naravno čini u interesu onih koji žive na račun potrošača. Otuda se vrlo malo, skoro nikako, ne uzima potrošačev interes kao svrha ekonomske politike. Šta više, i u običnom životu po-

trošač se ne ubraja u red privrednika. Kada je, međutim, zadrugarstvo upoznalo potrošače sa njihovom privrednom ulogom u društvu, onda se i njima sve više počelo ustupati mesto u današnjim privrednim krugovima. I počelo se sve više uvidati da je potrošnja veoma važan faktor narodne privrede, a da je i potrošač kao i ostali privrednici jednako zainteresovan u pravilnom rešavanju svih narodno-privrednih pitanja, kako proizvodnje, prometa i podele, tako i potrošnje dobara. Potrošaču, na pr., nije svejedno: kako proizvađači iskorišćuju prirodu, rad i kapital u njegovoj sredini; isto tako, ako se šuma neracionalno seče, ako se domaći kapital iznosi u inostranstvo, ako nije rad racionalno iskorišćen. Potrošač-zadrugar dobro zna da će i on dobrim delom platiti posledice slabe novčane, bankovne i trgovinske politike. Šta više, ne može se tvrditi da se potrošača ne tiče, na pr., i rešenje seljačkih dugova pošto će od toga rešenja zavisiti bolji ili slabiji nastup seljaka na pijaci, pa prema tome i bolje ili lošije mogućnosti potrošnje u toj zemlji. Tako se može reći da ekonomsko-političko područje potrošača-zadrugara obuhvata današnju narodnu privredu u celosti.

Blagostanje jednog naroda nije vezano samo za njegovu proizvodnju. Za narod, koji dosta proizvodi a malo troši, ne može se reći da je imućan. Zato je dužnost pravilne ekonomske politike da ima to na umu. Kako to do sada nije slučaj, u interesu je i celoga naroda, a naročito potrošača, da se što više teži u ekonomskoj politici, kako unutarnoj tako i spolnoj, da ona obuhvati i interese potrošnje svoga naroda.

Područje unutarne ekonomske politike obično se danas naziva po vrsti proizvodnje, pa otuda imamo agrarnu, zanatsku, industrijsku politiku, kojima se još pridružuje i trgovinska unutarnja politika. Ukoliko se unutarjom ekonomskom politikom misli da pomognu siromašni narodni slojevi, onda se to njeno staranje naziva socijalnom politikom. U tu se poslednju ubraja i interes potrošača, jer se on ne smatra privrednikom ravnim ostalim privrednim staležima, nego običnim siromahom kome treba pomoći. Zato se i pitanja potrošnje kod mnogih naroda ograničavaju samo na Ministarstvo socijalne politike.

Unutarnja se ekonomska politika sprovodi na prvom mestu raznim pravnim propisima, kao zakonima i naredbama upravnih vlasti. U te propise, na pr., spadaju propisi o kartelima, o bankama, o društvima za osiguranje, o seljačkom kreditu, o ulošcima kod štedionica, o hipotekarnom kreditu, i dr. Svestan će potrošač u svakom ovom i sličnom propisu znati naći ono što mu je od koristi, a što nije. Tako će na pr., ako nadležni faktori misle zadovoljiti interese potrošnje širokih narodnih slojeva, biti potrebno da se po svim tim pitanjima uzmu u obzir i želje potrošačkih zadruga, kao

pretstavnicu potrošača. Danas pred prinudna udruženja trgovaca, zanatlija, industrijalaca i njihovih komora dolazi projekt svakoga akta unutarne ekonomske politike. A koliko su te ustanove raspložene prema potrošnji, najbolje se može znati iz borbe koju one vode protiv potrošačkih zadruga. Kada je to tako, odakle one mogu biti nepristrasne u svome uticaju na unutarnju ekonomsku politiku, koja se takvom može nazvati samo onda ako bude jednako vodila računa o interesima svih društvenih slojeva. Daleko bi nas na ovome mestu odvelo kada bi iz svih postojećih pravnih propisa koji regulišu unutarnju ekonomsku politiku izdvojili sve ono što je u suprotnosti sa interesima narodne potrošnje. Rad jedne potrošačke komore mogao bi u celosti pokazati veličinu ovoga gradiva. Imaju ga dosta i savezi potrošačkih zadruga u svim zemljama.

Kao drugo područje unutarne ekonomske politike uzimaju se materijalne žrtve koje država podnosi za razvitak domaće privrede. I tu se zapostavlja potrošnja. Potrošač-zadrugar, i uopšte potrošač, mora svakako da istakne da sredstva koja država troši na podizanje domaće trgovine i industrije ne pripadaju samo trgovcima i industrijalcima, nego celom narodu. Kada država otvara i finansira trgovačke i tehničke škole, zašto ne bi otvorila i koju školu za uzorne potrošač-zadragare; kada pomaže novčano parobrodsko društva, trgovačke muzeje i razne trgovačke kompanije, zašto ne bi to isto činila, makar i u manjoj meri, i prema potrošačima, tj. da u svim našim sredinama stvara uzorna potrošačka gazdinstva, da podiže zgrade za stanovanje širokih narodnih slojeva, biblioteke, javne kuhinje, letovališta i dr. Ako država ne naplati zadrugama nešto neposrednog poreza, onda to trgovci i industrijalci svakom prilikom zameraju, a potrošač čuti pred svim onim subvencijama kojima država već stolicima obasiplje privatnu trgovinu i industriju. Potrošačke se zadruge samo znaju da brane od ovih napadaja, ali ne znaju da trgovcima napomenu sve one koristi koje oni imaju od novčanih banaka, od kojih dobivaju jeftino svoje milijarderske kredite, — od svojih izložaba za koje država troši velike pare i sl.

Spoljna ekonomska politika toliko je prožeta interesima privatnih trgovačkih preduzeća da se i ne zove drukčije nego trgovinska politika. A zašto ona ne bi istodobno mogla biti i agrarna, i radnička i potrošačka? Videli smo od opsega područja današnjega privrednoga života ne samo da bi mogla biti, nego bi i trebalo da bude. Kada se pored trgovaca zainteresuju za ovu politiku i potrošači, i zemljoradnici, i zanatlije i radnici, ona će morati promeniti onu svoju stolicu kolotečinu koju su privatna trgovačka preduzeća sama stvorila i monopolisala za sebe.

Spoljna trgovinska politika vodi se, uglavnom, raznim međunarodnim sporazumima (trgovinskim ugovorima), trgovinskim ograničenjima, carinama, pomoćima, saobraćajnim tarifama, trgovinskim uređajima (trgovački muzeji, izložbe na strani, trgovački atašaji, konzulati i sl.), a i pogodnim sredstvima političke prirode. Nema ni akta ove politike koji ne zaseca interese potrošača, ali ćemo se mi, i to samo primera radi, ograničiti na potrošačev interes u carinskom području ove politike. Treba ovde općenito istaći: potrošač-zadrugar neće se moći snaći na polju međunarodne trgovine sve dotle dok se ne izmeni sistem ove politike i u njegovu korist. Ovo vredi i za proizvođača-zadrugara, kako za zanatliju i zemljoradnika, tako i za radnika. Dok se ne pode ovim putem, sve je dotle međunarodna zadružna trgovina — utopija! Zemlje koje su u manjoj meri imale smetnje ove vrste (na pr. Engleska) mogle su nešto da učine na polju zadružne trgovine.

A sad da pogledamo carine, koje su glavni regulator spoljne trgovinske politike.

Carina je porez koji isključivo tereti potrošače one zemlje gde se troši ocarinjena roba. Ako je plaćena carina na uvezenu robu, onda je snose u cenama robe domaći potrošači. Ako je plaćena na izvezenu ili provezenu robu, onda tereti potrošače one zemlje gde se ta roba bude trošila. Carina spada u tzv. posredne poreze pošto je potrošač plaća državi posredstvom trgovaca koji tu robu uvoze i prodaju. Pogrešno je, dakle, kod neupućenog sveta rasprostranjeno mišljenje da carinu snosi trgovac. Da trgovac ne snosi ni najmanji deo carine, vidi se i po tome što mu zakon dopušta da taj porez odmah čim ga plati (on udara na nj i kamate do dana kad robu proda!) uračuna u cenu robe. Šta više, carinu uračunavaju u cenu robe i oni koji je uopšte nisu ni platili: domaći fabrikant, koji proizvodi robu po onim troškovima pošto se kupuje roba na strani, udara carinu i na svoju robu u svoju korist.

Carina se javlja u raznim oblicima. Prema tome u kome se pravcu kreće roba, ona je uvozna, izvozna i provozna. Prema tome radi čega se carina zavodi, ona je fiskalna, zaštitna i socijalno-politička. Po načinu kako se roba carini, imamo carinu po vrednosti ako se naplaćuje po vrednosti robe, a specifičnu ako se izračunava prema količini robe (težini, površini i sl.). Ako zakonodavna vlast samostalno donosi carinu, onda je carina autonomna; ako je donosi u sporazumu sa drugim zemljama, onda je ona ugovorna. U izvesnim slučajevima može ministar finansija povećati postojeću carinu ili je smanjiti: ako je povećava onda je diferencijalna, ako smanjuje onda je preferencijalna. Za svoje snalaženje u ekonomskoj politici treba potrošač da bude

upućen u šire carinske sporazume sa pojedinim državama, kao što su carinske unije i sl. Svaka ova vrsta carine ima i za potrošače svoj naročiti značaj.

Odnos potrošača prema carinama, kao i prema svima ekonomskim pojavama, nije jednostran kao što je to slučaj s trgovcima. Ako carina potrošaču poskupljuje predmete potrošnje, ona istovremeno štiti njegovo zaposlenje pred stranom konkurencijom, te će od stvarnih prilika zavisiti šta mu je korisnije, da li da se ocarini izvesna roba ili ne. Domaći industrijalac, međutim, koristi se jedino onda kada carina postoji, pošto ga štiti od strane konkurencije. Trgovac bi voleo da uopšte nema carine, kako bi mogao nesmetano po svetu nalaziti robu na kojoj će više zaraditi. Potrošač pomišlja i na stalnu egzistenciju svoga zaposlenja i mogućnost brze i nesmetane i jeftine potrošnje, koja jedino onda postoji ako je domaća proizvodnja razvijena. Za vreme poslednjih ratova potrošači su dobro iskusili šta znači kada neke robe, a naročito životnih namirnica, odeće i obuće, ima u dovoljnoj meri. Zato bi pogrešno bilo, kada bi se jednostranouzelo, da je potrošač za carine ili protiv carina. Takva su shvatanja mogla da nastanu u delu onih ekonomista koji nisu znali da rastave interese trgovine i industrije od interesa onih koji se bave trgovinom i industrijom radi zarade. Po interese celoga stanovništva jedne države nije svejedno hoće li se udariti zaštitna carina na neku robu zato da se podigne neka domaća radinost u korist svih onih koji žive od te radinosti ili zato da se zaštite neke fabrike u korist njihovih vlasnika. Kad god je reč o merama spoljne trgovinske politike, potrošač treba da rastavi ova dva interesa i da prema tome zauzima svoje interesno stanovište.

Sa ovoga gledišta treba promatrati i uticaj pojedinih carina na potrošnju. Dok se ne razvije svetska međuzadružna trgovina, potrošač-zadrugar ne može da pomišlja na neki bescarinski promet koji bi zagantovao, na bazi zadružne jednakosti, trajnu privrednu egzistenciju svakoga naroda. Iako potrošač-zadrugar zna da bi mogao bez carina dobiti jeftinije odeću, obuću, životne namirnice i dr., ipak on pomišlja i na žrtvu koju on lično mora da doprinese u pravcu podizanja domaće proizvodnje neke robe, ako inače u zemlji postoje povoljni uslovi za njen razvitak. Ali on ujedno od države traži da onemogući bogaćenje pojedinaca, pa makar i domaće krvi, na račun širokih potrošačkih slojeva u zemlji.

Do države stoji, ako zaista postoji potreba zaštite domaće proizvodnje izvesne robe, da tačno kontrolira svako domaće preduzeće u kojoj je meri potrebna zaštita. Ako država nađe da je nekim preduzećima potrebna zaštita, ili

im je potrebna manja nego što je postojeća zaštitna carina, onda ima da na takva preduzeća udari naročiti porez koji će im oduzeti ekstra-profit koji je nastao zaštitnom carinom. Pošto su te pare uzete u ceni robe od svih domaćih potrošača, potrebno je da im se povrate. Taj povračaj ne može, a niti treba da bude, pojedinačan, nego je potrebno da te pare država upotrebi u jačanje domaćeg konzuma, na pr. za podizanje jeftinih stanova, za školovanje dece siromašnih potrošača, a mogle bi se predati na upotrebu i savezu potrošačkih zadruga. Kolika je, i u ovom slučaju, prednost zajednog preduzeća pred privatnim, vidi se i po tome što bi se pojedinačne novčane koristi od carinske zaštite automatski same povraćale onima od kojih je carina naplaćena. Uzmimo ovaj primer: u jednoj državi carina je na šećer 5 dinara po kilogramu; ta je država udarila tu carinu kao zaštitnu, pošto su troškovi šećera na strani 6 dinara, a u samoj državi 11 dinara. Ako se u zemlji nade privatnih preduzeća koja proizvode šećer ispod 11 dinara, recimo po 7 dinara, onda ta preduzeća imaju ekstra-zaradu po 4 dinara za svaki kilogram. Kome idu te pare? Nikome drugome nego jednome ili dvojici ljudi čija je to fabrika. A od koga su takve zarade naplaćene? Ni od koga drugog nego od potrošača toga šećera. Ali da je ta fabrika potrošača-zadrugara, recimo njihova saveza za celu zemlju, onda bi takav višak išao u korist samih potrošača, — ili bolje rečeno toga viška ne bi ni bilo pošto bi se zadrugarima prodavao šećer po ceni stajanja, t. j. bez onoga ekstra-profita od 4. dinara. To bi naravno sililo i druge fabrike da obore cene na taj nivo.

Zaštitna carina može samo onda doneti narodu koristi ako zaštićuje zadružna preduzeća. Ali i ovima nije potrebna večita zaštita: ima da postoji kao vaspitna, t. j. do onoga vremena dok ne mogne domaća radinost da uspešno izdrži stranu konkurenciju; i da se zaštićuje samo ona roba koja ima stvarno uslova da se u zemlji razvije.

Veli se da izvozna carina pojevtinjuje potrošnju u zemlji. To je tačno, pošto ona zadržava robu u zemlji, zbog čega joj i cena pada. Ova carina ima svoj smisao samo u danima socijalnih nevolja, kao slabe žetve, rata i sl., kada ima narodu da se osigura dovoljno namirnica. Inače ona ubija razvitak domaće radinosti, što nije ni u interesu potrošača. Jedino ako u zemlji ima malo izvesnih sirovina i alata za rad, dobro je da se carinama na izvoz osigura njihov ostatak u zemlji.

Isto tako što se tiče drugih vrsta carina, za potrošača nije svejedno kako će se one zavoditi. Carina po vrednosti u glavnom je nestala pošto ju je zamenila specifična carina. Ova se poslednja, kako smo rekli, sastoji u tome da se carinsko opterećenje izračunava prema količini robe.

Tako na pr. kada se carine štofovi, treba ih izmeriti i po težini, i po broju žica na kvadratni santimetar. Potrošaču je potrebno da ova carina bude što više specijalizirana, tako da slabije vrste budu niže ocarinjene negoli bolje vrste. Čim je u carinskoj tarifi specijalizacija robe po kvalitetu slabije sprovedena, tim je manja razlika u opterećenju robe lošijih prema boljim kvalitetima.

U slabim finansijskim prilikama država nastoji da samostalno udara carinske stavove (autonomna tarifa), inače u tome pogledu gleda da se sporazume sa državama s kojima stoji u trgovinskim vezama (ugovorna carinska tarifa). Obostrano se nastoji u poslednjem slučaju da budu carine takve da omoguće redovan trgovinski promet i s jedne i s druge strane. U tome pogledu države izlaze jedna drugoj u susret. Potrošaču je i to mnogo stalo da se trgovinskim ugovorima što više otklanjaju smetnje međunarodne razmene dobara.

Ako država vidi da joj neka druga država ometa uvoz njene robe, onda ona odgovara na to povećavanjem carina na robu iz te države. To su tzv. diferencijalne carine koje mogu da dovedu do velike ekonomske zaoštrenosti (carinski rat) između dotičnih država. Potrošač mora biti protiv ovih carina, pošto on u ceni robe ima da plati svaki ovakav spor. Ali je zato naklonjen zavodenju preferencijalnih carina koje su manje od postojećih. Ovim carinama izlazi država jedna drugoj u susret.

§ 83 Oporezivanje potrošača

Prirodno je da država svojom finansijskom politikom utiče na sve društvene slojeve. Taj uticaj najviše oseća potrošač, pošto je potrošnja glavno vrelo modernih državnih finansija. Za potrošača je važno da uvidi u čemu se sastoji ovo njegovo poresko opterećenje, pošto on mnogo puta zna samo za porez koji neposredno plaća državi na svoju najamninu ili platu. Da ne bismo na ovom mestu daleko otišli u veliku zgradu današnjih državnih finansija, ograničićemo se na poreze koji se udaraju na potrošnju u današnjim modernim finansijama.

Porezi nose svoja razna imena i po tim imenima trebalo bi da se raspodele na pojedine društvene grupe. Tako, oznaka „neposredni porez“ treba da znači da svaki građanin ima neposredno u državnu kasu da donese jedan deo svoga prihoda. Zemljoradnici jedan deo svoga prihoda u poreskom obliku zemljarine; vlasnici kuća jedan deo kirije koje su naplatili od svojih stanara ili koje bi mogli naplatiti, kad ne bi u svojoj kući sami stanovali, u obliku kućarine; vlasnici kapitala treba da daju jedan deo svoga prihoda od kapi-

tala, tj. jedan deo svojih kamata, renta i sl.; vlasnici trgovačkih, industrijskih i sličnih preduzeća i radnja da daju jedan deo svojih zarada u obliku tečevine; akcionarska društva da na svoje zarade plate društveni porez; radnici činovnici i drugi nameštenici da plate državi kao neposredan porez jedan deo svojih nadnica, plata, honorara i sl. Pošto, se na ove neposredne poreze udaraju i samoupravni (banovinski, opštinski, verski i komorski) prirezi, onda se i prirezi na isti način raspodeljuju na pojedine društvene grupe.

Ovakvih neposrednih poreza platili smo svojoj državi budžetske godine 1935/36 2.196,302.000 ili oko 22 od sto svih državnih prihoda (9.979,854.000) te godine. Ove je novce, dakle, na državnu kasu lično doneo zemljoradnik, kućevlasnik, rentijer, trgovac, zanatlija, industrijalac, akcionarsko društvo, radnik, privatni lekar, advokat, činovnik, nameštenik i dr. A sad da vidimo, kako su svi oni svitali svoje račune između sebe. Zemljoradnik je platio zemljarinu, ali je ona ušla u troškove njegove proizvodnje, dakle u cenu njegovih proizvoda i platiće je konačno potrošač tih proizvoda. Kućevlasnik je prevaleo porez na svoje stanare, uneo je porez u troškove svoje zgrade, jer mu i nakon plaćanja poreza treba da ostane neki višak, bez koga on ne bi ni izdavao kuće pod kiriju, odnosno ulagao svoj kapital u zgrade. Kućarinu, dakle, plaća potrošač kuća, tj. onaj ko stvarno stanuje u kući, bio on sam njezin vlasnik ili stanovao u tuđoj kući. Rentijeri računaju svoj porez kao trošak kapitala i prevaljuju ga na potrošače kapitala, tj. na one kojima su pare pozajmili. Ako su ovi, opet, taj kapital uložili u proizvodnju, onda taj porez računaju kao svoje troškove i naplaćuju ga od potrošača svojih proizvoda. To isto rade i ostali: vlasnici trgovačkih radnja prenose svoj porez na potrošače svoje robe; industrijalci na trgovce, ovi opet na potrošače te robe; činovnici i nameštenici na svoje poslodavce, koji taj porez na koncu uračunavaju potrošačima svoje robe, država korisnicima svojih servisa (takse i sl.) itd. Svo se neposredno oporezivanje na koncu svodi na oporezivanje potrošača, bez obzira na društvenu grupu kojoj oni pripadaju: zemljoradnika kad god nešto kupe na pijaci; trgovaca, industrijalaca i zanatlija samo u onoj meri koliko su i oni sami potrošači stanova, robe, raznih servisa i sl.; radnika, činovnika i drugih nameštenika kao glavne mase današnjih gradskih potrošača.

Da ostavimo područje neposrednih poreza i da pređemo posrednim porezima koji se općetito od strane svih društvenih grupa smatraju porezima razrezanim na potrošače i koje javne vlasti zavode sa otvorenom namerom da oporezuju svoje potrošače. Među njima svakako glavno mesto zauzimaju državna carina, državna trošarina, banovinska i

opštinska trošarina. U posredne poreze trebalo bi još ubrojiti fiskalni deo prihoda državnih monopola, tj. onaj deo državnih monopola koji prelazi stvarne troškove onih državnih preduzeća koja izrađuju monopolske proizvode. Razumljivo je da potrošač šibica, cigaretnog papira, duhana i sl. ne plaća samo državi ono što je nju stala proizvodnja ili dobava tih predmeta, nego još jedan veliki višak do koga država dolazi jedino zahvaljujući svome zakonskom monopolističkom položaju. U red ovakvih monopola koji posredno terete potrošače treba svakako ubrojiti i fiskalni deo prihoda onih opštinskih i banovinskih preduzeća koja na svome teritoriju uživaju zakonski monopol, kao što su prihodi od električne struje, tramvaja, vodovoda i sl. Tako današnji potrošač ne može da napravi ni jedan potez u svojoj potrošnji, a da ne plati jedan čitav niz javnih nameta: u tramvaju plaća porez opštini i svima onim preduzećima koja su opštini prodala razne tramvajske naprave (kola, karte, mašine u elektrani i sl.); kada puši, plaća pored vrednosti duhana i fiskalnu državnu zaradu; kad pije kafu, plaća državi dvadeset do trideset dinara carine i trošarine za 1 kg. popijene kafe, a pored toga i sve trošarine na svoje svetlo, carine na svu uvezenu robu itd. Za sve ovo i cifre postoje. Iznećemo samo primera radi svote koje je naš potrošač u toku budžetske 1935/36 godine dao u državnu, banovinsku i opštinsku kasu u obliku državnih posrednih poreza i u obliku banovinskih i opštinskih trošarina. Podatke o državnim prihodima navodimo iz izveštaja br. 4 Odeljenja za ekonomska izučavanja Narodne banke za četvrto tromesečje 1936 godine, a podatke o opštinskim i banovinskim trošarinama iz Pregleda izvršenih rashoda i ostvarenih prihoda po samoupravnim budžetima za 1935/36.

Potrošači naše države platili su budžetske 1935/36 godine — pored neposrednih poreza i samoupravnih prireza koje su sami platili i koji su u cenama robe na njih prevaljeni, i pored fiskalnog dela prihoda državnog monopola koji su te godine iznosili 1.912,587.000 d., i pored fiskalne zarade državnih preduzeća čiji su prihodi te godine iznosili 3.203,396.000 d., i pored ostalih državnih i samoupravnih nameta, — u cenama robe koju su trošili:

Državi kao posredni porez	2.550,922.000.— d.
seoskim opštinama trošarine	70,257.443.— d.
gradskim opštinama trošarine	263,958.327.— d.
banskim upravama trošarine	134,542.502.— d.
svoga posrednih nameta 1935/36	3.019,680.272.— d.

tj. preko tri milijarde dinara ili oko 1.100 dinara godišnje po jednom domaćinstvu, računajući da u našoj državi, na osnovu

popisa od 1931 godine, ima 2,724.239 domaćinstava, ili oko 216 dinara godišnje po jednom stanovniku, uzimajući u obzir celo naše stanovništvo od 14 miliona ljudi, žena i dece.

Trošarina gradskih opština bila je 1935/36 po banovinskim sedištima raspodeljena ovako:

Ban. sedište	Trošarina din.	Stanovn. 1931 g.	Trošarina na 1 građanina
Beograd	82,083.778	241.542	340
Zagreb	44,237.390	185.581	238
Ljubljana	18,830.283	59.768	315
Banjaluca	3,946.848	22.177	178
Split	5,295.752	43.808	120
Sarajevo	13,438.880	78.182	172
Cetinje	1,202.156	6.367	188
Novi Sad	4,998.089	63.966	80
Niš	3,277.119	35.384	92
Skoplje	10,376.479	64.807	160

Državnih posrednih poreza otpada prosečno na jednog potrošača oko 182 dinara godišnje. Poznato nam je da su posredni državni porezi u svim zemljama, pa i kod nas, poslednjih godina dostigli najvišu granicu svoga ostvarenja, te nam prema tome ova 182 dinara mogu u našem narodu da pretstavljaju maksimalnu meru opterećenja potrošača posrednim državnim porezima. Prema toj meri opštinsko trošarinsko opterećenje potrošača naših banovinskih gradova pokazuje jasnu tendenciju ne samo svoga porasta nego i prelaženja današnje granice onog oporezovanja potrošača do koje je i sama država pod današnjim iznimnim prilikama morala da dopre i koju današnji potrošač može samo da podnese smanjenjem svoje potrošnje ispod minimuma svoga standarda. Kad se uzme u obzir da ti isti potrošači ovih banovinskih mesta pored svoje opštinske trošarine plaćaju još i državnu i banovinsku, onda se u nekim od tih mesta utrostručava ta mera državnog posredno-poreskog opterećenja. Na našoj tabeli stopa Beograda skoro je dva put veća od stope državnog posredno-poreskog opterećenja, što znači da beogradski potrošač prvo plati državi 182 d. svih njenih posrednih poreza, a onda još dva puta toliko svojoj opštini. Isti je položaj i ljubljanskog potrošača: on plaća državi 182 d.; svojoj opštini 315 d. i onda svojoj banovini trošarine 22 d., dakle i na njemu se skoro utrostručava gore spomenuta mera državnog posredno-poreskog opterećenja. Potrošač u Zagrebu nije mnogo udaljen od toga istoga opterećenja, a onaj u Banjaluci, Sarajevu, Cetinju i Skoplju daje svojoj opštini skoro isto toliko trošarine koliko plaća državi svih posrednih poreza.

Spomenuta svota banovinskih trošarina (134,542.502.— d.) raspodeljena je po banovinama ovako:

Dravska	24,685.365.— d. ili oko 22 d. po 1 stanovniku;
Savska	43,778.712.— d. ili oko 17 d. po 1 stanovniku;
Vrbaska	4,518.125.— d. ili oko 4 d. po 1 stanovniku;
Primorska	5,336.806.— d. ili oko 6 d. po 1 stanovniku;
Drinska	9,410.109.— d. ili oko 6 d. po 1 stanovniku;
Zetska	8,375.385.— d. ili oko 9 d. po 1 stanovniku;
Dunavska	19,169.453.— d. ili oko 9 d. po 1 stanovniku;
Moravska	8,784.812.— d. ili oko 6 d. po 1 stanovniku;
Vardarska	10,483.735.— d. ili oko 6 d. po 1 stanovniku;

Veći prihodi od trošarine u Dravskoj i Savskoj banovini ne znače svakako da svet tamo plaća više poreza nego u drugim banovinama, nego je to znak veće potrošnje tamog sveta.

Koji deo ovih poreza naplate same zadruge od svojih potrošača za račun države, banovine i opštine ne bi teško bilo da se sazna. Kada bismo pred sobom imali promet svih naših zadruga po težini i vrednosti pojedinih artikala, mogli bismo lako saznati koliko je na te proizvode plaćeno carine, državne, banovinske i opštinske trošarine i drugih nameta. Ta bi svota bila svakako tolika da bi u našoj sredini prestala jedamput za uvek diskusija o tome da li potrošači-zadrugari plaćaju porez.

Naročito interesno područje za potrošača-zadrugara jest oporezovanje viškova (ristorna) koje im zadruga na koncu godine vraća u onoj visini u kojoj im je bila pri raspodeli robu precenila. Trgovci u tim povraćajima vide neke zarade, kao što je njihov dobitak. Potrošaču-zadrugaru nije potrebno da objašnjavamo ovu nepravdu, pošto ovaj porez nije ništa drugo nego zasecanje poreske vlasti i u imovinu potrošača. Ni najizrazitiji predstavnici građanske narodne ekonomije nisu dozvoljavali državi, osim u izuzetnim teškim slučajevima (na pr. za vreme rata), da dira u imovinu svojih građana. Svi finansijski stručnjaci u definiciji i pojmu poreza ne idu dalje od toga, da se porez udara samo na pojedine prihode koje imaju građani. Kada trgovac pošalje svome komisionaru 100.000 dinara da mu nabavi izvesnu robu, pa mu je ovaj kupi za 90.000 dinara, daleko bi bilo od zdravog ljudskog razuma da se ostatak od 10.000 dinara okvalifikuje kao zarada. Isto tako, ako potrošač da svojoj zadruzi tokom godine 9.000 dinara za nabavku razne robe, pa mu ona povрати 300 dinara, ko može onda reći da je to neka zarada? Zadругarstvo je počelo strpljivo da prima i ovaj teret na potrošnju svojih zadrugara, ali ga ne smatra nekom normalnom ustanovom moderne državne finansijske

politike, nego porezom na imovinu potrošača-zadругara kako bi im se smanjila otpornost u borbi u koju ih uvodi privatni kapital.

§ 84 Potrošač-zadругar i komunalna politika

Opštine današnjih većih gradova ne izostaju u svojoj politici ni iza državnih finansija. One na svome području imaju da podmire mnoge kolektivne potrebe svoga stanovništva. Tu, u mnogo slučajeva, dolaze u obzir i potrebe za koje uopšte nema mesta u državnim budžetima. Saobraćajna, zdravstvena, građevinska, trgovinska i prosvetna politika modernih opština danas u mnogome nadilazi i ekonomsku politiku uređenijih država. Opštine se na svom teritoriju staraju o redu i miru, o putevima, o vodovodu, osvetljenju, zdravlju, trgovačkom prometu i sl. u najvećem opsegu. One podižu i izdržavaju svoje škole, bolnice, muzeje, pozorišta, priređuju razne umetničke i privredne izložbe, omogućuju građanima jeftin tramvajski i autobusni saobraćaj; podižu svoje gradske štedionice, regulišući preko njih štednju i uopšte kredit sitnih privrednika na svome području; staraju se o gradskoj sirotinji; vrše u ime države razne administrativne poslove, kao na pr. vojne, obrtne i dr.

Sredstva za podmirenje svih ovih kolektivnih komunalnih potreba opštine stižu na dva načina: javno-pravnim i privatno-pravnim putem. U prvom slučaju na taj način što naplaćuju od svojih podanika prireze, koji se u postocima udaraju na državni neposredni porez, — takse, posredne komunalne poreze (trošarina, kaldrmina), poreze na građevne placeve i dr. U ovom pogledu opštine vode poput države svoje finansije, sastavljajući budžet, organizirajući svoje računovodstvo i sl. U velikim gradovima opštine najveći deo svojih prihoda stižu otvaranjem svojih komunalnih preduzeća, kao elektrana, vodovoda, tramvaja, plinara i dr. Za svoje usluge građanima ova preduzeća sastavljaju naročite tarife, kojima su svi građani jednako podležni. Tako se govori o električnoj, tramvajskoj, vodovodnoj i dr. komunalnoj tarifi.

Opštine vode svoju politiku i raznim propisima koje izdaju u granicama zakonskih ovlašćenja. Tim se propisima imaju svi građani pokoravati, a odnose se na način gradnje kuća, smeštaja radionica, uređaj grobalja, uređaj i poslovanje na pijacama, o držanju živine i dr.

Na način vođenja današnje komunalne politike mnogo je uticao sam način postanka evropskih gradova. U svome razvoju glavni su im nosioci bili zanatlije i trgovci. Oni su uvek vezivali svoje lične interese za komunalnu politiku: sami su sebi stvarali potrebne pijačne propise, uređivali

pijacu, zaštićivali svoj rad kaldrminom i sl. Gradovi nisu, međutim, više centri samo trgovaca i zanatlija, nego u kudikamo većem broju potrošača kao najamnih radnika. Ono što smo rekli o snošenju državnih poreza, možemo isto reći i o plaćanju samoupravnih prireza i drugih opštinskih dohoda: kaldrminu potrošači plaćaju u cenama robe; svoje plate i najamnine primaju na istoj opštinskoj teritoriji, pa zato oni najviše vrše, odnosno snose opštinski kuluk; opseg potrošnje plina, vode, električne struje, i tramvaja uslovljen je po svim gradovima brojem i kupovnom moći potrošača; oni u ceni robe plaćaju sve pijačne takse, u kućnim kiritama plaćaju građevne komunalne namete, kao i porez koji udara opština na građevne placeve. Ovo sve ima potrošače da dovede do saznanja da su oni glavni faktor komunalne politike, pa su zato i pozvani da utiču na njeno vođenje. Bez njihova direktnog uticaja na tu politiku biće oni u mnogo čemu prikraćeni, tj. u dobrim putevima pred svojim kućama. u jeftinoj vodi, struji, dobro kontrolisanoj pijaci i dr.

Pri demokratskom izboru opštinskih uprava potrošači-zadругari imaju da se svakako sporazumeju oko svoga samostalnoga komunalno-političkog nastupa. Interese potrošača u opštinskim telima mogu istinski samo da pretstavljaju potrošači-zadругari. Potrošačima u masi mogu prilikom izborne agitacije politički pretstavnici trgovaca mnogo toga da obećaju, ali oni stvarno u opštini neće moći dalje da pođu od svojih ličnih interesa. Ako ne postoji demokratski izbor tih uprava, onda treba organizovano i jedinstveno od nadležne državne vlasti tražiti svoje samostalno zastupstvo u opštini, i to u onome broju kakva je stvarno raspodela privrednih grupa u tome mestu.

Kao što se u politiku uopšte ne ulazi bez izrađenog korisnog programa, još se manje bez toga programa sme ulaziti u komunalnu politiku. Potrošačke zadругe u tome mestu imaju svakako da obrazuju svoj zajednički komunalni komitet, tako da u njemu budu pretstavljene sve zadružno-političke jedinice toga mesta. Komitet ima da izradi prema lokalnim prilikama zadružno-potrošački komunalni program u najvećem opsegu, a stvar je same političke borbe šta se od toga može stvarno postići. Treba i sve zadругare po skupštinama i drugim sastancima upoznati sa tim programom, tako da i oni mogu uneti u nj ono što misle da je potrebno. Zadругari mogu pojedinačno pripadati raznim političkim grupama što se tiče opšte državne politike, ukoliko i tu nisu preko svoje zadružne stranke jedinstveni, ali svi do jednoga moraju zajednički nastupiti u komunalnoj politici.

U opštinama gde su potrošači-zadругari do sada dolazili do izražaja uvek je prevladala opšta privredna i soci-

jalna nota u komunalnoj politici: sve su tarife dobijale ton koji je koristan po opštu potrošnju, tako da su sve opštinske ustanove bile pristupačne i najsiromašnijim potrošačima, a naročito onim na periferiji varoši; posvećivala se pažnja izgradnji stanova po kolonijama za stanovanje onih koji se inače povlače po šupama i podrumima; uređivani su putevi i trotoari do krajnjih delova varoši, gde inače stanuje mali potrošač; stvarani su moderni ekonomski komunalni uređaji za uštede u kućanstvu, kao centralno zagrevanje stanova za čitave ulice, gde inače nije bila mogućnost ovakvog zagrevanja; posvećivala se naročita pažnja uređenju pijace, tako da se na njoj nesmetano i svaki dan mogu bez trgovačkog posrednika da sastanu proizvađač i potrošač. Dolazili bi još mnogi komunalni radovi u obzir koji imaju da potisnu trgovačku spekulaciju na račun sitnoga čoveka u artiklima svakidanje potrošnje: kao što je dnevna tačna kontrola mleka, kontrola mera i utega (ne samo na papiru i iz kancelarije, nego na licu mesta); stručna laboratorijska kontrola svake namirnice koja se unosi u grad umesto ne-stručne policijske kontrole po dućanima; obligatnost zavađanja komunalnih uređaja i otvaranja škola u zadružnim kolonijama određene veličine itd. Ovo sve navodimo primera radi, ne nalazeći da je u celosti ovim iscrpljeno opsežno pitanje potrošača-zadrugara i komunalne politike.

Zadružni će pokret u pojedinim sredinama moći stvarno u ovom pravcu mnogo da učini samo onda, ako njegovi vođi ne budu videli samo potrošačko zadugarstvo u zadružnoj prodavnici, nego na svakom onom mestu gde dolazi do izražaja interes potrošača-zadrugara. U komunalnoj politici i kulturni potrošačev život vidno se ističe. Pod vodstvom spremnih i dalekovidnih zadružnih komunalnih pregalaca može se izvršiti takva reforma opštinskih škola, tečajeva, čitaonica, knjižnica, muzeja i pozorišta koja bi u sve ove ustanove unela dobar deo zadružnog vaspitnog programa. Savremene opštine uglavnom i izdržavaju danas one škole i tečajeve koji su pristupačni najširim gradskim slojevima. U ove na pr. spadaju danas naročito stručne produžne škole za šegrte zanatskih i trgovačkih radnja, koje bez daljnje mogu i moraju da posećuju i šegrtri zadružnih prodavnica. Zato i program rada u ovim školama ne sme da ostane van uticaja potrošača-zadrugara.

PREGLED TABELA I SLIKA

	Strana
Potrošnja bele i nebele rase	21
Dr Pele-ove potrošne jedinice	24
Normalna potreba hrane	42
Tablica bilančevina i kalorija	42
Hrana porodice od tri člana	44
Standard odeće	51
Tabela smrtnosti	60
Mesečna štednja	65
Budući dohodak	68
Količina zlata u svetu	80
Opšti nivo cena i relativna količina zlata	81
Faze poslovnog ciklusa	83
Redukcija nivoa cena	84
Sistem koordinata	99
Dijagram indeksnih brojeva	100
Engelova procena porodičnih izdataka	110
Izdatak za hranu i piće	113
Izdatak za odelo	114
Izdatak za kiriju	115
Izdatak za razne troškove	116
Izdaci po čeljadetu	118
Procentualni pregled svih izdataka	120
Izdaci po čeljadetu	121
Promene izdataka po čeljadetu prema broju dece	122
Razmer izdataka raznih vrsta hleba	122
Izdaci za odeću prema broju dece	123
Kirija po radničkom gazdinstvu	125
Promena izdataka po gazdinstvu	125
Izdaci kućnih gazdinstava u Belgiji	130
Raspodela izdataka u S. D. S. Amerike	131
Faktori konzuma (S. D. S. Amerike)	135
Totalni indeks troškova života Radničke komore u Zagrebu	137
Standard - budžet nameštene porodice	138
Minimalni troškovi života	139
Promene indeksa troškova života	140
Realne najamnine u svetu	142

	Strana
Raspodela rada u domaćinstvu	152
Radna nedelja domaćice	156
Visina zajma	165
Slike 8—11 (veličina lonca)	180
Indeks cena poljoprivrednih proizvoda 1933 i 1934	209
Kretanje indeksa cena 1933	210
Kretanje viška indeksa cena 1933	210
Kretanje indeksa cena 1934	211
Kretanje viška indeksa cena 1934	211
Inventar domaćinstva	233
Računi budžetskih stavaka	235
Trošarina gradskih opština 1935/36	282